

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Милена Д. Милосављевић Стевић

**ОДРЖИВИ ОБЛИЦИ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА У
СРБИЈИ**

Докторска дисертација

Београд, 2023.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Milena D. Milosavljević Stević

**SUSTAINABLE FORMS OF MULTICULTURALISM IN
SERBIA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2023

Ментор:

проф. др Славиша Орловић, редовни професор, Факултет политичких наука Универзитета у Београду

Чланови комисије:

др Горан Башић, научни саветник, Институт за друштвене науке у Београду

др Душан Спасојевић, ванредни професор, Факултет политичких наука Универзитета у Београду

Датум одбране докторске дисертације:

Одрживи облици мултикултурализма у Србији

Сажетак: У овој дисертацији истражује се улога политичких лидера националних мањина у различитим фазама развоја мултикултуралне политике. Савез комуниста је у бившој Југославије промовисао и имплементирао интегративни модел мултикултурализма, који је требало да представља одрживо политичко решење за управљање етнокултурним различитостима. Са сломом комунизма, интегративни мултикултурализам постао је неодржив модел, што се негативно рефлектовало на међуетничке односе. Процес етнизације политике током деведесетих година 20. века на простору бивше Југославије показао је да мултикултурализам, односно политике мултикултуралности немају капацитета да обезбеде интеграцију етничких односно националних група. Мултикултурализам односно механизми етнокултурне правде искоришћени су у сврху отцепљења федералних јединица које су биле у саставу Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. После демократских промена 2000. године, најављен је нов приступ мањинској политици и институционализацији различитости уз уважавање међународних стандарда из области мањинске заштите, међутим услед селективне примене конституционалних мера и нерасположења политичких елита да пронађу прихватљива политичка решења за већину и мањину, развијен је мултикултурализам у сегрегативном облику као одрживо и прихватљиво решење за обе стране.

У раду је присутна политичка интерпретација мултикултурализма која се односи на захтеве мањина – посебна административна и / или политичка права унутар националне државе. Полазна основа у истраживању је да политички лидери доприносе одржавању сегрегативног мултикултурализма у Србији, који врше стратешку есенцијализацију култура и политизују етничке идентитете мањинских група. Доминација примордијалистичког приступа етницитету код мањинских група у Србији олакшава политизацију њихових етничких идентитета. „Етнички предузетници“ подстичу осећања неједнакости, неправде и страха код мањинских група које представљају, како би успоставили политичку контролу над њима. Културна дистинктивност група представља важан ресурс који осигурава изборни успех партија националних мањина и укључивање политичких представника националних мањина у процес доношења одлука.

У анализи теоријског објашњења мултикултурализма, тачније у либералној теорији мањинских права Вила Кимлике, наилазимо на покушај помирења етничког и либералног приступа нацији, где је признавање права за мањинске групе могуће уз уважавање културних и етничких критеријума. У процесу етномобилизације долази до комбиновања различитих приступа етницитету/нацији. Примордијалистички приступ нацији/етницитету има примат код већинског становништва и мањинских група у Србији.

Из ове анализе дошло се до закључка да политички лидери националних мањина политизацијом примордијалистичких елемената етницитета доприносе сегрегацији мањинских група и одрживости сегрегативног мултикултурализма у Србији. Поред тога, политички лидери мањинских група противе се различитим механизмима интеграције (попут двојезичног образовања) означавајући их као инструменте асимилације.

У односу на период деведесетих година 20. века, код партија националних мањина у Србији нема одступања у избору стратегија политичког деловања. Територијалне аутономије засноване на моноетничком принципу које су конципиране у програмима партија националних мањина (ДЗВМ, ДСВМ, СВМ, СДА Санџака, ПДД, ДПА) почетком

деведесетих година чине садржину актуелних програма партија где доминирају идентитетска питања.

Не захтевају све мањинске групе политичку и културну интеграцију. Појединим националним мањинама довољна је културна интеграција (попут Словака, Русина). Ипак, постоје националне мањине којима је неопходна политичка интеграција како би заштитили своје „социјеталне културе“ и избегли притиске асимилације (попут Буњеваца, Влаха, Рома). То имплицира да је политичка интеграција неходан услов за културну интеграцију односно опстанак мањинских група. Институционални оквир омогућава политичку интеграцију националних мањина на националном и регионалном нивоу, док су на локалном нивоу развијени сегегативни односи међу мањинским групама, као и између већинског и мањинског становништва, који се могу превладати комбинацијом политичке и друштвене интеграције.

Кључне речи: мултикултурализам, националне мањине, институционализација различитости, етнокултурна правда, интеграција

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: политиколошко – социолошке студије

УДК број: 316.7:323.1 (39:340.1)

Sustainable forms of multiculturalism in Serbia

Summary: This dissertation examines the role of political leaders of national minorities in various stages of multicultural policy development. The Union of Communists in the former Yugoslavia promoted and implemented an integrative model of multiculturalism, which was supposed to represent a sustainable political solution for the management of ethno-cultural differences. With the collapse of communism, integrative multiculturalism became an unsustainable model, which had a negative impact on inter-ethnic relations. The process of ethnicization of politics during the nineties of the 20th century in the territory of the former Yugoslavia showed that multiculturalism, i.e. policies of multiculturalism, do not have the capacity to ensure the integration of ethnic or national groups. Multiculturalism, i.e. mechanisms of ethnocultural justice, were used for the purpose of secession of the federal units that were part of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. After the democratic changes in 2000, a new approach to minority policy and the institutionalization of diversity was announced with respect for international standards in the field of minority protection, however due to the selective application of constitutional measures and the unwillingness of political elites to find acceptable political solutions for the majority and the minority, multiculturalism was developed in a segregated form as a sustainable and acceptable solution for both parties.

The paper presents a political interpretation of multiculturalism that refers to the demands of minorities - special administrative and/or political rights within the national state. The starting point in the research is that political leaders contribute to the maintenance of segregative multiculturalism in Serbia, who carry out the strategic essentialization of cultures and politicize the ethnic identities of minority groups. The dominance of the primordialist approach to ethnicity among minority groups in Serbia facilitates the politicization of their ethnic identities. "Ethnic entrepreneurs" incite feelings of inequality, injustice and fear among the minority groups they represent in order to establish political control over them. The cultural distinctiveness of groups is an important resource that ensures the electoral success of national minority parties and the inclusion of political representatives of national minorities in the decision-making process.

In the analysis of the theoretical explanation of multiculturalism, more precisely in the liberal theory of minority rights by Will Kimlika, we come across an attempt to reconcile ethnic and liberal approaches to the nation, where the recognition of rights for minority groups is possible while respecting cultural and ethnic criteria. In the process of ethnomobilization, different approaches to ethnicity/nation are combined. The primordialist approach to the nation/ethnicity has primacy among the majority population and minority groups in Serbia.

This analysis led to the conclusion that the political leaders of national minorities contribute to the segregation of minority groups and the sustainability of segregative

multiculturalism in Serbia by politicizing primordial elements of ethnicity. In addition, political leaders of minority groups oppose various mechanisms of integration (such as bilingual education) labeling them as instruments of assimilation.

In relation to the period of the nineties of the 20th century, there are no deviations in the choice of political action strategies among the parties of national minorities in Serbia. Territorial autonomies based on the mono-ethnic principle, which were conceived in the programs of the parties of national minorities (DZVM, DSVM, SVM, SDA Sandžaka, PDD, DPA) in the early 1990s, form the content of the current programs of parties where identity issues dominate.

Not all minority groups demand political and cultural integration. Cultural integration is sufficient for certain national minorities (such as Slovaks, Ruthenians). Nevertheless, there are national minorities who need political integration in order to protect their "social cultures" and avoid the pressures of assimilation (such as Bunjevacs, Vlachs, Roma). This implies that political integration is a necessary condition for cultural integration, that is, the survival of minority groups. The institutional framework enables the political integration of national minorities at the national and regional level, while at the local level, segregative relations between minority groups, as well as between the majority and minority populations, can be overcome through political and social integration.

Key words: multiculturalism, national minorities, institutionalization of diversity, ethnocultural justice, integration

Scientific filed: political sciences

Scientific subfield: political sociology

UDK number: 316.7:323.1 (39:340.1)

Садржај

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	1
Предмет истраживања	1
Методолошки оквир	2
2. ТЕОРИЈА(Е) МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА	6
2.1. Мултикултурализам – појам и одређење	6
2.2. Либерална теорија мањинских права Вила Кимлике	13
2.3. Критике либералне теорије мањинских права Вила Кимлике	15
2.3.1. Егалитарна критика мултикултурализма: Брајан Бери	16
2.3.2. Лева критика мултикултурализма: Паскал Брукнер – „парадокс мултикултурализма“, „микронационализам“	17
2.4. Три концепта/модела мултикултурализма у развоју мултикултуралности у Србији	19
2.5. Неутрализам и национализам – две стране једне либералне медаље	22
2.5.1. Амерички „лонац за топљење“ („ <i>melting pot</i> ”) – изградња заједничког националног идентитета у оквиру асимилационистичког процеса	27
2.6. Мултикултурализам – принципи праведности и етнокултурална различитост	28
2.6.1. Групно – диференцирана права	36
3. ИСКУСТВА НА БАЛКАНУ И СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ФЕДЕРАТИВНОЈ РЕПУБЛИЦИ ЈУГОСЛАВИЈИ (СФРЈ)	40
3.1. Националистички дискурс на Балкану	40
3.2. Политике и стратегије изградње нације	44
3.3. Вишенационални федерализам као одговор на етнокултурну разноликост	51
3.4. Федерализам и успон етнонационализма	52
3.5. Федерализам и нелиберално грађење нације	55
4. МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ - РЕЦЕПТ ЗА ИСКЉУЧИВАЊЕ.....	58
5. МУЛТИЕТНИЧКА ДРУШТВА И СЛОЖЕНОСТ ДЕМОКРАТИЈЕ	67
5.1. Демократски приступ етнокултурној различитости	68
5.2. Модел етничке демократије (Семи Смуха, Грејм Смит)	73
5.3. Супротстављена логика демократије и државе (Хуан Линц и Алфред Степан).....	77
5.4. Утицај мањинског национализма демократизацију државе	79
6. МУЛТИКУЛТУРАЛНА ПОЛИТИКА И ПРАКСЕ У СРБИЈИ	84

6.1.	Пракса интегративног мултикултурализма.....	85
6.2.	Економски просперитет као претпоставка за буђење национализама и конфликт политичких елита.....	90
6.3.	Пракса сегрегативног мултикултурализма.....	93
7.	УЛОГА И ЗНАЧАЈ ИДЕНТИТЕТА У ЕТНИЧКИМ ОДНОСИМА	98
7.1.	Разликовање етничког наспрам националног идентитета	99
7.2.	Примордијалистички и алтернативни приступи етницитету	100
7.3.	Примордијалистички елементи етницитета код већинске и мањинских заједница	102
7.4.	Етничка самосвест мањинских група у Србији.....	106
7.4.1.	Етничка самосвест националних заједница у Војводини.....	111
7.4.2.	Етничка самосвест ромске националне мањине	114
7.4.3.	Етничка самосвет националне мањине Бошњака	115
7.4.4.	Етничка самосвест националне мањине Албанаца.....	117
8.	ДРЖАВА - КЉУЧНИ ФАКТОР У СПРОВОЂЕЊУ РАЗЛИЧИТИХ ОБЛИКА ИНТЕГРАЦИЈЕ ЗА НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ	120
8.1.	Политичка интеграција националних мањина	125
8.2.	Друштвена интеграција националних мањина.....	130
8.2.1.	Службена употреба језика и писма националних мањина.....	135
8.2.2.	Образовање на језицима националних мањина	139
9.	УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА У ПОЛИТИЗАЦИЈИ ЕТНИЧНОСТИ	145
9.1.	Примордијалистички приступ етницитету као основа етномобилизације.....	149
9.2.	Манипулације етничким идентитетима.....	157
9.3.	Политичка реторика мањинских лидера и етнификација политике у Србији деведесетих година 20. века	163
9.4.	Демократска одговорност мањинских лидера	167
10.	ТЕРИТОРИЈАЛНА АУТОНОМИЈА КАО МОДЕЛ СЕГМЕНТАЦИЈЕ.....	173
10.1.	Територијална аутономија и унапређење етнокултурне правде	174
10.2.	Самоуправа националних мањина – морално нелегитиман захтев.....	176
10.3.	Улога концепта територијалне аутономије у етничким сукобима.....	177
10.4.	Територијална аутономија и интерне мањине	179
10.4.1.	Аутономна покрајина Косово	180
10.4.2.	Југ Србије (Прешево, Бујановац и Медвеђа) – захтеви за територијалном аутономијом.....	186
10.4.3.	„Рашка област“ или „Санџак“ – захтеви за територијалном аутономијом.....	188

10.4.4. Аутономна покрајина Војводина.....	191
10.5. Препреке у успостављању територијалне аутономије	196
11. ПОЛИТИЧКА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У СРБИЈИ	200
11.1. Политичко организовање националних мањина.....	200
11.2. Партије националних мањина и циљеви политичког деловања.....	203
11.2. 1. Партије мађарске националне мањине	203
11.2.2. Политичке партије бошњачке националне мањине	209
11.2.3. Партије албанске националне мањине.....	213
11.2.4. Политичке партије ромске националне мањине.....	217
11.3. (Не)демокраска природа етнички заснованих партија	220
11.4. Политичко представљање националних мањина.....	223
11.4.1. Утицај изборних система на политичку представљеност националних мањина.....	223
12. СТРАТЕГИЈЕ И АЛТЕРНАТИВЕ У ЗАШТИТИ МАЊИНСКИХ ПРАВА У СРБИЈИ.....	249
12.1. Етнокултурна неутралност и групно неутрална регулација као нова стратегија за институционализацију различитости.....	249
12.2. Неопходност споја децентрализације и централизације	252
12.3. Остваривање мањинских права кроз модел нетериторијалне аутономије	255
12.4. Остваривање мањинског утицаја у локалној самоуправи.....	258
12.5. Институт консултација са представницима националних мањина	264
12.6. Конципирање правног оквира групно сензитивне регулације	269
13. ЗАКЉУЧАК	273
Литература	277

Биографија аутора

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Седамдесетих година 20. века мултикултурализам се појављује као одговор на културну разноликост у вишенационалним државама. Овај концепт је јако брзо стекао популарност у политичким круговима и постао експлоатисан у политичке сврхе. Од тада, мултикултурализам је имао бројне успоне и падове, чак је проглашен мртвим у западним демократијама од стране конзервативних, европских политичких лидера због негативног утицаја у друштву, како би се замаглили реални проблеми тих држава.

Модерне вишенационалне државе суочавају се са проблемом прихватања различитости односно са институционализацијом различитости. Источно - европски и западни мултикултурализам разликују се по степену институционализације различитости и примени механизма етнокултурне правде. Уређење статуса националних мањина мањинска права представља важан сегмент у процесу придруживања Србије Европској унији. За разлику од западних, посткомунистичке државе суочавају се са изазовима везаним за успостављање и функционисање демократије, као и са дилемом у давању приоритета мањинским правима или демократизацији.

Институционализација различитости не би требало да подразумева само пуко „когезирање различитости“. Главни изазов у имплементирању мултикултуралне политике је да обезбеди услове за комуникацију и интеракцију међу етничким групама. Уколико постоји само толерисање и когезитенција, без интеракције мањинских група увећане су шансе за настанак сегрегативног мултикултурализма. То потврђује искуство бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), где етничке групе живе изоловано и когезирају паралелно. То је утицало да процес интеграције мањинских група буде одложен на дужи временски период. Интеграција мањинских група у главни друштвени ток додатно је отежана чињеницом да су њихови политички захтеви променили природу, интензитет и модалитете изражавања.

Одбојност политичких елита већинског становиштва према демократском приступу различитости који укључује проблеме централизације, децентрализације као и територијалне и нетериторијалне аутономије ојачали су позицију мањинских политичких лидера у процесу политизације етничких идентитета мањинских група.

Предмет истраживања

Предмет истраживања у овом раду су мултикултурализам и политизација различитости који су нераздвојни, што утиче на појавне облике мултикултурализма. Мањински политички лидери политизацијом примордијалистичких елемената етничитета доприносе одрживости и виталности сегрегативног мултикултурализма у Србији. Политичке елите националних мањина имају значајну улогу у развоју политике мултикултуралности у Србији, почевши од утицаја на развој етничке самосвести мањинских група, преко бојкота институција до давања предлога за законе из области мањинских права, учешћа у власти, итд.

У овом раду као теоријску парадигму користим теорију мултикултурализма. У литератури постоји сукоб између мултикултуралиста и либерала који се односи на институционализацију различитости. Они деле мишљење да је улога институција важна у смањењу сегрегације. Међутим, од институција се не може очекивати да спроведу пуну интеграцију, већ да уравнотеже постојеће етничке напетости. Став либерала је најпре био да је мултикултурализам асимилационистички, а затим да он подстиче антагонизам међу етничким заједницама (пример југа Србије, 2001. године показује да је антагонизам између Срба и Албанаца остао присутан упркос новим институционалним решењима за реинтеграцију албанске националне мањине). Анализа мањинске политике у Србији, показује да се мултикултурализам испољио најпре у интегративном, а затим у сегрегативном облику – где су важну улогу имале институције, политичке елите грађанске оријентације и мањински лидери. Сегрегативни мултикултурализам карактерише одсуство поверења у институције и ширу политичку заједницу, при чему се доводи у питање друштвена стабилност и кохезија. Због тога је институционална аргументација важна приликом анализе мањинске политике у Србији.

У либералној теорији мањинских права Вила Кимлике наилазимо на покушај помирења либералних и етничких принципа, што је навело поједине ауторе (попут Брајана Берија, Александра Осипова, Џ. Мартин Ериксена, Фредерика Стјернфелта ...) да теорију либералног мултикултурализма Вила Кимлике означе као етнонационалистичку доктрину. Један од аргумената односи се дефинисање „социјеталне културе“ Вила Кимлике, где се примордијалистички елементи етничитета користе као основа њеног дефинисања. Главни критичар либералне теорије Вила Кимлике је Брајан Бери који заузима позицију егалитарног либерализма, сматра да мултикултуралне политике, односно политике различитости иду на руку етнокултурним политичким предузетницима, који могу искористити њене потенцијале у политичкој мобилизацији бирача. Анализа политичког деловања мањинских партија у Србији потврђује тај став. Појам „култура“ и „дистинктивност“ подлежу злоупотреби у политичке сврхе што указује на контрадикторности мултикултуралне теорије.

Основно истраживачко питање овог рада је да ли мањинска политика у Србији има одлике сегрегативног мултикултурализма? То питање отвара нова - који су ограничавајући фактори за развој интегративног мултикултурализма у Србији?

Како бисмо одговорили на та питања важно је испитати интегративна и дезинтегративна својства мултикултурализма и указати на значајне разлике у процесу имплементације политике мултикултурализма у западним и посткомунистичким државама. Такође је неопходно утврдити препреке за развој интегративног мултикултурализма.

Методолошки оквир

Сложеност предмета истраживања захтева интердисциплинарни приступ у области политичких наука, због чега ћемо у истраживању користити научна сазнања из

теорије(а) мултикултурализма, теорије консоцијативне демократије, теорије етничке демократије, као и различите теоријске приступе етницитету.

Дескриптивном анализом теоријских сазнања из области мултикултурализма идентификоваћемо различите облике мултикултурализма који имају политичке импликације. У истраживању је указано на корелацију мултикултурализма са друштвеним појавама, на основу чега су утврђена његова својства, последице и различити појавни облици. Како би се одговорило на постављено истраживачко питање, није довољно испитивати само однос политичких лидера и сегрегативног мултикултурализма у Србији, већ је неопходно укључити у анализу узроке који објашњавају њихову везу, узимајући у обзир историјски контекст (као што предлажу мултикултуралисти).

У истраживању ћемо користити метод студије случаја односно метод појединачног случаја Србије, како бисмо описали развој мултикултуралности односно процес институционализације различитости.

Компаративна метода биће примењена је другом, шестом, седмом и једанаестом поглављу. У другом и шестом поглављу ћемо упоредити различите моделе мултикултурализма у Србији како би се утврдили њихова главна својства и разлике. У седмом поглављу ћемо компаративном анализом елемената идентитета мањинских група и њихове етничке самосвести утврдити постојање и доказати доминацију примордијалистичке концепције националног идентитета која утиче на етномобилизацију и политичку организацију националних мањина у Србији. У једанаестом поглављу компаративном методом утврдићемо заједничке елементе у политичком деловању и стратегијама партија националних мањина у Србији. Компаративна студија типа *area studies* коришћена је како би се одредила географско - политичка целина истраживања. Ова метода омогућава да уз помоћ низа истих или сличних својстава (географских, економских, историјских и културних) дефинишемо одређене географске целине/области у Србији како бисмо објаснили процесе етномобилизације бирача и сегрегацију етничких група. Метод специјализације коришћен је приликом анализе улоге политичких елита мањинских заједница у политизацији етничности, која представља процес односно „нераздвојни део“ у управљању мултикултурализмом (У. Флерас).

Тешкоће у успостављању демократије изражене су у дубоко подељеним и плуралним друштвима (С. Орловић).¹ У литератури се наводи да је културна

¹ Аренд Лајпхарт термине „дубоко подељено друштво“ и „плурално“ (хетерогено друштво) користи као синониме. Плурално друштво је „оштро подељено друштво на верске, идеолошке, језичке, културне, етничке и расне линије, у практично одвојена поддруштва која имају своје политичке партије, интересне групе и медије комуникације“. Ова поддруштва се називају „сегменти“ који се могу разликовати један од другог по вери, језику, етничкој припадности... Генерално, сегменти представљају „етничке сегменте“ односно „етничке мањине“, јер етничке разлике укључују културолошке, верске и језичке. Проблем етничких подела израженији је у земљама које нису демократске или потпуно демократизоване, него у добро успостављеним демократијама. Према Доналду Хоровицу, демократија је најбрже напредовала у источно-европским земљама које су имале најмање етничких подела, а спорије у дубоко подељеним друштвима попут Словачке, Бугарске, Румуније и бивше Југославије. Израз „плурално друштво“ је потиснут термином подељено односно дубоко подељено друштво. Такође, важно је разликовати плуралистичка од плуралних односно подељених друштава. У плуралистичким, савременим друштвима могу се применити стандардни обрасци либералне плуралистичке демократије, док се у плуралним односно подељеним друштвима примењује модел консоцијативне демократије (према: М. Касаповић). Видети: Arend

хетерогеност/хомогеност најважнија приликом дефинисања плуралних друштава. Међутим, да би друштво било плурално „није довољно само да буде културно хомогено, него да се његови културно хетерогени сегменти (етничке, верске, језичке заједнице) организују у посебна политичка тела. Посебне заједнице у плуралним друштвима имају сталне и одвојене историје, социјалне институције, обичаје, праксе и вође“.² Према М. Касаповић, главно обележје плуралних друштава је „пракса политике готово искључиво дуж етничких линија“. Постоје три обележја плуралног друштва: 1. културна различитост; 2. политичко организовање културних заједница и 3. истакнуто значење етничности.³ Према класификацији етничких плуралних друштава бивша Југославија је представљала пример „фрагментираниог друштва“ у којима постоји велики број етничких група, где су све малобројне и ниједна није доминантна. Ова друштва карактерише „анархија неструктурираног сукоба као резултат примордијарног неповерења“.⁴

Метод класификације коришћен је истраживању политика мултикултурализма, идентитета мањинских заједница као и да би се показало да Србија спада у друштва са наглашено хомогеним саставом становништва. У литератури се користи следећа подела друштва: монолитини састав – када једна етничка заједница чини 90% становништва; наглашено хомогени састав: 80-89%; нижа хетерогеност: 70-79%; виша хетерогеност 60-69%; врло висока хетерогеност: 50-59%.⁵ Упркос, хомогеној друштвеној структури на националном нивоу, постоје региони где Срби не представљају доминантну групу, односно не чине апсолутну нити релативну већину (АП Војводина, југ Србије, рашка област). АП Војводина је плурална у смислу „смеше народа који се мешају али не стапају“ (А. Лајпхарт).⁶

Од метода прикупљања података коришћена је првенствено квалитативна анализа (садржаја) докумената која укључује научну литературу и нормативна докумената

Lijphart, *Thinking About Democracy*, Routheld, 2008, p. 67, 75; Donald L. Horowitz, *Democracy in Divided Societas*, in: *Journal of Democracy*, Vol. 4, No. 4, 1993, p. 18; Мирјана Касаповић, Плурално и плуралистичко друштво, у: *Политичке анализе*, Вол. 2, бр. 7, Факултет политичких знаности, 2011, стр. 70

² Мирјана Касаповић, Плурално и плуралистичко друштво, у: *Политичке анализе*, Вол. 2, бр. 7, Факултет политичких знаности, 2011, стр. 68

³ *Ибид.*

⁴ Етничка плурална друштва класификују се у четири категорије: 1. Друштва са уравнотеженом кометицијом (овај облик „етничке конфигурације“ најближи је моделу консоцијативне демократије. Примери: Гвајана, Белгија, Тринадад, Малезија); 2. Друштва са доминантном већином (где постоји владавина већине и заштита општих политичких права мањина којима нису задовољне мањинске заједнице, због чега траже комуналну репрезентацију и друге облике комуналне заштите од мајоритаризма. Примери: Цејлон, Занзибар, Маурицијус, Северна Ирска, Руанда, Занзибар); 3. Друштва са доминантном мањином (где мањине стичу или задржавају доминацију коју су имале у "преднационално" време, односно пре стварања државе. Примери: Јужна Африка и Родезија); 4. Фрагментирана друштва (карактеришу их мноштво етничких група, слабе или непостојеће посредничке институције, одсуство стварања коалиција потребних да се каналишу политички сукоби. Примери: Либан, Судан, Нигерија). Детаљније у: Мирјана Касаповић, Плурално и плуралистичко друштво, стр. 69

⁵ Погледати: Славиша Орловић, *Политички живот Србије – између партократије и демократије*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 307

⁶ Јован Комшић, *Демократско управљање културолошким различитостима: Војводина у светлу европских искустава*, Центар за регионализам, Нови Сад, 2015, стр. 62 (Вредносни расцепи унутар већинског (српског) националног корпуса у Војводини видљиви су у односу према садржају аутономних надлежности Војводине, политикама идентитета, преференцијама традиционалног или модерног карактера државе, културе ...)

(прописи), затим, извештаје, програмска документа, статуте партија националних мањина, као и средства јавног информисања. Метода анализа садржаја употребљена је приликом истраживања постојеће научне литературе, међународних докумената, устава, закона, подзаконских аката и резолуција које се односе на институционализацију мањинских права.

Квантитативна метода примењена је приликом прикупљања података (о уделу националних мањина у укупном становништву, броју мандата који припадају партијама националних мањина, број запослених припадника националних мањина у јавној служби, броју ученика националних мањина који остварују образовање на сопственим језицима, броју одборника скупштина општина према националној припадности као и број припадника националних мањина који су за увођење двојезичног образовања и децентрализацију мањинских самоуправа) како бисмо извели закључке о могућностима за развој интегративног мултикултурализма у Србији.

2. ТЕОРИЈА(Е) МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА

2.1. Мултикултурализам – појам и одређење

Шездесетих година 20. века појам „различитост“ постао је доминантан у политичком дискурсу. То је утицало на конципирање појма „мултикултурализам“ и појаву теорије мултикултурализма која се темељи на разликама.

Појам мултикултурализам у речницима и библиографским класификацијама новијег је порекла, а приписивана су му бројна међусобно различита значења. Први пут се као придев појављује у *The Oxford Supplement* 1976. године, с образложењем да се појавио 1941. у Њујорку као појам супротан појмовима „национализам“ и „национална предрасуда“. Међутим, још увек постоје неспоразуми у академском дискурсу око датирања прве појаве појма.⁷

Најприсутнија дефиниција о мултикултурализму односи се на одређење, према којем мултикултурализам подразумева суживот различитих етничких и културних група у плуралистичком друштву као носилаца групних права. Ова дефиниција је проблематична јер упућује на суживот етничких и културних група, а не њихову интеракцију. Управо овде се можемо пронаћи основу разликовања између сегрегативног (који подразумева суживот етничких и културних група без инетаракције) и интегративног облика мултикултурализма (који подразумева интеракцију и комуникацију етничких и културних група).

У академској литератури постоји мешање у употреби израза “плурализам” и “мултикултурализам”. Термин „мултикултурализам“ је сложен и зато поједини аутори радије користе старији појам „плурализам“. Према Брајану Берију “плурализам” изражава “социо - културну различитост“ која се може наћи у савременом друштву”, а “мултикултурализам” упућује да је та различитост “битан атрибут самога друштва”.⁸ Бхику Парек, сматра да термин мултикултурализам не изражава на одговарајући начин разлике које постоје међу културним групама, већ их „замагљује“. Према Пареку термин “плурално друштво” боље изражава природу комуналних подела.⁹ Бхику Парек упозорава да “многи прихватају мултикултурално друштво, али одбацују мултикултурализам...”.¹⁰

⁷ Милан Месић, *Мултикултурализам*, Школска књига, Загреб, 2006, стр. 55-56

⁸ Брајан Бери, *Култура и једнакост: Егалитарна критика мултикултурализма*, Неклада Јасенски и Турк, Загреб, 2006, стр. 25

⁹ Према: Дејвид Милер, Националност и културни плурализам, у: Слободан Дивјак, *Нација, култура, грађанство*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002, стр. 282 (Брајан Бери под појмом “мултикултурализам” подразумева: политички програм “политике различитости” или тачније низ програма који нису нужно међусобно конзистентни и који се заговарају у име мултикултурализма. Под термином “плурализам” аутор подразумева политички програм који културне разлике жели институционализовати сегментирањем друштва, а остварење тог програма бисмо назвали стварањем “плуралног друштва”. Видети: Брајан Бери *Култура и једнакост: Егалитарна критика мултикултурализма*, стр. 27)

¹⁰ Бхику Парек, *Нова политика идентитета*, Политичка култура накнадно - истраживачки завод, Загреб, 2008, стр. 88, 89

Појам „мултикултурализам“ изводи се од латинске речи *“colere”* што означава „узгајање“. Мултикултурализам се односи на културе у множини, а не на културу у једнини. Џозеф Раз истиче да је мултикултурализам „погодан за друштва у којима постоји неколико стабилних културних заједница, које су жељне и способне да се овековече“.¹¹ Тврдња Џозефа Раза често се наводи у литератури, у циљу представљања мултикултурализма као погодног оквира за остварење захтева националних мањина. За опстанак културних заједница неопходно је поверење у вредности плурализма и демократију. Мултикултурализам подразумева постојање више од једне културе у јавној сфери, где постоје супротстављени мањински захтеви. „Околности мултикултурализма“ и различитости доводе у питање способност традиционалних идеолошких облика и политичких теорија да одговоре на изазове разноликости и зато је потребан нови теоријски језик, а то је мултикултурализам.¹²

У области политике, мултикултурализам означава експлицитну државну политику која има два основна циља: 1. Подржавање складних односа између различитих етничких група; 2. Дефинисање односа између државе и етничких мањина.¹³ У области практичне културне политике, мултикултурализам се суочава са односима доминације међу групама, као и проблемима друштвене моћи у остваривању економских и политичких интереса.¹⁴ До краја 20. века мултикултурализам је поред културне добио доминантно политичку димензију и постао веома експлоатисан теоријски дискурс. Сложеност, некохерентност и нијансирана значења појма мултикултурализам видљива су у његовим варијацијама у научној литератури (која је непрегледна), као и његовим појавним облицима - попут асимилације, интегративног и сегрегативног модела.

Најчешће, појам „мултикултурализам“ упућује на постојање проблема интеграције, односно акомодације различитих, а понекад и конфликтних група у једном друштву. Џон Хортон у књизи *“Liberalism, Multiculturalism and Tolerantion”* издваја две најважније ограничености мултикултурализма, које уједно користе и критичари мултикултурализма. Прва ограниченост мултикултурализма односи се на његово мешање са асимилацијом, која му је претходила. Хортон истиче: „Није могуће очекивати неку врсту компромиса између мултикултурализма и асимилације. Иако оба теже интеграцији, њихова логика је другачија“.¹⁵ Друга ограниченост се односи на (не)прецизно дефинисање „култура“ или „културних група“, односно на мултикултуралну склоност ка претераном наглашавању хомогености унутар култура и одвојености/посебности одређених култура. Мултикултурални конфликти настају због три основне групе проблема: најпре образовање, затим сексуални идентитет као и због захтева за признавањем идентитета (према А. Семприни).

Постоје два супротна становишта о мултикултурализму. Прво подразумева однос према свакој културној заједници као да је свет за себе, означено као “културни релативизам”. То је створило услове да „антидемократске праксе буду прихваћене

¹¹ Видети: Michel Wieviorka, Is multiculturalism the solution?, *Ethnic and racial studies*, Volume 21, number 5, september 1998, p. 901

¹² Paul Kelly, *Multiculturalism reconsidered*, Polity Press, 2002, p. 1-3

¹³ Бранимир Стојковић, Поговор, у: Андреа Семприни „Мултикултурализам“, Клио, Београд, 1999, стр. 147

¹⁴ *Ибид*, стр. 147-148

¹⁵ John Horton, *Liberalism, Multiculturalism and Tolerantion*, Palgrave Macmillan, 1993, p. 3

уколико успеју да стекну статус „културне“, а не политичке“.¹⁶ Друго становиште огледа се у одбацивању културног релативизма и подразумева да ниједна култура није савршена (попут Парека). Бхику Парек упозорава да “многи прихватају мултикултурално друштво, али одбацују мултикултурализам...”.¹⁷

Да је реч контроверзном појму мултикултурализма на то упућује и његова саставница „култура“ која се као друштвени феномен креће од традиционалног, есенцијалистичког разумевања до постмодерног конструктивистичког, или инструменталног (према: М. Месић). Џонатон Сакс сматра да је мултикултурализам у својим зачецима био племенита идеја друштва која је почетку давала позитивне резултате, у смислу да је друштво постало отвореније. Међутим, то није било довољно да процес интеграције буде остварен. На самом почетку уочене су негативне тенденције мултикултурализма попут сегрегације група. Мултикултурализам је „допустио групама да живе засебно, без подстицаја за интеграцију, али са многим подстицајима да се не интегришу. Намера му је била промовисати толеранцију. Уместо тога, у земљама где је примењиван, резултат су била разједињена друштва, иритантнија и нетолерантнија него што су била“.¹⁸

Са социолошког становишта, приликом анализе мултикултуралности неопходно је испитати и њену „одрживост“ јер подлеже масовној злоупотреби у пракси, што са друге стране теоријску корисност чини упитном. Концепт одрживе мултикултуралности остварив је у демократским друштвима и подразумева: „принципе груписања људи на начине и у мери која им омогућава да унутар одређеног простора пронађу минимални заједнички именилац заједничког живљења“.¹⁹ Одржива мултикултуралност односи се на интегративни модел мултикултурализма.

Концепт одрживе мултикултуралности обухвата етничке, верске, економске, политичке и културне елементе. Њихово испитивање је значајно како би се утврдили подстицаји за одрживу мултикултуралност. Да би се стекли услови за одрживу мултикултуралност у Србији, неопходно је подстицати комуникацију међу културама, како би се избегло да мањинске заједнице на истом простору живе одвојеним, паралелним животом. Са друге стране, постоји могућност да у Србији дође до конверзије права мањина и већина: „у друштвима која су покушала да буду мултикултурална у новом политичком смислу речи, пре него што су заиста постала демократска, могуће је да дође

¹⁶ Ценс-Мартин Ериксен и Фредерик Стјернфелт, *Демократске контрадикције мултикултурализма*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2013, стр. 15-16 (Супротну позицију заузима Алвин Смит, који мултикултурализам дефинише као „левичарску идеологију“. Културни релативизам подстакао је успон мултикултурализма, према којем су све културе једнаке, и оцењују се према сопственим стандардима, а не онима из других култура. Ова идеја потиче од немачког филозофа Јохана Готфрид фон Хердера, који је тврдио да свака култура треба бити оцењена „без фиксирања било којег постављеног обрасца“. Детаљније у: Alvin J. Schmidt, *The Menace of Multiculturalism: The Trojan Horse in America*, Foreword by Dinesh D’Souza, London: Westport, 1997, p. 4)

¹⁷ Бхику Парек, *Нова политика идентитета*, стр. 88, 89

¹⁸ Према: Милан Месић, *Је ли (њемачки) мултикултурализам мртав?*, у: *Апорије мултикултурализма* (приредили: А. Лошонц и Д. Проле), Центар за мултикултуралност - Mediterran Publishing, Нови Сад, 2012, стр. 25

¹⁹ Љубинко Пушић, *Једна слика мултикултуралности у Војводини: језик као претпоставка за комуникацију*, *Социологија*, Вол. Л (2008), бр. 2, стр.180

до конверзије права мањина, у коме ће се, штитећи права мањина, истовремено угрозити права већине“.²⁰

Већина одредница о мултикултурализму написана је у складу са западним искуством. У „Речнику расних и етничких односа“ који је уредио Елис Кашмор одредница „мултикултурализам“ је написана на основу северноамеричког, претежно канадског искуства са мултикултурализмом и западног, либералног политиколошко - филозофског дискурса.²¹ У научној литератури постоји „тежња да се мултикултурализам посматра са извесном надменошћу, као један типично амерички феномен, лишен општих импликација“.²² Проблематика мултикултурализма је комплекснија, зато што је концепт мултикултурализам исполитизован, нарочито у политичкој пракси Сједињеним Америчких Држава).

У САД – у је присутно шире схватање мултикултурализма односи се различите етничке, расне, верске и језичке групе, као и на групе које образују „субкултуре“ на темељу различитости у погледу пола, социјалног статуса, телесне способности итд. Док је у Европи присутно је уже схватање мултикултурализма, где теоретичари искључиво имају у виду етно - културне различитости (националне мањине, индигени народи и нови имигранти).²³ Ова разлика је посебно видљива када се мултикултурализам употребљава у равни политике.

У анализи практичне примене мултикултурализма у равни политике важно је разликовати источноевропски и западни модел либералног мултикултурализма. Источноевропски мултикултурализам у практичној примени суочава се са ограничењима попут другачије природе и интензитета захтева које националне мањине упућују држави, присуством матичне државе националних мањина у суседству, захтевима за територијалну аутономијом, захтевима за федерализацију државе, подржавним грађењем нације, итд. Механизми етнокултурне правде (попут територијалне аутономије, федерализма...) допринели успешности политикама мултикултурализма у западним земаљама (попут Канаде, Велике Британије, Белгије...), међутим на територији Централне и Источне Европе показали су ограничене домете. У случају Србије догодио се прелазак са релативно успешног интегративног модела мултикултурализма ка сегрегативном моделу. Важну улогу у томе одиграли су механизми етнокултурне правде. Из тог разлога Алвин Смит критикује политику и праксе мултикултурализма, сматрајући их одговорним за крвопролића и сукобе, нарочито на простору бивше Југославије и закључује да не-западне

²⁰ *Ибид*, стр. 178 (Напомена: конверзија права мањина може бити изражена на локалном нивоу. Са друге стране, истраживањем мултикултуралности у појединим општинама, доћи ћемо до различитих података коју указују на присуство сегрегативног мултикултурализма на локалном нивоу у Србији.)

²¹ Према: Горан Башић, *Теоријске и емпиријске импликације феномена мултикултурализам* (доступно на: http://veraznanjemir.bos.rs/inicijative-za-pomirenje/30/2013/01/15/tekstovi-sa-projekta-starel_-goran-basic_-multikulturalnost.html, приступљено: 05.02.2020.)

²² Андреа Семприни, *Мултикултурализам*, Клио, Београд, 1999, стр.5, 9,10 (Пет основних елемената који и данас карактеришу америчко друштво, а одговорни су за актуелне мултикултуралне контроверзе су следећи: присуство аутохтоних народа на америчкој територији; масовни увоз робова из Западне Африке; постојање различитих религијских група међу првим насељеницима; англосаксонско порекло економске и политичке елите; улога имиграције у насељавању земље.)

²³ Милан Месић, *Је ли (њемачки) мултикултурализам мртав?*, стр. 20

културе нису имале користи од западних образаца и вредности евро - америчких култура САД.²⁴

Аутори Ј. Соломос и Л. Шустер сматрају да је неопходно раликовати политичку употребу појма мултикултурализам од академске. Литература о академској и политичкој употреби мултикултурализма показује да мултикултурализам није јасно одређен појам о којем би постојала сагласност око његовог значења, чак ни у границама једне земље.²⁵ Према Семпринију, мултикултурализам покреће питања која се међусобно потврђују, али је неопходно њихово раздвајање приликом анализе, а то су: питање различитости, права мањина у односу на већину и признавање групних идентитета. Заправо, мултикултурализам испитује однос политике и културе, обједињујући ова питања.

Политичка интерпретација мултикултурализма односи се на захтеве мањина – посебна административна и/или политичка права унутар националне државе. Ова интерпретација присутна је у радовима Вила Кимлике, који прави разлику између „националних мањина“ (захваљујући томе што су претрпеле процес освајања, неопходно је дати овим групама широку политичко - административну аутономију) и „етничких група“ (насталим у процесу имиграција, за њих се предвиђа само признавање културног и религијског идентитета, и никако им се не могу одобрити нека посебна права).²⁶ Код културолошке интерпретације мултикултурализма акценат је стављен на посебну културну димензију социјалних покрета који се суочавају са маргинализацијом.²⁷

Питер Кивисто упозорава да: „... идеја мултикултурализма значи различите ствари за различите теоретичаре. Као асимилација и културни плурализам пре њега, мултикултурализам укључује неписано мишљење онога што је и што би требало да буде. Другим речима, израз “мултикултурализам” користи се као аналитички концепт и као нормативно правило”.²⁸

Постоје три различите али међусобно повезане употребе мултикултурализма, а то су: демографско - дескриптивна, програмско - политичка и идеолошко - нормативна. Међу њима постоји мешање, као нпр. између дескриптивне и прескриптивне употребе појма мултикултурализма, што је “интелектуално штетно” (Брајан Бери).

Демографско - дескриптивна употреба појма „мултикултурализам“ односи на опис хетерогености у грушту, без анализе друштвених и политичких односа. Ериксен и Стјернфелт наводе да код дескриптивне употребе појма мултикултурализам нема објашњења на који начин културе конструишу претпостављено мноштво, нити како те културе коегзистирају.²⁹ Програмско - политичка употреба појма „мултикултурализам“ односи се на специфичне врсте програма и иницијативе дизајниране на начин да одговоре

²⁴ Alvin J. Schmidt, *The Menace of Multiculturalism: The Trojan Horse in America*, Foreword by Dinesh D'Souza, London: Westport, 1997, p. 25

²⁵ Према: Милан Месић, *Је ли (њемачки) мултикултурализам мртав?*, стр. 20

²⁶ Према: Андреа Семприни, *Мултикултурализам*, стр. 35

²⁷ *Ибид*, стр. 36

²⁸ Piter Kivisto, *Multiculturalism in Global Society*, Blackwell Publishing, 2002, p. 36

²⁹ Ценс-Мартин Ериксен и Фредерик Стјернфелт, *Ибид*, стр. 9

на етничку разноврсност и управљају њом.³⁰ У равни политике, постоји употреба мултикултурализма у различитим контекстима. 1. Унутар политичких програма и покрета који се на принципима мултикултурализма (данас тзв. интеркултурализма) залажу за промене постојећих односа између доминантне већине и мањина. 2. Као званична политика према имигрантима, етничким мањинама (етничким групама, етничким заједницама и националним мањинама) и заједницама (народа и нација у (кон)федерацијама). Према Лучић – Хаџан, југословенска политика представља пример успостављеног односа према националним мањинама и етничким заједницама (Ромима) на једној страни, као и пример политике уређивања односа међу народима и њиховим културама у федерацији, на другој страни. У равни политичке употребе појма, изјава Ангеле Меркел о пропасти мултикултурализма у Немачкој представљала је „типичан пример манипулације и злоупотребе концепта у политичке сврхе“.³¹

Идеолошко – нормативна употреба мултикултурализам односи се на промене у политици и мишљењу у једном друштву, како би различите културе могле да коегзистирају по „правилима и идеалима исправним за сваку културу понаособ“.³² Идеолошко - нормативна употреба мултикултурализма укључује социолошки, филозофски и политиколошки приступ мултикултурализму.

Социолошки приступ односи се на функционисање мултикултуралног друштва, као и на начин производње културних разлика унутар њега. Према овом приступу, мултикултурализам представља проблем, а не одговор. Заговорници мултикултурализма не угњетавају мањине, већ то чине елите које говоре у име мањинских група.³³ Други - приступ политичке филозофије односи се на разматрање предности и ограничења правних (законских) и политичких мера. Према овом приступу, мултикултурализам је могући одговор, пре него проблем који треба решити. Трећи - приступ политичких наука односи се на анализу институционалних и политичких форми кроз које је мултикултурализам успостављен.³⁴ За анализу мултикултурализма неопходна је комбинација наведених приступа.

Код теоријске употребе појма мултикултурализам, разликујемо четири типа теорија мултикултурализма. Прво, корпоративна, конзервативна или неоконзервативна теорија мултикултурализма - односи се хијерархијски концепт културе који подразумева више развијене и мање развијене културе. Начело правичности гласи „различитима различито“. Мултикултурализам представља слоган за промоцију есенцијалне политике идентитета.

³⁰ Christine Inglis, Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity, *Policy Paper*, 1996, No. 4, Social Transformations (MOST)-UNESCO, p. 16-17 (Програмско-политичка употреба појма мултикултурализам постала је популарна након препорука у Извештају краљевке комисије о двојезичности и бикултурализму у Канади 1965. године. Од тада се његова употреба проширила, и обухватила демографско дескриптивну и идеолошко нормативну употребу мултикултурализма.)

³¹ Детаљније у: Марина Лукшић-Хаџан, Мултикултурализми: варијанте употребе појма и њихова размимоилажења, у: *Апорије мултикултурализма* (приредили: А. Лошонц и Д. Проле), Центар за мултикултуралност, Нови Сад, 2012, стр. 32

³² Ценс-Мартин Ериксен и Фредерик Стјернфелт, *Демократске контрадикције мултикултурализма*, стр. 9-10

³³ Christian Joppke and Steven Lukes, Introduction: Multicultural Questions. In: *Multicultural Questions* (Edited by Ch. Joppke and S. Lukes), Oxford University Press, 1996, p. 2

³⁴ Michel Wieviorka, Is Multiculturalism the Solution?, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 21, No 5, 1998, Routledge, p. 883

Друго, представници либералног мултикултурализма заговарају разноликост, толеранцију и диференцијални концепт културе. Једнакост је универзална, разлика је индивидуална, а не групна. Начело правичности гласи: „различитима једнако“ односно „свима једнако“ чиме се задржава постојећа неједнакост и неравноправност. До разлика између људи неће доћи због културне неразвијености, већ због неједнаких социјалних и образовних могућности. Треће, аутори лево - либералног мултикултурализма културну разлику поимају као есенцију, форму значења ослобођену друштвеног и историјског оквира. Четврто, критички (бунтовнички или радикални) мултикултурализам – према овој теорији разлике су зависне од интеракција и представљају „историјске, друштвене, политичке и културне конструкте“. Радикални мултикултуралисти сматрају да су разлике међу групама политичке, а не само формалне, текстуалне, лингвистичке.³⁵

Појам мултикултурализам здраво за готово користе и поборници и противници, Ериксен и Стјернфелт га називају „културализам“, који је може наћи и на левици и на десници. На левици се он јавља као мултикултурализам, који не подлеже критици уколико за циљ има легитимизацију религије или културе. Док се на десници се културализам јавља у другачијој форми као „форма национализма, репресивна идеологија против свега што не успева да удовољи националној култури“.³⁶ Аутор Милан Месић упозорава да критичари мултикултурализма ређе своје судове изводе из озбиљнијих истраживања и анализа, и објашњава да: „левичарски критичари мултикултурализам често с' једне стране свде на карикатурно слављење различитости обичаја – облачења - кухиње, а са друге стране на есенцијализацију културних различитости. Они на десници мултикултурализам одбацију под оптужбом нарушавања националнога јединства и исисавања ресурса социјалне државе“.³⁷

У раду ћемо се ослонити на идеолошко – нормативну и програмско - политичку употребу мултикултурализма како бисмо на имали јаснији увид у функционисање мултикултурализма у пракси, где мањински политички лидери имају значајну улогу у конципирању мањинских захтева који могу ометати спровођење мултикултуралне политике у држави. Поред тога биће обухваћени: предложене иницијативе мањинских политичких лидера, програми странака националних мањина, однос већинског и мањинског становништва, однос државе Србије према националним мањинама, као и анализа интегративног процеса (који обухвата друштвену и политичку интеграцију). У анализи мултикултуралне политике у Србији, неопходно је комбиновати социолошки, филозофски и политиколошки приступ мултикултурализму.

³⁵ Марина Лукшић- Хацин, Мултикултурализми: варијанте употребе појма и њихова размимоилажења, у: *Апорије мултикултурализма*“ (приредили: А. Лошонц и Д. Проле), Центар за мултикултуралност - Mediterran Publishing, Нови Сад, 2012стр. 33-37

³⁶ Ценс-Мартин Ериксен и Фредерик Стјернфелт, *Демократске контрадикције мултикултурализма*, стр. 12-13

³⁷ Милан Месић, *Је ли (њемачки) мултикултурализам мртав?*, стр. 24

2.2. Либерална теорија мањинских права Вила Кимлике

Либерали предлажу проширивање концепта правде и на националне мањине, коју већ имају већинске нације, док комунитаријанци и партикуларисти нису спремни да прихвате националне мањине и признају их као засебна и самоуправна друштва. Са потмодернистичког становишта, Ајрис Мерион Јанг наводи да прилагођавање културним разликама уз помоћ групно - диференцираног грађанства треба да буде обезбеђено путем представника који ће учествовати у главном политичком току, а не успостављањем самоуправних, засебних друштава унутар државе.³⁸

Са становишта либералног мултикултурализма, Вила Кимлика у књигама „*Мултикултурално грађанство*“ (1995), а затим и у „*Multicultural Odysseys*“ написаној 2007. године, заступа став да су групно - диференцирана односно мањинска права најважнија у опстанку мањинских група, или „социјеталних култура“. Међутим, Кимлика упозорава следеће: „оно што се током времена променило је начин на који је концепт „мањинског проблема“ концептуализован, а тиме и предложени лекови“³⁹, што изискује испитивање подесности групно - диференцираних права.

Суштину мултикултуралног грађанства представља веза између културе, идентитета и чланства у групи (Ајлет Шашар).⁴⁰ Ново разумевање мултикултуралног грађанства обухвата трихотомију - наглашавајући интеракцију између појединаца, идентитетских група (*“identity groups”*) и државе, уместо тредиционалног грађанства који обухвата дихотомију две компоненте - појединца и државу. Мултикултурализам Вила Кимлике базира се на етничким и националним разликама и постојању „самоуправних нација. Кимлика заузима позицију конзервативног „аутентичног“ мултикултурализма представљајући културе су као бедеме, наглашавајући органски карактер заједнице, како би се групни идентитет и аутентичност одбранили.⁴¹

У књизи „*Multicultural Odysseys*“ (2007), Кимлика тврди да и даље не постоји универзално прихваћена дефиниција либералног мултикултурализма. Држава поред грађанских, политичких и социјалних права, треба да призна групно - диференцирана права, која имају за циљ „прилагођавање“ етнокултурних идентитета. Главни аргумент за признавање групно – диференцираних права је „неправедни третман“ које су националне мањине трпеле у процесу конституисања државе у којој живе. Уважавање „историјског контекста“ представља важан ослонац мултикултуралних теоретичара. Кимлика, попут већине мултикултуралиста ослања се на историјску контекстуализацију како би се објаснио процес интеграције. Неопходно је разумети ранији, традиционални модел унитарне, хомогене националне државе која је била присутна дужи временски период кроз историју како западних, тако и посткомунистичких држава. Постоји читав спектар оправдања и претпоставки о националној хомогености, а то су: држава треба да буде

³⁸ Вил Кимлика, *Мултикултурализам - Мултикултурално грађанство*, Центар за мултикултуралност, Нови Сад, 2002, стр. 156

³⁹ Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys*, Oxford University Press, New York, 2007, p. 40

⁴⁰ Ayelet Shachar, *The Paradox of Multicultural Vulnerability: Individual Rights, Identity Groups and State*, p.89

⁴¹ Према: Џенс-Мартин Ериксен и Фредерик Стјернфелт, *Демократске контрадикције мултикултурализма*, стр. 216

уједињена како би се бранила од непријатеља, културолошки уједначена да би се лакше обављала администрација и боље функционисало тржиште рада, као и уверење да су језик и култура мањинских народа назадни и инфериорни (што је било у сржи расистичких, етноцентричних идеологија).⁴²

У Кимликиној либералној одбрани мањинских права (познатој као „либерални културализам“ или „либерални мултикултурализам“) „култура“ заузима средишње место. Термин „култура“ користи као синоним за „нацију“ или „народ“, тј. за „међугенерациску заједницу, мање или више институционално комплетну, која запоседа одређену територију или завичајно тло и има посебан језик и историју“.⁴³ Овако дефинисану социјеталну културу тешко да могу прихватити источноевропске земље због другачије природе мултикултуралности и карактера мањинских захтева.

У литератури постоји став да Кимлика дефинисањем „социјеталне културе“ заправо изједначава културу и народ, пренаглашавајући на тај начин културализам (у средишту су културе, групе) у односу на либерализам (са појединцем у средишту). Брајан Бери сматра да је у Кимликиној теорији присутна доктрина романтичарског национализма из 19. века, означавајући либерални мултикултурализам Вила Кимлике као „антилибералну теорију“. Појединци се могу развијати искључиво и само унутар култура својих предака, без права да ревидирају и доводе у питање друштвене праксе које су постојале у далекој прошлости.⁴⁴

Вил Кимлика чланство у групи дефинише на основу интеграције у друштво, а не на основу порекла/крви. Према Паулу Келију, Кимлика заузима „перфекционистички поглед на културу“ јер култура представља основу за деловање мањинских група и за напредовање и развој појединаца. Ипак, најважније је на који начин култура може бити основа за формирање захтева за мањинска права.⁴⁵ Главни изазов мултикултурализма односи на „прилагођавање националних и етничких разлика на стабилан и морално одржив начин“.⁴⁶ Према Кимлики, нације - националне мањине су „компактни, самосвесни, културно одражавајући ентитети“ који истичу етничке захтеве као што су „право да користе свој језик у државним институцијама или да установе институције које одражавају њихову посебну етничку културу или да се отцепе“.⁴⁷

Признање социјеталне културе је у кључу грађанства, како би се избегла доминација већинског етничитета уз пуко толерисање мањина.⁴⁸ У Источној Србији већи део становништва у приватном животу говори влашки језик као матерњи, док старији људи у руралним деловима и не говоре српски језик. Изолација овог дела становништва намеће се као одрживо решење како би влашки мањински језик преживео. „Ниједна од примењиваних политика мултикултуралног грађанства, осим фактичке изолације, није

⁴² *Ибид*, р. 64

⁴³ Вил Кимлика, *Мултикултурализам - Мултикултурално грађанство*, стр. 38

⁴⁴ Џенс-Мартин Ериксен и Фредерик Стјернфелт, *Демократске контрадикције мултикултурализма*, стр. 211

⁴⁵ Paul Kelly, *Multiculturalism reconsidered*, Polity Press, 2002, р. 8-9

⁴⁶ Према: Вил Кимлика, *Мултикултурализам - Мултикултурално грађанство*, стр. 46

⁴⁷ Вил Кимлика, *Ибид*, стр. 40

⁴⁸ Снежана Илић, Србија између мултиетничности и мултикултуралности, *Миграцијске и етничке теме* 25, 2009, стр. 364

прикладна да њиховим потребама изађе у сусрет: они су престари за асимилацију у смислу енкултурације, и још више за интеграцију“.⁴⁹

Вил Кимлика сматра да је потребно на миран, демократски и праведан начин управљати различитостима. Догађаји у бившој Југославији, деведесетих година показују да присуство мањинских група са територијалним захтевима може угрозити безбедност државе. „Вероватноћа насиља је драматично увећана када се сматра да мањина припада суседној отаџбини, која себе проглашава легитимним заштитником мањине...“.⁵⁰ У том смислу примена међународних механизма у институционализацији права националних мањина је значајна.

2.3. Критике либералне теорије мањинских права Вила Кимлике

Критике теорије мултикултурализма односе се на напетости које постоје између либерала и мултикултуралиста, као и на изједначавање мултикултурализма најпре са либералним национализмом, а затим и са комунитаризмом. Основна мањкавост критика мултикултурализма огледа се у томе што оне не артикулишу на који се тип мултикултурализма односе и у којој равни се крећу (теорија, политика, пракса). Дешава се супротно, све чешће се у критикама ове равни међусобно мешају.⁵¹ Ауторка Лукшић - Хаџан упозорава на важну чињеницу, а то је да не постоји мултикултурализам, него мултикултурализми, и на основу тога изводи закључак да: „нема, једне (универзалне) критике мултикултурализма, него могу бити само различите критике различитих типова мултикултурализма...“.⁵²

Критике мултикултурализма односе се на дестабилизујуће ефекте овог концепта које производи у друштву. У академској литератури, мултикултуралисти се често оптужују за културни релативизам. Према Брајану Берију: „Кимлика заузима средњу позицију, који допушта да културни релативизам буде у пакетима средње величине“.⁵³ Културни релативизам, својствен различитим значењима мултикултурализма ствара подлогу за образовање мањинских гетоа, нудећи различите форме за отцепљење. Према Кимликином мишљењу, источно - европске државе воде се овом претпоставком либералних критичара, одбацујући концепт мултикултурализма уз аргументацију да може произвести унутрашњу дестабилизацију, што заправо одражава „плитко“ разумевање овог концепта.

Либерали критикују мултикултурално залагање за групно - диференцирана права јер могу имати раздорни утицај на друштвену кохезију и интегративну функцију грађанства. Групно диференцирана права могу бити „извор разједињености“ који чак доводи и до распада земље, у екстремном случају. Интегративна функција грађанства

⁴⁹ *Ибид*, стр. 371 (Напомена: просечна старост становништва Србије износи 40,3 године, а код Влаха 47,3 (С. Кицошев)

⁵⁰ Вил Кимлика, *Мултикултурализам - Мултикултурално грађанство*, стр. 79

⁵¹ Марија Лукшић-Хаџан, *Мултикултурализми: варијанте употребе појма и њихова размимоилажења*, стр. 38

⁵² *Ибид*, стр. 38

⁵³ Брајан Бери, *Култура и једнакост: Егалитарна критика мултикултурализма*, стр. 163

доводи се у питање уколико је оно диференцирано. Ипак, Кимлика сматра да за разлику од самоуправних права која могу имати „раздорни утицај“, полиетничка и представничка права доприносе интеграцији мањинских група и на тај начин промовишу солидарност, која представља основу заједничког, неиздиференцираног грађанског идентитета. Према Дејвиду Милеру, отцепљење је најбоље решење где имамо изражене националне идентитете.⁵⁴ Афирмација различитости није довољна гаранција за прилагођавање различитости и стварање основе за друштвено јединство. Пример бивше Југославије и Либана показују да институционализовање националних идентитета и различитости није спречило грађанске сукобе.⁵⁵

2.3.1. Егалитарна критика мултикултурализма: Брајан Бери

Аутор Брајан Бери, у својој егалитарној критици мултикултурализма заговара ранији модел унитарног грађанства из осамнаестог века, који би требало „осавременити“ и прилагодити новим околностима. Универзалистичке политике, насупрот партикуларистичким имају другачији одговор на прилагођавање и институционализацију различитости. „Партикуларистичке политике мало помажу (а понекад наносе велику штету) члановима својих циљаних група, док истовремено стоје на путу универзалистичким политикама које би могле бити кудикамо корисније већини чланова мањинских група“.⁵⁶

Либерали се противе подржавању етничности одређене групе и истичу да либерална држава не би требало да доноси мере које ће подстицати развој и опстанак идентитета културних група. Према Берију, мултикултуралне политике су „парадоксално створиле простор за сепаратистичке и фундаменталистичке покрете, који теже наметати униформност и хомогеност свим својим присталицама“.⁵⁷ Иако се мултикултуралне политике темеље на опстанку и заштити култура и националних идентитета мањинских заједница, оне могу културу „претворити“ у проблем, нарочито у политичкој сфери, где она представља најзначајнији ресурс у етномобилизацији. Према Берију: „култура није проблем, а није ни решење“. Поред тога „лоше осмишљене јавне политике могу културу претворити у проблем, где се то питање претвара у један облик политике „куповања гласова“.⁵⁸

Са становишта егалитарног либерализма, мултикултурализам представља лош одговор у прилагођавању културне разноликости. Мултикултурализам врши политизацију етничитета, стварајући код мањинских група изражену самосвест о партикуларним идентитетима. Управо због тога је интегративна функција мултикултурализма проблематична. Бери наводи да је мултикултурализам „формула за производњу конфликта“ зато што је усмерена на мањинске групе које се могу најлакше мобилисати и

⁵⁴ Вил Кимлика, *Мултикултурализам-Мултикултурално грађанство*, стр. 215

⁵⁵ Детаљније, у: Вил Кимлика, *Ибид*, стр. 215

⁵⁶ Брајан Бери, *Култура и једнакост: егалитарна критика мултикултурализма*, стр. 21

⁵⁷ *Ибид*, стр. 152-153

⁵⁸ *Ибид*, стр. 381

постављати супротстављене захтеве држави, што „иде на руку“ етнокултурним предузетницима који користе потенцијале мултикултуралних политика за мобилисање гласача, како би остварили приватне интересе.⁵⁹

Егалитарни либерали залажу се за концепт „општег грађанстава“ које поред интегративног испољава и асимилационистички потенцијал. Заједничка националност дефинисана је као „добробит целог друштва“. У оквиру заједничког грађанског идентитета има простора за етничку идентификацију, само уколико је „испражњена од културног садржаја“. Бери се ослања на аргумент Питера Џонса који тврди да уколико оставимо „религијске компоненте културе“ по страни, било би „мало или нимало проблема узајамног прилагођавању“ који произилазе из културне разноликости.⁶⁰ Пример Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и југословенски наднационални идентитет указују на проблеме узајамног прилагођавања, о чему ће бити речи у трећем поглављу.

„Грешку мултикултуралне дијагнозе“ представља „културализација групе“, где су дистинктивни културни атрибути одређујуће обележје свих група. Према Берију, експлицитна културализација групе присутна је у радовима Вила Кимлике, као и код Ирис М. Јанг. Последице мултикултуралне политике у чијем су фокусу културне групе односно културализација идентитета групе имала је негативне последице по квалитет живота ширег друштва, услед чега се догађа „системско занемаривање алтернативних узрока обесправљености“.⁶¹ Са егалитарно - либералног становишта Брајана Берија: „чланови групе могу патити не зато јер имају културно дистинктивне циљеве, него зато што не могу да испуне свима заједничке циљеве, попут: образовања, добро плаћених послова, суседство, добар смештај, одевање...“.⁶²

2.3.2. Лева критика мултикултурализма: Паскал Брукнер – „парадокс мултикултурализма“, „микронационализам“

Лева критика мултикултурализма представља најутицајнију критику овог концепта. Критике су усредсређене на ужу дефиницију мултикултурализма, и његов однос према капитализму, док узимањем у обзир шире дефиниције мултикултурализма критика концепта слаби. Вил Кимлика је такође свестан критике која долази са левице, које као главни аргумент наводе утапање појединца у групу, односно колективне идентитете.

Лева критика мултикултурализма Паскала Брукнера указује на ограниченост мултикултуралне теорије која ставља групу изнад појединца. Фаворизовање групних идентитета охрабрило је поједине мањинске групе да интезивирају мањинске захтеве. Паскал Брукнер у тексту „*Фундаментализам просвјетитељства или расизам протурасиста*“ истиче да англосаксонски мултикултурализам не функционише и указује

⁵⁹ *Ибид*, стр. 24

⁶⁰ *Ибид*, стр. 39

⁶¹ *Ибид*, стр. 357

⁶² *Ибид*, стр. 368

да „парадокс мултикултурализма“ – лежи у фаворизовању групе и групних права, и ускраћивању права појединаца унутар одређених група. Према Брукнеру, мултикултурализам на једнак начин третира све заједнице, али не и људе који је чине, јер им не допушта слободу да се ослободе од властите традиције“.⁶³ У таквим околностима мултикултурализам постаје „рецепт за искључивање“, о чему ће бити речи у четвртом поглављу.

Мултикултурализам носи одређене ризике када су у питању националне мањине јер их охрабрује на показивању најдрастичнијег облика шовинизма „... то им се уз много наивности опрашта као да је реч о легитимном изразу самољубља“.⁶⁴ У тим условима рађа се да микронационализам. У прилагођавању разлика „апсолутни деспотизам мањина“ испољава се кроз посебна права или захтеве за статус екстериторијалности, што омогућава да се у постојећим нацијама рађају нове: „ту идентитет тријумфује над етничком припадношћу. И још горе – због поштовања посебности – појединци бивају заточени у етничке или расне дефиниције и враћени у изолацију из које смо их управо хтели ослободити...“.⁶⁵

Мултикултурализам критикују и конзервативни европски политички лидери попут Ангеле Меркел, Николе Саркозија и Дејвида Камерона. Ови европски лидери могу се означити као „савремени критичари мултикултурализма“. Мултикултурализам су прогласили мртвим и потпуно промашеним, уз образложење да ће држава повући политичку подршку мултикултуралним аранжманима. На овај начин поменути политички лидери покушали су да у мултикултурализму и његовом раздорном утицају, пронађу разлоге за слабљење институционалних капацитета државе и демократије. Конзервативни европски лидери, попут балканских политичара с' краја осамдесетих и почетком деведесетих, у неуспешним настојањима да се носе са економском и политичком транзицијом, прибегавају „масовној инструментализацији идентитетских питања“.⁶⁶

Из наведеног можемо закључити да је мултикултурализам (као и његови облици, било да се ради о интегративном моделу, или сегрегативном) експлоатисан теоријски концепт од стране политичких лидера већинског становништва, као и од политичких лидера мањинских група. Заправо, у оквиру процеса афирмације различитости, политички лидери настоје да експлоатишу како мањинске идентитете тако и сам концепт мултикултурализма.

⁶³ Паскал Брукнер, *Фундаментализам просвјетитељства или расизам протурасиста*, *Зарез*, IX, 204, 2007, стр. 23

⁶⁴ *Ибид*, стр. 23

⁶⁵ *Ибид*, стр. 23

⁶⁶ Милош Миленковић, *Антропологија мултикултурализма: од политике идентитета ка очувању културног наслеђа*, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду и Српски генеалогски центар, Београд, 2014, стр. 12

2.4. Три концепта/модела мултикултурализма у развоју мултикултуралности у Србији

Управљање етничким и културним разликама представља изазов за мултинационалне државе. Чак и уколико је мултикултурална политика део званичне политике према различитости, неопходно је да у процесу мултикултурализације поред државе, учествују сви сегменти друштва, грађани, цивилно друштво, политичке странке, појединци, итд., како би се мултикултурализам наметнуо као „одржива алтернатива“.

Пре него што анализирамо развој мултикултуралности у Србији кроз три модела мултикултурализма (у практичној примени), важно је направити разлику између три теоријска модела за управљање етничком разноликошћу. Можемо разликовати три теоријска модела политика за државе које карактерише културна и етничка диверзификација. Први модел је асимилациони модел, други диференцијалистички и трећи је мултикултурални. Асимилациони и диференцијалистички модел не могу опстати као политички модели пред савременим изазовима и немају потенцијала да постану део политичких програма, јер производе негативне последице у пракси (попут отуђења/одвајања етничких и културних група). За разлику од претходна два модела, Кристин Инглис сматра да је трећи, мултикултурални модел најпогоднији за мултикултурална друштва и државе са етничким конфликтима.

Мултикултурални модел подразумева процес пуне партиципације („*process of full participations*“), кључан за одсуство етничког конфликта. Држава има активну улогу вршењу институционалне промене од реструктурирања *mainstream* институција до подршке „паралелним институцијама“. За разлику од маргиналног статуса у институционалној структури диференцијалистичког модела, паралелне институције су интегралне у мултикултуралном моделу политике. Како би пуна партиципација била могућа неопходно је да институције државе буду обимно измењене, како би се обезбедила једнакост за различите социјалне и културне групе. Према Инглис, једино мултикултурални модел признаје легитимитет захтева за једнакошћу мањинских група.⁶⁷ Многе државе опиру се усвајању мултикултуралног модела, означавајући га као политички неприхватљивим. Према Кристин Инглис усвајање мултикултуралног модела проблематично је у државама (наводећи пример бивше Југославије) које на својој територији имају етничке групе односно националне мањине, дефинисане, у Кимликиној мултикултуралној теорији као самоуправне, територијално концентрисане културе, односно као „социјеталне културе“.⁶⁸

Развој мултикултуралности у Србији можемо објаснити кроз три концепта односно модела мултикултурализма који се односе на интеграцију националних мањина. У литератури постоји становиште да процес мултикултурализације у Србији карактеришу два модела интегративни и сегрегативни модел. Интегративни модел у појединим

⁶⁷ Christine Inglis, *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity, Policy Paper*, No. 4, 1996, Management of Social Transformations (MOST)-UNESCO, p. 37- 38

⁶⁸ Према: Giuliana B. Prato, *Beyond Multiculturalism: Views from Anthropology*, University of Kent, UK, 2009, p.14

случајевима изједначава се са асимилационистичким моделом “*melting pot*”, који такође представља модел мултикултурализма, важан у анализи мултикултуралности.

Модел “*melting pot*” („лонац за топљење“, претапање разлика) представљао је важан аспект националне политике САД - а и након Другог светског рата.⁶⁹ Ову праксу су следиле и поједине европске земље попут Француске, Немачке, Британије, Шпаније, међутим оне данас представљају примере успешне имплементације мултикултурализма. Модел не пружа заштиту етнокултурним идентитетима, али се признаје њихово постојање. С обзиром да се у пракси показало да је гушење мањинског национализма неуспешно и да национални идентитети опстају чак и под притиском насилних асимилација модел *melting pot*” је напуштен.

У току Другог светског рата, тачније у периоду од 1941. до 1945. године у бившој Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији развијен је нови, надетнички југословенски национални идентитет. Државама у окружењу концепт „југословенског *melting pot* – а” био је привлачан. Бугарска и Албанија покушале су да се идентификују са Југославијом, односно да се прикључе федерацији након Другог светског рата, али до тога није дошло.⁷⁰ Савез комуниста Југославије и Јосип Броз Тито, као председник СФРЈ и комунистичке партије Југославије имали су одлучујућу улогу у стварању наднационалног југословенског идентитета. Педесетих година политичке елите имале су ставове да су национални односи у федерацији уређени. Изјаве Едварда Кардеља и Јосипа Броза Тита указују на њихове различите визије југословенског наднационалног идентитета. Најпре, Едвард Кардељ, у експозеу о Уставном закону 1953. године најавио је „заједницу новог типа“ односно јединствену југословенску заједницу која не значи спајање у једну југословенску нацију, као и да је идеја о етничком, интегралном југословенству неостварива. Према Кардељу, у заједници новог типа етничка сродност није основа за зближавање народа Југославије, док су језик и култура су споредни фактори. Повезивање и уједињење народа темљи се пре свега на економским интересима како би се самостално развијали, „суштина југословенства може да буде само социјалистички интерес и социјалистичка свест“.⁷¹

Изјава Јосипа Броза Тита, педесетих година, указују да је он поред „снажне и монолитне државе“ очекивао и „стапање народа“ у Југословене. Тито је заправо сматрао да ће се југословенски, заједнички национални идентитет ослањати на заједничку културу и заједничку историју. Нову заједницу ће настати „претапањем народа“, а Тито то помиње 1952. године: „јединство наших народа мора се стварати претапањем људи, и

⁶⁹ Премијер Канаде Џастин Трудо изјавио је да је дана 31.05.2021. откривена масовна гробница са остацима 215 деце, у једној од некадашњих школа за асимилацију домородачке деце у Канади. Од 19. века до 1970их, више од 150.000 деце аутохтоног становништва морало је да похађа хришћанске школе које је финансирала држава, као део програма њихове асимилације у канадско друштво. Многи су трпели физичко и вербално насиље. Према наводима умрло је до 6.000 деце. (Доступно: http://www.rtv.rs/sr_ci/svet/trudo-masovna-grobnica-domorodacke-dece-nije-izolovan-slucuj_1244295.html, приступљено: 01.06.2021.)

⁷⁰ Детаљније: Џемал Соколовић, *Нација против народа*, Библиотека 20. век, Београд, 2006, стр. 155

⁷¹ Предраг Марковић, Однос партије и Тито према југословенском и националном идентитету, у: *Идентитет: Срби и/или Југословени* (уредио: Ласло Секел), Институт за европске студије, Београд, 2001, стр. 17-18 (Друго издање књиге „ Развој словеначког националног питања“ Едварда Кардеља изашло је 1957. године, чији је предговор одлучујуће утицао на формулисање става Савеза комуниста Југославије према југословенству. Преузети су читави пасуси у Програм СКЈ, видети: стр. 17)

појам заједнице не може бити поједина република, већ читава наша земља...“. Такође, 1953. године дао је експлицитну изјаву где наводи оптимистична очекивања да ће национални моменти да „избледе и нестану“. Тито је изјавио следеће: „... ми већ данас имамо масу ствари које наш народ сливају у једно... Национални и верски моменти и тако даље помало бледе и опадају, иако ће се још дуже време повлачити“.⁷²

Различити ставови о наднационалном идентитету били су присутни у политичком дискурсу у Југославији, све до шездесетих година, када се опстанак југословенства доводи у питање, као и основе његовог утемељења. Шездесетих година, термин „претапање“ замењен је термином „интеграција“ који се користи као синоним за економско спајање или за интеграцију међу народима. Концепција југословенства одржала се до 1966. године, када је коначно напуштена.

Интегративни модел мултикултурализма присутан је као важан део званичне, националне политике у различитим раздобљима, укључујући и најновија дешавања на политичкој сцени Србије. Најпре, интегративни мултикултурализам оличен у идеји „интегралног југословенства“ представљао је значајан аспект политике Савеза комуниста, уз помоћ којег се одржавала Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ). Затим, након демократских промена 2000. године, постојала су очекивања у целокупном друштву Србије да ће интегративни модел мултикултурализма бити утемељен институционализацијом различитости односно доношењем закона из области заштите мањинских права, што се у пракси није догодило. Иако је држава Србији од 2015. године заузела другачији однос према мањинској политици, нарочито у периоду од 2017. године до 2020. године, одређена истраживања указују да није усвојена адекватна национална политика која одговара мултиетничком саставу становништва, јер у пракси доприноси етничкој сегрегацији.

Сегрегативни мултикултурализам као „владајући концепт“ (Б. Стојковић) заузима значајно место у политичком дискурсу у Србији и југоисточној Европи. На простору Балкана, историјски корени мултикултурализма указују на његову доминацију упоредно са стварањем националних држава у 19. веку. „Нужна препоставка за његово настајање - као што је то случај са етнонационализмом уопште – јесте примордијално јединство тла и крви“.⁷³

На простору бивше Југославије током деведесетих година 20. века процес етнизације политике онемогућио је стварање и имплементацију стратегије за интеграцију националних мањина. У таквој друштвеној и политичкој атмосфери мултикултуралност је представљала „препреку друштвеном просперитету“, а интегративни мултикултурализам није имао изгледе да постане доминантни друштвени образац.⁷⁴ Створене су препреке интегративном моделу мултикултурализма, зато што ће и након сукоба у бившој Југославији предрасуде и етничка дистанца остати присутне у

⁷² *Ибид*, стр. 41

⁷³ Илија Вујачић, *Друштвена интеграција и етничка разноликост*, 2019, стр. 6 (доступно: https://www.researchgate.net/publication/331718535_Drustvena_integracija_i_etnokulturna_razlicitost, приступљено: 10.05.2021.)

⁷⁴ Горан Башић, *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, Центар за истраживање етничитета, 2006, стр. 66; Весна Станковић-Пејновић, *Прошлост и будућност мултикултурализма на југоистоку Европе, Међународни проблеми*, Вол. LXII, бр. 3, 2010, стр. 468

друштву. Поред тога, примордијални приступ етницитету односно перцепција идентитета која укључује крвно сродство, генетско порекло и везаност/ настањеност на одређеној територији створили су погодно тло за утемељење сегрегативног модела мултикултурализма и онемогућили конструисање грађанског друштвеног идентитета.

Усвајање нове мањинске политике - интегративног мултикултурализма после демократских промена 2000. године оптерећено је догађајима из прошлости. Башић сматра да је након етничке подељености и политичке фрустрираности било нереално очекивати да ће интегративни модел мултикултурализма бити конципиран у првој фази демократске транзиције.⁷⁵ Уместо интегративног модела, креатори мањинске политике били су ослоњени на примену међународних стандарда, договоре са мањинским политичким лидерима, и *ad hoc* решења како би се пацификовали мањински захтеви, услед чега је сегрегативни мултикултурализам постао доминантан друштвени образац који опстаје све до данас.

2.5. Неутрализам и национализам – две стране једне либералне медаље

У оквиру либералне политичке теорије наилазимо на две контрадикторне позиције: неутралности и национализма. Концепт етнокултурне неутралности карактеристичан је за мултикултурално друштво САД - а, где држава на постојећу различитост одговара бенигним занемаривањем обезбеђујући на тај начин друштвену односно националну кохезију. На Западу је принцип етнокултурне неутралности коришћен као средство за одбијање било каквих захтева мањина за посебним правима, јер превазилазе стандардни скуп индивидуалних, грађанских и политичких права.⁷⁶

За разлику од америчког друштва, потенцијали политике етнокултурне неутралности упитни су у постконфликтним друштвима. Изражена и доминантна позиција примордијалистичке концепције идентитета код већинског и мањинског становништва онемогућава примену стратегије етнокултурне неутралности која негира етнокултурну димнзију. Поред тога, посткомунистичке државе, међу којима је и Србија суочавају се са процесом грађења нације(а) на подржавном нивоу и „трендом према прилагођавању мањинским национализмима“. Овом тренду опиру се земље Централне и Источне Европе, јер давање права на самосталну владу националним владама неретко види као опасан корак који угрожава политичку стабилност и националну безбедност.⁷⁷

Етнокултурни неутралисти и либерални националисти имају идентичан однос према културној дистинктивности. Либерални национализам одбацује постојање посебних идентитета и повлашћеног третмана за мањинске групе, док неутралисти то исто раде стратегијом „намерног занемаривања“ (према: П. Барша). Приступу попут либералне

⁷⁵ Горан Башић, *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, стр. 66

⁷⁶ Вил Кимлика, Западна политичка теорија и етнички односи у Источној Европи, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?* (ур. В. Кимлика и М. Опалски), Београдски центар за људска права, Београд, 2002, стр. 30

⁷⁷ Вил Кимлика, *Мултикултурализам - мултикултурално грађанство*, стр. 12

неутралности и либералног национализма не могу се примењивати простору Централне и Источне Европе, јер „ни либерална неутралност, ни либерални национализам нису способни да изађу на крај са диверзификованим идентитетима унутар државе, нарочито ако они захтевају неку врсту политичког признања или, у екстремнијем случају, аутономију или сецесију“.⁷⁸

Према политици „намерног занемаривања“, етнички идентитет може се изражавати у приватном домену, и не представља бригу државе. Етнокултурно неутрална државу карактерише „одвајање од етничности“, што „искључује свако законско или владино признавање етничких група, односно било какву употребу етничког критеријума приликом расподеле права, ресурса и дужности“.⁷⁹ Јанош Киш сматра да стратегија одвајања од етничности омогућује привилегован приступ већини тачније већинској етничкој заједници.⁸⁰ Ауторка Ејми Гатман брани становиште етнокултурне неутралности наводећи да је „сам циљ представљања или поштовања различитости у јавним институцијама погрешан“. „Безличност јавних институција“ или „неутралност јавних институција“ представља цену коју грађани треба да буду вољни да плате да би живели у друштву које нас све третира као једнаке, без обзира на посебне етничке, верске, расне или сексуалне идентитете“.⁸¹

Приликом афирмисања класичне либералне државе где индивидуална права имају примат над групним правима, може се догодити да колективна права остану занемарена и нерешена. У случају Србије, то би се негативно одразило на „војвођанску традицију мултикултуралне коегзистенције“. Дух дијалога и толеранције био би једино могућ у градским, вишенационалним срединама у Војводини.⁸² Чедомир Чупић наводи да: „у конституцији савремене демократске државе принципи индивидуалитета и социјалитета треба да буду усаглашени, односно треба да се гарантују и индивидуална политичка права и колективна (социјална, економска и културна)“.⁸³

Равноправан приступ јавним институцијама представља срж мултикултуралне политике. Једнак приступ ресурсима и могућностима, заступљеност припадника националних мањина у извршној, законодавној и судској власти представљају значајан аспект политичке интеграције, која на битан начин одређује ток друштвене интеграције. Држава не би требало да буде слепа на етничку разноликост нити да допусти доминацију појединих етничких заједница, која се лако може уочити у институцијама (број запослених у јавним службама, број представника у парламенту, итд). Са друге стране институције би требало да уважавају „етнички критеријум“ у смислу да функционишу на

⁷⁸ Павел Барша, Етнокултурна правда у источноевропским државама и случај чешких Рома, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?* (ур. В. Кимлика и М. Опалски), Београдски центар за људска права, Београд, 2002, стр. 220

⁷⁹ Вил Кимлика, *Мултикултурализам - Мултикултурално грађанство*, стр. 2

⁸⁰ Јанош Киш, Грађење нације и иза тога, у: *Може ли се извозити либерални плурализам* (ур. В. Кимлика и М. Опалски), Београдски центар за људска права, Београд, 2002, стр. 206

⁸¹ Ејми Гатман, Предговор (1994), у: *Мултикултурализам - испитивање политике признања*, Центар за мултикултуралност, Нови Сад, 2003, стр. 16

⁸² Владимир Илић и Слободан Цвејић, *Национализам у Војводини*, Екопрес, Зрењанин, 1997, стр. 171

⁸³ Чедомир Чупић, Предуслови за савремену демократску државу, у: *Савремена држава*, Конрад Аденауер Стифтунг, ФПН и Центар за демократију, 2008, стр. 243 (Средства за развој савремене демократске државе су: дијалог, толеранција, компромис и консензус, стр. 236-239)

језицима националних мањина у локалним јединицама где оне чине значајан удео у становништву, да међу запосленима у јавној управи буду припадници мањина, као и да се настава у школама одвија на неком од мањинских језика, итд.

Либералну политику „намерног занемаривања“ Вил Кимлика критикује, али не одбацује у потпуности постојање државе која ће на културну различитост одговорити „намерним занемаривањем“. Уколико су: „мере за заштиту мањинских култура непотребне или превише скупе, онда политика намерног занемаривања може бити оправдана у извесним околностима“.⁸⁴ „Расно слепи приступ“ има смисла кад су доносиоци одлука „расно слепи“⁸⁵ до граница када не стварају атмосферу дискриминације. Такав приступ не би требало да има за последицу дискриминацију одређених идентитета. Уколико друштвене и политичке околности утичу на угњетавање мањинских група, онда би расно слепи принцип требало заменити новим који ће уважити етничке специфичности..⁸⁶

Етнокултурни неутралисти и либерални националисти сматрају да асимилација представља адекватан начин у решавању етничког плурализма у држави. У политичкој теорији постоји мишљење да се позиције етнокултурне неутралности и либералног национализма свODE на исто - хомогенизована национална држава, коју њени грађани узимају здраво за готово (П. Барша). Иако је ово становиште либералних националиста 19. века, оно је саставни део политике појединих европских држава које негирају постојање дистинктивних етничких идентитета и националних мањина на својој територији (попут Грчке, Француске). Либерални неутралисти одбацују питање легитимитета дате политичке заједнице или политичког положаја било које идентитетне групе унутар ње. Док за разлику од њих „либерални националисти захтевају „подударње културних и политичких граница“.⁸⁷

Према теорији либералног национализма у процесу под – државног грађења нације средишње место има право на самоодређење (самоопредељење). Политички лидери или „ствараоци нација“ у процесу „намерног стварања нације“ најчешће се позивају на „древно порекло“, везе са прошлoшћу или чак страсно намећу неистине, уз настојања да сакрију чињеницу да је њихова заједница производ међународних договора и слично. Такође настоје да пронађу „заједнички именитељ“ нације заснован на „култури, језику, традицији и ритуалима“.⁸⁸ Јаел Тамир наводи да право на самоодређење представља „само посебан случај права на културу“, тачније, колективно право које почива на кумулативним индивидуалним интересима да се повежу са националном групом и да јавно изразе национални идентитет.⁸⁹ Према становишту либералних националиста право на самоодређење односи се пре на културне него политичке захтеве, дефинисано као „право да

⁸⁴ Вил Кимлика, *Мултикултурализам - Мултикултурално грађанство*, стр. 131

⁸⁵ Бхику Парек, *Нова политика идентитета*, стр. 81 („...кад расна свест утиче на њихово понашање и извор је дискриминације, онда је потребно признати њено постојање, идентификовати њене жртве, уклонити њихове хендикепе ... те с' временом створити истински расно слепо друштво које толико лежерно и гледа на етничке разлике да их уопште не примећује“.)

⁸⁶ Павел Барша, *Етнокултурна правда у источноевропским државама и случај чешких Рома*, стр. 220

⁸⁷ *Ибид*, стр. 220

⁸⁸ Јаел Тамир, *Либерални национализам*, Филип Вишњић, Београд, 2002, стр. 129

⁸⁹ *Ибид*, 140, 143

се очува постојање нације као посебног културног ентитета“.⁹⁰ Да би се културни ентитет очувао неопходни су политички аранжмани (које поред мултикултуралиста, и либерални националисти предлажу) попут територијалне аутономије, федерализма, конфедерализма.

Територијална аутономија је политички захтев који се упућује држави на чијој се територији мањинске заједнице налазе. Јаел Тамир сматра да: „нације које живе на великим изолованим територијама пре ће добити аутономију него нације које живе у густо насељеним подручјима, а значајни чиниоци су природни ресурси...“.⁹¹ Са друге стране, либерални националисти одбацују модел консоцијативне демократије, јер не може да превазиђе сегментирану подељеност у друштву, већ је продубљује давањем територијалних или делимичних аутономија (школе, публикације, културне институције) ентитетима. Консоцијативна демократија „није чаробни лек за све болести“. Искуство бивше Југославије показало је да „консоцијативно уређење оснажује националне поделе“ (Брајан Бери).⁹²

У Уставу СФРЈ из 1974. године, у начелном делу, наведено је да се право на самоопредељење додељује народима: „народи Југославије, полазећи од права сваког народа на самоопредељење, укључујући и право на отцепљење, на основу своје слободно изражене воље у заједничкој борби свих народа и народности у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији, а у складу са својим историјским тежњама.“⁹³ Осамдесетих година је покренута расправа у СФРЈ, шта заправо значи право на самоопредељење. Поједини словенски интелектуалци позивали су на то да је право на самоопредељење предвиђао и Устав из 1946. године и да оно има смисла уколико одређена држава жели излазак из федерације, док је српска интелектуална елита заступала становиште да право на самоопредељење представља начин укључивања појединих народа у федерацију, а никако основ за могућност њиховог отцепљења.⁹⁴

Ипак, у научној литератури наводи се да је потребно разликовати право на самоопредељење од појма сецесије. Према Митровићу, са једне стране, проглашење независности Косова 2008. године представља последњи пример остваривања права на самоопредељење, док са друге стране представља пример нелегалне сецесије. „Екстерно самоопредељење или (различито од интерног самоопредељења као врсте аутономије) одвајање једног народа и територије од матице, може бити у сагласности с међународним правом“.⁹⁵ Са друге стране, сецесија подразумева „одвајање делова територије од матице увек је недозвољено и у супротности је с међународним јавним правом јер се врши против воље централних власти“.⁹⁶

⁹⁰ *Ибид*, стр. 122

⁹¹ *Ибид*, стр. 143

⁹² *Ибид*, стр. 248

⁹³ Устав СФРЈ из 1974. године

⁹⁴ *Слободна Европа*, Интервју Ђирила Рибичића, последњег председника Савеза комуниста Словеније, 24.11.2018. („Наш поглед је био другачији - да треба градити федерацију на основу добровољног остајања сваког народа у заједничкој држави те да право на отцепљење тек добија свој смисао настанком федерације, а никако обрнуто.“, доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/specijal-100-godina-jugoslavije-ciril-ribicic/29561320.html>, приступљено 12.12.2020.)

⁹⁵ Дејан Митровић, Зашто се од Србије тражи да призна Косово или упоредни примери Бангладеша и Турске Републике Северни Кипар, у: *Зборник матице српске за друштвене науке*, 149, Београд, 2014, стр. 992

⁹⁶ *Ибид*, стр. 992

Уставом из 1974. године територијалним аутономијама АП Војводина и АП Косово додељена су широка овлашћења (законодавна, извршна и судска аутономија) која превазилазе овлашћења територијалне аутономије, чиме оне добијају атрибуте државности (обе покрајине су имале право на доношење сопственог устава, равноправно са другим републикама учествују у доношењу савезног устава, итд...). Повратак на начела Устава из 1974. године која предвиђају широка овлашћења за АП Војводину, саставни су део готово свих изборних кампања од увођења вишестранчја деведесетих година, до данас. У току изборне кампање 2014. године, поједине странке већинског и мањинског становништва предлагале су повратак на начела Устава из 1974. године, како би Војводина добила већу аутономију. Реакције партија уследиле су поводом одлуке Уставног суда о неуставности Статута Војводине и Закона о преносу надлежности. Међу странкама већинског становништва које су заговарале поред промене Устава (2006), већу аутономије Војводине, биле су: Лига социјалдемократа Војводине (ЛСВ), Либерално демократска партија (ЛДП), док су у мањој мери потребу за редефинисањем положаја Војводине истицале Демократска странка (ДС) и Нова демократска странке (НДС). Демократска странка (ДС), Лига социјалдемократа Војводине (ЛСВ) залагале су се за то да Војводина има посебну законодавну, извршну и судску власт, док су ЛДП и Савез војвођанских Мађара (СВМ) у погледу аутономије Војводине предлагали повратак на начела Устава из 1974. године.⁹⁷

Поводом 40. годишњице усвајања Устава Војводине, представници мађарске националне мањине, усвојили су 2014. године документ под називом „Суботичка иницијатива“ (који предвиђа ширу аутономију Војводине). Председник Савеза војвођанских Мађара (СВМ) Иштван Пастор предложио промену Устава Србије (2006), захтевајући ширу аутономију каква је била омогућена Уставом из 1974. године. Пастор је изјавио да: „аутономија Војводине не може да почива на амбицијама шаке људи из мањина“ наспрам натполовичне већине Мађара у шест општина у Војводини⁹⁸ који немају за циљ разбијање државе.⁹⁹

Либерална доктрина етнокултурне неутралности коси се са мултикултурализмом који представља реалност етнокултурних друштава. На примеру бивше Југославије, поједини концепти либералног национализма попут права на самоопредељење, широких територијалних аутономија нашли су место у уставним решењима. На том месту можемо тражити разлоге за ограниченост домета интегративног мултикултурализма Социјалистичке федеративне републике Југославије. Сада, када не постоје таква уставна решења за мањинске заједнице (у горе наведеном примеру Мађара), видимо да националне мањине у Србији траже повратак „стarih решења“. Неминовно је да би „стара решења“ за управљање етнокултуралношћу ојачала већ постојећу сегрегацију мањинских група, а политику мултикултурализма ставили пред нове изазове.

⁹⁷ Јелена Лончар, Политике идентитета и људска права у изборној кампањи, у: *Изборне понуде и резултати-европски избори и избори у Србији 2014. године*, Konrad Adenauer Stiftung, Београд, 2014, стр. 67-68

⁹⁸ Према Попису становништва 2011. Мађари имају натполовичну већину у шест општина у Војводини: Кањижа (86%), Сента (81%), Ада (77%), Бачка Топлола (59%), Мали Иђош (56%) и Чока (52%).

⁹⁹ Портал грађанске Војводине *Аутономија*, доступно: <https://www.autonomija.info/skup-u-subotici-povodom-40-godisnjice-ustava-vojvodine.html>, приступљено: 05.11.2020.)

2.5.1. Амерички „лонац за топљење“ („*melting pot*“) – изградња заједничког националног идентитета у оквиру асимилационистичког процеса

Традиционални модел „*melting pot*“ имао је важну улогу у изградњи америчког националног идентитета и интеграцији имиграната. Овај модел развијен је у САД - у након Другог светског рата и био је актуелан педесетих година 20. века. Као реакција на модел „*melting pot*“-а и његове негативне последице (попут сегрегације црнаца у образовном систему) развијени су „дефанзивни модели“ у америчком друштву, а то су: мултикултурализам и интеркултурализам (који се односио на сферу образовања, тачније на интеркултурално образовање). После „обнове етничитета“ шездесетих година 20. века, поједини аутори (Џејмс Олсон, Нејтан Глејзер, Данијел Мојнихан) наводе да је Америка ушла у „постасимилациону еру“ као и да модел „*melting pot*“ није био делотворан с' обзиром да је дошло до буђења етничитета.¹⁰⁰

Изградњу америчког националног идентитета карактеришу негативни догађаји у историји, а то су освајања која су пратиле насилне асимилације домородачког становништва, ропство и експлоатација црнаца. Глејзер и Мојнихан у делу под називом „*Beyond the Melting Pot*“ (1963) наводе да припадност доминантној култури доноси користи имигрантским заједницама које су у близини англосаксонског центра. Такође, поједине група могу остварити предност присвајајући идентитет друге групе, „нижег слоја“.¹⁰¹ Ипак, иако је педесетих година Глејзер очекивао асимилацију имиграната у америчко друштво, двадесетпет година након објављивања неведеног дела, аутор говори о феномену „трајног етничког идентитета“ који постоји из генерације у генерацију код имиграната попут Порториканаца, Јевреја, Италијана, Ираца, итд. Феномен трајног етничког идентитета имиграната у америчком друштву представља изазов за интегративни мултикултурализам.

У академској дебати отворена је расправа о томе да ли је модел „*melting pot*“-а икада напуштен, као и то да ли мултикултурализам има капацитета да замени модел који је обезбеђивао доминацију англосаксонске културе, односно „англоконформизам“ – једнострано прилагођавање уселеника на доминантну англосаксонску културу и вредности.¹⁰² Степан Стајнберг наводи да се од белих етничких група у америчком друштву очекивала „брза“ асимилација и упућивана им је порука „ви ћете постати исти као ми, желели то или не“, док је за расне мањине важило сегрегацијско правило „без обзира колико сте слични нама (културално), остаћете по страни“.¹⁰³

Иако бројни мултикултурални аутори настоје да умање потенцијале и домете модела „*melting pot*“ - а, асимилација је ипак остала активан процес у америчком друштву све до седамдесетих година 20. века, на шта указују најновији подаци који су изашли у јавности. Према извештају канадске Комисије за истину и помирење, у мају 2021. године

¹⁰⁰ Милан Месић, Да ли мултикултурализам тали амерички „котао за таљење“?, *Ревизија за социологију*, Вол. XXIX (1998), бр. 3-4, стр. 213

¹⁰¹ *Ибид*, р. 17 (У Оукланду (Калифорнији) боље је било бити Мексиканац него Индијанац, тако да су се Индијанци изјашњавали као Мексиканци, у зависности од ситуације.)

¹⁰² Милан Месић, Да ли мултикултурализам тали амерички „котао за таљење“?, стр. 212

¹⁰³ *Ибид*, стр. 212

пронађени су остаци тела 215 домородачке деце на месту некадашње резистенцијалне школе Кемлупс (Kamloops). Према наводима Асошијетед прес - а ова школа радила је од 1890. до 1969. године, када ју је канадска влада преузела од Римокатоличке цркве, а затворила ју је 1978. године. Од краја 19. века до 1970-их више од 150.000 индијанске деце морало је да иде у хришћанске школе које је финансирала држава, у склопу програма за процес асимилације домородачке деце у канадско друштво.¹⁰⁴ Затим је у јуну, група староседелаца под називом „*Cowesses First Nation*“ из канадске провинције Саскачеван објавила податак да су на месту интерната Маривал Индијан (који водила је католичка црква) пронађени необележени гробови 751 особе. У тај интернатски школски систем, који је постојао између 1831. и 1996. године, било је укључено око 150.000 деце староседелаца која су била одузета од својих родитеља и предата хришћанским школама ради асимилације.¹⁰⁵ Канадски премијер Џастин Трудо позвао је Канаду на одговорност и затражио од папе Фрање да дође и извини се у име католичке цркве, због улоге коју је имала у резистенцијалним школама и интернатима.

Важно је нагласити да захтеви за увођењем мултикултурализма у Америци долазе од „унутрашњих“ етничких група попут Афроамериканаца, Порториканаца, Мексиканаца, итд., а не од имигрантских европских етничких група. Из тог разлога, Глејзер сматра да мултикултурализам и мултикултурално образовања у САД у значајној мери утичу на национално јединство. Страх за друштвену кохезију и национално јединство оправдан је уколико постоје унутрашњи расколи, и у одсуству националног (ратног) непријатеља.¹⁰⁶ Претњу америчком националном јединству представља мултикултурално образовање које промовише „дистинктивну лојалност“ (*distinctive loyalty*) уместо „националну лојалност“ (*national loyalty*). Према Глејзеру мултикултурализам представља „нову реалност“, асимилација „није ни мртва нада ни омаловажавајући концепт“¹⁰⁷ што се потврђује у САД - у где се одвијају паралелни и противречни процеси. Крајем 20. века, комплексности додатно доприноси постојање „одвојених идентитета“ (Тод Гилтин) и „трајних етничких идентитета“ (Н. Глејзер).

2.6. Мултикултурализам – принципи праведности и етнокултурална различитост

Опстанак или преживљавање „социјеталних културна“ односно мањинских заједница представља главни циљ етнокултурне правде која подразумева институционализацију мањинских права и разлика. Концепт етнокултурне правде обухвата учешће националних мањина у политичком процесу, културну аутономију, етнофедерализам итд. У научној литератури наводи се да етнонационалистички и либерални дискурс о етнокултурној правди имају заједничке елементе.

¹⁰⁴ *Политика*, доступно: <https://www.politika.rs/scc/clanak/480263/Pronadena-tela-domorodacke-dece-u-Kanadi>, приступљено: 30.06.2021.

¹⁰⁵ *Блиц*, доступно: <https://www.blic.rs/vesti/svet/uzas-u-kanadi-pronadeni-ostaci-jos-751-osobe-kod-skole-ovo-je-samo-pocetak/3b30p4m>, приступљено: 30.06.2021.

¹⁰⁶ Nathan Glazer, *We Are All Multiculturalists Now*, Harvard University Press, Cambridge, London, 1997, p. 45

¹⁰⁷ *Ибид*, p. 97

Област етнокултурних односа дуго је била занемарена у западној политичкој територији. Вил Кимлика сматра да западни модели етнокултурне правде не могу бити од користи посткомунистичким државама у управљању етнокултурном разноврсношћу. Западни теоретичари нису били изричитии о начину на који би демократске државе требало да управљају етнокултурном различитошћу, осим да држава треба да буде „неутрална“ према етнокултурном различитостима.

Концепти етнокултурне правде, јавно признање и уважавање различитости нису новина у бившој Југославији под комунистичким режимом. Стабилност југословенског мултиетничког друштва са једнопартијским системом одржавала се кроз „непрекидну етничку различитост и баланс“, али етнокултурна неутралност није била довољна да обезбеди хармонију међу етничким заједницама, које су третиране на правичан начин.¹⁰⁸ Аутор Тибор Варади разликује три аспекта етнокултурне правде. Први аспект односи се на посебан простор за мањине где мањинске групе могу остварити културну аутономију (захтеви за аутономијом универзитета, организовање мањинских политичких странака...). Други аспект односи се на правичну расподелу јавног простора која подразумева да у службеној употреби буде више језика, као и да путеви, улице и документа буду вишејезични. Такође, држава помаже културне институције и медије на језицима мањина. Трећи аспект односи се на налажење решења како би се избегао етнички монопол већине над мањином и избегла трансформација принципа „један човек један глас“.¹⁰⁹ Либерални модел етнокултурне правде представља изазов за Србију, јер је неопходно институционализовати мањинска права у складу са „европским стандардима“. Ипак, у пракси се показало да усвајање европских стандарда за заштиту мањина и њихова примена у неуређеном, ауторитарном и подељеном друштву условљава јачање сегрегативног мултикултурализма.¹¹⁰

Кит Бантинг и Вил Кимлика су идентификовали шест мултикултуралних политика за мањинске групе:

- 1) Федерализам, квазифедерализам и територијална аутономија;
- 2) Мањински језик добија статус службеног језика на територији, региону где чини већину;
- 3) Гарантовање представника у централној, покрајинској власти, у уставним судовима за мањинске групе;
- 4) Финансирање универзитета, школа, медија на језицима мањина од стране државе;
- 5) Уставна и парламентарна афирмација мултикултурализма;
- 6) Омогућавање региону, територији мањина да буду присутни у међународним телима приликом потписивања уговора, споразума...¹¹¹

¹⁰⁸ Тибор Варади, О могућностима за етнокултурну правду у Централној и Источној Европи, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?*, стр. 135-136

¹⁰⁹ *Ибид*, стр. 136

¹¹⁰ Горан Башић, *Друштвени идентитет и етнокултурна политика*, Београд, Центар за истраживање идентитета, стр. 1 (доступно:

<https://www.pravamanjina.rs/attachments/Basic%20%20Drustveni%20identitet%20i%20etnokulturna%20politika.pdf>)

¹¹¹ Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys*, p. 74

После Другог светског рата, однос према правима мањинских група и политици је промењен, а мањинско питање се третирало са већом дозом опрезности. Након Повеље уједињених народа (1945), усвојена је Универзална декларација о људским правима (1948).¹¹² На тај начин мањинска политика је премештена у универзални оквир, односно мањинска права су најпре била заштићена кроз универзалистичке принципе „достојанства“ и људских права у оквиру Универзалне декларације о правима човека. Постојала су различита мишљења да мањинска права не могу бити подведена под универзалистичке принципе (достојанства), и да Универзална декларација о правима човека не може да задовољи захтеве за партикуларношћу.

Шездесетих година 20. века донети су Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1965) и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (1966). Према Вилу Кимлики Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године (УН), тачније члан 27. овог пакта створио је услове за поновно рађање мањинских права. Члан је реинтерпретиран, како би створио услове за утврђивање позитивних мањинских права (Вил Кимлика). Члан 27. Пакта о грађанским и политичким правима гласи: „у државама где постоје етничке, верске или језичке мањине, лица која припадају тим мањинама не могу бити лишена права да имају у заједници са другим члановима своје групе, свој сопствени културни живот, да исповедају свој сопствену вероисповест и обављају верске дужности, или да употребљавају сопствени језик“.¹¹³ Кимлика истиче да је на тај начин идеја мултикултурализма пребачена из периферних институција међународне заједнице које се баве „културом“ и „културном баштином“ у централне институције које се односе на људска права и сигурност. Међутим, повратак мањинских права на политичку и међународну сцену десио се 1980 - их година, а врхунац су достигла у европским агендама и агендама УН – а деведесетих година 20. века.¹¹⁴

Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) ратификовала је Међународни пакт о грађанским и политичким правима, законом 30. јануара 1971. године. Уз пакт су усвојена и два протокола: први опциони протокол 1976. године, затим и други протокол 1991. Савезна Република Југославија је оба протокола ратификовала 2001. године. Члан 2, став 1. обавезује државе чланице овог пакта да поштују и гарантују права свим лицима на њиховој територији (право нарасу, боју, пол, језик, веру, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, имовно стање...).

У члану 27. ПГП - а користи се шири појам “етничке мањине” уместо “националне или расне мањине”. Појам “етничке мањине” сматрао се свеобухватним јер обухвата групе са различитим културним, физичким и историјским карактеристикама. Након Другог светског рата термин „национална мањина“ означавао је као превазиђен од стране западних сила. И данас су присутна колебања око дефинисања појма „националне мањине“, како у државама које примењују међународне стандарде, тако и у УН и

¹¹² Универзална декларација о људским правима усвојена и проглашена резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 10. децембра 1948. године - 48 држава је гласало за, ниједна против, док је 8 било суздржано (укључујући Југославију, Саудијску Арабију, Јужну Африку и СССР). Према: Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys*, p. 42

¹¹³ Детаљније о Међународном Пакту за грађанска и политичка права у: Ивана Јелић, *Права мањина*, ЦИД, Подгорица, 2004, стр.45

¹¹⁴ Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys*, p. 42

европским организацијама (ОЕБС). Војислав Становчић наводи: „Појам националне мањине не схвата се једнако у свим државама, па се онда наравно и дефиниције разликују“.¹¹⁵

Међународни стандарди који се односе на заштиту мањина фаворизовали су „принцип самоидентификације“ мањина. Одсуство универзално прихваћене дефиниције мањина у појединим државама, одражава чињеницу да се термин „мањина“ употребљава на рестриктиван начин (Панајот Елијас Димитрас). Општеприхваћена дефиниција „мањина“ подразумева: „недоминантну групу, не увек нумерички инфериорнију од већине, чији чланови имају етничке, религијске или лингвистичке карактеристике (које га разликују од остатка становништва) и који имплицитно показују осећај солидарности усмерен ка очувању њихове културе, традиције, религије и језика“.¹¹⁶ Према Становчићу, у Савезној Републици Југославији појам “националне мањине” и “субјекат заштите одређених права” нису били једнако схватани. „Устав Републике Србије (из 1990.) за групе које су предмет овакве заштите употребљавао је израз „народности“; Устав СРЈ (1992) користи традиционални, у нас се третирао и као међународно - правни, израз „националне мањине“; а Устав Црне Горе (1992) користио је израз „националне и етничке групе“.¹¹⁷

Декларације о правима националних мањина - Копенхашки документ 1993. године и Женевски документ из 1991.године, представљају важне документе у заштити мањинских права. Копенхашки документ садржи „копенхашке критеријуме“ односно „приступне критеријуме“ за улазак у Европску унију, који се односе на стандарде заштите мањинских права. Овај документ је од посебне важности за пост - социјалистичке државе због имплементације мултикултурализма, како би се превазишли трагови прошлости и процес „етнификације политике“. У Копенхашком документу наводи се да промоција људских права и основних слобода представља главни циљ влада. Признавање права и слобода представља темељ мира, стабилности и правде (члан 1.) Правда заснована на признавању и потпуном прихватању вредности људске личности, потребно је да буде загарантована кроз институције (члан 2). Овим документом државе се обавезују на следеће елементе правде као што су: слободни избори који ће се одржати у одређеним интервалима; тајно, слободно гласањем под условом да се осигура слободно изражавање и мишљења бирача, парламент репрезентативног карактера, да се људска права и основне слободе гарантују законом и у складу са међународним стандардима, да воља народа исказана на слободним изборима представља основу ауторитета и легитимитета власти итд. Према члану 32 (тачка б.) Припадници националних мањина уживају своја права индивидуално као и у заједници са осталим њиховим члановима група (колективно). Државе се обавезују да ће штитити етнички, културни, језички и верски идентитет националних мањина на њиховој територији и створити услове за промоцију тих идентитета. У том смислу, државе ће преузети потребне мере попут консултација,

¹¹⁵ Војислав Становчић, Појам националне мањине и третирање индивидуалних и колективних права, у: *Годишњак 2008*, (ур. М. Подунавац), Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, стр. 489

¹¹⁶ Panayote Elias Dimitras, *Recognition of Minorities in Europe: Protecting rights and Dignity*, Minority Rights Group International, 2004, p.1

¹¹⁷ Војислав Становчић, *Ибид*, стр. 491

укључујући контакте са организацијама или удружењима таквих мањина, у складу са процедурама државе (члан 33).¹¹⁸

Међу најзначајним корацима ОЕБС – а је установљење Високог комесара за националне мањине, 1992. године, као “инструмента за спречавање сукоба у најранијој могућој фази”. Његов мандат је у великој мери настао као одговор на ситуацију у бившој Југославији за коју је постојао страх да се може поновити. ОЕБС донела је низ важних препорука за политичку и социјалну интеграцију националних мањина на тлу Европе.

Оквирну Конвенцију за заштиту права националних мањина (1995), Србија је потписала 11. маја 2001. године. Потписивањем Конвенције, држава се обавезала да ће донети низ закона из области заштите права националних мањина. Ово је представљало значајан корак за политику мултикултурализма у Србији, што су подржале демократски оријентисане странке. Донет је сет закона који је требало да води ка одрживом интегративном мултикултурализму, међу њима су: Закон о заштити права и слобода националних мањина (2002. године); Закон о службеној употреби језика и писма (2002); Закона о избору народних посланика (2003 – др. закон); Закон о основама система образовања и васпитања (2003); Закон о локалној самоуправи (2007); Закон о политичким странкама (2009), Закон о националним саветима (2009), итд. До данас, ови закони измењени су и допуњени како би се уклонили недостаци политике мултикултурализма и обезбедила интеграција националних мањина (о чему ће бити речи у наставку рада). Политичке елите у Србији употребљавале су синтагму да је заштита права националних мањина изнад „европских стандарда“.¹¹⁹

Други значајан међународни документ ОЕБС – а је Европска повеља о регионалним и мањинским језицима из 1992. године, коју донео је Савет Европе у циљу очувања етнокултурне посебности и мањинских језика. Србија и Црна Гора ратификовале су Повељу 21.12.2005. године. Према Европској повељи о регионалним и мањинским језицима у погледу образовања државе преузимају обавезу да ће омогућити предшколско, основно и средње образовање на одговарајућем регионалном или мањинском језику. У оквиру средњег образовања потребно је обезбедити услове за учење одговарајућег регионалног или мањинског језика у оквиру наставног плана. Такође, државе се обавезују да ће да охрабре или дозволе могућност универзитетског или другог вишег образовања на регионалним или мањинским језицима, или да омогуће услове за проучавање ових језика на универзитетима или вишим школама (члан 8).¹²⁰ У Петом периодичном извештају о примени Европске повеље о регионалним или мањинским језицима у Србији, за период 2016 - 2018 постоје измене у циљу унапређења мањинских језика и образовања. Након измена Закона о предшколском васпитању и образовању, према члану 5. за припаднике националних мањина васпитно - образовни рад остварује се на језику националне мањине,

¹¹⁸ *Document of The Copenhagen Meeting of The Conference on The Human Dimension of Rhe CSCE* (доступно: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf>, приступљено: 01.05.2021.)

¹¹⁹ Горан Башић, *Стандарди заштите националних мањина у савременој Европи*, у: *Демократија и мултикултуралност у Југоисточној Европи*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2003, стр. 159

¹²⁰ *Закон о ратификацији Европске повеље о регионалним и мањинским језицима*, 23.12.2005.

а може да се остварује и двојезично на језику националне мањине и на српском језику, ако се за то определи најмање 50% родитеља, односно другог законског заступника деце.¹²¹

Организација за европску безбедност и сарадњу односно Високи комесар за националне мањине (ВКНМ) донео је низ важних препорука за политичку и социјалну интеграцију националних мањина на тлу Европе. Препоруке се ослањају на донете међународне документе УН – а и ОЕБС – а, које смо претходно навели. ВКНМ уочио је понављајућа питања и тема важних за друштвену егзистенцију националних мањина. Међу њима су питања образовања мањина и употребе мањинских језика, која су великог значаја за одржавање и развој идентитета припадника националних мањина, као и ефикасно учешће националних мањине у процесу одлучивања, уз остваривање права на смоуправу.

Хашке препоруке о праву националних мањина на образовање (1996) односе се на образовне проблеме националних мањина који се јављају у пракси. образовање националних мањина у основним, средњим и високим школама требало би да буде доступно на језику мањине и службеном језику државе.¹²² Према Препорукама из Осла о правима националних мањина на употребу сопственог језика (1996) предвиђено је припадници националних мањина употребљавају свој језик/језике у јавном и приватном животу. Препоруке не предлажу изолационистички приступ за националне мањине, већ приступ који подстиче равнотежу међу етничким групама. До интеграције националних мањина долази се неговањем матерњег језика припадника националних мањина, уз њихово познавање службеног језика дотичне државе.¹²³

Препоруке из Лунда (1999) и Љубљанске смернице (2012) представљају најважније документе који се односе на друштвену и политичку интеграцију националних мањина. Препоруке из Лунда представљају наставак Копенхагенског документа (1993) и односе се на његов четврти део. Циљ Препорука из Лунда је да држава обезбеди олакшано укључивање националних мањина у друштвени процес, као да обезбеди промоцију мањинских идентитета како би мањинске заједнице задржале дистинктивност.¹²⁴

Препоруке из Лунда односе се на ефективно учешће националних мањина у јавном животу, који се заснива на пет принципа: 1) ефикасност - учешће националних мањина у јавном животу представља суштинска компонента мирног и демократског друштва. 2) поштовање људског достојанства, једнака права и недискриминација; 3) одговорност институција, 4) појединци слободно одлучују о припадности одређеној групи (већинској или мањинској), и она јој се не сме наметати; 5) инклузивност,

¹²¹ Пети периодичном извештају о примени Европске повеље о регионалним или мањинским језицима у Србији, за период 2016 – 2018, стр. 9

¹²² Хашке препоруке о праву националних мањина на образовање (1996), (доступно: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/На%С5%A1ке-препоруке-о-праву-националних-мањина-на-образовање-и-обја%С5%A1нjenje.pdf>, приступљено: 04.05.2021.)

¹²³ Препоруке из Осла о правима националних мањина на употребу сопственог језика (1998), доступно: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/5/67542.pdf>, приступљено: 05.05.2021.

¹²⁴ *The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory Note*, September 1999, Published and disseminated by the OSCE High Commissioner on National Minorities (HCNM), p. 4 (доступно: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/9/32240.pdf>, приступљено: 05.05.2021.)

транспарентност и одговорност институција. У том смислу, држава би требали да подстиче јавне медије да негују међукултурно разумевање.¹²⁵

Препоруке из Љубљане односно Љубљанске смернице (2012) не сугеришу да националне мањине само треба да остварују своје законско право на делотворно учествовање у општем управљању државом, већ и да буду подстакнуте да то чине.¹²⁶ Смернице не подразумевају пуку коегзистенцију мањинских група и идентитета, већ се односе на спровођење друштвене и политичке интеграције. Држава и власт имају најзначајнију улогу у обезбеђивању институционалног аранжмана за процес инеграције. Према Љубљанским смерницама, у формулисању и спровођењу политике интеграције треба да учествује што већи број актера: институције на свим нивоима, приватни учесници, цивилно друштво, невладине организације, интересне групе, као и научни и интелектуални кругови. Спровођење интеграционе политике може имати следеће препреке: социјални фактори, недовољно финансирање, слаба политчка воља и недостатак административних капацитета.¹²⁷ Интеграција подразумева инклузивно одлучивање, где је потребно да регионални и локални ниво одражавају плурализам (као и национални ниво). Поред инклузивног одлучивања, процес интеграције обухвата зајемчену партиципативну примену у областима кључним за инклузију: здравство, култура, тржиште рада и стамбене потребе. Да би интеграциона политика остварила резултате неходно је да институције локалног нивоа буду координисане са националним нивоом, уз јасно утвђене задатке.

Најважнију улогу у интеграцији имају страначки системи, односно политичке странке и политичари који би требало да се залажу против подстицања на мржњу. У Љубљанским смерницама наведено је да страначки системи треба да буду плуралистични, тачније да гарантују политички плурализам подстичући конкурентност свих делова друштва. Поред плурализма, страначки системи би требало да буду инклузивни – тако да се укључивањем (мањинских партија) превазилазе етничке поделе.¹²⁸

У Љубљанским смерницама, наводи се да „инклузивност преко линија етничких подела“ има неколико аспеката:

1. Припадници мањина имају право да формирају политичке странке који ће представљати интересе те етничке мањине;
2. Бројчани и географски услове за регистрацију политичких странака националних мањина треба избегавати;
3. Странке које припадају главним токовима политичког живота треба да буду привржене начелима демократског управљања и да промовишу учешће припадника мањинских група у јавном животу;
4. Општи политички оквир треба да буде конципиран на начин који ће омогућити укључивање мањина у јавну дебат у као и њихово политичко учешће.¹²⁹

¹²⁵ *Ибид*, р.7

¹²⁶ *Љубљанске смернице за интеграцију разноликих друштава*, ОЕБС Канцеларија Високог комесара за националне мањине, Холандија, 2012, стр. 3 (доступно: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/b/1/10500.pdf>, приступљено: 25.05.2021.)

¹²⁷ *Ибид*, стр. 33

¹²⁸ *Ибид*, стр. 36

¹²⁹ *Ибид*, стр. 36

Мултикултурални теоричари показују извештан степен сумње када је у питању нови међународни дискурс који карактерише несклад између званичне реторике међународне заједнице и стварне праксе у државама. Са друге стране, укључивање међународне заједнице у процес обезбеђивања једнаког и праведног третмана националних мањина, у посткомунистичким државама имало је за последицу: преобликовање јавне расправе, промену националних политика, „нормализацију“ етничке политике, ублажавање дестабилизујуће етничке мобилизације, итд (Вил Кимлика).

Према мишљењу Вил Кимлика питање третмана националних мањина, осамдесетих и деведесетих година 20. века постало је „питање међународног бриге“, а не само унутрашње питање одређене државе.¹³⁰ Ово је посебно важно у случају посткомунистичких држава, зато се од од деведесетих година - поштовање и „третман мањина“ наводи као један од „приступних критеријума“ за улазак у Европску Унију („копенхашки критеријуми“). Та претпоставка почива на низу контроверзи. Ову одлуку деведесетих година донели западни лидери из страха да се етнички сукоб из посткомунистичких држава не прошири. Одлука је била усвојена без јавне расправе, научних анализа, разматрања последица и импликација.¹³¹

Прихватање либералног модела „етнокултурне правде“ и примена међународних и „европских стандарда“ за заштиту мањина наилази на бројне изазове у земљама југоисточне Европе. Домети западног модела етнокултурне правде у балканским државама су ограничени, јер су смањени изгледи да ће дати добре резултате у другачијем поличком и културном контексту, где је друштво „етноцентрично“. Горан Башић наводи да је у балканским државама применом међународних стандарда подстакнут „сегрегативни мултикултурализам“. Модел сегрегативног мултикултурализма карактеришу два нивоа: на првом нивоу, држава обезбеђује институционализацију и заштиту мањинских права, као и њихову партиципацију у политичком животу. Остварени резултати поништавају се на другом нивоу - у процесу интеграције мањинских група, где недостају „мере делотворне интеграције мањина“.¹³² Развија се сегрегативни мултикултурализам који представља „пуко егзистирање мноштва међусобно неповезаних монокултурних идентитета у нестабилном политичком окружењу“.¹³³

Сегрегација етничких група у Србији је највидљивија на локалном нивоу. На том нивоу неопходно је успоставити мере делотворне интеграције мањина, јер у пракси превладавају односи доминације бројчано јаким етничких група у односу на мање групе – које немају политичку и културну аутономију. Уз то, бројчано јаке мањинске групе, адекватно су политички интегрисане на свим нивоима власти и имају успостављене мањинске самоуправе, што додатно ојачава њихов положај на рачун мањих етничких група. Из тог разлога је неопходно створити услове за политичку интеграцију мањих етничких група на локалном нивоу, а затим на вишим нивоима. На тај начин би се створили услови за друштвену интеграцију националних мањина, којој претходе политичка интеграција и имплементација самоуправних права (културна аутономија).

¹³⁰ Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys*, p. 29

¹³¹ Will Kymlicka, *Multiculturalism and minority rights: West and East, Issue 4*, Queen's University Canada and Central European University Hungary, 2002, p.2

¹³² Горан Башић, *Мултикултурализам и етницитет*, стр. 132

¹³³ *Ибид*, 132

2.6.1. Групно – диференцирана права

Механизми за прилагођавање културних разлика обезбеђују се комбинацијом универзалних индивидуалних права (грађанских и политичких права) и групно - диференцираних права, која се односе на институционализацију различитости и конституционалне мере у циљу заштите културне специфичности и групних права. (Кимлика).

Групно - диференцирана права призната су на основу културне припадности и утемељена на идеји етнокултурне правде. Могу бити призната индивидуама (као припадницима група), групама, провинцијама и територијама. Нпр. језичка права су групна права, а користе их индивидуе. Међутим, имајући у виду ризике и импликације групно – диференцираних права у пракси, Кимлика предлаже „условно прихватање“ групно - диференцираних права за етничке групе и националне мањине. Према Слободану Дивјаку, давање посебних права мањинама је крајње привилегована позиција која није сагласна са карактером грађанске државе, јер на тај начин припадници мањинских етнокултурних заједница поред универзалних грађанских права уживају и посебна културна права, што остале припаднике прокламоване грађанске државе ставља у подређен положај, јер им припадају „само“ универзална грађанска права.¹³⁴

Приликом анализе групно - диференцираних права важно је имати у виду следеће:

1. Групно – диференцирана права представљају а) „компензацију“ за системску искљученост и ометеност мањинских група да слободно развијају своју културу ; б) заштиту мањинске групе од политичких, економских притисака ширег друштва;
2. Утврђивањем ових права промовише се једнакост између мањине и већине;
3. Групно - диференцирана права односе се на образовање, локалну аутономију, језик и помажу у осигуравању да мањинске групе попут већине одрже „сопствени начин живота“.¹³⁵
4. Ова права немају за циљ изолацију из ширег друштва, већ су усмерена на развој механизма за прилагођавање културним, групним разликама.

Мањински захтеви представљају изазов за модерне државе. Институционализација мањинских права и реализација захтева мањинских група зависе од модела мултикултуралне политике који се спроводи у пракси и представља „одрживо решење“ прихватљиво за већинско и мањинско становништво. Поред тога, важно је узети у обзир чињеницу на коју упозорава Кимлика, што даје другачију димензију теорији либералног мултикултурализма, и уједно умањује жестину критика на рачун групно - диференцираних права, а то је да: „захтеви неких група превазилазе оно што либерализам

¹³⁴ Сајт листа „Данас“, *О колизији између мултикултурализма и демократије*, доступно: <https://www.danas.rs/kultura/o-koliziji-izmedju-multikulturalizma-i-demokratije/>, приступљено: 03.04.2022.

¹³⁵ Вил Кимлика, *Мултикултурално грађанство*, стр. 73-74

може да прихвати. Либералне демократије могу да прилагоде и пригрле многе облике културне разноликости, али не све“.¹³⁶

Постоје три облика групно - специфичних права која би унапредила положај мањина: 1. самоуправна права, 2. полиетничка права и 3. специјална представничка права. Кимлика настоји да покаже да су групно диференцирана права сагласна са либералним принципима индивидуалне слободе и социјалне правде.

1. Самоуправна права: представљају озбиљнији изазов интегративној функцији грађанства. Захтеви за самоуправом одражавају жељу за слабљењем веза са широм политичком заједницом и истински оспоравају њен ауторитет и сталност. У вишенационалним државама (Канада, Шпанија, Белгија), мањинске групе које имају конститутивни статус и могу затражити извешан облик политичке аутономије или територијалне надлежности како би унапредили своје интересе и на неометан начин развијале своје културе.¹³⁷

Захтеви националних мањина за добијање самоуправе (који се крећу од културне до територијалне аутономије) односе се на формирање засебних институција и јачање националног идентитета, услед чега може доћи до појаве ”феномена конкурентних националиста унутар једне земље” што отежава грађанину идентификацију са политичком заједницом и друштвом у којем живи.¹³⁸ На држави је да се избори са овим феноменом. Кимлика сматра да признавање самоуправе националним мањинама пре помаже политичку стабилност, али напомиње да самоуправа носи бројне опасности. Захтеви за самоуправом нису схватани као привремена мера, нити као лек за форму угњетавања. Та права су ”инхерентна” и ”перманентна” – зато што се националне мањине залажу да буду конституционално утврђена.¹³⁹

Самоуправна права представљају „напотпунији случај диференцираног грађанства, јер деле народ у засебне „народе” од којих сваки има сопствена историјска права, територије и самоуправна овлашћења, и сопствену политичку заједницу...“.¹⁴⁰ Имајући на располагању ова права мањинске групе своју политичку заједницу схватају као примарну, док је ауторитет шире заједнице изведен, што отежава идентификацију

¹³⁶ *Ибид*, стр. 181

¹³⁷ *Ибид*, стр. 49 (“Механизам који би одговорио на захтев за самоуправом је федерализам - где имамо поделу надлежности између централне власти и федералних јединица. Међутим проблем федерализма је успостављање равнотеже између централизације и децентрализације. Федерализам је уобичајена стратегија прилагођавања националних мањина”. Кимлика објашњава да се у САД-у федерализам није користио у циљу прилагођавања самоуправних права националних мањина. Границе су се повлачиле тако да бројчане групе буду надмашене (индијска племена, или нпр. хиспанске групе). Н. Глејзер ипак износи став да је формирање федералних јединица у САД-у претходило њеној етничкој разноликости. Кимлика овај став сматра погрешним.)

¹³⁸ Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009, стр. 407

¹³⁹ Вил Кимлика, *Мултикултурално грађанство*, стр. 51 (Самоуправна права су јако сложена, и могу бити сагледана из два аспекта: 1. Власт се преноси на мање политичке јединице, тако да већина не може да надјача одлуке мањина које се тичу њих самих (образовање, језик, закони о породици) – у том случају она представљају-спољашњу заштиту; 2. она могу бити употребљена са ограничавањем грађанских и политичких права својих чланова. То да ли права на самоуправу могу бити употребљена за наметање унутрашњих ограничења - зависиће од тога да ли подлеже уставним ограничењима као и виша Влада. Погледати: Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, стр. 378)

¹⁴⁰ *Ибид*, стр. 211

грађана. Са друге стране, ограничена аутономија може утицати на појачавање интезитета захтева мањина и буђење мањинског национализма. Постоји изузетак код самоуправних права. Признавање самоуправних права може имати интегративну функцију кроз посебан аспект самоуправе – зајемчено представљање на федералном и међувладином нивоу.¹⁴¹

Самоуправна права националних мањина у Србији заштићена су Законом о националним саветима. Како би националне мањине остваривиле права на самоуправу у култури, образовању, обавештавању и службеној употреби језика и писма, оне могу изабрати своје националне савете. Међутим, код националних мањина у Србији, захтеве за културном аутономијом прате захтеви за територијалном аутономијом, услед чега мањинске групе инсистирају на територијализацији етничности. Флоријан Бибер наводи да су територијалне аутономије на простору бивше Југославије биле засноване на самоуправи једне етничке заједнице и на искључивању других.¹⁴² Либерали предлажу културну аутономију без територијалне основе како би се ослабио потенцијал етнонационализма, међутим то није циљ пред којим се заустављају мањински лидери у Србији, на шта указује анализа мањинских захтева у прошлости, али и у садашњости.

2. Циљ полиетничких права је да “промовишу инеграцију у шире друштво, не самоуправу”.¹⁴³ Полиетничка права би требало да омогуће мањинама да изразе своју посебност. У складу са овим правом, мањине могу тражити изузеће од закона или обавеза, уколико је то у супротности са њиховом традиционалном праксом. Овде настају бројни проблеми, који се односе на то које ће посебности држава уважити и прихватити.

3. Специјална представничка права би најпре требало да омогуће да мањине имају своје представнике у представничким телима и представљају „захтев за укључивањем“. У случају да политички процес не иде на руку мањинским групама, требало би политички процес учинити репрезентативнијим. Деловање партија мањинских група је од великог значаја у заштити мањинских интереса и зато је битно да мањинске групе имају представнике у парламенту. Важан помак у заштити представничких права за националне мањине у Србији начињен је изменама Закона о избору народних посланика и Закона о локалним изборима, током 2020. године и доношењем Споразума о унапређењу услова за одржавање избора у октобру 2021. о чему ће бити речу у осмом поглављу.

Са либералног становишта, полиетничка и представничка права су интегративна (И. Вујачић), јер омогућавају мањинским групама да учествују у друштву и политичком процесу, чиме ће уједно развијати своје идентитете, уз постојање лојалности према држави (у којој живе). За разлику од полиетничких и представничких права који имају интегративну функцију, права на самоуправу могу имати дезинтегративну улогу, зато што омогућавају изолацију одређене мањинске групе и могу подстицати мањине да се „осећају и делују сепаратно као одвојени ентитети, постављајући захтеве за ширењем поља своје самоуправе и тако се испостављају као заједница у заједници”.¹⁴⁴

¹⁴¹ *Ибид*, стр. 211

¹⁴² Флоријан Бибер, *Институционализирање етничности*, бр. 25, Форум Босне, 2004, стр. 81-82

¹⁴³ Вил Кимлика, *Мултикултурално грађанство*, стр. 52

¹⁴⁴ Илија Вујачић, *Мултикултурализам и политичке институције*, у: *Политичке институције и демократија* (ур. В. Павловић) ФПН, Београд, 2006, стр. 113

Одобравање специјалних представничких права или културних самоуправних (нпр. језичких права), не мора ту мањину нужно довести у положај да доминира другим групама. Према Кимлики, ова права могу да се схвате као „постављање различитих група на једнаку основу“ како би се смањила рањивост мањинских група.¹⁴⁵ Иако се Кимликин либерално - плуралистички приступ означава и као „етнонационални приступ“, Семприни сматра да Вил Кимлика одбацује конфликтну визију односа између идентитета заједнице и националног јединства, зато што према Кимликиној интерпретацији - „захтеви за идентитетом су често упућени бар у првом тренутку како би се остварила боља интеграција у националну заједницу, а не да би се из те заједнице удаљило“.¹⁴⁶

Важно место у интеграцији националних мањина у Србији имају самоуправна и специјална представничка права. Капацитети, потенцијали и донети групно – диференцираних права су различити. Иако се у мултикултуралној теорији наводи да групно – диференцирана права имају интегративну функцију, у случају Србије самоуправна права створила су сегрегацију националних мањина. Поред тога, неделотворност и политизованост у раду националних савета, показују одуство институционалних капацитета у заштити мањинских права. Специјална представничка права произвела су различита дејства у пракси. На државном и покрајинском нивоу, специјална представничка права омогућила су политичку интеграцију за националне мањине, створивши услове и за друштвену интеграцију. На локалном нивоу, бројчано јаке националне мањине имају већину одборничких места у скупштинама општина, што је допринело успостављању монопола етничких мањина у одређеним деловима државе и изражавању вишег степена диференцијације међу мањинским групама.

¹⁴⁵ Вил Кимлика, *Мултикултурално грађанство*, стр. 57

¹⁴⁶ *Ибид*, стр. 46

3. ИСКУСТВА НА БАЛКАНУ И СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ФЕДЕРАТИВНОЈ РЕПУБЛИЦИ ЈУГОСЛАВИЈИ (СФРЈ)

3.1. Националистички дискурс на Балкану

За анализу политичких прилика у Србији, као и на Балкану, историјски контекст односно историјско наслеђе има општи значај. У анализи национализма на Балкану, Отоманско наслеђе има важну улогу, јер научна истраживања указују на присуство национализма „дефанзиве природе“ (према: М. Тодорова). Према Тодоровој, наслеђе односно перцепција наслеђа има значајну улогу и представља „стуб националистичког дискурса на Балкану и слична је у свим балканским земљама“.¹⁴⁷

На подручју Балкана отоманско наслеђе је обележило егзистенцију политичких заједница које су настале након распада Отоманског царства. Током 19. века, у политичком домену, утицај отоманског царства је безначајан. Политичке елите на Балкану нису учествовале у отоманском политичком процесу. Стварање политичких елита међу немуслиманским становништвом није било могуће, јер „Отоманско царство није стварало нити подржавало политичке елите међу немуслиманским становништвом, које је имало значајна стечена права у Царству“.¹⁴⁸

Србија бележи додир са мултикултурализмом још у 14. и 15. веку, у периоду када је била под отоманском влашћу. У научној литератури о мултикултурализму Отоманско царство односно „систем милета“ често се узима као пример толеранције и коегзистенције верских заједница. Вил Кимлика означава „систем милета“ у Отоманској империји као модел за мањинска права. Заправо, систем отоманске империје представљао је „результат нагодби лидера културних заједница“ (муслиманске, хришћанске и јеврејске), где су немуслиманске заједнице лојалне империји добиле право да следе своје културне традиције без спољашњих интервенција.¹⁴⁹ Међутим, овај систем почивао је на примату колективних права над индивидуалним. На тај начин је институционализована заштита културно – етничке хомогености и униформности посебних заједница. Тај модел карактерише затвореност и одсуство комуникације међу културним заједницама, где појединац нема слободу да преиспитује традиционалне праксе, опције, нити да мења свој културни идентитет итд. Управо због унутрашњих ограничења индивидуалних права, за отомански модел међукултурне толеранције не може се рећи да представља модел либералне толеранције.¹⁵⁰

Важно је истаћи да се квалитет мултикултуралности разликује у традиционалним и савременим друштвима. Традиционална друштва (Хеленистичко царство Александра Македонског, Римско, Отоманско) која су почивала на примордијалистичким елементима етничитета, крви и тла - карактерише „фактичка мултикултуралност“ и означавају се као „прото – мултикултурална“ у чијем је средишту колективитет, а не појединац. Савремена

¹⁴⁷ Марија Тодорова, *Имагинарни Балкан*, Библиотека 20. век, Београд, 2006, стр. 27

¹⁴⁸ *Ибид*, стр. 327

¹⁴⁹ Слободан Дивјак, *Мултикултурализам – комунитаризам – либерализам*, стр. 35

¹⁵⁰ *Ибид*, стр. 35

друштва карактерише мултикултурализам (у ужем смислу) који обухвата грађанска и политичка права, права група и појединаца.¹⁵¹

Ауторка Марија Тодорова истиче да се на Балкану одвија процес „деотоманизације“, тачније вештачко раздвајање „индигених“ од отоманских институција и утицаја. Постоје два различита схватања Отоманског царства. Према првом схватању - отоманско царство није створило интегрисано друштво, тачније „није нужно ни тежило да створи интеграцију, а камоли асимилацију“.¹⁵² Према другом схватању - отоманско царство је услед вишевековног постојања требало да изнедри заједничко наслеђе. Ово тумачење акценат ставља на синкретизам верске, културне и институционалне сфере, моћ Царства да истовремено апсорбује друге националности, као и одржавања високог степена мултилингвизма.¹⁵³ Након распада Отоманског царства, почетком 20. века отпочео је процес монокултурне (етничке) хомогенизације на Балканском полуострву. Једини народ на Балкану који није успео да створи своју националну државу били су Цинцари. Подељени између Србије, Бугарске и Турске, Цинцари се опредељују за асимилацију као један од начина интеграције, постајући на тај начин значајан део националне интелигенције тих држава.¹⁵⁴

Упоредно са процесом монокултурне (етничке) хомогенизације, након распада Отоманског царства, током 19. века на Балкану доминира сегрегативни мултикултурализам. Према Стојковићу, „нужна претпоставка“ за настанак сегрегативног мултикултурализма и етнонационализма на Балкану је „примордијално јединство крви и тла“.¹⁵⁵ Све до 1912. године, неки јужни и западни делови данашње Србије били су под османском влашћу. Под отоманском влашћу најкраће су се задржали делови Војводине (од 1592. године, до краја 17. века, када ће османску власт заменити хабзбуршка)¹⁵⁶, док су јужни делови Србије око пет векова. Етноцентризам балканских нација подразумева чврсту унутаргрупну идентификацију тј. примордијалистичко схватање етничитета, које

¹⁵¹ Бранимир Стојковић, *Културни канон и мултикултурална друштва*, у: *Савремена држава*, КАС,ФПН и Центар за демократију, Београд, 2008, стр. 214-215

¹⁵² Марија Тодорова, *„Имагинарни Балкан“*, стр. 313 (Према првом схватању: „Отоманско царство ни у једном тренутку... није било држава велике друштвене кохерентности или високог степена социјалне интегрисаности. Не само што није постојало осећање припадања заједничком друштву, него је становништво осећало да припада различитим (верским, друштвеним или другим) групама које се не дају спојити ... Када су једном кренуле у правцу потраге за сопственим идентитетом балканске нације у повоју покушале су да одреде између себе самих и владара“. Балканске нације су биле вођене идејом нације преваходно етнички утемељеном са снажним језичким језгром. Према другом схватању: пример – повремено одвођење хришћанске деце у јаничарске јединице, преобраћање у ислам су виђени као интегративни механизми, стр. 312-314)

¹⁵³ *Ибид*, стр. 314

¹⁵⁴ Бранимир Стојковић, *Културни канон и мултикултурална друштва*, стр. 217

¹⁵⁵ *Ибид*, стр. 217

¹⁵⁶ Видети: Слободан Бјелица, *Спорови око аутономије Војводине*, Службени Гласник, Београд, 2015, стр. 13 („... тек са најездом Турака, крајем 15. и почетком 16. века, Срби на тло северно од Саве и Дунава ступају као организовани политички и војни чинилац“. У историографији се наводи: „идеја Војводине уобичајено се везује за 1690. годину, иако у то време бечки двор још није прихватио захтев за територију на којој би Срби били груписани до жељеног повратка у ослобођену матицу“.)

почива на друштвеној идентификацији „чије порекло није искуственог, већ априорног нагонско - афективног карактера“.¹⁵⁷

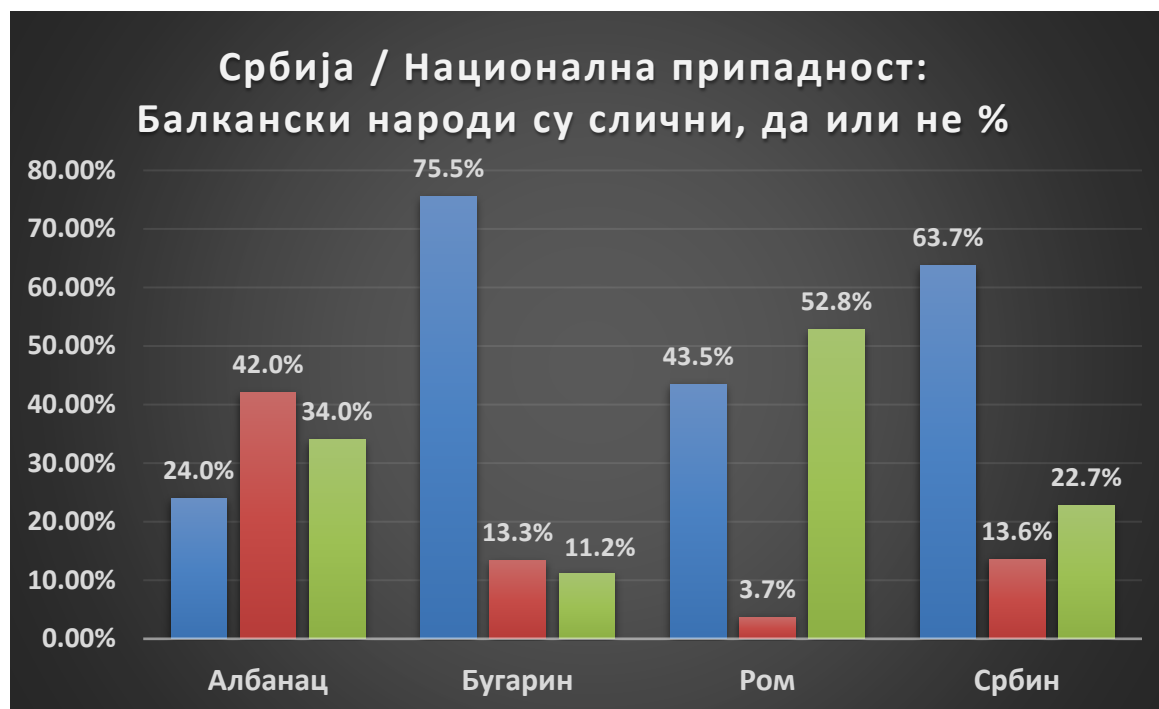
Када је реч о квалитету мултикултуралности на Балкану може се означити као „једва – мултикултуралност“. Етничке групе на Балкану су међусобно сличне и реч је „нарцизму малих разлика“ (С. Фројд). Међутим, у пракси се догађа *over communication* (Е. Гофман) – процес претераног истицања и пренаглашавања разлика. То значи да се људи свесно “размеђу“ својом етничком припадношћу и етницитетом.¹⁵⁸ Ово објашњење се ослања на инструменталистичко становиште о етницитету, где су заправо примордијалистички елементи етницитета инструментализовани. На простору Балкана, нема културних препрека за уједињење. Међутим, политизовани елементи културе проузроковали су сукобе јаког интензитета међу етничким групама.

Истраживање Института за социологију филозофског факултета у Нишу, из 2006. године,¹⁵⁹ показало је да већина испитаника (60%) сматра да су народи на Балкану сличнији међусобно у односу на друге народе у Европи. То уверење је најраширеније у Македонији 66%, док је у Бугарској 57,3%, а у Србији 55% грађана сматра да су балкански народи слични. Међу припадницима националних мањина, као и наспрам већинског становништва у Србији постоје различити ставови. Када је у питању албанска национална мањина у Србији, само 23% одговара да су балкански народи слични, 42,9% одговара са не, док 34% нема о томе став. Срби и бугарска национална мањина (75,5%) изјаснили су се у високом проценту о сличности мешу балканским народима. Ситуација код Рома је другачија, половина ромске популације нема став о сличности балканских, чак 52,8% грађана, док се 43,5% Рома изјаснило о сличности међу балканским народима (видети: графикон бр. 1).

¹⁵⁷ Никола Божиловић и Бранислав Стевановић, *Култура као основ етничких идентитета Балкана*, у: *Културни и етнички односи на Балкану - могућности регионалне и европске интеграције*, Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу, 2006, стр. 136

¹⁵⁸ Томас Хилан Ериксен, *Етницитет и национализам*, Библиотека XX век, Београд, 2004, стр.46

¹⁵⁹ У истраживању Института за социологију филозофског факултета у Нишу (2006) анкетирано је 1800 пунолетних грађана у југоисточној Србији, северозападној Македонији и централној и северној Бугарској. Видети: Никола Божиловић, Бранислав Стевановић, *Култура као основ етничких идентитета Балкана*, , стр. 131-172

Графикон бр. 1: Ставови националних мањина у Србији о сличности међу балканским народима¹⁶⁰

Негативни одговори о сличности балканских народа указују да албанска национална мањина окупирана процесом самодефинисања на тлу Балкана негирајући постојање и аутохтоност других етничких група. Етничка самосвест албанске националне мањине у Србији изражена до мере да албански национални идентитет има ексклузивистичка обележја. Албанци за разлику од преостале две (испитане) националне мањине у највишем проценту одбацију случност међу балканских народа, бранећи сопствену позицију и теорију о илирском пореклу Албанаца. Албански идентитет је пре свега ослоњен на исламску религију, позивајући се на аутохтоност (као и бошњачка национална мањина у Санџаку) и илирско порекло.

Интегративни процес мањинских група на Балкану, као и у постјугословенским републикама оптерећен је отпором мањинских и већинских група према променама, превладавају ксенофобија и конзервативизам - што омогућава ауторитарним лидерима успешну етномобилизацију. То стање би се могло означити као „хипертрофирани локал - патриотизам“ који подразумева „недовољну друштвену покретљивост, политичко незнање, конзервативизам, међуетничку нетолеранцију, ксенофобију и ауторитарност“.¹⁶¹

¹⁶⁰ *Ибид*, стр. 140

¹⁶¹ *Ибид*, стр. 137

3.2. Политике и стратегије изградње нације

Аутор Милонас Харис истиче да судбина бројних народа на Балкану и држава домаћина (где живе мањинске групе) зависе од политике изградње нације. Као примере наводи: милион Турака који живе у Бугарској, 2 милиона Албанаца на Косову и Македонији, више од милион Мађара у Румунији; значајан број Срба у Босни и Херцеговини, и Хрватској). Политика изградње нације на подржавном нивоу (предвођена “агресивним” мањинама које захтевају неке од облика територијалне аутономије) ограничава могућности државе за вођење мултикултуралне политике.

Карта бр. 1: Мањине на Балкану крајем 20. века¹⁶²

У 19. веку, на Балкану је асимилациона политика била повезана са централизацијом државе и модернизацијом. Асимилациона политика настала је као последица миграције у урбане крајеве, где су се људи из „нижих“ слојева асимилovali у „више“. После балканских ратова и Првог светског рата, у југоисточном делу Европе се јавља интензивирање политике изградње нације. Политика изградње нације подразумевала

¹⁶² Mylonas Harris, *A Theory of Nation-Building – Assimilation and Its Alternatives in Southeastian Europe*, 3rd Hellenic Observatory PhD Symposium on *Contemporary Greece: Structures, Context and Challenges*, LSE, June 14-15, 2007, p. 53 (доступно на: <http://mondediplo.com/2003/08/04Derens>, приступљено: 20.01.2019.)

је да је 46% периферних група интегрисано, око 40% периферних група асимиловано и 14% искључено. Од тога је 81% говорило други језик, 54% било друге религије, 44% из урбаних средина, 39% имало државу у суседству, а 31% имало ревизионистичке захтеве (видети: слику бр. 1).

Стратегија грађења нације	Процент
Акомодација	46.5%
Асимилација	39.6%
Ексклузија	13.9%
Укупно	100 %

Слика бр. 1. Политике и стратегије грађења нације у југоисточној Европи, после Првог светског рата (изражено у процентима)¹⁶³

Ове три стратегије изградње нације односе се на политике које се спроводе над „периферним групама“. Стратегије такође представљају и моделе мултикултурализма који су вишенационалним државама на располагању. Прво, асимилационе политике циљају директно на „специфичну групу“ да усвоји културу и начин живота већинског становништва. Национална асимилациона политика за циљ има националну интеграцију, односно осигурање лојалности појединаца и група заједници „усвајањем“ њеног система веровања. Друго, „ексклузивистичке“, искључујуће политике (*“exclusionist policies”*) имају за циљ националну хомогеност. У ову категорију се убрајају: размена становништва, депортација, интерно расељавање и масовно убијање. Треће, интеграционе политике, акомодација (*“accommodation”*) односе се на интеграцију периферних група и њихових разлика у институционалној структури. Периферне групе треба да имају засебне институције као што су школе, културна удружења, цркве, медији на матерњем језику, итд. Држава заузврат захтева минимум политичке лојалности и поштовање закона.¹⁶⁴

Под – државно грађење нације које неретко прати мањински национализам настаје као реакција на већинско грађење нације и зато је неопходно указати на специфичности процеса грађења посткомунистичких држава као и њихов однос према „новим националним мањинама“.

Најважнији актери у процесу изградње нације су елите доминантне, већинске групе (*“core - group”*) и периферне групе (*“non - core group”*).¹⁶⁵ Политика изградње

¹⁶³ *Ибид*, р. 56

¹⁶⁴ *Ибид*, р.12-13

¹⁶⁵ *Ибид*, р. 11 (Појам *“core-group”* подразумева утврђену, основну групу, политички организовану која има војне и административне капацитете да спроведе одлуке унутар међународно признатих граница своје

нације подразумева „паралелни процес“у којем владајуће политичке елите одржавају и јачају разлике са народима / нацијама у околним државама, док истовремено елиминишу разлике унутар граница својих држава. Крајњи циљ политичких елита је овладавање групом којим управљају, односно елиминација услова за сепаратизам, како суверенитет државе не би био доведен у питање (М. Харис).

У Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији деловао је расцеп центар - периферија. Србија је доживљавана као центар, док су републике представљале периферију. Периферне републичке елите захтевале су отцепљење од центра (Словенија, Хрватска, Македонија, Црна Гора, АП Косово и Метохија).¹⁶⁶

Процес грађења посткомунистичких држава карактеришу: 1. брзина којом се одвија овај процес; 2. утицај формалних и неформалних структура и праксе на процес и њихово међусобно сукобљавање; и 3. међународни контекст који је изражен у процесима европејзације и глобализације.¹⁶⁷ Посткомунистичка друштва су се са процесом грађења држава суочила преко ноћи и морала су да одговоре на питања: ко чини заједницу, које су друштвене, културне и територијалне границе са другима, каква институционална решења желимо за наше друштво и какву политику да водимо (В.Павловић). Неформални актери (економски моћници, криминалне групе, медији, делови тајних служби) имају важну улогу у процесу грађења државе, као и политичке елите које могу утицати на обликовање легислативног оквира, на начин који одговара њиховој политичкој позицији.¹⁶⁸ Трећи аспект односи се на парадокс са којим се суочавају посткомунистичке државе. Након што су се осамосталиле од некадашњих центара моћи, доминантни политички трендови налажу да се традиционалне државне ингеренције пренесу на „виши“ ниво и поделе са међународним актерима. Међународна заједница има практично „полуколонијални однос“ према БиХ и АП Косову.¹⁶⁹

Новонастале државе настале од административних области некадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, суочавају се са проблемом признања и заштите „нових“ националних мањина. Кимлика сматра да захтеви за мањинским правима не морају уједно укључивати иридентистичке аспирације, већ их пре треба посматрати као „одбрамбене одговоре на претњу коју представља агресивна политика већинског грађења нације“.¹⁷⁰

државе. Р. Брубејкер користи израз *“nationalizing state”*. *“Non-core group”* представља неосновне, неутврђене, периферне групе, и односи се на сваку групу појединаца који се разликују политички, лингвистички, религиозно, физички, идеолошки од националног типа „основне групе“. У ову групу се убрајају: етничке, племенске, религијске, језичке мањине, културне, идеолошке групе. *“Non-core group”* представља шири израз од термина „мањина“ зато што не захтева мобилизацију разлика. Израз „мањина“ се користи за означавање „нумерички инфериорних група“ у односу на остатак становништва у држави, које су у недоминантној позицији и поседују етничке, верске и језичке карактеристике, чији је осећај солидарности најпре усмерен на очување сопствене културе, традиције, религије или језика.

¹⁶⁶ Славиша Орловић, Партијски систем Србије, у: *Партије и избори у Србији: 20 година*, Friedrich Ebert Stiftung и ФПН, Београд, 2011, стр. 21

¹⁶⁷ Душан Спасојевић, Грађење државе и цивилног друштва у посткомунизму, у: *Савремена држава*, КАС, ФПН и Центар за демократију, Београд, 2008, стр. 151

¹⁶⁸ *Ибид*, стр. 152

¹⁶⁹ *Ибид*, стр. 153

¹⁷⁰ Вил Кимлика, Западна политичка теорија и етнички односи у Источној Европи, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?*, стр. 74

Кроз историју, на процес већинског грађења нације мањине су одговарале у виду „реактивног национализма“, мањинског сепаратизма, односно „кад год већина покуша да одреди државу као једнонационалну, националне мањине одговарају тражећи да буду признате као „различита друштва“ или „конститутивни народи“.¹⁷¹ Националним мањинама је допуштено да се ангажују на властитом грађењу нације, који ће им омогућити да се очувају као различите социјеталне културе.¹⁷² Мањинска права представљају ограничење већинског грађења нације, као и суб - државног грађења нације. На већинско грађење нације националне мањине одговарале су захтевима за већу аутономију (проширење културне аутономије ка територијалној аутономији) како би заштитиле социјеталне културе и територије где су традиционално настањени. У процесу грађења нације на суб - државном нивоу (мањинско грађење нације) националне мањине на територијама које настајују - територијалним аутономијама или федералним јединицама воде властиту политику грађења нације, користећи иста средства као и већина како би рашириле свој утицај и социјеталну културу.¹⁷³ Тај процес означен је као „другостепена дијалектика грађења нације“ (Кимлика) и отвара питање о мањинском национализму и сецесији територија. Косово (након проглашења независности 2008. године) представља пример нелибералног грађења нације који за циљ има слабљење мањинске заједнице Срба на Косову.

На подржавном нивоу може се догодити да мањине „опонашају“ већину. Мањинске групе неретко легитимишу захтеве позивајући се на неправде и притисак који су трпеле због већинског грађења нације, а често се дешава да „нетолерантне мањине“ намећу иста ограничења на сопствене припаднике истичући да је подржавни простор само њихов. Кимлика се слаже са Димитрасом и Папаниколатусом да се ради о „парадоксу мањинских права“, и сматра да „језик мањинских права не може да буде димна завеса иза које ће националне мањине на територији на којој чине већину угрожавати сопствене мањине“.¹⁷⁴ На Косову је успостављена „децентрализована тиранија“ (В. Кимлика) где је аутономна влада на Косову у којој доминирају Албанци, највероватније нетолерантна према мањинама (Србима, Ромима, Ашкалијама, Горанцима) на исти начин на који је држава Србија била нетолерантна према косовским Албанцима.¹⁷⁵

Избор стратегија за изградњу нације (погледати слику бр. 2) зависе од захтева периферних група и политичких циљева државе, међу њима су:

1. Уколико периферне групе постављају супротстављене захтеве држави, а односе се на промену *status quo* или ревизију граница, држава ће водити политику асимилације или искључујуће политике над њима;

¹⁷¹ *Ибид*, стр. 73

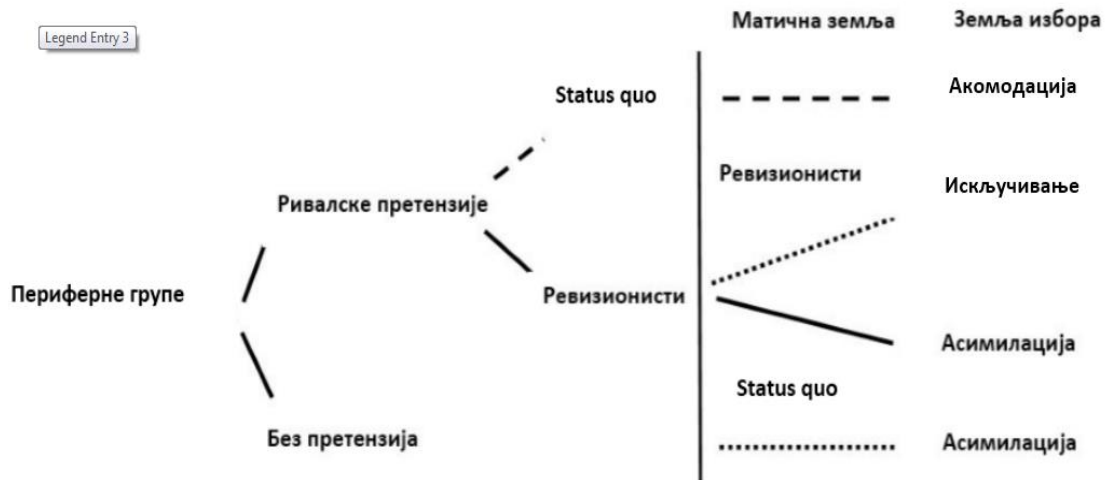
¹⁷² *Ибид*, стр. 59-60

¹⁷³ *Ибид*, стр. 61 (Земље Централне и Источне Европе, користе многа средства за већинско грађење нације као и западне демократије: 1. политика службеног језика; 2. покушаји да се створи једнообразни систем националног образовања, 3. политика миграције и натурализације; 4. померање граница административних јединица како би се ослабио утицај мањина у свакој од њих; 5. централизација моћи (у рукама доминантне заједнице). Код грађења нације на подржавном нивоу, националне мањине не користе политику натурализације и војну службу у изградњи нације.)

¹⁷⁴ Вил Кимлика, Одговор и закључак, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?*, стр. 306

¹⁷⁵ Детаљније у: Вил Кимлика, *Одговор и закључак*, стр. 306

2. Уколико периферне групе немају супротстављене захтеве и прихватају *status quo*; држава ће се определити за интеграцију тих група;
3. Периферне групе чије разлике нису изражене кроз политички идентитет лако подлежу асимилацији у већинско становништво;
4. Уколико држава домаћин има ревизионистичке циљеве спољне политике, водиће политику искључивања над периферним групама;
5. Уколико држава настоји да одржи *status quo* и спроводиће интеграцију уколико не постоје ревизионистички захтеви периферних група (видети у слику бр. 2);

Слика бр. 2: Групни захтеви и циљеви политике изградње нације¹⁷⁶

Стратегије изградње нације на Балкану зависе од: степена етничке дистанце, удела прага етничке разноликости (нпр. уколико 40% од укупног становништва припада периферним групама, тада држава неће разматрати асимилациону политику, већ интеграцију и усвајање консензуалног модела), егзистенције периферних група односно мањинских група у руралним или урбаним срединама, или у близине граница, степена лојалности и „ефекта суседства“ матичне државе (Брубекер).¹⁷⁷

Интеграцију мањинских група омета уверење које постоји код доминантних националних мањина да су им права која уживају у садашњости умањена „у односу на она која су уживали у СФРЈ“.¹⁷⁸ Мањинске заједнице попут албанске и бошњачке упућују „ривалске захтеве“ држави Србији захтевајући остварење права на територијалну аутономију (Албанци - аутономију Прешева, Бујановца и Медвеђе како би се ујединили са Косовом, а потом са Албанијом, док Бошњаци захтевају аутономију Санџака). Са друге стране, мађарска национална мањина такође упућује ривалске захтеве који се највећим

¹⁷⁶ Mylonas Harris, *Ибид*, р. 55

¹⁷⁷ Детаљније у: Mylonas Harris, *Ибид*, р. 16-24

¹⁷⁸ Драган Симеуновић, *Нација и глобализација*, Просвета, Београд, 2014, стр. 95

делом односе на језичка права, захтевајући проширење надлежности територијалне аутономије Војводине.

Најзначајнију препреку интеграцији и асимилацији националних мањина представља присуство матичне државе у суседству („ефекат суседства“). Мањинске групе на процес интеграције могу посматрати као покушај државе да их асимилује. Матичне државе националних мањина могу бити „фактор подстицаја офанзивног понашања“ мањинских група. Албанија представља драстичан пример земље у суседству која је подстицала офанзивно понашање Албанаца на Косову, а сада и на југу Србије. Поред изградње механизма за офанзивно политичко понашање албанске националне мањине, она је водила политику оснаживања свести албанске националне мањине.¹⁷⁹ После неуспеха државе Србије да интегрише Албанце, деведесетих година, догодио се бојкот избора и државе од стране Албанаца. Етничке заједнице на Косову су нарочито у том периоду биле изложене политизацији етничитета односно инструментализацији примордијалних основа етничитета најпре од стране српских политичара којима је била потребна изборна подршка односно „база гласача“ (Срби на Косову и Метохији), са друге стране албански лидери политизацијом етничитета обезбедили су подршку за изолацију албанске популације на Косову (90%), која ће егзистирати „паралелно“. Септембра 1990. године, у Качанику, Албанци су донели сопствени устав. Након тога организован је референдум, где се 87% Албанаца изјаснило за независно Косово.¹⁸⁰ Орловић наводи да су Албанци били окупљени око идеје „Косово је република“, као и да се „албанска алтернативна држава финансирала од „албанског лобија“ у иностранству, албанских радника у земљама западне Европе, исламског фундаменталистичког покрета, од деловања тзв. „алтернативе“, од „харача“ који се узимао од свих Албанаца...и од трговине оружјем и дрогом“.¹⁸¹

Поред утицаја матичне државе Албаније, најзначајнију улогу у изградњи државе на Косову имала је међународна заједница.¹⁸² У процесу изградње државе учествују следећи актери, а то су: 1. политичке елите; 2. друштвене снаге које су настојале да дођу на власт или да смене постојећу; 3. грађани, као и 4. међународна заједница, која је у случају Косова најважнији актер, и имала је „монопол како на политичку моћ тако и на легитимну употребу силе у склопу изградње државе“.¹⁸³ Према Капусели, интервенција НАТО - а на Савезну републику Југославију и сецесија Косова створили су прилике за изградњу државе на Косову. Територија Косова и Метохије (КиМ) представља „поприште

¹⁷⁹ *Ибид*, стр. 93

¹⁸⁰ Према: Славиша Орловић, *Партијски систем Србије*, стр. 220

¹⁸¹ *Ибид*, стр. 221

¹⁸² Након потписивања војно-техничког споразума у Куманову 1999. године, и доношењем Резолуције СБ ОУН 1244, Косово се налази под протекторатом УН (УНМИК). Од 16. фебруара 2008. Овлашћења УНМИК-а преузима мисија Европске Уније - „Еулекс“. Од 17. фебруара 2008. године, парламент Косова је унилатерално донео одлуку о проглашењу независности од УНМИК-а.

¹⁸³ Андреа Лоренцо Капусела, *Изградња државе на Косову (Демократија, корупција и ЕУ на Балкану)*, Службени гласник, Београд, 2016, стр. 59 (Капусела објашњава да је међународна заједница била полиморфног карактера, састојала се од цивилне мисије, УНМИК-а, специјализованих институција (Европска комисија, ОЕБС, ММФ, Светска банка, неколико агенција Уједињених нација) и војне мисије КФОР.

најскупљег, најинтензивнијег и најамбициознијег експеримента изградње државе икада покушаног започетог јуна 1999. године и настављеног све до данас“.¹⁸⁴

Капусела сматра да је процес изградње државе на Косову је неуспешан из неколико разлога. Изградња државе на Косову није успела да обезбеди демократију, економски просперитет и стабилност. Упркос напорима међународне заједнице, Косово представља најнестабилнији регион. Поред тога, мањине на Косову, нарочито Срби изложени су претњама по безбедност и опстанак, иако се према Ахтисаријевом плану, Косово обавезује да ће обезбедити висок степен заштите за мањине. Мањине су искључене из главног друштвеног и политичког тока, на основу чега можемо закључити да Влада самопроглашене државе Косово води ексулузивистичку политику према мањинама. Иако постоје резервисана места у Скупштини Косова за мањине (10 места за Србе, а преосталих 10 за Роме, Ашкалије, Египћане и Горанце), оне не могу утицати на одлуке албанске политичке елите. Маргинализација и искључивање мањинских заједница је пракса и у прилог томе говори извештај Стејт департмента о поштовању људских права 2015. године, у којем се наводи да је поред ромске, и српска мањина изложена насиљу од стране албанске већине. Регистровано је 250 случајева који укључују насиље над српском мањином.¹⁸⁵

Након интервенције НАТО - а, на Косову су формиране Демократска партија Косова (*PDK- Partia Demokratike e Kosovës*) и Алијанса за будућност Косова (*AAK-Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës*). Ове политичке странке, односно њихови лидери повезују се са корупцијом и организованим криминалом, чиме се доводи у питање легитимност изградње државе, што уједно представља претњу по стабилност.¹⁸⁶ Привреда на Косову остала је неразвијена и након проглашења независности Косова. Капусела истиче да је Косово и даље „полуконсолидовани ауторитарни режим“ једини такав у делу Европе западно од Белорусије. У прилог томе сведоче чињенице да једна трећина становника живи у сиромаштву, незапосленост међу маладима је око 70%, док је смртност деце већа него у Египту, Јордану, Либији, Сирији и Палестини.¹⁸⁷

Пример Албанаца на Косову и Метохији показује да „периферна групе“ у пограничном делу државе Србије, коју карактерише низак степен лојаности држави (бојкот избора деведесетих година, итд.), демографски раст популације, етничка разноликост изражена кроз политички идентитет - нису довољне гаранције да националне мањине на територији где представљају већину могу изградити нацију односно државу, чак иако иза тог пројекта стоји међународна заједница и огромна средства уложена у исти. Капусела отвара важно питање: „Зашто је Запад створио крхку државу у срцу најнестабилнијег региона у Европи?“.¹⁸⁸ Косово представља пример „субдржавог грађења нације“ који испуњава већину критеријума. Албанска национална мањина најпре је захтевала виши степен аутономије да би 2008. године извршила сецесију

¹⁸⁴ *Ибид*, стр. 13

¹⁸⁵ *Ибид*, стр. 17

¹⁸⁶ *Ибид*, стр. 75

¹⁸⁷ Термин „полуконсолидовани ауторитарни режим“ према дефиницији Freedom House-а, видети у: Андреа Лоренцо Капусела, *Изградња државе на Косову*, стр. 20

¹⁸⁸ *Ибид*, стр. 19

и прогласила државу Косово. Присуство међународне заједнице у овом процесу мења слику, и отежава анализу генезе мањинских захтева албанске заједнице на КиМ.

Из наведеног видимо, да средишњу улогу у процесу изградње државе имају политичке елите на под – државном нивоу (на Косову), и периферији (у бившој СФРЈ), као и регионалном нивоу (на југу Србије, у Санџаку и Војводини). Политички лидери који се понашају као „мањински барони“ (Т. Панчић) утичу на модалитете изражавања мањинског национализма. Међутим уколико не успеју да хомогенизују групе из којих долазе, мањински политички лидери губе легитимитет на више нивоа - не само у оквиру своје групе, већ и на националном нивоу као и на међународном, где је угрожена њихова слика о представницима мањинских права који на најбољи начин познају интересе своје групе (према: Ј. Киш).

3.3. Вишенационални федерализам као одговор на етнокултурну разноликост

Са мултикултуралног становишта, вишенационални федерализам представља важан механизам у прилагођавању и управљању етнокултуралном различитошћу. У западним демократијама, усвајање различитих федералних форми ствара услове за: а) реализацију права на самоуправу у области образовања, здравствене заштите, полиције, културе, бриге о деци, итд.; б) олакшава успостављање територијалне аутономије, преношењем овлашћења; г) признавање мањинских идентитета; д) прихватање мањинских национализма, уместо сузбијања и грушења; њ) демократску стабилност – до које се долази пацификацијом мањинских национализма. Поред тога што федерализам представља „пут ка стабилизацији“ мултикултуралних држава,¹⁸⁹ вишенационални федерализам означава и уобичајену стратегију прилагођавања националних мањина, иако према Вилу Кимлики „не постоји инхерентна веза између федерализма и културне разноликости“.¹⁹⁰

Вишенационални федерализам подразумева постојање федерације као државне заједнице у којој коегзистира више нација. Југословенски федерализам односно вишенационални федерализам (у ужем значењу) односио се на уређење односа међу нацијама, што је са друге стране подразумевало и „регенерацију суверености“ код истих. Такође, југословенски федерализам означава се као „један једини историјски експеримент“ који је покушао да изгради федерацију „на начелима несводљивог и плуралног националног идентитета“.¹⁹¹ У југословенској литератури постојало је раширено схватање да вишенационална федерација не би требало да има „додирна обележја“ са „класичним типом федерализма“ који делује на начин „унитарних федерација“ (амерички, немачки и совјетски федерализам).¹⁹²

Сједињене америчке државе (САД), Швајцарска и Аустралија представљају примере стабилних вишенационалних федерација. Такође, ове државе карактерише

¹⁸⁹ Вил Кимлика, *Мултикултурализам - мултикултурално грађанство*, стр. 12

¹⁹⁰ *Ибид*, стр. 49

¹⁹¹ Слободан Самарџић, *Југославија пред искушењима федерализма*, Стручна књига, Београд, 1990, стр. 25

¹⁹² *Ибид*, стр. 25-26

успешно споровођење мултикултуралних политика. Федерална форма имала је значајану улогу у процесу спровођења мултикултурализма. Са друге стране, постојале су и „нестабилне вишенационалне федерације“ попут Југославије, СССР-а и Чехословачке, које су се распале услед пропасти комунистичких режима. Ове федерације карактерише парадокс да се инсистира на употреби суверености нација (С. Самарцић) која одговара аутократским режимима, користећи то као сопствену предност. Сувереност одговара некој врсти органске или „судбинске“ заједнице (О. Бауер). У нестабилном федерацијама, национализам има најзначајнију улогу „у процесу у којем се федерализам заснива на ауторитарној државности, а не на конституционалној демократији“.¹⁹³

Са мултикултуралног становишта, важно је разликовати „вишенационалне федерације“ од „административно - територијалних“ федералних система који нису направљени како би се управљало етнокултурном различитошћу и одговорило на мањинске захтеве. Постоје државе које су усвојиле квазифедералне посебне облике територијалне аутономије а то су: Велика Британија (за Шкотску и Велс), Италија (за германophone у Јужном Тиролу), Финска (за Швеђане на Аланду), Порторико који није део америчког федералног система, али има посебан самоуправни статус унутар САД - а. Такође, квазифедералне форме аутономије присутне су у случају староседелачких народа (Индијска племена у САД и Канади; Маори на Новом Зеланду, Колумбији) који настоје на остваре мањинску самоуправу у области образовања, здравствене заштите, полиције, брига о деци...¹⁹⁴

Усвајање вишенационалног федерализма у поједним земљама представљало је одговор државе како би удовољиле захтевима мањинских група. Границе федералних јединица дефинисане су на начин како би се обезбедило остваривање права на мањинску самоуправу. У ту групу спадају Канада (због Квебечана), Белгија (због Фламанаца), Шпанија (због Каталонаца, Баска и Галеза) и Швајцарска (због франкофоних и италофоних мањина). У државама попут САД, Бразила, Аустралије и Немачке, усвајање вишенационалног федерализма није представљало одговор етнокултурну разноликост. Границе федералних јединица не кореспондирају са мањинским самоуправама.¹⁹⁵

3.4. Федерализам и успон етнонационализма

Федерализам представља облик институционалног уређења који би требало да омогући стабилност државе кроз усклађивање интереса федералних јединица, међутим комунистичке федерације имале су другачију логику од западних демократских федерација. Комунистичке федерације „истовремено су промовисале и суспрезале етничке идентитете“.¹⁹⁶ Распад СФРЈ и пад федералног система негативно су се одразили на положај и права националних мањина, јер је тиме нарушен систем институционалне

¹⁹³ *Ибид*, стр. 19

¹⁹⁴ О квазифедералним облицима територијалне аутономије, разлике између „вишенационалних федерација“ и „административно - територијалних“ федералних система, погледати у: *Вил Кимлика*, Западна политичка теорија и етнички односи у Источној Европи, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?*, стр. 43-45

¹⁹⁵ *Ибид*, стр. 42

¹⁹⁶ Вил Кимлика, *Западна политичка теорија и етнички односи у Источној Европи*, стр. 78

заштите који су уживале. Након пропасти федералног система долази до јачања државног национализма, чиме су националне мањине стављене у обесправљен положај, сужавајући њихова права.

Након Другог светског рата, комунистички политички лидери у СФРЈ хвалили су се достигнућима мултикултурализма тачније „интерактивног мултикултурализма“ помоћу којег је успешно решено национално питање у федерацији. Заправо комунистичка елита није имала јасну представу о разликама између два типа мултикултурализма, нити је термин „мултикултурализам“ коришћен у политичком дискурсу. Интерактивни мултикултурализам служио је као оправдање комунистичког концепта федерације, под паролом „братство и јединство“, који је требало да подстиче интеракцију и заједништво. Иако је током педесетих година „интерактивни мултикултурализам“ био „инструмент стварања и промоције свејугословенске наднационалне културе и идентитета“, тај модел није успео да обезбеди „наднационалне привржености југословенству“ као ни „ни наднационални супститут за посебне националне идентитете“.¹⁹⁷

Роберт Дорф наводи да је у Југославији (као и у Чехословачкој и Совјетском Савезу) био развијен „псеудофедерализам“ где је сва власт била у рукама Комунистичке партије уз одсуство федералистичких процедура (сарадње, партнерства, усклађивање интереса...). Федерализам односно „псеудофедерализам“ функционисао је као „механизам централизоване контроле над изражавањем етничности“ како би се онемогућила етничка мобилизација која би била независна од државе. То је за последицу имало буђење мањинских национализма и захтева за отцепљењем.¹⁹⁸

Крај шездесетих година карактерише процес јачања улога република односно „федерирање федерације“ (П. Марковић), сумња у опстанак југословенства и етнички суживот. Промене ставова о федерализму и интерактивном мултикултурализму, везани су за мењање концепција о значају националног питања унутар Комунистичке Партије. Тито је на Осмом конгресу напао присталице југословенске „нације“ који су почели одбацити снажну комунистичку паролу „братство и јединство“, наводећи следеће: „Они бркају јединство народа са ликвидацијом нација и стварањем нечег новог, вештачког, то јест једне југословенске нације, што помало личи на асимилацију и бирократску централизацију, на унитаризам и хегемонизам“.¹⁹⁹

Југословенски идентитет био је дихотомног, етничко - националног карактера. Као такав ће се одржати све до слома СФРЈ. На почетку је била наглашена етничка димензија која се огледала у вољи група и етничких група за заједничким идентитетом и животом, да би касније постао подложен националним аспирацијама које су имале иридентисричке

¹⁹⁷Александар Павковић, Мултикултурализам као увод у распарчавање државе: случај Југославије, *Социолошки преглед*, вол. XXXII (1998), No.2, стр. 169 („Југословенство, национално- ослобођење и обнова државе на демократским и федералним основама (након распада Краљевине Југославије), као и њено проширење у оквиру етничких граница били су легитимациона основа захтева Комунистичке Партије Југославије (КПЈ) за мандат да успостави нови тип друштва у оквирима континуитета југословенске државе. Према: Ласло Секел, *Социјалистичко грађанско друштво – излаз из кризе?*, стр. 158)

¹⁹⁸ *Ибид*, стр. 78

¹⁹⁹ Видети у: Предраг Ј. Марковић, *Однос партије и Тита према југословенском и националном идентитету*, стр. 27

циљеве.²⁰⁰ Поједини народи од почетка су показали тенденције ка достизању сопствене државности (Хрвати, Словенци). Главни проблем у опстанку Југославије односио се на „национално питање“. Доласком комуниста на власт извршена је реорганизација државе на начелу етничког федерализма. Признате су нације (којих до тада није било) а то су: Македонци, Црногорци и Муслимани. Такође, Југославија је подељена на шест федералних јединица које су одражавале националне тежње (Словенија, Хрватска, Србија, Црна Гора, Македонија и НР Босна и Херцеговина са три конститутивна народа: Србима, Хрватима и неопредељенима (муслиманима). Међутим, важно је нагласити да су уведена два кључна појма која се доводе у везу са дезинтеграцијом Југославије, а то су: сувереност република и право на самоопредељење народа. Оба су била погодна за настанак и развој етничког национализма, чиме је такође створена „макар и теоријска могућност за отцепљење и стварање националних држава“.²⁰¹

Са једне стране, у оквиру модела интегративног мултикултурализма „профилисали“ су се национализми појединих република, јер је базу створио социјализам, пре њега, а то је колективитет. Социјализам је само успео да „прекрије националне несугласице у регији“, да би се након његовог урушавања вршило „подстицање и свесна политизација етничитета“ на простору бивше Југославије.²⁰²

Шездесетих година националистички дискурс постаје доминантан у оквиру расправе о југословенству и националним правима. Најпознатија је интелектуална расправа о идеји „братства и јединства“ између српског писца Добрице Ћосића и словеначког књижевног критичара Душана Пирјеваца, 1961/1962. године. Ови интелектуалци изнели су супротна мишљења о Југославији, републикама, нацијама и интеграцији. Дебата је од посебне важности за разумевање сукоба интелектуалне елите, и остаће актуелна наредних двадесет година (све до осамдесетих). Повод за полемику био је интервју Добрице Ћосића загребачком листу „Телеграм“, 20. Јануара, 1961. године, где је изнео мишљење да се међурејубличка сарадња своди на борбу против „повампирених националиста“. Са друге стране, Пирјевац настојао је да понуди дефиницију република, означавајући их као националне организме, „неприкосновене“ као што је неприкосновена и национална воља која их је створила“.²⁰³ Добрица Ћосић је „социјалистичко југословенство“ посматрао као „виши облик интеграције“ и свако испољавање посебности је видео као „ретроградно“. Супротно, Пирјевац је интеграцију посматрао као „борбу за потпуну равноправност свих јединица и организама“. Интеграцију сматрао могућом само ако сви ти организми и све федералне јединице у том процесу „доживе потврду себе“.²⁰⁴

Југославија се од 1971. године, након уставних реформи, „развија у супротном смеру од других федералних држава“, приближавајући се децентрализованом типу федерације односно конфедералној држави која почива на начелу једногласности свих

²⁰⁰ Џемал Соколовић, *Нација против народа*, стр. 239

²⁰¹ Милан Ст. Протић, *Велика илузија: живот и смрт Југославије*, Colorgrafx, Београд, 2015, стр. 37

²⁰² Весна Станковић- Пејновић, Могу ли „националне државе“ на Балкану негирати мултикултурализам?, *Социолошка луча* IV/2, 2010, стр. 105

²⁰³ Agustin Cosovschi, *Between the Nation and Socialism in Yugoslavia. The Debate between Dobrica Ćosić and Dušan Pirjevec in the 1960s*, p. 55

²⁰⁴ Видети у: Латинка Перовић, Како су се изражавали различити политички интереси у Југославији, *Анализа случаја 6*, доступно: http://yuhistorija.com/serbian/jug_druga_txt01c6.html, приступљено: 15.02.2020.

федералних јединица (према одредбама Устава из 1974. године).²⁰⁵ Доношење Устава 1974. године и уставна конфедерализација Југославије имало је за циљ да преуреди нарушене међунационалне односе. Међутим, уставна конфедерализација задовољила је захтеве хрватске и словеначке политичке и интелектуалне елите, али је и отворила српско национално питање, након чега је отпочео процес дезинтеграције федерације. Устав је предвиђао успостављање федерализма и етнички пропорционалну заступљеност (делегатски систем - паритетна заступљеност), чиме су институционално створени услови за „конкуренцију и сукобе између народа и република, а не између политичких и идеолошких праваца, и тиме ојачале тенденцију ка афирмацијама националног уместо грађанског идентитета“.²⁰⁶ Институционална структура федерализма и владајуће политичке елите потенцијали су значај и улогу националног интереса, услед чега се „кооперативни федерализам“ претворио у „компетитивни федерализам“ који је сведен на огољене националне интересе добио изглед „комбативног федерализма“.²⁰⁷

Пол Шуоп сматра да је Југославија функционисала као унитарна земља, и тешко је проценити реални допринос федералног система ка унапређењу националних односа. Са једне стране, недостатак жалби о систему није се могао схватити као свеопште одобравање и прихватање, јер је постојало и прећутно противљење режиму. Са друге стране, федерална структура није могла бити одбачена као аранжман, јер је то помогло да се задовоље важне психолошке потребе Југословена и признају њихове националне посебности, а можда и што је још важније, по први пут је свакој националности / народности пружена афирмација уз уживање истински једнаког статуса с осталим националним групама.²⁰⁸

3.5. Федерализам и нелиберално грађење нације

У литератури постоји разлика између либералног и нелибералног грађења нације. Земље Централне и Источне Европе означене су као државе које практикују нелиберално грађење нације. Међутим, Кимлика сматра да либералне демократије као и нелибералне настоје да у јавном простору изразе национални „карактер“.²⁰⁹

Након пада комунизма 1989. године и оживљавања етничког национализма, мултикултурализам у у Централној и Источној Европи је подразумевао пренос власти са централних националних влада на регионе и под - националне групе.²¹⁰ Џон Рекс истиче да се велики број држава са под - нацијама суочава са проблемом национализма и деволуције, који се односи на уступак више или мање моћи под - нацијама. На том трагу,

²⁰⁵ Војислав Коштуница, Начело једногласности и југословенски федерализам, у: *Филозофија и друштво*, 1987, Институт за филозофију и друштвену теорију, стр. 210

²⁰⁶ Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, стр.320

²⁰⁷ *Ибид*, стр. 34

²⁰⁸ Paul Shoup, *Communism and Yugoslav National Question*, East Central European Studies of Columbia University, New York and London, 1968, p.119

²⁰⁹ Вил Кимлика, *Западна политичка теорија и етнички односи у Источној Европи*, стр. 66

²¹⁰ John Rex, *Multiculturalism and political integration in modern nation state*, *Numero 1*, Fundatio CIDOB, 2004, p. 5

Брајан Бери у егалитарној критици мултикултурализма изводи закључак да је мултикултурализам „замка“, посебно кад поприми облик преношења јавних функција на мањинске групе.²¹¹ Искуство бивше Југославије је релевантно за проучавање перспектива мултикултурализма, јер су под комунистичком влашћу били окупљени Срби, Хрвати, Босанци, Македонци, Црногорци, Херцеговци и Словенци, што је било изводљиво уз помоћ „суптилне равнотеже етничких снага на регионалном/ локалном нивоу“.²¹²

У литератури се наводе аргументи, према којима државу Србију карактерише нелиберално грађење нације. Поред ексклузивистичког карактера националног идентитета већинског становништва, постоје три аргумента о нелибералном грађењу нације на овом простору. Први аргумент односи се на укидање аутономије Војводине и Косова, од стране Србије (попут Грузије и Азербејдана). Друго, Србија је покушала да угуши мањински национализам на Косову, али није успела у томе (као Азербејдан са Нагорно - Карабахом, Грузија са Абхазијом и Осетијом, Молдавија према Гагузима). Треће, насупрот либералном национализму, на Балкану (тачније у: Србији, Турској и Грчкој) присутан је „нелиберални етноцентризам“.²¹³ У изјави Добрице Ћосића Вил Кимлика проналази аргументе који указују на присутност „нелибералног етноцентризма“ код већинског становништва. Кимлика сматра да се и мањинске групе које живе у земљи могу позивати на нелибералне принципе као и већинска група. Према Кимлики изјава југословенског председника Добрице Ћосића, 1993. године, у скупштини босанских Срба „тамо где је српска земља, и тамо где год се говори српски језик, тамо ће постојати српска држава“ - створила је маневарски простор да се мањинске групе могу позивати на нелибералне принципе.²¹⁴

У земљама са посткомунистичким наслеђем постоји одбацивање мањинских захтева за територијалном аутономијом, као и за и консолидацију (која такође представља политички одговор, а укључује признавање мањине као „конститутивног“ или „државотворног“ народа (Шефлин) односно као „сувласнике“ државе),²¹⁵ јер, ови механизми омогућавају развој мањинског национализма и умножавање иридентистичких захтева за сецесијом.

Мултикултурални односи у Србији, поред примордијалистичког схватања националног идентитета и мањинских захтева за територијализацијом етничности, оптерећени су наслеђем федерализма из комунистичког режима. У случају бивше Југославије, показало се да федерални тип уређења није адекватан одговор у одржавању кохезије државне и политичке заједнице, нити је адекватан механизам политике интерактивног мултикултурализма. Усвајање вишенационалног федерализма у Централној и Источној Европи, у овом случају и у Србији, који би представљао политички одговор на етнокултурни диверзитет условљено је факторима који не постоје на Западу:

1. Наслеђе псеудо – федерализма из комунистичких режима. Као смо већ поменули, југословенски федерализам означен је као „псеудифедерализам“. Разлози за такво

²¹¹ Брајан Бери, *Култура и једнакост – Егалитарна критика мултикултурализма*, стр. 105

²¹² John Rex, *Multiculturalism and political integration in modern nation state*, p. 20

²¹³ Вил Кимлика, *Западна политичка теорија и етнички односи у Источној Европи*, стр. 66-70

²¹⁴ *Ибид*, стр. 66-70, 75, 77

²¹⁵ Вил Кимлика, *Одговор и закључак*, стр. 319

дефинисање леже у чињеници да је режим Комунистичке партије заговарао федерално државно уређење односно федерализам, који је у пракси деловао као „механизам централизоване контроле над изражавањем етничности“ (В. Кимлика) чиме су слабљени потенцијали за етничку мобилизацију и као такав није омогућио интеракције између свих сегмената друштва односно националних група.

2. Земље Централне и Источне Европе карактерише „феномен матичних држава“ са каквим се земље на западу не суочавају. Националне мањине у Централној и Источној Европи имају у суседству матичну државу (за разлику од западних држава где нема такве појаве), која може: а) подржати иридентистичке тежње својих сународника; б) оживљавати идеје о сецесији својих сународника у држави коју настањују; в) политички и војно да интервенисати у случају кршења мањинских права. Међутим поред тога, проблем око феномена матичних држава сложенији је, јер су кроз историју мањине сарађивале са матичном државом у потчињавању већинске заједнице.²¹⁶
3. Феномен матичних држава утицао је да се на подручју Централне и Источне Европе отвара питања о лојалности националних мањина. Сукоб је неизбежан уколико на истом простору имамо једну групу која је доминантна, а друга подређена и нелојана. Поред нелојалности према сопственој држави, развијене су три претпоставке: а) националне мањине сарађују са садашњим и потенцијалним непријатељима; б) јака и стабилна држава захтева слабе и немоћне мањине; и в) третман мањина је питање националне безбедности.²¹⁷

(Не)лојаност мањинске групе под утицајем матичних држава су изазов у проналажењу адекватних институционалних решења која ће осигурати демократску стабилност и безбедност државе. Федерализам се показао као неадекватан, а изгледи за рехабилитацију овог механизма мали су због раширеног страха од сецесије територије. Једно од решења може представљати спој нетериторијалне и територијалне аутономије за националне мањине, о чему ће бити речи у дванаестом поглављу.

²¹⁶ О факторима који условљавају усвајање федерализма у Централној и Источној Европи, видети у: Вил Кимлика, *Западна политичка теорија и етнички односи*, стр. 81

²¹⁷ *Ибид*, стр. 82

4. МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ - РЕЦЕПТ ЗА ИСКЉУЧИВАЊЕ

Пре него што укажемо на последице мултикултурализма, због којих је дискредитован у политичком дискурсу, важно је истаћи да је теорија мултикултурализма још увек актуелна. Аутор Уги Флерас у књизи *“The Politics of Multiculturalism”* износи мишљење да мултикултурализам није мртав, нити умире, већ да је неопходна реконструкција мултикултурализма. Према Флерасу, управљање мултикултурализмом и политизација различитости су нераздвојни, о чему ће бити речи у наставку рада.

Седамдесете године 20. века карактерише подршка мултикултурализму, када је велики број земаља експериментисао са његовом имплементацијом. Деведесете година 20. века и почетак 21. века карактерише проглашавање концепта мултикултурализма неадекватним и мртвим. Савет Европе је саопштио да је мултикултурализам „само други вид асимилације, који се исто тако базира на претпоставци о непомирљивој супротности између већине и мањине“ што води „друштвеној сегрегацији и међусобном неразумевању“ (*Council of Europe, 2008*).²¹⁸ Крајем 20. века многа друштва су била суочена са захтевима националних, лингвистичких, верских и етничких група за признавањем културне дистинктивности. Захтеви су се кретали од јавног финансирања мањинских институција, приступа државним медијима, културне, територијалне, политичке аутономије све до институционалног федерализовања друштва као „заједнице заједница“.²¹⁹

Критичари мултикултурализма сматрају да мултикултурализам доприноси есенцијализацији идентитета омогућујући на тај начин опстанак примордијалистичке концепције. Поред тога, мултикултурализам утиче да мањинске групе постану свесне својих разлика које могу бити коришћене у различите политичке сврхе - од признавања неког од облика групно - диференцираних права до отцепљења.

Представник леве критике мултикултурализма Паскал Брукнер сматра да се уз помоћ мултикултурализма на суптилан начин под маском различитости одржава сегрегација. На англосаксонском примеру, мултикултурализам је постао „рецепт за искључивање“ односно „легални апархејд“ где припаднике мањинских група „затварамо у резервате, како бисмо их одбранили од фанатизма просвјетителства и невоља друштвеног напретка“.²²⁰ Супротно становиште заузимају Кимлика и Бантинг који сматарају проблематичном тврдњу да је мултикултурализам у узрочно - последичној вези са негативним појавама као што су сегрегација, предрасуде, радикализам и угњетавање, јер су негативне друштвене појаве мање изражене у земљама са мултикултуралном политиком.²²¹

Флерас ипак сматра да традиционални модели мултикултурализма не могу да одговоре на нове изазове и реалност, па је због тога неопходно превазићи раније разумевање о статичности и једнакости култура и преобликовати традиционални концепт

²¹⁸ Кит Бантинг и Вил Кимлика, Канадски мултикултурализам: глобалне тескобе и локалне полемике, *Часопис за друштвене науке*, Вол. 35, бр. 4, Универзитет у Нишу, 2011, стр. 1195

²¹⁹ Илија Вујачић, Идентитет и политика, у: *Устави у времену кризе: постјугословенска перспектива*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд, 2014, стр. 321

²²⁰ Паскал Брукнер, *Фундаментализам просвјетитељства или расизам протурасиста*, стр. 25

²²¹ Кит Бантинг и Вил Кимлика, *Ибид*, стр. 1197

мултикултурализма. Заправо, стари облици мултикултурализма који су имали негативне тенденције су мртви.²²² Различитост је еволуирала и само „обновљени мултикултурализам“ (“*renewed multiculturalism*”) може да се суочи са нарастајућим изазовима 21. века и израженом политизацијом мањинских група. Мултикултурализам није у потрази за политички мирном утопијом, нити по томе може мерити успешност мултикултуралних политика. За разлику од Флераса, Стивен Вертовец сматра да мултикултурализам има друштвено дезинтеграцијски ефекат. Вертовец предлаже нов облик мултикултурализма - „пост - мултикултурализам“. Усвајање пост - мултикултурализма не би значило повратак на асимилацију (која је била практикована у првој половини 20. века), већ би подразумевао усклађеност националног идентитета већинске групе са културним вредностима мањинских група (које би биле институционализоване). Пост - мултикултуралне политике и дискурс имају „два смера“: снажан заједнички идентитет заједно са признавањем културних разлика.²²³

Примордијалистичка концепција етничитета, промене државног уређења за време комунистичког режима, социјалистичка модернизација, економске реформе, наднационални југословенски идентитет итд. утицали су да интегративни мултикултурализам у бившој Југославији промени свој облик и постане сегрегативни. Тачније спој политичких и економских елемената није спречио да мултикултурализам добије сегрегативну димензију и испољи се кроз мањинске односно националистичке федералних јединица.

Интегративни мултикултурализам у бившој СФРЈ (уведен након Другог светског рата, у политичком дискурсу остаће присутан све до деведесетих година 20. века уз нарацију нема већине - нема мањине), није успео да одржи друштвену и политичку кохезију уз помоћ економске стабилности. Супротно становиште заузима Ласло Вегел који сматра да је у СФРЈ постојао интеркултурализам, а не интегративни мултикултурализам. Интеркултуралност представља развијени облик интегративног мултикултурализма, који је изван примордијалистичког приступа етничитету.²²⁴ „Социјалистичка културна политика била је *a priori* против мултикултуралности“²²⁵ јер она подразумевала постојање аутономних култура, стављајући нагласак на разлике, које су биле занемарљиве за комунистичку националистичку политику.

²²² Augie Fleras, *The Politics of Multiculturalism, Multicultural governance in Comparative Perspective*, Palgrave Macmillan, 2009, p. 210 (Негативне последице „застарелог“ облика мултикултурализма: а) подстицање подела, а не јединства, б) привилеговање различитости над инклузивношћу, као формула за заједнички живот; в) промоција етничких заједница као циљ мултикултуралне политике; г) толеранција етнокултурних разлика која је у супротности са вредностима већинског, *mainstream* друштва; д) изостанак критике мултикултуралних политика и мањина; њ) наметање „диктатуре врлине“, што је такође захтевало промену *mainstream* културе; е) мултикултурализам је био изражен као *ad hoc* аранжман, а не као одговор на различитост; ж) постојала је раздвојеност мултикултуралних политика од друштва у целини.)

²²³ Steven Vertovec, *Toward post-multiculturalism? Changing communities, conditions and contexts of diversity*, Max-Planck Institute for the Study of Religions and Ethnic Diversity, 2010, p. 15 (Десмонт Кинг (2005) истиче да се америчка државност базира на идеологији пост- мултикултурализма. Уједињено Краљевство се наводи се као други пример пост- мултикултуралне политике.)

²²⁴ Горан Башић, *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, стр. 65

²²⁵ Ласло Вегел, Синтеза и разлике, у: "Затворено-отворено: друштвени и културни контекст у Војводини 2000–2013", Центар за интеркултуралну комуникацију, Нови Сад, 2014, стр. 17

Побуђени национализми у федералним јединицама бивше СФРЈ, које ће касније инсистирати на својој државности, показали су да је сегрегација односно одвајање етничких заједница ненамеравни исход пројекта интегративног мултикултурализма. Политички лидери федералних јединица настојали су да се ослободе терета наднационалног југословенског идентитета, за који су сматрали да доприноси развоју српског хегемонизма, сматрајући да интегративни мултикултурализам заправо функционише као „лонац за претапање“ етничких разлика.

Пример СФРЈ показује да су односи између социјаних и културних и економских фактора на једној страни, и политичких на другој, важни су у одрживости мултикултурализма. Они се не искључују узајамно. Семприни упозорава да услед политичке парадигме долази до јачања социокултурних фактора и економских фактора. Такође, Семприни упозорава да „социокултурна парадигма утиче на мултикултуралну динамику“.²²⁶ Поред тога друштвени контекст и политичка парадигма одређују мултикултуралну динамику. У Војводини, политички фактори утицали су да се мањинске заједнице изолују. Верзија „крњи интеркултурализам“ само декларативно признаје мултинационални карактер Војводине и односи се на то колико мањинске културе прихватају културу већинског народа.²²⁷

Услед јачања социокултурних и економских захтева може доћи до дезинтеграције читавог политичког система, али у одсуству политичке парадигме. Као пример можемо навести дешавања из фебруара, 2015. године на Косову, која указује да не постоје изгледи за изградњу стабилног мултикултуралног друштва. Уз сва настојања да се друштво на Косову хомогенизује, догодила се ситуација која показује да је оно нестабилно.²²⁸ Друштвена кохезија и стабилност на Косову угрожени су услед одсуства политичке и социокономске парадигме. Масовне миграције Албанаца, 60.000 и 100.000 напустило је Косово, што показује озбиљност политичке и економске кризе. На овом примеру видимо да су институције нужно неопходне да би стабилизовале друштво у целини, а не само да би се испратила мултикултурална динамика.

У теоријском смислу, Стјуарт Хол истиче да референце о мултикултурализму представљају „дивљу разноврсност политичких стратегија“.²²⁹ Према мишљењу европских

²²⁶ Андреа Семприни, *Мултикултурализам*, Клио, Београд, 1999, стр. 120

²²⁷ Ласло Вегел, *Синтеза и разлике*, стр. 18-19

²²⁸ Већинско албанско становништво у одсуству јасне политичке парадигме, и социо-економске кризе на Косову излаз је потражило у илегалним миграцијама и тражењу азила у Европи. Велики број Албанаца између 60.000 и 100.000 напустио је Косово из наводно социокономских разлога. Незванична информација која се појавила у медијима била је да су Немачка, Швајцарска и Француска „отвориле своја врата за имигранте са Косова“. Према наводима приштинских медија, те године је незапосленост прелазила 60%, док 18% албанског становништва живи у екстремном сиромаштву. Са друге стране, у медијима је наведено да је албанско становништво које напушта Косово средњег слоја, као и да је међу њима постојало уверење да поред раширеног сиромаштва, одсуство стабилних институција, „изолованост“ албанске заједнице представљају главну сметњу нормалном животу, као и да албански политичари купују социјални мир тако што грађани не плаћају струју, док се слободно баве шверцом. Видети: Сајт *Блиц*-а, доступно: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/zasto-albanci-masovno-napustaju-kosovo-ka-po-komandi/1wphm4k>, приступљено: 06.05.2015.

²²⁹ Stiven Vertovec, *Toward post-multiculturalism? Changing communities, conditions and contexts of diversity*, p.4 (Различити модели мултикултурализма који имају другачији приступ разликама, међу њима су: конзервативни мултикултурализам, либерални мултикултурализам, плуралистички, мултикултурализам,

аутора у југоисточној Европи, а нарочито у државама бивше Југославије, утицај феномена мултикултурализма на теоријском и политичком ниву се потцењује и занемарује.²³⁰

Алпар Лошонц, сматра да је за констелацију разумевања мултикултуралности у југоисточној Европи важно узети у обзир следеће:

1) Обрасци западноевропске традиције и модерне државе су другачији у односу на структуру традиције у југоисточној Европи. То представља изазов за земље југоисточне Европе које су се упустиле у процес имплементације мултикултурализма.

Ова констелација такође се одражава кроз дефинисање европских норми на Западу, а земље југоисточне Европе се прилагођавају захтевима Европске Уније;

2) Етнокултурни диверзитет у југоисточној Европи има дубоке историјске корене, у односу на западне земље, што подразумева и другачија искуства,

3) У југоисточној Европи је после урушавања комунистичког пројекта дошло до оживљавања етноцентризма. Промењен је однос према мултикултурализму „као одрживом решењу“ који је требало да обезбеди национално јединство. мултинационалне државе су посматране као „дезинтегративни елемент и производ комунизма“;

4) У Србији је деведесетих година 20. века етноцентризам био снажно уобличен, а однос према етнокултурним разликама је карактерисало дисперзивно насиље у јавном мњењу, као деструкција мањинских институција. Створена је могућност за „инструментализацију етнокултурне разноврсности, или искоришћавање једне етничке групе спрам друге“.²³¹

Током деведесетих година, сегрегативни мултикултурализам у Србији ојачан је, под утицајем следећих фактора:

1. Оживљављеног етноцентризма, након урушавања комунизма односно социјализма;
2. „Етнизације политике“ (Клаус Офе)
3. Доношењем конституционалних решењима која су продубила већ постојеће етничке поделе (Устав РС из 1990. и Устав РС из 2006. године)

Истраживања о односу према Југославији као политичкој заједници и заједничкој држави, у периоду од 1960. до 1989. године показала су да је најизразитији облик везаности за југословенску заједницу била „подељена југословенска везаност“. Имајући у виду резултате истраживања – „подељени југословенски идентитет“ остављао је минималне могућности за развој етноцентризма, јер је међу становништвом (око 80%) превладавао позитиван однос према својој нацији и другим нацијама које живе у

комерцијални мултикултурализам, мултикултурализам, радикални мултикултурализам или полицентрични мултикултурализам (Шохат и Стам, 1994), побуњенички мултикултурализам (Гирокс, 1994), мултикултурализам јавног простора (Вертовец, 1996), мултикултурализам различитости (Тарнер, 1993) и критички мултикултурализам (Турнер, 1993 и Chicago Cultural Studies Group).

²³⁰ Горан Башић, *Теоријске и емпиријске импликације феномена мултикултурализма* (доступно на: http://veraznanjemir.bos.rs/inicijative-za-pomirenje/30/2013/01/15/tekstovi-sa-projekta-starel_goran-basic_-_multikulturalnost.html)

²³¹ Детаљније: Алпар Лошонц, *Мултикултуралност и етнокултурни диверзитет са посебним освртом на Србију*, у: *Демократија и мултикултуралност у Југоисточној Европи*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2003, стр. 193-194

Југославији. Међутим, услед различитих видова политичких манипулација, у периоду између 1986 – 1990. године, нетолеранција и шовинизам постаће карактеристике међуетничких и политичких односа, када долази до повећања обима просечне социјалне дистанце међу свим нацијама.²³² Са друге стране, Ласло Секел тврди да су комунистичке политичке елите прибегавале манипулацијама са етнонационализмом, у ранијем периоду. Од 1968. године – етнонационализам је постао нова легитимациона основа власти у Југославији.²³³

У случају Србије, сегрегативни мултикултурализам је од 1990 - 2000. године послужио за политичку инструментализацију мањинских захтева и „пренаглашавање културних разлика“ од стране лидера мањинских група. Уколико се интеграција мањинских група заснива на сегрегативном моделу мултикултурализма, нужно долази до етнизације политичког и уставног простора и преиспитавања темеља заједнице.²³⁴

Деведесетих година 20. века, држава није имала капацитета да одговори на динамичност мањинских захтева, који су се временом умножавали и интезивирали. Славиша Орловић наводи неколико значајних политичких догађаја који су обележили овај период, а то су: смењивање покрајинских државно - партијских руководстава (“јогурт револуција”) Војводине и Косова, промена Устава Србије и ограничење права аутономних покрајина. Уз то, аутор наводи да је на снази “сепаратни национализам” (Е. Хобсбом) који је преплавио посткомунистичка друштва.²³⁵ Према Вилу Кимлики национализам је једно од најефикаснијих средстава мобилисања грађана и може се искористити за много различитих циљева. Национализам односно „батерија национализма“ може се користити за промоцију либералних циљева - као што су друштвена правда, демократизација, једнакост могућности, економских циљева, или нелибералних циљева: шовинизам, ксенофобија, милитаризам и неправедно освајање.²³⁶

Последњу деценију 20. века обележава процес “етнизација политике” и преиспитивање колективног идентитета. Процес етнизација политике подразумева „буђење националистичких осећања, где је услед лаке инструментализације мобилисаних националних ресурса могуће успоставити нови однос политичких снага, и обезбедити политичку доминацију“ (према В. Павловић). Процес етнизација политике најочљивији је у посткомунистичким друштвима – где се за индивидуалне и колективне актере појављује као рационална стратегија. Тиме су створени услови да се изврши етномобилизација бирача, и да се експлоатишу расцепи грађанско - национално, као и већина – мањина. Процес етнизација политике јавља се и у земљама са развијеном

²³² Детаљније у: Мирјана Васовић, *Социјално – психолошки аспекти формирања југословенског идентитета*, стр. 121-124, 133

²³³ Ласло Секел, *СФРЈ: У потрази за политичком заједницом 1968 -1988*, у: *Идентитет: Срби и/или Југословени*, Институт за европске студије, Београд, 2001, стр. 147 (Етнонационализам је постао нова легитимациона основа власти и у: Румунији, Бугарској, Словачкој и Албанији, а осамдесетих година етаблиран је и у СССР-у.)

²³⁴ Илија Вујачић, *Десет година нове мањинске политике у Србији*, у: *Политичка мисао*, год. 49, бр. 2, Загреб, 2012, стр. 157 (Погледати: И. Вујачић, *Идентитет и политика*, у: *Устави у времену кризе: постјугословенска перспектива* (ур. М. Подунавац и Б. Ђорђевић), ФПН, Београд, 2014, стр. 330).

²³⁵ Славиша Орловић, *Политички живот Србије- између партократије и демократије*, стр. 33

²³⁶ Вил Кимлика, *Западна политичка теорија и етнички односи у Источној Европи*, стр. 34-35 („То је разлог због којег је грађење нације заједничко како ауторитарним режимима на Западу, тако и демократијама“.)

демократском традицијом (Клаус Офе). Теза о етнизацији политике обара широко распрострањено мишљење да је наступила нова ера мултикултуралних односа.²³⁷

“Етнизација политике” (Клаус Офе, 1991.) односи се на изазове транзиције посткомунистичких друштава. У том процесу долази до двоструког померања тежишта политике:

1. од претежног регулисања односа грађана као појединаца са државом, ка претежном регулисању међусобних односа етничких група (унутар државе и ван ње); и
2. од разликовања појединаца и група по критеријумима другачијих политичких оријентација и ставова ка претполитичком разликовању по етничкој припадности (другим речима, класичне политичке поделе међу грађанима на центар, левицу и десницу политичког спектра постају мање важне од поделе по националном критеријуму).²³⁸

Процес етнизације политике био је „окидач“ за настанак свеобухватног, европског система за мањинску заштиту, и отворио је питања о конституционализацији мањинских идентитета и обликовању уставног идентитета источноевропских држава, уз усвајање норми европског правног поретка.²³⁹ У оквиру процеса етнизације политике политички живот се своди на три нивоа. Први ниво се тиче доношења одлука о идентитету (ко смо ми?); други ниво се односи на конституционалне одлуке (заједничка права, процедуре и правила); и на трећем нивоу се одвија политичко одлучивање, како би се одређени интереси заштитили кроз процес доношења политичких одлука.²⁴⁰

Деведесетих година, Србија је била обузета конструкцијом и ревитализацијом сопственог националног идентитета. То је утицало да и националне мањине буду фокусиране на развој сопственог националног идентитета, услед чега је дошло до сегрегације и прекида комуникације између већинског народа и мањинских група. Председник Републике Србије Слободан Милошевић је 1988. године заменио је партијско руководство Војводине (Покрајински комитет Савеза комуниста Војводине).²⁴¹ Покрајински комитет Савеза комуниста Војводине није прихватио националистичку политику Слободана Милошевића и настојало је да се дистанцира од дешавања на Косову, истичући да то не би требало те догађаје везивати за уставни положај Војводине. Они су такође сматрали да сами Албанци као најбројније становништво треба да се изборе са (албанским) сепаратизмом и иридентизмом, као и да то није у моћи ни републичких ни покрајинских органа.²⁴² Марелј наводи да за разлику од Војводине где национализам није

²³⁷ Вукашин Павловић, Мултикултуралност и етнизација политике, у: Положај мањина у Савезној републици Југославији – зборник радова, САНУ, 1996, стр. 88-89

²³⁸ Вукашин Павловић, *Цивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд, 2009, стр.142-146

²³⁹ Миодраг Јовановић, Уставни идентитет Србије, у: *Устав и демократија у процесу трансформације*, ФПН, Београд, 2011, стр. 17-18

²⁴⁰ Детаљније о „етнизацији политике“ у: Вукашин Павловић, *Цивилно друштво и демократија*, , стр.142-146

²⁴¹ Покрајинско руководство: Милован Шогоров-председник Председништва Војводине, Нандор Мајор-председник Председништва Војводине, Јон Србован- председник Извршног већа, Ђорђе Милутиновић-председник Социјалистичког савеза, Веља Вукомановић-председник привредне коморе Војводине и Живан Марелј-председник скупштине Војводине. Детаљније у: Живан С. Марелј, *Укидање аутономности Војводине-почетак разбијања Југославије*, Дан граф, Београд, 2020, стр. 89

²⁴² *Ибид*, стр. 92

покренуо питање аутономије (јер су Срби били у равноправном положају), на Косову су српски и албански национализам одржавани и „одгајани као фитиљ“ за увођење државног централизма у Србији.²⁴³ Губљење суштинске аутономије за Војводину, поред политичких последица имало је и културне импликације које су се негативно манифестовале прекидом комуникације између већинске и мањинских културних група. То је такође значило губљење мултикултурног карактера Војводине, односно развој сегрегативног модела мултикултурализма.

Политички режим Слободана Милошевића био је ослоњен на примордијалистичку концепцију националног идентитета, који карактерише статичност и затвореност у традицију. Утврђивање националистичког система вредности утицало је на прекид комуникације у Војводини, између већинског и мањинског становништва. Тада је отпочео процес гетоизације који је био једнако присутан код већинског становништва, и мањинских група. Ласло Вегел наводи да се већинска култура затворила према европским вредностима и културама мањинских група, док су националне мањине заузеле „дефанзиван став“ затварајући се такође у своје културе и традиције, бранећи национални идентитет. У тој ситуацији, националне мањине окрећу се према матичним земљама, што је допринело још израженијој дезинтеграцији војвођанског културног простора.²⁴⁴

Пре него што је донесен Устав Србије (1990), делегати су 7. септембра донели „Устав републике Косово“ познат као „Качанички устав“ након чега је отпочео процес успостављања паралелних институција на Косову и сегрегације етничких заједница. Најпре су албанске политичке партије бојкотовале парламентарне републичке изборе. Затим је расписан референдум о независности Косова (7. септембра) и организовани парламентарни избори (1992) где је победио Демократски савез Косова (ДСК). Ову одлуку је подржало 87% Албанаца на референдуму. На тај начин су Албанци настојали да обезбеде изолацију своје националне групе, на територији Косова и Метохије где ће представљати већину, са уделом од 90% у укупном становништву КиМ.²⁴⁵

Доношењем новог Устава РС из 1990. године надлежности Косова (као и Војводине) измењене су, како би се спречио процес „албанизације територије“. У анализи ОЕБС-а „Косово како виђено, тако речено“ – узроци за избијање кризе на Косову налазе се у кризи, односно јачању политичке парадигме на покрајинском нивоу. У Извештају Верификаторске мисије ОЕБС на Косову „*As Seen, As Told*“ (1999) наводи се да је 1990. године започео процес успостављања „паралелне албанске администрације на Косову“.²⁴⁶ Уставом Републике Србије из 1990. године, којим се редефинишу надлежности аутономних покрајина Војводине и Косова, у смислу добровољних преноса надлежности, продубљене су етничке поделе у заједници. Уставом РС из 1990. године, утврђено је постојање две аутономне покрајине: Аутономне покрајине Војводине и Аутономне покрајине Косова и Метохије.

Према члану 109. Устава РС (1990): Аутономна покрајина, преко својих органа: а) доноси програм привредног, научног, технолошког, демографског, регионалног и

²⁴³ *Ибид*, стр. 97

²⁴⁴ Ласло Вегел, *Синтеза и разлике*, стр. 9

²⁴⁵ Детаљније о Косову: историјска и политичка позадина у: *Косово- како виђено тако речено*, Анализа ОЕБС Верификационе мисије Косово (Стање људских права 1998/1999), ОСЦЕ, стр. 3-5

²⁴⁶ *Косово – како виђено, тако речено (ОЕБС)*, 1999, стр. 5

социјалног развоја, развоја пољопривреде и села, у складу са планом развоја Републике Србије, и утврђује мере за његово спровођење; б) доноси буџет и завршни рачун; доноси одлуке и опште акте, у складу са Уставом и законом, којима уређује поједина питања од интереса за грађане у аутономној покрајини у областима: културе; образовања; службене употребе језика и писма народности; јавног обавештавања; здравствене и социјалне заштите; друштвене бриге о деци; заштите и унапређивања животне средине; урбанизма, и у другим областима утврђеним законом; ц) извршава законе, друге прописе и опште акте Републике Србије чије је извршавање поверено органима аутономне покрајине и доноси прописе за њихово извршавање кад је то законом предвиђено; обезбеђује извршавање покрајинских одлука и општих аката; д) образује органе, организације и службе аутономне покрајине и уређује њихову организацију и рад; е) обавља и друге послове утврђене Уставом и законом, као и статутом аутономне покрајине. Република Србија може законом поверити аутономној покрајини вршење појединих послова из оквира својих права и дужности и пренети јој средства за те послове.²⁴⁷

Међутим, уставним одредбама о аутономном покрајинама (уставне одредбе 108-112, шести део Устава, односе се на територијалну организацију) није предвиђено законодавно овлашћење за покрајине, нити су прописана „поједина питања“ која аутономне покрајине могу самостално уређивати својим актима. Са друге стране, АП Војводина је имала своје изворе прихода (што је предвиђено члавом 109). Ипак, одређени закони у пракси представљали су покушај да се оствари „привид покрајинске самоуправе“, јер су заправо дерогирали аутономију покрајина²⁴⁸ које ће наставити да функционишу као „фасадне аутономије“ и након демократских промена 2000. године (Александар Молнар).

Према Уставу РС из 1990. године, Србија је дефинисана као држава грађана - грађанска држава. Према члану 1. “Република Србија је демократска држава свих грађана који у њој живе, заснована на слободама и правима човека и грађанина, на владавини права и на социјалној правди”. Члан 2. “Сувереност припада свим грађанима Републике Србије. Грађани остварују сувереност референдумом, народном иницијативом и преко својих слободно изабраних представника”.²⁴⁹ Међутим у Преамбули Устава наведено је да грађани Србије доносе Устав, како би остварили демократску државу у којој се припадницима других народа обезбеђује остваривање националних права.

Поједине источноевропске државе су се такође определиле да у процесу обликовања уставног идентитета акценат ставе на националном јединству (усвајајући на тај начин француски републикански модел уставног субјекта). Устав Румуније (у члану 4. наводи се „јединство румунског народа“), као и Устав Бугарске (у Преамбули наводи се „воља народа Бугарске“) представљају примере републиканског модела уставног идентитета који се темељи на националном јединству. Поред тога, републикански модел може се комбиновати са признањем групних идентитета, као код Устава Мађарске из 2012. године, Устава Црне Горе, Устава Словеније. Такође, постоје уставни чији се уставни идентитет заснива на засебном признању већинског и мањинских идентитета. У ту групу спадају Устав Хрватске, као и Устав Македоније из 1991. године до закључивања

²⁴⁷ Устав Републике Србије 1990. године.

²⁴⁸ Душко Радосављевић, Војводина и уставни идентитет Србије, у: *Устав и демократија у процесу трансформације*, ФПН, Београд, 2011, стр. 118

²⁴⁹ Устав Републике Србије из 1990. године

Охридског споразума 2001. године, који је предвиђао преамбулу грађанског типа: „Грађани Македоније, преузимајући одговорност за садашњост и будућност своје отаџбине...“.²⁵⁰ На основу претходно наведених примера, Јовановић истиче да су готово све источноевропске, без обзира уставне дефиниције функционисале као „етно-приватизоване државе“ или „етничке демократије“ – што значи да су припадници већинског становништва „једнакији“ од мањинских група. Србија је такође у периоду деведесетих година функционисала као „етничка демократија“, све до доношења новог Устава РС 2006. године, када је ипак дошло до трансформације уставног идентитета Србије, иако је тај процес био оптерећен питањем територијалног простирања политичке заједнице односно нерешеном статусу Косова и Метохије (према М. Јовановић). То је резултирало чињеницом да „уставни идентитет Србије ко - егзистира са уставним идентитетом Косова“, који је признао Међународни суд правде 2010. године. У Преамбули Устава наведено је „Покрајина Косово и Метохија саставни део територије Србије...“. У члану 182. Став 2 наводи се да се суштинска аутономија покрајине уређује „посебним законом који се доноси по поступку предвиђеном за промену става“.²⁵¹

Међутим, постоји раширено уверење у српској јавности да је Устав из 2006. године неадекватан због измењених друштвених и етничких односа. Александар Молнар сматра да Устав РС из 2006. године никада није заживео, и представља „фасадни устав“ односно „инструмент власти“ који је допринео јачању централизма.²⁵² Према Молнару „Уставом из 2006. године, за непостојећи ентитет, Косово - предвиђена је суштинска аутономија, а за постојећи ентитет, Војводину – несуштинска аутономија“.²⁵³ Башић наводи да иако је Устав из 2006. године предствален као „устав дисконтинуитета“ са Милошевићевим режимом, уместо грађанског концепта усвојен је концепт националне државе који обезбеђује супрематију већинског становништва. Устав је предвиђао формална решења за националне мањине: равноправност и једнакост грађана, поштовање различитости и право припадника националних мањина на културну аутономију. То нису биле новине новог Устава Србије, већ је био преузет из правног система Државне заједнице Србије и Црне Горе којим је институционализован сегрегативни мултикултурализам.²⁵⁴

Различита конституционална решења произвела су сегрегацију етничких заједница најпре у СФРЈ (Другој Југославији), СРЈ (Трећој Југославији), Државној заједници Србије и Црне Горе, као и у Србији. Уколико пратимо историјску генезу мултикултурализма на простору Србије, отвара се питање о применљивости мултикултурализма као одрживог политичког решења за етничке односе. Нема сумње да су поред конституционалних решења, политичке елите утицале на развојни пут мултикултурализма. У таквим условима, сегрегативни мултикултурализам наметнуо се као „одрживо решење“ којим су задовољне обе стране - и већинско и мањинско становништво.

²⁵⁰ Миодраг Јовановић, *Уставни идентитет Србије*, стр. 20-21

²⁵¹ *Ибид*, стр. 22

²⁵² *Аутономија – инфо*, 30.11.2014. Александар Молнар, Излаз је у федерализму (доступно: <https://www.autonomija.info/aleksandar-molnar-izlaz-je-u-federalizmu.html>), приступљено, 06.11.2020.)

²⁵³ *Ибид*

²⁵⁴ Горан Башић, *Друштвени идентитет и етнокултурна политика*, (доступно:

<http://ercbgd.org.rs/images/stories/multi-kulti-biblioteka/basic%20drustveni%20identitet%20i%20etnokulturna%20politika.pdf>, приступљено 22.04.2018.)

5. МУЛТИЕТНИЧКА ДРУШТВА И СЛОЖЕНОСТ ДЕМОКРАТИЈЕ

Пре критика мултикултурализма од стране конзервативних политичких лидера, у политичкој теорији јавиле су се критике аутора попут Самјуела Хантингтона, Алвина Смита, Брајана Берија и других. Хантингтон је наговестио “пропаст мултикултурализма”, сматрајући да је мултикултурализам не само препрека демократији, већ права опасност одржању либералних вредности и институционалне структуре.²⁵⁵ Према Алвину Смиту мултикултурализам представља левичарску идеологију која се темељи марксистичким концептима, због тога сматра погрешном претпоставку: „Мултикултурализам је демократски“, већ мултикултурализам „несвесно“ подстиче етноцентризам, охрабрујући групе да се не одричу својих културних вредности и пракси. Мултикултуралисти су супротстављени традиционалном схватању демократије. Према Алвину Шмиту „Заговарање права мањинских група у чијој су основи групна и колективна праваа као што то чине мултикултуралистисупротно је традиционалним демократским слободама, чији су корени у правима појединаца.“²⁵⁶ Кроз историју се показало да кршење права појединаца доприноси смрти демократије и слободама. Смит изводи закључак да „када су једном појединци и њихова права потчињена групи или неком колективитету, демократија постаје празан термин“.²⁵⁷

Пјер ван ден Берге, такође сматра да је демократија немогућа у плуралним друштвима, јер су „у случајевима максималног културног плурализма шансе за демократију озбиљно смањене“. Са друге стране, Џон Стјуарт Мил, у *Разматрањима о представничкој влади* сматра да је демократија одржива у мултикултуралним друштвима, узимањем у обзир чињенице да постоје географске препреке да нације живе под одвојеним владавинама, у том случају „није им преостало ништа друго до да нужност претворе у врлину и да се помире да живе заједно са истим правилима и законима“.²⁵⁸

Успостављање демократије у мултикултурним друштвима представља изазов за друштво, државу и политичке актере. У посткомунистичким, мултикултуралним државама успостављање и функционисање демократије сложено је, јер се политички лидери суочавају са дилемом у давању приоритета мањинским правима или демократизацији. Такође постоји и низ фактора које треба узети у обзир, а то су: 1. конфликтан однос између националне државе и демократизације;²⁵⁹ 2. неусаглашености између полиса и демоса, односно националних тежњи политичких лидера неусаглашених са стварношћу и захтевима демоса (становништва); 3. националне група воде иредентистичке политике, полажући право на самоопредељење доводе у питање легитимитет државе; 4. разрешење проблема државности, само по себи, инкомпатибилно је са демократијом (случај бивше Југославије);²⁶⁰ 5. неразвијена економија; 6. културна традиција група које насељавају одређену територију или државу и 7. неразвијена политичка култура.

Мултикултурални теоретичари противе се вестминстерском, већинском моделу демократије и предлажу консоцијативни модел демократије као институционално решење

²⁵⁵ Горан Башић, Мултикултурализам: како даље?, *Форум за сигурносне студије*, Вол. 1 Но. 1, 2017, стр.35

²⁵⁶ Alvin J. Schmidt, *The Menace of Multiculturalism: The Trojan Horse in America*, p. 20

²⁵⁷ *Ибид*, p. 20 (Многе источно-европске земље су након Другог светског рата користиле реч „демократска“ у свом службеном имену, али није било демократије у њима.)

²⁵⁸ Према: Славиша Орловић, *Политички живот – између партократије и демократије*, стр. 310

²⁵⁹ Хуан Линц и Алфред Степан, *Демократска транзиција и консолидација*, Филип Вишњић, Београд, 1996, стр. 41

²⁶⁰ *Ибид*, стр. 42-43, 49

за плурална, расцепима сегментирана друштва. Према Аренду Лајпхарту консоцијацијски модел демократије је једино прихватљиви оквир за плурална друштва, наводећи да: „за многа плурална друштва не – западног света стварни избор не лежи између британског модела демократије и консоцијацијског модела, већ између консоцијацијске и никакве демократије“.²⁶¹

5.1. Демократски приступ етнокултурној различитости

Аутори либерално – плуралистичког приступа (Вил Кимлика, Чарлс Тејлор, Јаел Тамир, Џејмс Тили, Ајрис Марион Јанг) сматрају да стабилна и демократизована друштва изискују јавну афирмацију и институционализацију етнокултурне различитости. Према Чупићу, демократија као политичка владавина и приступ је пред великим изазовима када су у питању различитости. Први је – како се односити према разликама и решавати их а да не доведу у питање – равноправност свих пред законом. Други како задовољити један од принципа демократије да сви буду представљени на свим нивоима власти и у јавним институцијама. Трећи се односи на проблеме децентрализације и централизације као и осмишљавањем аутономије у демократском поретку.²⁶²

Утемељивач консоцијативног модела демократије је Аренд Лајпхарт²⁶³ који тврди да је консоцијативни модел “супериорни модел демократије“ за сва друштва²⁶⁴, нарочито за хетерогена и поларизована. Овај модел критикован је због погоршавања политичке ситуације, јер консоцијативни механизми омогућавају доминацију политичких елита које играју на „етничку карту“, чиме се продубљују расцепи у друштву.²⁶⁵ Према Лајпхартовој интерпретацији, консоцијативни модел демократије прикладнији је за мале, него за велике земље, јер је већа вероватноћа да се политичке елите лично познају, јер су њихови међусобни контакти чешћи. Такође, мале земље осећају се угроженије него велике и осећај угрожености и несигурности ствара снажан подстицај за сарадњу међу политичким

²⁶¹ Аренд Лајпхарт, *Демократија у плуралним друштвима*, Глобус, Загреб, 1992, стр. 236

²⁶² Чедомир Чупић, *Демократија и различитости*, у: Јован Комшић, *Демократско управљање културолошким различитостима*, Центар за регионализам, 2015, стр. 11

²⁶³ Стејн Рокан Лајпхарта је назвао „*Mr Consociation*“. Термин и појам „консоцијација“ Аренд Лајпхарт преузима од Џона Алтузијуса који је први изложио тај термин у раду из 1603. године под називом „*Politica Methodice Digesta*“. Лајпхарт, пре него што је почео користити термин “консоцијација“ користио је појам „политика акомодације“ (у раду „*The Politics of Accomodation*“). У радовима: *Демократија у плуралним друштвима*, *Democracies* (1984), и *Patterns of Democracy* (1999) термин „консоцијација“ има средишње место. Лајпхарт је за термин „консоцијална демократија“ употребљавао синониме попут „консензуална демократија“ “*power sharing*” из три разлога: због лакшег изговора, краћи назив „*consensus democracy*” у енглеском језику, и термин “*power sharing*” (дељење власти) због лакше разумљивости. Консензуална демократија се може назвати и „преговарачком демократијом“ (Кајзер). Према: Вучина Васовић, *Лајпхартова консоцијациона демократија*, предговор за књигу: Аренд Лајпхарт, *Модел демократије*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 5, 30, 76

²⁶⁴ Видети: Slaviša Orlović, *Consociational Experiments in the Western Balkans: Bosnia and Herzegovina and Macedonia*, *New Balkan Politics*, Issue 17, 2015, p. 30 (Аренд Лајпхарт изводи емпиријски консоцијацијски модел демократије из „студије случаја“ Холандије, затим примењује на Швајцарску, Белгију и Аустрију, да би коначно препоручио овај модел као оптималан за сва друштва.)

²⁶⁵ Консоцијативни модел демократије – критиковали су Бењамин Рајли (*Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering for Conflict Management*, 2001), Доналд Хоровиц (*Ethnic Group in Conflict*), Ђовани Сартори (*Демократија има је то*, 2001).

елитама, како би се одржала унутрашња солидарност.²⁶⁶ Према Ђованију Сарторију, консочијативна демократије представља „једносмерну низбрдицу која доводи до појачања апетита мањина“.²⁶⁷ Консоцијативни модел демократије дефинисан је као супротан моделу већинске демократије. Према Лајпхарту - већински модел демократије је недемократски и опасан, јер мањинама трајно ускраћује приступ власти, што за последицу може имати губљење оданости режиму. Оба модела (и већински и консочијативни) указују да је владавина већине боља од владавине мањине. За разлику од већинског модела демократије који инсистира на „владавини већине“ ради се о тесној већини која одлучује, док консочијативни модел тежи да максимално прошири ту већину, тежећи дисперзији и расподели моћи.²⁶⁸

Постоје четири основна обележја консочијативне демократије, које Лајпхарт раздваја у примарне и секундарне карактеристике. Примарне карактеристике консочијативног модела демократије су учешће у извршној власти (да у одлучивању одлучују сви сегменти друштва преко политичких представника / лидера / елита) и групна аутономија (која подразумева да сваки сегмент самостално одлучује о својим унутрашњим питањима). Секундарне карактеристике су пропорционалност (представља генерални принцип консочијативне демократије поред примене у изборном систему, примењује се у расподели места у јавним службама и код алокације јавних фондова) и узајамни вето (који омогућава мањинским заједницама да заштите њихове интересе).²⁶⁹

Карактеристике консочијалног модела су: 1. Преиментна улога највиших политичких лидера, где се захтеви грађана неретко игноришу; 2. Партиципација политичких лидера свих сегмената друштва у процесу договора; и 3. Принцип пропорционалности који се односи на политичко представљање сегмената сходно резултатима политичких партија оствареним на изборима.²⁷⁰

²⁶⁶ Slaviša Orlović, *Consociational Experiments in the Western Balkans: Bosnia and Herzegovina and Macedonia*, , р. 31

²⁶⁷ Ђовани Сартори, *Демократија шта је то*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 92-94 (према: Јован Комшић, *Демократско управљање културолошким разликама*, Центар за регионализам, 2015, стр. 55)

²⁶⁸ Аренд Лајпхарт, *Модел демократије*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 76, 80-100, 34 (Весминстерски односно већински модел демократије, којем се дивео председник Вудро Вилсон, из Велике Британије извезен је у Канаду, Аустралију, Нови Зеланд (до 1996. године нагло напустио вестминстерски модел) и у бивше британске колоније у Азији, Африци и на Карипским острвима (Барбадос представља савршени прототип вестминстерског модела). Карактеристике већинског модела су: 1. концентрација извршне власти у једностраначким кабинетима са тесном већином; 2. доминација кабинета; 3. двостраначки систем; 4. Већински и диспропорционални изборни систем; 5. плурализам интересних група; 6. унитарна и централизована власт; 7 концентрација законодавне власти у једнодомном законодавном телу; 8. флексибилност устава; 9. непостојање судске ревизије; 10. централна банка која је под контролом извршне власти. Консензуални односно консочијативни модел демократије садржи десет елемената који су у оштрој супротности са десет карактеристика већинског модела. То су: 1. дељење извршне власти у шириком коалиционим кабинетима; 2. извршно законодавна равнотежа власти; 3. вишестраначки систем; 4. пропорционално представљање; 5. корпоративизам интересних група; 6. федерална и децентрализована власт; 7. јак дводомни систем; 8. ригидност устава, 9. судска ревизија; 10. независност централне банке. Поред ова два модела, Лајпхарт предлаже и трећи мешовити или интермедијарни систем односно већинско – консензуални тип демократије, чије су карактеристике: 1. Концентрација извршне власти; 2. Сепарација власти, 3. Балансирани бикамерализам; 4. Двопартијски систем; 5. Хетерогене политичке са сличним програмом; 6. Плурални систем избора, 7. Федерализам, 8. Писани устав 9. Мањински вето.

²⁶⁹ Вучина Васовић, *Лајпхартова консочијациона демократија*, стр. 33-34, 58

²⁷⁰ *Ибид*, стр. 30

Следећи аргументацију Ђованија Сарторија, Лајпхарт сматра да умерени мултипартизам може представљати најповољнији услов за консензуални модел демократије, под неколико услова. Најпре, умерени мултипартизам повољан је фактор, за умерено фрагментисана друштва под условом да су све партије мањинске партије, и може бити од помоћи ако оне нису су више неједнаке по величини. Друго, за друштва која нису умерено фрагментисана већ имају више од два, шест или седам сегмената – двопартијски или екстремни мултипартијски систем је преферабилан у односу на умерени плурализам.²⁷¹

У литератури се наводи консочијативни модел демократије представља оптималан институционални оквир за плурална друштва, јер узима у обзир етно – културну сегментираност која је нарочито изражена у постконфликтиним друштвима. Консоцијативни модел демократије није само теоријски модел, већ има практичну примену (заузимајући важан део у мировним споразумима међународне заједнице, како би се окончали етнички конфликти и задовољили интереси сукобљених страна – путем „поделе власти“ односно учешћем у власти свих сегмената друштва што предвиђа овај модел). Међународне организације имале су значајну улогу у склапању мировних споразума и стварању институционалног оквира које ће омогућити управљање етничким разликама, предлажући консочијацијски модел демократије као решење.

Државе које су произашле из распада СФРЈ – Босна и Херцеговина и Македонија имају више елемента консочијацијске демократије, од осталих. У БиХ и Македонији национални оружани сукоби окончани су мировним споразумима - Дејтонским мировним споразумом (1995) и Охридским споразумом (2001). Орловић наводи да примери Босне и Херцеговине и Македоније потврђују одређене критике упућене консочијацијском моделу демократије. Решења иницирана углавном споља довела су до прекида сукоба, али без стварања функционалних стања.²⁷² Дејтонски и Охридски споразум имали су два главна циља: прво - заустављање рата и успостављање мира, друго - обнова и успостављање стабилне државе.²⁷³ Искуство Босне и Херцеговине и Македоније потврђују да „није лако градити демократију у етнички подељеним друштвима“.²⁷⁴ Устав Босне и Херцеговине (2009) садржи Анекс IV Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини односно Дејтонског споразума. Водећи принцип Охридског споразума је да „нема територијалних решења за етничка питања“.

Босна и Херцеговина је институционализована са високим ниво децентрализације за два ентитета – Федерацију и Републику Српску са федералним елементима. Решења која се нуде у Македонији остала су у оквиру унитарне државе, и нису створене јединице територијалне аутономије попут ентитета у БиХ (Ф. Бибер). У Босни и Херцеговини је успостављена „асиметрична конфедерација“ (М. Касаповић) и виши степен децентрализације него у Македонији.²⁷⁵ Охридским споразумом нису формално створене

²⁷¹ *Ибид*, стр. 62

²⁷² Slaviša Orlović, *Consociational Experiments in the Western Balkans: Bosnia and Herzegovina and Macedonia*, *New Balkan Politics*, Issue 17, 2015, p. 30

²⁷³ *Ибид*, р. 37

²⁷⁴ *Ибид*, р. 37

²⁷⁵ *Ибид*, р. 37 (У Босни и Херцеговини постоји територијална аутономија националних сегмената конституисана је на два нивоа: на нивоу државе БиХ у форми ентитета и на нивоу Федерације БиХ у облику кантона. Ентитети (Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине) имају обележја држава:

аутономне области, нити је држава федерализована, међутим поједини аутори користе израз „нетериторијална федерација два ентитета“. Охридски споразум је компромис, јер са једне стране одражава став Македонаца да је Македонија унитарна држава, док са друге стране повећава учешће Албанаца у парламенту, влади, јавној управи, нарочито на локалном нивоу.²⁷⁶

Консоцијације настају у плуралним друштвима где „политичке линије подела у великој мери одсликавају етничке и националне расцепе“, док консоцијални аранжмани „не стварају, већ само потврђују постојеће поделе и користећи их као основу за управљање сукобима“.²⁷⁷ Најважнију улогу консоцијацијском моделу демократије имају политичке елите које представљају различите засебне групе унутар одређеног плуралног друштва, штитећи њихове интересе. Како би обезбедиле подршку својих следбеника, политичке елите настоје да одрже постојеће расцепе. Поред тога, да би задржали своје позиције политички лидери различитих етничких сегмената настоје да балансирају између централне власти и сегмената друштва / односно група које представљају. Према Орловићу, консезулани односно консоцијацијски модел демократије представља „стратегију управљања конфликтима“ уз помоћ договора и сарадње политичких елита. Проблем се јавља када се „процени да је конфликт исплатив, па се појачавају националистички захтеви“. У почетку, географски концентрисане групе захтевају аутономију, касније републику и на крају сецесију“.²⁷⁸

О консоцијацијативном моделу демократије постоје супротстављени ставови. Консоцијативни механизми осигуравају демократију (тако што се путем институционалних решења пацификују супротстављени захтеви, након чега је могућа демократизација друштва). Такође постоје ставови да механизми консоцијације могу подривати демократију. Са једне стране, принцип *power - sharing* или дељене власти омогућава етничким сегментима да учествују у расподели услед чега етничке елите постају политички релевантне. Док са друге стране, принцип *power - sharing* онемогућава деловање опозиције, због унапред договорене расподеле власти по етничком критеријуму (као део мера које су спровеле међународне организације и државе).

Консоцијативни модел демократије има мањкавости. Као и у пост – конфликтним друштвима (попут Босне и Херцеговине, Македоније), бившој СФРЈ и у западно – европским земљама, консоцијација се суочава са демократским дефицитом (Н. Владисављевић). Прво, консоцијативни споразуми садрже одреднице о начинима дељења извршне власти уважавајући етничку димензију различитих сегмената друштва. Бирање политичких вођа кооптацијом – где практично вође бирају једни друге, омогућило је доминацију елита односно „картел елита“ (Лајпхарт) са једне стране, док са друге стране, одсуство одговорности политичких лидера указује на демократски дефицит

територију, становништво, устав, парламент, владу, правосудје, службене језике, заставу и грб. Федерација се састоји од десет кантона (три хрватска и седам бошњачких) који делују као територијалне јединице доминантних националних заједница.

²⁷⁶ *Ибид*, р. 37

²⁷⁷ Небојша Владисављевић, Демократија и консоцијација у плуралним друштвима после рата, у: *Политике изградње мира у региону: оптерећења прошлости и визије будућности* (ур: Нерзук Ђурак и Јудит Бранд), Факултет политичких наука Сарајево и Форум ЗФД, 2018, стр. 87

²⁷⁸ Славиша Орловић, *Политички живот – између партократије и демократије*, стр. 311

консоцијације.²⁷⁹ То представља кључни проблем консоцијације, нарочито уколико се она примењује у недемократском окружењу. Друго, пропорционални изборни систем који погодује мањинским, етничким странкама, као и широке коалиције које предвиђа модел консоцијације (како би се укључио већи број сегмената друштва) омогућавају да у одлучивању учествују чак и екстремне странке, што се може одразити на умножавање расцепа у друштву као и на ефективност модела консоцијативне демократије. Комунитаристи, као и противници мултикултурализма сматрају да уважавањем етничких разлика колектива, и стављањем у први план приликом расподеле друштвених позиција, може доћи до угрожавања солидарности грађана.

Искуства Социјалистичке федеративне републике Југославије, Босне и Херцеговине и Македоније показују да институционална решења консоцијације не дају позитивне резултате у недемократском окружењу, у ауторитарним и мешовитим системима. Седамдесетих година 20. века, Социјалистичка федеративна република Југославија која је функционисала као вишенационална федерација конституционализовала је консоцијалне аранжмане, а неке од њих и у максималистичком облику. Представници конститутивних народа уживали су територијалну аутономију која је изједначавана са статусом република; у Председништву СФРЈ представници конституционалних народа одлучивали су консензусом; конститутивни народи били су паритетно заступљени у оба дома Народне скупштине, кључне одлуке доносили су представници република и аутономних покрајина у Председништву Централног комитета СКЈ, итд. Међутим, консоцијацијски аранжман бивше СФРЈ функционисао је у недемократском, једностраначком миљеу уз системско кршење основних права и слобода грађана.²⁸⁰

У данашње време, друштво у Србији показује отпор према консоцијативном моделу демократије, чему су допринели другачији политички и економски контекст. Суочавамо са „експлицитним или имплицитним презиром према цивилизацијски драгоценом војвођанском консоцијационизму“.²⁸¹ После Одлуке УСС којом се проглашавају неуставним одредбе Статута Покрајине (2009), јасно је да у Србији не постоји расположење за усвајање консоцијативног модела демократије. Прво – томе се опирају постојеће институције као и културне традиције. Друго – парламентарне странке не показују залагање за децентрализацију и регионализацију државе.²⁸² Најмоћнији демократски актери утичу на „уможавање противника консенсуалне политичке

²⁷⁹ Небојша Владисављевић, *Демократија и консоцијација у плуралним друштвима после рата*, стр. 91

²⁸⁰ *Ибид*, стр. 88 - 89 (Конституционализовани конституционални аранжмани у Босни и Херцеговини (након Дејтонског споразума) и у Македонији (након Охридског споразума) у великој мери пресликавају конституционална решења из социјалистичке Југославије, али прилагођени територијалним и демографским приликама.)

²⁸¹ Јован Комшић, *Демократско управљање културолошким различитостима*, стр. 29 (Аутор се залаже за консоцијативни модел демократије јер из тог модела проистичу децентрализација, регионализација и аутономија које не дезинтегришу друштво. Комшић се ослања на ставове Џона Стјуарта Мила као и на Светозара Милетића, који је био заступник у Угарском сабору 1868. године и противио се угарском концепту „једне политичне народности у држави“ залажући се да „свим народима, свим народностима буде народност на политичком пољу осигурана“, стр. 119)

²⁸² У изборној кампањи 2012. године Уједињени региони Србије (УРС) залагали су се за идеју о децентрализацији и регионализацији Србије. Пре тога Лига Социјалдемократа Србије, Српски покрет обнове (СПО) и Либерално демократска партија су због залагања за децентрализацију водили антиреферендумску кампању против усвајања Устава РС 2006. године.

културе“.²⁸³ Треће – поједини представници мањинских политичких елита искључени су из процеса одлучивања, за разлику од најбројнијих односно територијално концентрисаних националних мањина које имају политички субјективитет. Четврто – постоји несразмерно представљање интереса региона и локалних заједница у Скупштини Србије. У скупштинском сазиву 2008 – 2012. године, Војводина је имала 23,47% мандата у Народној скупштини, а њено учешће у укупној популацији је 26,92%.²⁸⁴ Пето, у парламенту Србије доминирају посланици из већих градова што упућује на „олигархизацију политике посредством скупштине“.²⁸⁵ Шесто – несензибилност Народне скупштине на иницијативе из Војводине. У периоду од 2002. до 2015. године из Скупштине Војводине републичком парламенту било је упућено 39 иницијатива од чега су се на дневном реду нашле три.²⁸⁶

5.2. Модел етничке демократије (Семи Смуха, Грејм Смит)

Модел етничке демократије супротан је либералном и консолцијацијском моделу демократије. Овај модел је осмишљен за Израел, јер политички контекст није био адекватан за примену западних модела демократије. Аутор Семи Смуха увео је појам „етничка демократија“ у књизи „*The Model of Ethnic Democracy*“ која је објављена 1989. године. Након тога овај модел је присутан у Естонији, Летонији, Македонији (од 1991. до 2001. године), Пољској, Словачкој, Малезији, Шри Ланци и Кипру. Настojeћи да одговори на критике етничке демократије, Смуха наводи да модел поседује три функције: теоријску, компаративну и емпиријску функцију као тип политичког режима (етнократија).

Модел етничке демократије подразумева комбинацију демократије и етничке фаворизације доминантне групе. Овај модел је контрадикторан јер подразумева употребу минималних критеријума процедуралне демократије како би се мањинске групе маргинализовале. Код етничке демократије – квалитет демократије жртвује се ради одржавања етничке конфронтације и сегрегације група, да би се остварио што виши степен етничке мобилизације, која се базира на страху и претњама доминантној етничкој групи.²⁸⁷ Карактеристике модела етничке демократије Семија Смухе су: етничка превласт, перцепција / конструисање претње етничкој групи и „умањена“ демократија. Услови који погодују развоју етничке демократије су: 1. Снажно етно – националистичко осећање већине; 2. Већина становништва осећа потребу за демократијом (која се у реалности реализује у минималном облику – проширивањем колективних права са једне стране, док је са друге - институционални механизми отежавају стварање политичког субјективитета мањинских група); 3. Већинско становништво има очекивања везана за функционисање државе (верују да ће се етно – националистичка осећања задовољити уколико управљају државом, да су мањинске групе управљиве и да спољне силе неће интервенисати).

²⁸³ Јован Комшић, *Ибид*, стр. 63

²⁸⁴ *Ибид*, стр. 82

²⁸⁵ *Ибид*, стр. 82

²⁸⁶ *Ибид*, стр. 83 (Погледати: интервју са Иштваном Пастором, доступно: <https://www.vesti.rs/Vesti/Pastor-Smanjenje-poverenje-izmedju-Vojvodine-i-Srbije.html>, приступљено: 20.08.2021.)

²⁸⁷ Florian Biber, Serbia in the 1990s: The Case of An Ethnic Semi – democracy, у: *The Fate of Ethnic Democracy in Postcommunist Europe* (Edited by: Sammy Smooha and Prit Jarve), Open Society Institute, 2005, p. 172

Одрживи модел етничке демократије карактеришу: 1. већинско становништво које се формално залаже за демократију, 2. мањинске група које су управљиве, нису ни превише мале ни велике, по величини, 3. спољне сила, матичне државе мањинских група и међународна заједница не интервенишу, и: 4. јака држава (која има монопол над употребом силе, контролише целу територију, одржава ред и закон), 5. једна етничка група / нација која је бројчано и политички доминантна; 6. политички лидери доминантне групе који наглашавају претње етничкој заједници како би се етномобилизација одржала на високом нивоу, уз манипулацију бирача.²⁸⁸

Модел етничке демократије одговара асимилационистичком моделу јер подразумева доминацију већинске социјеталне културе у јавној сфери, док за мањинске социјеталне културе предвиђа да остану изоловане у приватном домену, без изражавања њихових специфичности у јавности. Према Грејм Смиту признавање мањинских права, у оквиру овог модела подразумева „издвојене области за мањинске културе“ које се могу применити и у посткомунистичким друштвима Централне и Источне Европе. Постоје три области, а то су: 1. Религијска пракса (политичке вође доминантне етничке групе толеришу постојање религијских пракси и вера других група, и не мешају се у њихове активности све док нису претња држави); 2. Посебна етничка културна удужења (чије су активности ограничене на певање традиционалних песама, прославу празника, часове веронауке и остало што је везано за културу група, толерише се и може имати финансијску подршку од стране државе); 3. Приватна сфера схваћена у врло ограниченем смислу (највише расправе изазива употреба језика недоминантних група у држави).²⁸⁹

Флориан Бибер, у периоду од 1988. до 2000. године Србију означава као „етничка полу – демократија“. У том периоду, политичке елите експлатишу широко распрострањено осећање страха и претњи, што је помогло доласку на власт и успону Слободана Милошевића. Први вишестраначки избори који су одржани у Савезној републици Југославији, 1990. године карактеристични су по неправилностима за ток изборног процеса. Режим је настојао да претње владајућој странци изједначи са претњом нацији, и почивао је на мобилизацији страха од других нација. Степен манипулације страхом порастао је у другој половини деведесетих година, када је популарност Милошевићевог режима опала и када је СПС био принуђен да улази у коалиције са опозиционим партијама.²⁹⁰ Тростепени систем легитимитета који укључује владајућу партију СПС, коалиције и опозицију упућује на постојање модела етничке полу – демократије у Србији. У центру се налази владајућа партија СПС која представља „вољу народа“. Други круг чине коалициони партнери (прећутна коалиција СПС-а са Српском радикалном странком) од 1992. године и партије лојалне владајућој СПС попут Југословенске левнице (ЈУЛ) Мире Марковић. Трећи круг чини „српска опозиција“ конституисана од партија које су се противиле владавини СПС - а, и залагале за демократизацију државе. У том периоду опозиционе партије настојале су да се уједине.

²⁸⁸ Sammy Smooha, The model of Ethnic Democracy: Responce to Daniel, *The Journal of Israeli History*, Vol 28, No 1, 2009, p. 56-54

²⁸⁹ Graham Smith, *The Ethnic Democracy Thesis and the Citiyenship Question in Estonia and Latvia* (1996), Према: Борис Циљевич, Нове демократије у Старом свету: запажања Вила Кимлике о грађењу нације, у: *Може ли се извозити либерални плурализам* (ур. В. Кимлика и М. Опалски), Београдски центар за људска права, 2002, стр. 152-153

²⁹⁰ Florian Biber, *Serbia in the 1990s: The case of an Ethnic Semi – Democracy*, p. 179

Први покушај обједињавања опозиције био је након првих избора 1990. године, формирана је Удружена демократска опозиција Србије из које је настао ДЕПОС – 1992. године. Други покушај, 1993. године био је ДЕПОС 2, затим 1998. године формиран је Савез за промене. Најважнији корак у уједињавању опозиције у борби за одржавање слободних и демократских избора било је формирање Демократске опозиције Србије (ДОС) – 10. јануара 2000. године.²⁹¹ Четврти круг чине мађарске и бошњачке партије који су имали своје представнике у Скупштини Србије, али у nižем проценту у односу на њихов удео у укупном становништву. Опозиционе партије нису желеле сарадњу са мањинским партијама, како не би изгубиле подршку већинског становништва. Све до 1997. године од када Социјалдемократска унија (СДУ) Жарка Кораћа отпочиње сарадњу са мађарским и бошњачким политичким партијама. Пети круг чине партије Албанаца на Косову, које нису учествовале на изборима и означаване су као „сецесионистичке“ (видети слику број 3).

Слика бр. 3: Легитимитет политичких партија у Србији у периоду од 1990. до 2000. године²⁹²

Демографски фактори попут бројности становништва и територијалне концентрисаности етничких група имају најзначајнију улогу код етничких демократија, јер изискују примену механизма етничке демократије попут маргинализације или репресивних мера. Бибер наводи да примена механизма етничке демократије над

²⁹¹ Детаљније у: Славиша Орловић, *Политички живот Србије – између партократије и демократије*, стр. 37-42

²⁹² Florian Biber, *Serbia in the 1990s: The case of an Ethnic Semi – Democracy*, p. 177

мањинским групама у Србији није била неопходна, јер мањинске групе не прелазе 5% у укупном становништву, осим у случају Албанаца.²⁹³

Режим Слободана Милошевића и политика били су усмерени на искључивање националних мањина из политичког живота, коришћењем пет различитих стратегија: 1. централизација, 2. етно – националистички дискурс, 3. манипулација изборним правилима; 4. Кривично гоњење политичких неистомишљеника; и 5. „уставни национализам“ (Флориан Бибер). Прво, централизација државе ишла је и даље од укидања овлашћења аутономним покрајинама Војводине и Косова. Устав РС (1990) остављао је мали број овлашћења локалним самоуправама. Друго, етно - националистички дискурс који је пропагирала владајућа партија имао је двоструко дејство на партије националних мањина. Етнонационализам је побудио националистичке реакције код мањинских група, док су се њихови политички лидери фокусирали на територијалну аутономију за мањинске групе и сецесију, уместо на демократизацију. Опозиционе партије нису се упуштале у сарадњу са мањинским партијама. Треће, манипулација изборним правилима ишла је на штету мањинским групама. Изборни услови обликовани су у прилог владајућој партији СПС. *Gerrymandering* представља стратегију када се границе изборних јединица прилагођавају партији, како би се повећали изгледи да освоји што већи број мандата у парламенту.²⁹⁴ Четврто, поједини мањински лидери кривично су гоњени, попут Сулејмана Угљанина због вођења сецесионистичке политике 1993. године, након чега је отишао у Турску, где је живео у егзилу све до 1996. године. Некадашњи вођа албанског студентског покрета на Косову, Албин Курти (од 2021. године, председник владе Косова) ухапшен је 1999. године. Бивши режим осудио је Куртија на петнаест година затвора под оптужбом за тероризам. Након две и по године, проведених у затвору у Нишу, Албин Курти је пуштен на слободу.²⁹⁵ Пето, важан ослонац националистичке политике Слободана Милошевића представљао је Устав РС (1990) који није на транспарентан начин фаворизовао већинско становништво, већ је то учињено доношењем различитих закона.²⁹⁶

После демократских промена 2000. године напуштен је модел (полу)етничке демократије који се кретао између искључивања у политичком животу и ауторитарности. Међутим, Бибер наводи да после парламентарних и председничких избора 2012. године долази до „повлачења демократије“, где се Србија „враћа на пут ауторитаризма, с тим што овог пута нема рата и користи се реторика европских интеграција“.²⁹⁷

²⁹³ *Ибид*, р. 183 (Механизми етничке демократије могу се применити над мањинским групама које чине од 10 до 25% од укупног становништва)

²⁹⁴ Славиша Орловић, *Изборни бумеранг – политичке последице изборних система*, стр. 147

²⁹⁵ Б92, *Ослобођен Албин Курти*, доступно:

https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2001&mm=12&dd=08&nav_category=1&nav_id=54861, приступљено: 12.11.2022.

²⁹⁶ Florian Biber, *Serbia in the 1990s: The case of an Ethnic Semi – Democracy*, р. 180-185

²⁹⁷ Флориан Бибер, *Успон ауторитаризма на западном Балкану*, Библиотека XX век, Београд, 2020, стр. 73

5.3. Супротстављена логика демократије и државе (Хуан Линц и Алфред Степан)

Тешкоће у успостављању демократије изражене су у дубоко подељеним, плуралним друштвима.²⁹⁸ Политички актери располажу различитим механизмима у управљању етнокултурном разноликошћу и примењују различите политичке стратегије – како би дошло до помирења супротстављених логика државе и демократије. Хуан Линц и Алфред Степан у књизи „Демократска транзиција и консолидација“ понудили су типологију стратегија изградње државе, нације и демократије у вишенационалним државно – политичким ентитетима.

Постоје четири стратегије за управљање етнокултурном различитошћу у посткомунистичким државама. Стратегија тип II која се односи на „етничку демократију“ одговара сегрегативном моделу мултикултурализма, стратегија тип III одговара асимилационом моделу и стратегија тип IV подудар се са интегративним моделом. Политички лидери у процесу изградње државе, нације и демократије у вишенационалним друштвима могу да бирају између две опције: прва – демос и нација треба да буду једно (стратегија тип I и тип III), друга – демос и нација могу бити различити (стратегија тип II и тип IV).²⁹⁹ Током деведесетих година политичке елите нису успеле да помире лојалност према држави Србији и према нацији односно националној групи, што је за последицу имало јачање етнонационализма код мањинског и већинског становништва који ће успорити процес демократизације.

Стратегија тип I представља стратегију искључивања мањина где политичке елите у настојањима да идентификују демос са нацијом искључују националне мањине и фаворизују опцију одласка (путем емиграције). Стратегија тип II може створити етничку демократију која подразумева да „за националну већину постоје потпуно демократски политички процеси, док за мањину важи статус поданика“.³⁰⁰ Ова стратегија односи се на изоловање националних мањина из политичког процеса – давањем грађанских, али не и политичких права мањинским група, чиме се нарушава критеријум „демократске свеобухватности“ формулисан у „Полиархији“ Роберта Дала (према: Линц и Степан). Стратегија тип III представља стратегију асимилације која може да доведе до изградње

²⁹⁸ Славиша Орловић, Консолидације демократије у Словенији и Србији – упоредна анализа, *Политички живот* бр. 3, 2011, стр. 57 (Демократизација у Источној Европи брже одвијала у земљама с мањим етничким расцепима (Мађарска, Чешка, Пољска, Словенија), а спорије у дубље подељеним друштвима (Словачка, Бугарска, Румунија и земље бивше Југославије). На процес демократизације у Србији, утицало је: 1. Карактер претходног режима (ancienregime), 2. Трансформација ауторитарних режима у руке продемократских лидера – утиче на квалитет и стабилност демократије; 3. Концепт цивилног друштва имало је важну улогу у плурализацији Југославије; 4. Квалитет демократских промена зависи од квалитета политичке елите која сприводи промене; 5. Социјална хомогеност и политички консензус доприносе стабилности демократије; 6. Државе бивше Југославије које нису биле укључене у рат – имале су бржу и успешнију транзицију; 7. Шансе за успешнију демократизацију веће су ако је економија у бољем стању; 8. Демократизација је успешнија ако се политичке промене благовремено одвијају; 9. Демократизација је успешнија ако постоји шири консензус и „нормативно слагање“ политичких актера; и 10. Процес европејзације допринео је процесу демократизације. (деталније: стр. 49-59)

²⁹⁹ Хуан Линц и Алфред Степан, *Демократска транзиција и консолидација – Јужна Европа, Јужна Америка и посткомунистичка Европа*, Филип Вишњић, Београд, 1998, стр. 537

³⁰⁰ *Ибид*, стр. 540

демократске националне државе, само уколико мањинске групе добровољно прихвате асимилацију и одрекну се своје посебности. Ова стратегија је корисна само уколико се креће ка стратегији тип IV. Да би била успешна стратегија тип III подразумева да за мањине поред стандардних људских права постоје и политичка права (слобода изражавања, слобода окупљања и организовања, формирање мањинских политичких партија, предлагање кандидата за јавне функције) што би осигурало да националне мањине имају удео у моћи. То може имати позитиван утицај на интеграцију националних мањина уколико је немогуће остварити одређене институционалне аранжмане попут консоцијације, федерализма предвиђене стратегијом тип IV. Међутим стратегија тип III може имати негативне последице, јер процес асимилације може довести до радикализације мањинских захтева и изолације мањинских група, услед фрустрираности због асимилације. У тим условима демократска заједница налази се пред изазовима да спречи спречи и изолује појаву екстемиста и антидемократских акција, јер може доћи до дестабилизације демократског политичког система, као и кризе демократије и државе. Стратегија тип IV може довести до стварања демократске мултинационалне државе, где је признат културни и језички плурализам и институционализован интегративни мултикултурализам.³⁰¹

Током деведесетих година, режим Слободана Милошевића представљао је мешавину стратегија тип I, II и III, што је утицало на усвајање интегративног модела мултикултурализма садржане у стратегији тип IV. Као што смо навели, тренд идеологије и политике етнонационализма већине и мањине, који је започео деведесетих година настављен је у новом оквиру (према: Д. Јањић). Код већинског и мањинског становништва остали су и даље присутни: развијена етничка самосвест, процеси хомогенизације култура, доминација примордијалистичке концепције идентитета, као и логика партократске државе. Мањинске политичке партије не показују жељу за променом постојећег стања сегрегације, пристајући на „договоре“ и „нагодбе“ са политичким партијама које имају јак утицај у друштву. Уколико се узме у обзир наведено, „тренд“ стратегија тип IV не може бити спроведена уколико се не редефинише постојећи правни оквир. Поред одржавања стабилног односа између савезне и републичке власти, успостављање механизма мањинске заштите у СР Југославији представљало је важно политичко питање пред којим су се нашле елите.

После демократских промена, права националних мањина сведена су на забрану дискриминације и једнака грађанска права. Културни развој мањинских група сведен је на двојезичност, образовање на матерњем језику и практиковање националног фолклора, који се употребљавају као „алиби за испуњавање демократских принципа о једнакоправности свих народа у једној мултинационалној заједници“.³⁰²

Редефинисање постојећег правног оквира заговарају поједине организације цивилног друштва како би се избегла „селективна“ примена политике мултикултурализма и њене негативне последице. Бројчано доминантне и територијално концентрисане мањинске групе (попут Мађара, Бошњака и Албанаца на југу Србије) имају користи од успостављене мултикултуралне политике и политичког прагматизма, док бројчано

³⁰¹ *Ибид*, стр. 538-543

³⁰² Загорка Голубовић, Социокултурни миље и услови интеркултурне комуникације у Србији данас (2007), у: *Шта су препреке интеркултуралности у Србији*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2019, стр. 3

инфериорне и дисперзиране мањинске групе (Роми, Хрвати, Словаци, Власи ...) „трпе“ последице мултикултуралне политике, неадекватне социјалне и политичке инклузије – чиме се нарушава принцип равноправности. Уређење положаја и интеграција националних мањина има важно место у процесу придруживања Србије Европској унији. Развој и институционална заштита мањинских права указују успешност демократске консолидације и представљају важан процес у процесу придруживања Србије Европској Унији, као један од „приступних критеријума“. Орловић наводи да су „процеси демократизације и европеизације комплементарни, јер оба захтевају испуњавање одређених стандарда и критеријума“.³⁰³

5.4. Утицај мањинског национализма демократизацију државе

Однос националних мањина према држави домаћина представља важан сегмент процеса демократизације. Међуетничко поверење и лојалност мањинских група према држави на чијој територији егзистирају значајни су за интеграцију националних мањина, јер утичу на сузбијање недемократских пракси попут сегрегације, пуке коегзистенције, неповерења и велике етничке дистанце међу припадницима различитих етничких група, итд.

Поверење је најзначајни елемент демократског поретка и политичке културе. У ауторитарној политичкој култури доминира неповерење, за разлику од демократске политичке културе где се поверење остварује на више нивоа. Постоје три предности демократске политичке културе, а то су: 1. узајамна, двосмерна комуникација, односно дијалог; 2. поверење у вредности и норме; и 3. политичка конкуренција и такмичење.³⁰⁴ За демократска, вишенационална друштва важно је да се поверење оствари на два нивоа: између грађана и политичких лидера, као и да међу грађанима владају односи поверења једних у друге. Поверење се постиже на различите начине, нпр. фер изборним процесима, кампањама које „искључују ширење мржње на политичком пољу“ (Чупић, Јоковић). Са друге стране, манипулације и неповерење карактеристични су за ауторитарну политичку културу, и такво стање одговара политичким актерима који производе „социјалну шизофренију“ – говорећи једно, а радећи друго. Такође, социјално шизофрено понашање може манифестовати већински народ према националним мањинама, где је у јавној сфери прихватају мањинска права, док на приватном нивоу владају односи неповерења према мањинским групама.³⁰⁵

Лидер Демократске заједнице војвођанских Мађара, Чонка Арон сматра да је степен поверења Мађара у државу Србију опао деведесетих година 20. века. Известан степен неповерења био је присутан јер, према Чонки: “Мађари немају пропорционалну заступљеност у одређеним државним органима. Занемарује се равноправна употреба

³⁰³ Славиша Орловић, *Изборни бумеранг*, стр. 219

³⁰⁴ Чедомир Чупић и Милица Јоковић, Поверење као предуслов за одржавање мањина и прихватање мањинских идентитета, у: *Политички живот*, бр. 9, ФПН и Центар за демократију, Београд, септембар 2013, стр. 32

³⁰⁵ *Ибид*, стр. 30

језика, и то ствара осећај код мојих сународника као да им је Србија маћеха, а не мајка. Због тога настојимо да Мађари у пуној мери Србију почну да доживљавају као своју државу, јер Србија јесте и наша држава“.³⁰⁶ Са друге стране, уколико узмемо у обзир коалицију СВМ и СНС, као и добре међусуседске односе Мађарске и Србије,³⁰⁷ билатералну сарадњу са Мађарском - положај Мађара у Србији поправљен је у односу на претходни период.

Појам „национализам“ има различита теоријска значења. У пракси, наилазимо на различите модалитете што упућује на његову „опречну практичну улогу“.³⁰⁸ Аутори Владимир Цвејић и Слободан Илић у анализи међунационалних односа у Војводини, појам национализам користе у неутралном значењу.³⁰⁹ Са друге стране, Мајкл Китинг, појам национализам повезује са шовинизмом, сецесионизмом, регионализмом, итд. Према Китингу, мањински национализам изједначава се са сепаратистичким национализмом, који подразумева захтеве за делом територије одређене земље и потврђивањем права на самоопредељење. Попут национализма, мањински национализам (као ужи појам) има три форме: 1. Мањински национализми засновани на етничким обележјима попут језика, расе и религије; 2. Мањински национализми засновани на територији; и 3. „Конкурентни“ (мањински) национализми који се јављају у оквиру заједничког националног идентитета, где мањинске групе имају сепаратистичке захтеве и тежећи ка отцепљењу одређеног дела територији³¹⁰ или „феномен конкурентних национализама“ (Вил Кимлика). Све три форме мањинског национализма, као и њихово комбиновање, присутне су у захтевима мањинског дела становништва у Србији (од деведесетих година све до данас).

Деведесетих година развили су се језички и територијални национализми. Њихови носиоци су се мењали. Најпре су то биле државе које захтевају отцепљење од Србије и излазак из Југославије, а затим мањинске групе које штите своја самоуправна права у Србији. Процес отцепљења и стварања нових држава пратило стварање нових, националних језика. На простору бивше Југославије одиграло се „растакане заједничког језика“ уз афирмацију посебних националних стандардних језика. „Процес лингвистичког инжењеринга“ у случају хрватског, босанског и донекле црногорског

³⁰⁶ Вести он-лине, доступно: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/285979/Madari-traze-autonomiju-u-Vojvodini>, приступљено: 15.07.2013.)

³⁰⁷ Премијер Мађарске Викотор Орбан приликом посете Србији, 6. јула 2021. године, изнео је своје предлоге како ојачати Европску унију. Последњи предлог односио се на то да Србија мора постати део Европске Уније. Видети: Радио Слободна Европа, доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/orban-vu%C4%8Di%C4%87-srbija-ma%C4%91arska/31347161.html>, приступљено: 12.07.2021.)

³⁰⁸ У литератури се неретко, игноришу различити појавни облици национализма. Кохн (1944) наводи да се ради о захтевима за регионализам или аутономију, где се право на самоопредељење користи у циљу интеграције, а не сегрегације, наводећи пример Каталоније, Велса и Квебека. Према: Michael Keating, *Nations Against the State: The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland*, Palgrave Macmillan, 1996, p. 20

³⁰⁹ Владимир Илић и Слободан Цвејић, *Национализам у Војводини*, Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, Зрењанин, 1997, стр. 174

³¹⁰ Michael Keating: *Nations Against the State: The New Politics of Nationalism in Quebec*, p.18

језика огледао се у томе да је сваки од наведених језика, низом мера језичког планирања „усмераван тако да би се видно разликовао од осталих, а нарочито од српског“.³¹¹

Хрватски, босански и црногорски (који се касније јавио) језички национализми имали значајну улогу у националној афирмацији Хрвата, Босанаца и Црногораца. Полазећи од домаћих дешавања, Ранко Бугарски је 1995. године постулирао условну разлику између „лингвистичких“ и „политичких“ језика (који у лингвистичком контексту нису посебни језици него варијетети неке надређене целине). Српскохрватски је лингвистички језик са варијацијама израженим кроз четири политичка језика. „Српски језик“, „хрватски језик“, „босански језик“ и „црногорски језик“ су заправо политички језици или варијације једне лингвистичку појаве „српско-хрватског језика“. Другим речима, српско - хрватски језик је један „полицентричан стандардни језик са више националних варијанти“. То представља уобичајену појаву у свету и у европском контексту, међутим на нашем подручју та појава је добродошла као повод за национализам.³¹²

У последњој деценији 20. века мањинске заједнице су се суочиле са сопственим национализмом, који је представљао одговор на етнизацију односно етнизацију политике у Србији. Мањински национализам Бошњака, Албанаца и Мађара најпре се испољио кроз захтеве за језичким правима, а затим за територијалном аутономијом Бошњачки, мађарски и албански национализам настали су услед угрожености сопственог идентитета од стране већинског становништва, док су њихови политички лидери настојали да тај осећај угрожености задрже и након периода грађанских ратова на тлу бивше СФРЈ. Поред тога, поменути мањински национализми „неоспорно били су у функцији одбране сопственог идентитета, одбране од насилне асимилације“, али ће услед промењених политичких околности исказати сепаратистичке тенденције и заговарати идеје отцепљења од Србије.³¹³

Међунационални ратови из деведесетих година, утицали су на перцепцију територијалне аутономије код националних заједница у Војводини, као и на појаву мањинског национализма на територији Војводине од 1993. године, а 1995. године постало је уочљивије, када се становници Војводине постали „у приличној мери затворени у своје етничке групе“ али без тенденција да Војводини прети међуетнички сукоб (Илић и Цвејић). Питања о мањинском национализму на територији Војводине, други пут су отворена након мартовског погрома на Косову, 2004. године када је питање о међунационалним односима у Војводини интернационализовано. Средином деведесетих година, национализам војвођанских Мађара био је грађански, отвореног типа, формиран

³¹¹ Ранко Бугарски, *Језик и идентитет*, Библиотека ХХ век, Београд, 2010, стр. 54-55 (У Хрватској, тзв. „новохрватски“ („одбојан према србизмима“, базиран је на хрватским архаизмима, који користи интернационализме - позајмице и преводе нарочито из енглеског) прихваћен је само у одређеним друштвеним слојевима, док је широј маси туђ, а у екстремној варијанти неразмљив. Као и „новохрватски“, босански језик удаљава се од „босанскохерцеговачког средњојезичког израза“ иако се ослања на оријентализам босанског културног наслеђа. Вештачка „босанизација“ производи отуђење. Црногорски језик такође био изложен дијалектизацији и фолклоризовању, где је влада декретом прописала нова слова.

³¹² Ранко Бугарски, *Језици не настају нити нестају политичким декретом* (доступно: <https://arhiva.portalnovosti.com/2013/06/ranko-bugarski-jezici-ne-nastaju-niti-nestaju-politickim-dekretom/>, приступљено: 28.03.2021.)

³¹³ Бошко Ковачевић, *Покидана једра – етнизација политике*, ЈП Службени гласник, Београд, 2006, стр. 101

под утицајем матичне државе који се огледао у усвајању либералних вредности, конкурентне привреде и демократске државе. Грађански тип национализма војвођаских Мађара огледао се у њиховој релативно високој толеранцији према другим нацијама, за разлику од већинске националне групе - Срба код којих су „опседнутост дневно - политичким темама“ и политички прагматизам довели до формирања „затвореног, етничког национализма, и у екстремним случајевима, до искорача у шовинизам“.³¹⁴ Присуство национализма на тлу Војводине имало је за последицу затварање и сегрегацију националних заједница, али без назнака за међуетнички сукоб. Ситуација са мађарским и српским национализмом другачија је у мешовитим градским срединама, где они постају међусобно сличнији. У том смислу – мађарски јача, а српски слаби, чиме се изједначавају и „оба добијају толерантан, политички артикулисан облик и отварају такмичење око либералних вредности“.³¹⁵

Између опредељења за грађанско друштво и опадања национализма постоји веза. У оквиру истраживања о међунационалним односима у Војводини (1995) испитаницима четири националне заједнице било је постављено питање: да ли је за међунационалне односе бољи самоуправни социјализам или грађанско друштво са вишепартијским системом? За социјализам је било 20% Мађара, 23% Румуна, 35% Словака, и 24% Срба. Док је опредељење за грађанско друштво исказало 49% Мађара, 27% Румуна, 22% Словака и 36% Срба. Подршка за грађанско друштво са вишепартијским системом и тржишном привредом (у односу на социјализам) порасла је, када је испитаницима постављено питање: у којем су од ова два друштвено – историјска облика веће политичке слободе? За грађанско друштво определило се 63% Мађара, 48% Румуна, 51% Словака, 57% Срба. Док је за социјализам било: 8% Мађара, 13% Румуна, 14% Словака, и 18% Срба.³¹⁶

После демократских промена, тачније 2001. године, дошло је до пораста мањинског национализма у Војводини, пре свега мањинских група које су деведесетих година биле фокусиране преживљавање њихових социјеталних култура и културну интеграцију, а то су Словаци и Румуни. Занимљиво је да код Срба и Мађара није дошло до пораста национализма, захваљујући политичкој интеграцији, односно осећају Мађара да су и они део нове, демократске власти. (према В. Илић).³¹⁷ У том смислу уместо мултикултуралности пре се може говорити о „мултикултурализму национализма“ (Т. Панчић) у Војводини, где је дошло до „неке врсте колаборације мањинских национализма са већинским“.³¹⁸ Политичке елите настоје да представе „коезистенцију национализма“ својим групама као једини начин да се заштите њихови национални

³¹⁴ Владимир Илић и Слободан Цвејић, *Национализам у Војводини*, стр. 57 - 58

³¹⁵ *Ибид*, стр. 171

³¹⁶ *Ибид*, стр. 83-84

³¹⁷ Сајт Б92, доступно:

https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2001&mm=06&dd=23&nav_category=1&nav_id=27026&version=amp, приступљено: 21.10.2021.)

³¹⁸ Теофил Панчић о „мултикултурализму национализма“, доступно: <https://www.dw.com/sr/vojvodina-mirnisu%20C5%BEivot-nacionalizama/a-18150082>, приступљено: 22.10.2021. (Мањински барони лакше могу да се договоре са српском десницом, јер се налазе на линији сличних идеолошких опредељења, они кажу: „Дајте нам наш мали гето, у којем ћемо ми – мањински барони – бити газде, дајте нам наше медије, наше културне институције, школе, националне савете“.)

идентитети. Тиме су створени услови за политички прагматизам „мањинских барона“ који пристају на нагодбе са политичким лидерима већинског становништва.

Иако Кимлика сматра да политичка права мањинских заједница не би требало посматрати из угла демократске стабилности и унутрашње безбедности, у случају земаља југоисточне Европе, односно Србије то није случај уколико узмемо у обзир територијалне захтеве националних мањина. Етнички национализам Бошњака и Албанаца на југу Србије постоји на нивоу традиционалне етничке свести мањинских група. У случају Албанаца, мањински национализам утицао је на усмеравање ове групе на конфликт са другим националним групама, првенствено Србима (током 2001. године). Носиоци националистичких идеја су политичке партије. Код Бошњака то је Странка демократске акције (СДА) Сулејмана Угљанина, која периодично испољава захтеве овог типа. Политички прагматизам Сулејмана Угљанина и обрт у деловању Странке демократске акције (СДА) догодио након уласка у коалицију са Демокраском странком Србије (ДСС) 22. септембра 2005. године, што је означено као „удаљавање од Сарајева и приближавање Београду“.

Након што је у Мађарској, 2010. године усвојен Закон о двојном држављанству, политички лидери мађарске националне мањине у Војводини показали су одушевљење. Све земље које се граниче са Мађарском, осим Србије, изразиле су забринутост због овог политичког поступка, јер је према њиховом мишљењу то представљало „позив на национално уједињење Мађара“. Лидер Савеза војвођанских Мађара Иштван Пастор одлуку парламента своје матичне земље сматрао је историјском. Пастор је изјавио да се тим законом шаље „институционални сигнал да Парламент мађарску нацију жели поново да претвори у успешну, јединствену и доминантну, очекујући и допринос сународника у региону“. Председник Демократске странке војвођанских Мађара Андраш Агоштон, који је седамнаест година жестоко подржавао идеју двојног држављанства, сматрао је да ће оно омогућити „политичку интеграцију Мађара без промене граница“. Тадашњи председник Скупштине Војводине – Шандор Егерши такође је поздравио овај потез, уз образложење да двојно држављанство доживљава као „потврду припадности јединственој мађарској нацији“.³¹⁹

Из наведеног видимо да консоцијацијски модел демократије односно консоцијација као институционално решење не даје нужно позитивне резултате, већ може продубити сегрегативне односе у политичкој заједници, што потврђује искуство бивше Југославије. Политичке елите већинског становништва показују отпор према консоцијацији, као и према децентрализацији и регионализацији, на шта указују спорења око Предлога Статута АП Војводине (2009). У политичком дискурсу важну тему представља мултикултуралност Војводине и њена одрживост, јер демографска слика Војводине значајно променила последњих година услед иселјавања појединих мањинских група у друге државе. Такође, присуство мањинских националиста на тлу Војводине представља још један изазов и ограничење интегративном моделу мултикултурализму, међутим олакшавајућа околност је да постоје мале могућности за избијање међуетничких сукоба већих размера. Уз то њихови модалитети изражавања другачији су од етничког мањинског национализма Албанаца на југу Србије и у мањој мери Бошњака у Санџаку.

³¹⁹ Лист *Печат*, доступно: <http://www.pecat.co.rs/2010/06/nacionalno-ujedinjenje-madara/>, приступљено: 10.03.2021.

6. МУЛТИКУЛТУРАЛНА ПОЛИТИКА И ПРАКСЕ У СРБИЈИ

Мањинске групе захтеве за признањем мањинских права изводе из неправдног третмана које су претпеле у даљој или ближој прошлости. Актуелне захтеве за идентитетом неопходно је сагледати у историјском контексту и осврнути се на начин: „на који је један претходни захтев за интеграцијом и признањем тих истих група био у најбољем случају занемарен, а у најгорем изврнут руглу“.³²⁰

Почетком 20. века, балканске и централно - европске државе мотивисане политичким разлозима имале су задатак да дефинишу институционални однос према мултикултурализму и уреде „правни и фактички положај мањина“. Под окриљем Друштва народа било је неопходно развити институције и механизме за заштиту мањина. Према члану 10. Уговора, Краљевина СХС се обавезала на заштиту Муслимана, тачније да ће „омогућити Муслиманима да питања у вези породичног и личног статуса уређују према обичајима своје вере“. У Краљевини Југославији положај Муслимана био је уређен Законом о исламској верској заједници из 1930. године и Уставом исламске верскезаједнице из исте године.³²¹ Тренд заштите муслиманских права је био настављен и у ФНРЈ.

Затим, након Другог светског рата јавила се нова потреба да се дефинише институционални однос према мултикултурализму. Међународна заједница инсистирала на заштити индивидуалних права. Донесена је Повељу ОУН - а, где члан 27. *Пакта о грађанским и политичким правима* гарантује колективна права. Југославија је 1948. године приликом израде *Декларације о правима човека*, предлагала клаузулу која је поред индивидуалних признавала и колективна права у погледу културе и језика за етничке мањине. Југославија је 1978. године на 34. заседању Комисије за људска права иницирала унапређење институционализације мањинских права, кроз предлог који се односио на индивидуална, а не на колективна права мањина, као и на питање лојалности мањина.³²²

О мултикултурализму у бившој Југославији постоје подељена мишљења. Једно од њих је да је мултикултурализам је допринео паду социјализма у Југославији, односно национализми који су се развили у мултикултуралним, федералним јединицама. Педесетих година 20. века јавља се напетост између „посебног“ и „општег“. Социјалистичка федеративна република Југославија, од почетка, као и интерактивни мултикултурализам, била подељена је између два пола: с' једне стране, упркос постојању „меког југословенства“, интелектуалци и политички лидери сматрали су да наднационална, универзалистичка култура значи асимилацију националних посебности у оквиру веће нације. Са друге стране постојала су очекивања да ће наднационална култура омогућити стварање заједничког културног тла, где ће се наднационални културни идентитет паралелно развијати са постојећим културним идентитетима без потискивања националних граница.³²³ Пример бивше СФРЈ показује да заједнички идентитет изведен из

³²⁰ Андреа Семприни, *Мултикултурализам*, стр. 19-20

³²¹ Горан Башић, *Политике мултикултуралности: Заштита или контрола етничких идентитета, Филозофија и друштво*, бр. 3, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2007, стр. 178, 179

³²² Горан Башић, *Ибид*, стр. 183

³²³ Agustin Cosovschi, *Between the Nation and Socialism in Yugoslavia. The Debate between Dobrica Ćosić and Dušan Pirjevec in the 1960s, Slovansky prehled*, 101/2015, p. 47

језика и религије није довољан да би обезбедио друштвено јединство у држави. Вил Кимлика сматра да заједнички грађански идентитет нема капацитета да замени супарничке националне идентитете. Да би опстала мултинационална федерација, неопходно је да постоји осећање узајамне идентификације и солидарност чланова политичке заједнице. За остваривање солидарности етничких заједница према држави, у смислу привржености, неопходно је да националне / етничке групе државу перципирају као контекст који храни њихове националне идентитете, а не подређује их.³²⁴

Под концептом „заједничког колективног идентитета“ извршено је уједињење Југославије. Примордијалистички елементи националног идентитета опстали су упркос постојању заједничког идентитета „југословенства“ и узроковали међуетничке сукобе. Француски аутор Андреа Семприни сматра да „нарцизам малих разлика“ (Сигмунд Фројд)³²⁵ карактерише етничке сукобе некадашње Југославије. Низак степен међусобних културних разлика односно „нарцизам малих разлика“ може деловати у супротном смеру - наглашавајући културну различитост на рачун сличности суседних култура. То представља основу разликовања сегрегативног и интегративног мултикултурализма.³²⁶ Балкански тип мултикултуралности, означен је као „једва – мултикултуралност“ (према: А. Семприни). У случају Балкана „реч је о културама које су вековима на истом простору и које деле многе заједничке цивилизацијске вредности. Оправдано је, дакле, говорити не само о постојању, односно непостојању квалитета мултикултуралности, већ и о мери, односно степену њеног испољавања“.³²⁷ Процес асимилације и хомогенизације националне културе у оваквим условима су лако изводљиви.

6.1. Пракса интегративног мултикултурализма

Интегративни модел мултикултурализма везује се за постојање Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) и југословенске заједнице која је почивала на интегративним основама и равноправном односу свих етнокултурних заједница. Ово становиште зазимају етнокултурни мултикултуралисти (Т. Варади, А. Лошонц, И. Вујачић). У социјалистичкој југословенској федерацији (1945 - 1992) све етничке групе биле су у мањини. Како би се унапредила мањинска права, држава је прибегавала давању територијалних и културних аутономија.³²⁸

Противљење интерактивном мултикултурализму и концепту југословенства јавило се од стране словеначких интелектуалаца 1956. године, због страха да југословенски национални идентитет базиран на заједничкој култури може потуснути словеначки национални идентитет и створити услове за њихову асимилацију. Код словеначке интелигенције можемо утврдити порекло „сегрегативног мултикултурализма“ који подразумева да „свака култура мора да има федералну јединицу, као одбрану од најезде

³²⁴ Горан Башић, *Политике мултикултуралности: Заштита или контрола етничких идентитета*, стр. 219

³²⁵ Појам „нарцизам малих разлика“ не односи се само на поље Балкана. Пре Балкана се употребљавао за означавање разлика у скандинавским земаљама.

³²⁶ Андреа Семприни, *Мултикултурализам*, стр. 156

³²⁷ *Ибид*, стр. 156

³²⁸ Горан Башић, *Ибид*, стр. 168

осталих култура, било нових, интерактивних (нпр. југословенске) или старих (нпр. српске)³²⁹.

Према Башићу, етнокултурна различитост била је на бољи начин остваривана и институционално заштићена у комунистичком периоду, у ауторитарном политичком систему, него у новије време, након демократских промена.³³⁰ Имплементација мултикултурне политике све до данас остаће оптерећена посткомунистичким наслеђем, неразвијеном политичком културом, одсуством либералних принципа и демократских вредности, итд. После демократских промена 2000. године, интелектуална елита „није била дорасла да се супротстави етнизацији политике и да одговори захтевима које је пост - социјалистичким друштвима поставила савремена држава“.³³¹

Интегративни мултикултурализам није успео да постане одрживи облик или модел. Политичке елите из Комунистичке партије настојале да покажу да интегративни мултикултурализам има подршку друштва, међутим почињу се јављати проблеми за признавањем група услед одсуства интеракције и комуникације међу националним групама.³³² Интегративни мултикултурализам у СФРЈ није успео да обезбеди интеркултуралну интеракцију, већ се мултикултуралност огледала у коегзистенцији различитих култура, што није нужно подразумевало њихову међусобну интеракцију. Стање прости коегзистенције различитих култура у бившој СФРЈ имало је за последицу репродукцију тензија између култура различитих народа као и њихову унификацију.³³³ У одсуству комуникације и међугрупне интеракције „поједине нације (културе) препознају и афирмишу себе на једини могући начин - на рачун других“.³³⁴ У бившој СФРЈ развијени су посебни, национални идентитета кроз јединствени општи идентитет „југословенства“, тачније „не развој једних на рачун других, већ развој једних као услов за развој других“.³³⁵

Стратегија интегративног мултикултурализма у бившој СФРЈ подразумевала институционално признање различитости и преношењу вредности колективних идентитета етнокултурних заједница у универзалне принципе друштвене организације.³³⁶ Интегративни мултикултурализам подразумевао је институционално признавање

³²⁹ Александар Павковић, *Мултикултурализам као увод у распарчавање државе: случај Југославије*, Социолошки преглед, вол. XXXII (1998), бр. 2, стр. 165

³³⁰ Детаљније: Горан Башић, *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, Центар за истраживање етничитета, 2006, стр. 70

³³¹ Горан Башић, *Друштвени идентитет и етнокултурна политика*, Центар за истраживање етничитета, Београд, стр. 2, доступно: <https://www.pravamanjina.rs/attachments/Basic%20-%20Drustveni%20identitet%20i%20etnokulturna%20politika.pdf>, приступљено: 15.04.2018.)

³³² Интеракција или „међусобни додир група“ подразумева да су групе буду свесне својих разлика и примећене у својој околини. Проблеми са признањем могу створити погодне услове за настанак конфликта, јер је тешко предвидети реакције околине на нове идентитете. Комуникација која подразумева потврђивање себе и признавање дугог односно конструисање културних идентитета само „у односу са другима“, познато као „учинак гледања“ (Чарлс Х. Кули) представља „двосекли мач“, и доводи у опасност принцип једнакости. Према: Никола Божиловић, Бранислав Стевановић, *Култура као основ етничких идентитета Балкана*, у: *Културни и етнички односи на Балкану - могућности регионалне и европске интеграције*, Институт за социологију Филозофског факултета, Ниш, 2006, стр. 134

³³³ Према З. Голубовић, у: Горан Башић, *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, стр. 65

³³⁴ Никола Божиловић и Бранислав Стевановић, *Култура као основ етничких идентитета Балкана*, стр. 134

³³⁵ *Југословенско јавно мњење о актуелним политичким и друштвеним питањима*, Свеска 3, 1964, Институт друштвених наука, Београд, стр. 87

³³⁶ Горан Башић, *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, стр. 70

различитости где су колективни идентитети етнокултурних заједница били заштићени кроз универзални принцип „братства и јединства“ и идеју југословенства. Са друге стране, идентитет Југословена грађен је „на флоскулама, принуди, у ауторитарном политичком систему“.³³⁷

У бившој Југославији интегративни мултикултурализам имао је дубоко идеолошко утемљење. Идеолошка позиција југословенских комуниста односила се на порицање „већине“ и „мањине“, чиме је осигурано постојање равноправног односа „народа и народности“ у федерацији и интерактивног мултикултурализма као базичног принципа. Нарација „нема већине - нема мањине“ (кардељевски концепт) представљала је значајан аспект интегративног мултикултурализма у пракси. Интегративни мултикултурализам у практичној примени подразумевао уређивање односа „народа“ и народности“, а не националних мањина.³³⁸ Нарација „нема већине–нема мањине“ одржала се и по доласку Слободана Милошевића на власт.³³⁹

Социјалистичка Федеративна Република Југославија подржавала је идеју о слободном и самосталном развоју националних заједница и етничких група, па је представљала пример земље „која је на најуспешнији начин решила национално питање“³⁴⁰ и уредила односе националних мањина односно „народа и народности“. Идеја о наднационалном уједињењу имала значајно место у политичком дискурсу, али она се темељила пре свега на економским интересима федералних јединица односно националних држава. Мањинске групе у Србији имале су различит однос према овој идеји, попут Муслимана и Рома који су подржавали опстанак СФРЈ засноване на интегративном облику мултикултурализма. Према наводима словенског аутора Агустина Косовског, поред нејасноћа југословенског политичког речника и концептуалне неодређености појединих појмова, процес отцепљења пратило је и марксистичко веровање у једнакост (материјалних) услова – који су требали да створе услове да се национално питање у Југославији решава природним током ствари“.³⁴¹

Негативне конституционалне, политичке и економске последице југословенских комуниста вођених „југословенством“ као „историјским пројектом“ учиниле су да дође до напуштања „југославизма“ као званичне политике, раних 1960их година. Напори комуниста да спроведу децентрализацију државе како би сачували идеју „југословенства“ нису били довољни. Идеја о интегративном југословенству није постала преовлађујућа идеја међу грађанима Југославије, на шта указују истраживање југословенског јавног мњења из јула 1964. године³⁴². У анкети је постављено питање: „По вашем мишљењу,

³³⁷ *Ибид*, стр. 70

³³⁸ Дејан Јовић, Страх од постајања мањином и сукоб у претходној Југославији, *Часопис за књижевност и културу, и друштвена питања, Реч бр. 65/ 11*. март 2002, стр. 120, 116

³³⁹ *Ибид*, стр. 120 (У говору, на Косову Пољу априла 1987. године Милошевић рекао је следеће: „У том смислу се не може говорити ни о мањинским ни о већинским народима на Косову. Срби, Црногорци, нису мањина у односу на Албанце на Косову, као што ни Албанци нису мањина у Југославији, већ народност која живи заједно и равноправно с другим народима и народностима у три наше социјалистичке републике“.)

³⁴⁰ Божидар Јакшић, *Роми у Србији*, Мостарт, Земун, 2015, стр. 14

³⁴¹ Agustin Cosovschi, *Between the Nation and Socialism in Yugoslavia. The Debate between Dobrica Ćosić and Dušan Pirjevec in the 1960s*, p. 46

³⁴² *Југословенско јавно мњење о актуелним политичким и друштвеним питањима*, *Свеска 3*, 1964, Институт друштвених наука, Београд, стр. 89-90

какви су односи између појединих нација у нашој земљи?“. Према добијеним резултатима 73% испитаника тврди да владају добри односи, 8% сматрало је да су задовољавајући, 5,3% да су лоши, док су 13.7% били уздржани. Испитаници према националној припадности имали су различите ставове. Македонци су у највишем проценту тврдили да су односи међу народима добри, чак 85.6%. Са друге стране, највећи број Словенаца, 14.9% изјаснио се да су односи међу народима лоши, док је то уверење најмање раширено код Албанаца (0.4%) имајући у виду велики број уздржаних испитаника.

У литератури постоје подељена мишљења да је мултикултурализам у бившој СФРЈ допринео распаду федерације. Прво, распад Југославије и крвави сукоби указују на ограничености интегративног мултикултурализма, што уједно и указује на неодрживост овог модела.³⁴³ Друго, распаду Југославије нису допринеле етничке и верске разлике, већ да је етницитет југословенских заједница био „инструмент и намоћнији механизам у рукама квазикомунистичких елита за дистрибуцију политичких моћи и економских ресурса“.³⁴⁴ Треће, политичка елита Југославије која се на почетку борила против дихотомног (двоструког) југословенског идентитета: југословенско - националног (партикуларног) или национално (партикуларног) - југословенског идентитета, од 1962. године, предвођена Јосипом Брозом постала је „носилац дезинтеграције Југославије“.³⁴⁵

Укидању реторике „нема већине - нема мањине“ и увођењу представничке демократије (која би успоставила нови политички дискурс, однос већина и мањине) и демократске Југославије противили су се и „кардељевски лидери“ (који су били за очување „југославизма“) и „етнички лидери република“. Лидери и присталице кардељевског концепта су били против демократизације Југославије, јер би сецесионисти у демократским условима могли искористити предности које им нуди Устав из 1974. како би испунили своје захтеве за територијализацијом. Док су се етнички лидери република, опирали, због страха да не постану мањина у сопственој држави („У словеначком случају, то је био страх од губљења статуса конститутивног народа и националне државе, а у случају Србије, био је то страх од губитка Југославије, губитка који је за велики број Срба био неприхватљив“).³⁴⁶

У комунистичким круговима постојало је отворено одбацивање представничке демократије, уз наглашавање значаја самоуправљања за друштво. Јосип Жупанов сматра да је идеолошка мистификација демократије од стране комунистичке партије служила да би се прекрила стварна чињеница да само њих неколико „професионалних политичких радника, контролише политички живот Југославије.“³⁴⁷ Пре него што је Жупанов изнео овај став у јавности, 1969. године објављено је истраживање Вељка Руса, које се односило на психолошку идентификацију демократије и самоуправљања. Према истраживању: „Партиципативна демократија је ефикасна у погледу хуманизације рада (јер повећава одговорност запослених и предузећа), али није ефикасна у смислу припремања

³⁴³ Божидар Јакшић, *Роми у Србији*, стр. 14

³⁴⁴ Горан Башић, *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, стр. 70

³⁴⁵ Предраг Ј. Марковић, *Однос партије и Тита према југословенском и националном идентитету*, стр. 10

³⁴⁶ Дејан Јовић, *Страх од постајања мањином и сукоб у претходној Југославији*, стр. 129

³⁴⁷ Према: Ласло Секел, *Југославија – структура распадања*, Рад, Београд, 1990, стр. 38

политичких промена“.³⁴⁸ Према Русу, означена је као „политички ирелевантна“ и „манипулативна партиципација“.

Мађарски есејиста Ласло Вегел је 1995. године утврдио је принципе модела интегративног мултикултурализма у Србији, који подразумева: правну једнакост мањина, укључујући и право на аутономију, позитивну дискриминацију, као и институционализовано изражавање колективне политичке воље које представља темељ грађанског друштва.³⁴⁹ Према Вегелу, мањинска права су „осетљив термометар“ друштва, који би требало да указује на кретање и шансама Србије у процесу модернизације, демократизације и институционализације различитости.

Као што смо навели, после демократских промена 2000. године у јавној сфери постојала су очекивања да ће усвајање нових закона из области мањинских права створити услове за друштвену и политичку интеграцију националних мањина у Србији. Усвајањем Закона о заштити и правима националних мањина из 2002. године и доношењем Повеље о људским, мањинским и грађанским слободама Државне заједнице Србије и Црне Горе, 2003. године – успостављени су стандарди интегративног мултикултурализма,³⁵⁰ и нов однос према мањинској политици. Нова мањинска политика која је подразумевала политику интегративног мултикултурализма била је један до важнијих задатака коалиције Демократске опозиције Србије (ДОС) и односила се на: грађење новог политичког идентитета Србије и реинтеграцију националних и етничких заједница.³⁵¹

Партије националних мањина учествовале су у демократским променама у Србији. Део Демократске опозиције Србије, експерти, и цивилно друштво, такође су учествовали у изради Нацрта закона о заштити и правима националних мањина, међутим у поступку доношења закона дошло је до одступања. Нацрт закона о заштити и правима националних мањина ослоњен на Оквирну конвенцију за заштиту националних мањина (Савета Европе) требало је да омогући услове за интегративни модел мултикултурализма.³⁵² Законом о заштити и правима националних мањина уведена је културна аутономија за националне мањине кроз односно институт националних савета (у области културе, образовања, јавног информисања и службене употребе језика националних мањина) што је у представљало новину у тадашњој правној пракси. Аутор Тамаш Корхеџ сматра да су политичке странке ДОС - а (Демократска странка и Демократска странка Србије) подржале делове Закона о правима и слободи националних мањина који се односе на колективна права и културну аутономију националних мањина, како би се кроз интеграцију у правни и политички поредак пацификовали радикални мањински захтеви.³⁵³

Устав Републике Србије из 2006. године такође представља ограничавајући фактор у развоју интегративне мултикултуралности. Тачније Преамбула Устава: „Србија је

³⁴⁸ *Ибид*, стр. 38

³⁴⁹ Горан Башић, *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, стр. 64

³⁵⁰ Илија Вујачић, Десет година нове мањинске политике у Србији, у: *Политичка мисао*, год. 49, бр. 2, 2012, стр. 156

³⁵¹ *Ибид*, стр. 153

³⁵² *Ибид*, стр. 156

³⁵³ Тамаш Корхеџ, Нетериторијална самоуправа у Србији – 15 година усавршавања правног оквира културне аутономије, у: *Права националних мањина у уставноправном систему Републике Србије* – зборник радова са округлог стола одржаног 27. новембра 2017, стр. 14-15

држава српског народа и грађана и етничких заједница које у њој живе“ која фаворизује принцип већине има негативне последице по интеграцију националних мањина. Међутим, Горан Башић и Катарина Црњански сматрају да стабилна демократија и интеграција националних мањина нису немогуће у таквом амбијенту, већ да установљавање мањинских права и функционисање демократије и интеграција треба да почивају на политичким конструкцијама и компромисима, иако Устав РС (2006) представља „мање повољан хабитус за развој интегративног мултикултурализма“.³⁵⁴

6.2. Економски просперитет као претпоставка за буђење национализма и конфликт политичких елита

Циљ националне политике комунистичке партије био је да се кроз модел интегративног мултикултурализма дистанцира од експлоатације национализма, уведећи различите термине у политички дискурс, попут принципа једнаких националности, народа и народности, поштовање националних разлика итд. Томас Хилан Ериксен сматра да: „етнички идентитет колико год ко тврдио да је он примордијалан и колико год инсистирао на културним коренима, у модерним друштвима може бити предмет свесне манипулације и може одредити економску конкурентност“.³⁵⁵

Пре и после Другог светског рата, економија (успон економског национализма, или "проклето динарски национализам" (Д. Ћосић) имала је значајну улогу у развоју националног питања и национализма у Југославији. У послератном периоду комунисти су сами повезали национално питање са економским питањима, тврдећи да ће национално питање остати проблем, све док постоје неједнакости у нивоима економског развоја, у Југославији. „Економско ривалство међу националним регионима било је можда најважнији фактор који је допринео успону национализма у доба титоиста“.³⁵⁶

Политика „уједначавања“ нивоа развоја република, поред економских циљева и реформи, имала је пре свега политичке импликације у Југославији:

1. економско „уједначавање“ нивоа развоја република утицало је на измену односа према националном питању;
2. у етничким односима настала је нова динамика;
3. економски развој олакшао је процес успостављања независности и државности федералних јединица бивше СФРЈ;
4. економско јачање федералних јединица као и незадовољство економским напретком утицали су на процес етничке мобилизације у федералним јединицама и територијалним аутономијама,

³⁵⁴ Горан Башић и Катарина Црњански, *Политичка партиципација и културна аутономија националних мањина у Србији* (ур: З. Лутовац), Центар за истраживање етничитета, Београд, 2006, стр. 37

³⁵⁵ Томас Хилан Ериксен, *Етничитет и национализам*, Библиотека 20. век, Београд, 2004, стр.44

³⁵⁶ Paul Shoup, *Communism and Yugoslav National Question*, East Central European Studies of Columbia University, New York and London, 1968, p.227

5. економске реформе нису успеле да пруже подршку консолидацији југословенског комунизма;
6. процес „етничку хомогенизације“ рефлектовао се на смањену комуникацију између федералних јединица.³⁵⁷

Неразвијеним регионима давана је финансијска подршка и бесповратна помоћ, што је учинило до неке републике буду зависне од федералне финансијске помоћи (попут Црне Горе). Према Шоупу, то је створило утисак да „процес уједначавања“ сам по себи није био одговор на економске проблеме неразвијених региона, већ пре свега на националне тензије. Пред Комунистичком партијом нашао се тежак задатак да утврди где се економија завршава, а где национализам почиње. Поред тога, циљ националне политике комунистичке партије био је да са једне стране емоционалну приврженост национализму инкорпорира у револуционарну идеологију комунизма, док је са друге стране, истовремено настојала да комунизам дистранцира од експлоатације национализма.³⁵⁸ Економија, односно политичка економија играла је важну улогу у конфликту елита у периоду од 1966. до 1971. године. Релативни удео сваког од региона у укупном друштвеном производу и националном доходу Југославије, приказан у табели бр. 1, остао је релативно константан током периода од 1966. до 1971. године. Међутим, подаци о националном доходу по глави становника за пописне године 1961. и 1971. године показују да се економски јаз између развијених и неразвијених региона заправо проширио током овог периода (видети: табелу број 1).

Табела 1: Удео сваког региона у укупном друштвеном производу и националном доходу Југославије³⁵⁹

	Друштвени производ (" <i>Social Product</i> ")			Национални доходак (" <i>National Income</i> ")		
	1961	1966	1971	1961	1966	1971
Словенија	15.1	14.5	15.5	15.0	14.5	15.6
Хрватска	27.1	26.3	26.5	27.1	26.2	26.5
Војводина	11.1	12.1	11.5	11.2	12.2	11.5
Србија	25.3	25.4	25.2	25.2	25.7	25.3
БиХ	12.9	12.4	11.7	12.7	12.2	11.6
Црна Гора	1.9	1.8	1.8	1.8	1.7	1.7
Македонија	4.8	5.4	5.8	4.9	5.4	5.8
Косово	1.9	2.1	2	1.9	2.1	2
Југославија	100	100	100	100	100	100

³⁵⁷ Видети: Paul Shoup, *Ибид*, р. 235, 237, 239

³⁵⁸ *Ибид*, р. 235, 237, 239, 120-121

³⁵⁹ Steven L. Burg, *Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia: Political Decision Making Since 1966*, Princeton University Press, New Jersey, 1983, р. 52

Настао је проблем за политичке вође неразвијених региона Македоније, Црне Горе и Косова где се одигравао убрзан раст становништва („демографски бум“ албанске популације на Косову). Економски сукоби попримили су национални карактер што је било евидентно у два аспекта: прво, успостављањем великог контраста између развијених и неразвијених региона Југославије; друго, надметањем територијалних јединица успостављен је облик националног ривалства, који се кретао ка партикуларизму.³⁶⁰

Раних шездесетих година усвојен је нови облик државног уређења – „радикална“ децентрализација како би се решили национални проблеми. „Економске реформе су пак обелоданиле неуспех традиционалне политике „уједначавања“, појачале тензије између више и мање развијених република и разоткриле инкомпатибилност економских интереса“.³⁶¹ У таквој атмосфери регионални руководиоци / елите могли су да доводе у питање одлуке политичког центра.

Године 1965. Центар за истраживање јавног мњења Института за друштвене науке у Београду је спровео истраживање о главним узроцима за појаву шовинизма и национализма у Југославији. Истраживање је показало да најразвијеније републике федерације, које су биле на највишем нивоу друштвеног и политичког деловања – Хрватска и Словенија сматрају да су примордијарни елементи идентитета односно „историјске и културне разлике“ главни узроци за појаву национализма. Управо код ових република је забележена висока етничка дистанца, као и изражен степен етномобилизације својих припадника.³⁶² Тиме је потврђена претпоставка Вила Кимлике о корелацији достигнућа демократизације, економског просперитета и толеранције са етномобилизацијом, што је видљиво на примеру југословенских држава.

Прелазак на децентрализацију, економске реформе и „социјалистичка модернизација“ успеле су да на краћи период одложе дезинтеграцију државе. Међутим, питање коегзистенције етничких заједница остаје главно питање све до осамостаљивања федералних јединица, када се почиње урушавати интегративни облик мултикултурализма. „Социјалистичка модернизација и почетак кризе шездесетих година довели су у питање етнички суживот, као и поделу политичке моћи и благостања“, а друштвени и економски интереси су „све више тумачени у категоријама етничких разлика“ и „претворени у етничко - политичке захтеве“.³⁶³

³⁶⁰ Paul Shoup, *Communism and Yugoslav National Question*, p. 228 (Партикуларизам (одбрана локалних интереса) и феномен дуплирања републички орјентисаних економија постали су обележја Титоистичког економског система. Партикуларизам је присутан на свим нивоима економског система као надахнуће за економско ривалство између република, али и локалних влада. Долазило је до дуплирања у индустрији нпр. фабрике фрижидера су изграђене у Словенији (Марибор), Црна Гора (Цетиње), Македонији (Битољ), иако су Црна Гора и Македонија имале високе расходе у пласирању производа. Као пример семоже навести и конкуренција у области превоза: Словенија је формирала властиту авиокомпанију (Авиопромет), која је конкурисала Југословенској националној авио компанији. Тако да су: „југословенски национални путеви и аутобуске линије међу републикама страдали од дуплирања и недостатка координације активности“, p. 242,243,244)

³⁶¹ Вељко Вујачић, *Социологија национализма*, ЈП Службени гласник, Београд, 2013, стр. 115

³⁶² О истраживању јавног мњења у Југославији, видети: Steven L. Burg, *Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia: Political Decision Making Since 1966*, p. 44-46; Љиљана Баћевић, *Југословенско јавно мњење о актуелним политичким и друштвеним питањима* (1964)

³⁶³ Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, КЛИО, Београд, 2013, стр. 297

6.3. Пракса сегрегативног мултикултурализма

Сегрегативни мултикултурализам подразумева „усвајање чврстих институционалних гаранција за друштвено толерисање различитости, али не и прихватање различитости као такве“.³⁶⁴ Мањинска политика после 2000. године развила се у правцу сегрегативног мултикултурализма, у чијем су фокусу биле најбоље политички организоване националне мањине, а то су мађарска и бошњачка, које улазе у различите коалиционе савезе са партијама већинског становништва. Сегрегативни мултикултурализам сведен је на „неку врсту прећутног споразума између етничких мањина и етничке већине о узајамном подношењу, што у основи јесте тзв. политика толеранције“.³⁶⁵ Сегрегативни мултикултурализам одговара „етничким предузетницима“, политичким лидерима националних мањина да улазе у различите форме договора са политичким лидерима већинског становништва, као и лидерима других етничких заједница. Сегрегативни модел мултикултурализма доводи у питање репрезентативна права националних мањина, чија се суштина губи у процесу склапања коалиционих договора и „тајних споразума“. Из угла већинског становништва, ово је добар модел „држања под контролом мањина“ које се сматрају реметилачким политичким и безбедносним фактором.³⁶⁶ Анахрона, примордијалистичка концепција идентитета односно етничитета представља са једне стране важан ослонац политичких лидера у етномобилизацији бирача, а са друге стране и препреку изградњи мултикултуралног грађанства, односно интегративног мултикултурализма у Србији.

Устав РС из 2006. године довео је до „цементирања“ сегрегативног мултикултурализма (према: И. Вујачић). Србија је одређујући се национална држава већинског народа конституционализовала сегрегативни мултикултурализам. Иако су права мањина обезбеђена на стандардан начин као и у другим демократским државама чиме се формално подстиче равноправност (заштита националних мањина (члан 14); забрана дискриминације (члан 21); заштита људских и мањинских права и слобода (члан 22); права припадника националних мањина (члан 75); забрана дискриминације националних мањина (члан 76), равноправност у вођењу јавних послова (члан 77); забрана насилне асимилације (члан 78); право на очување посебности (члан 79); право на удруживање и на сарадњу са сународницима (члан 80); развијање духа толеранције (члан 81) итд. – то није било довољно за имплементацију интегративног модела мултикултурализма. Башић наводи да приступ различитости који се огледа у једнакости, равноправности, поштовању различитости и културној аутономији, не представља „оригинални допринос“ Устава (2006) већ је преузет из Устава 1990. године, где је развијен и институционализован сегрегативни мултикултурализам који подразумева „пуку коегзистенцију“ етничких идентитета.³⁶⁷ Поред тога, у мађарској заједници није постојао колективни став о нацрту Устава. Представници Савеза војвођанских Мађара сматрали су да је требало да о томе одлучују грађани на референдуму. Осим албанских партија из

³⁶⁴ Горан Башић, *Друштвени идентитет и етнокултурна политика*, стр. 2

³⁶⁵ Илија Вујачић, *Десет година нове мањинске политике у Србији*, у: *Политичка мисао*, год. 49, бр. 2, 2012, стр. 157

³⁶⁶ *Ибид*, стр. 157

³⁶⁷ Горан Башић, *Друштвени идентитет и етнокултурна политика*, стр. 10

Прешевске долине, партије националних мањина у јавности нису иступале са отвореним негативним ставовима о нацрту Устава.³⁶⁸

Сегрегативни облици мултикултурализма највидљивији су на локалном нивоу. Међу општинама у Војводини постоје велике разлике у националном саставу општина и бројним чиниоцима који опредељују мултикултуралне процесе у њима. У том погледу, општина Сента издваја се као „културни центар Мађара“, где постоје институције које омогућавају заштиту националних идентитета и неговање националне културе. Сенту карактерише миран суживот мањинских култура, без инцидента и одсуство интензивног осећаја националне угрожености. Међутим, карактеристично је да грађани односно националне заједнице живе паралелно, тачније Мађари који су у већини, и Срби као мањина. Ове заједнице живе одвојено и аутономно. Представници мађарске заједнице у Сенти (тада владајуће странке Савеза војвођанских Мађара и опозиционих странака) заговарали су идеју о сегрегацији образовног система. Такође је од стране Мађара постојала иницијатива да се у школама оснују одељења искључиво мађарска и искључиво српска. Када су у питању обданишта - више нема мешовитих одељења (у Сенти).³⁶⁹

Након демократских промена, резултати истраживања под називом „Локалне политике у мултиетничким локалним заједницама – стање и перспективе управљања мултиетничким заједницама” (2005) показали су да је пораст институционалних капацитета појачао тензије између етничких заједница Мађара и Срба, нарочито у сфери образовања. Питер Кивисто упозорава да је улога државе ограничена код персоналних интеракција појединаца и друштвених пракси на локалном нивоу, стога “ .. суптилније свакодневне манифестације предрасуда и дискриминације имају негативнији утицај на запосленост, становање и друге аспекте социјалне интеграције, од екстемизма” (према: Ричмонд, 1999).³⁷⁰ На одлуку о учењу српског језика у школама, Мађари су реаговали негодовањем и нису је сматрали неопходном у средини где живе Мађари у већини. Такође, међу Мађарима постоји став да учење српског језика, „државног језика“ представља „политички проблем“, и „оружије у политичкој борби“, док је мађарски језик „толерисан језик“ у званичној употреби.³⁷¹ Са друге стране, и Срби одбијају учење мађарског језика као “језика средине“, док староседелачко становништво Сенте разуме и српски и мађарски. Ово има за последицу удаљавање етничких заједница и изолационизам истих. Имајући у виду постојеће стање, интегративни модел мултикултурализма губи потенцијал. Суштину интегративне мултикултуралности чини стање где мањине говоре језик већине на нивоу друштвене интеграције, а да у вишеетничким заједницама сви говоре језике друштвене средине.³⁷² Општина Сента је посебно карактеристична из разлога што постоји сепаратно образовање и специфична подела ресурса за српску националну мањину која заправо представља део већинског становништва у Србији. „Инсајдерско мањинско искуство Срба из Сенте“ показује да ће „припадници мањинских

³⁶⁸ *Ибид*, стр. 10

³⁶⁹ Радомир Шовљански, *Локалне политике у мултиетничким заједницама - Сента*, Центар за регионализам, Нови Сад, 2005, стр. 44

³⁷⁰ Према: Peter Kivisto, *Multiculturalism in Global Society*, p. 99

³⁷¹ Радомир Шовљански, *Локалне политике у мултиетничким заједницама - Сента*, стр. 42

³⁷² Горан Башић, *Мултикултурализам и етницитет*, Институт друштвених наука, Београд, 2018, стр. 20

заједница могу тражити своје квоте и ограничене монополе, онда када сматрају да би у слободној утакмици око ресурса били надјачани“.³⁷³

Поједини интелектуалци из мултикултуралних средина у Србији залагали за имплементацију интегративног мултикултурализма као и примену Закона о заштити права националних мањина из 2002. године, међутим они нису истрајали у тим настојањима, већ су се „повукли пред налетом мањинских лидера који су постигли договор са централним властима“.³⁷⁴ Таква политика утицала је на учвршћење сегрегације међу етничким групама.

Сегрегативни мултикултурализам опстаје као одрживи облик уколико постоји изражена и одржива етничка дистанца.³⁷⁵ У Извештају о хуманом развоју у Србији 2005, наводи се да је етничка дистанца у југословенском друштву све до средине осамдесетих била мала. Крајем осамдесетих година, услед избијања међуетничких сукоба дошло је до повећања етничке дистанце. Етничка дистанца међу Србима према другим етничким групама додатно порасла почетком деведесетих година, услед рата у Босни и Херцеговини и Хрватској, наметнутих санкција од стране међународне заједнице, кризе на Косову и НАТО интервенције. После демократских промена 2000. године, догодио се нагли пад етничке дистанце (истраживање из јуна 2001. године). Пораст етничке дистанце бележи се фебруара 2002. године, док је на основу мерења августа 2003. и јула 2004. дошло до постепеног смањења.³⁷⁶

Односи грађана Србије према хетерогености и присуству националних мањина се разликује по регионима. Грађани који живе мултикултуралној Војводини, хетерогеност виде као предност, за разлику од оних који живе у централној Србији. Према њиховим ставовима, националне мањине представљају претњу за безбедност државе (видети табелу број 2). На основу истраживања, из августа 2003. године, највеће неповерење се осећа према Албанцима, затим према Муслиманима и Хрватима, а најмање према Мађарима и Ромима. Овај став такође обухвата поверење националних мањина према Србији. Три четвртине грађана сматра да језик, култура и религија мањина не треба да се ограничавају. Грађани показују више толерантни према њиховој култури и религији, него према употреби њиховог језика.³⁷⁷ У поређењу са фебруаром 2002. године, став према националним мањинама је негативнији.

³⁷³ *Ибид*, стр. 76-77

³⁷⁴ Горан Башкић, *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, стр. 64

³⁷⁵ Појам „етничка дистанца“ подразумева „когнитивну димензију предрасуде“ (Богардус, 1925). Квалитет когнитивне димензије разликује се код „тврдих“ и „меких“ националиста. Код „тврдих“ националиста постоји јаче изражена когнитивна димензија предрасуде да су људи друге националности лоши. Док је код „меких“ националиста слабије изражена. Видети у: Душан Кеџмановић, *Етнонационализам*, КЛИО, Београд, 2014, стр. 114

³⁷⁶ *Снага различитости, Извештај о хуманом развоју у Србији 2005*, UNDP, Београд, стр. 29

³⁷⁷ *Ибид*, стр. 30-31

Табела бр. 2: Да ли је постојање националних мањина предност или извор тензија?³⁷⁸

	Београд	Централна Србија	Војводин а	УКУПН О
Присуство различитих језика, култура и религија обогаћује културу једне земље, те за њу стога представља предност, а не сметњу	55.0%	40.9%	65.3%	49.5%
Присуство различитих језика, култура и религија у једној земљи неизбежно ствара тензије, тако да су земље без националних мањина у бољем положају	45,0%	59.1%	34.7%	50.5%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

У Војводини превладава став да присуство различитих језика, култура и религија обогаћује културу једне земље, те за њу стога представља предност, а не сметњу, што је подржало чак 65,3% испитаника. Са друге стране на подручју Централне Србије, 59,1% испитаника сматра да присуство различитих језика, култура и религија у једној земљи неизбежно ствара тензије, тако да су земље без националних мањина у бољем положају.³⁷⁹

Доношењем Стратегије развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године учињен је важан искорак државе у нормирању области културе. Народна скупштина усвојила је Стратегију развоја културе 13.02.2020. године. Стратегија развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године са једне стране опредељена је за очување јединства културног простора Републике Србије кроз продуктивну сарадњу свих, појединачних и колективних, актера у културном животу. Са друге стране, опредељена је за очување културне разноликости које укључује стваралаштво националних мањина и свих друштвених група, као и могућност различитих идентитетских избора.³⁸⁰ У Стратегији се дефинише српско културно језгро што оставља утисак да је у том документу доминантан монокултурни приступ фокусиран на развој једне етничке заједнице, у овом случају већинског, српског становништва. Монокултурни приступ државе у области културе, уз успутно помињање националних мањина у доприносу културној разноврсности и шареноликости, подстиче сегрегативност у друштвеној заједници, јер се етничке заједнице на простору Србије, у том случају могу осећати индиферентно. Иако је ово документ из области културе, он ће се свакако одразити на социјалну и политичку интеграцију националних мањина. Овај документ, поред Устава из 2006. године указује на

³⁷⁸ *Ибид*, стр. 30

³⁷⁹ *Ибид*, стр. 31-32 (Такође, грађани Србије имају различите ставове у и односу на етноцентричне изјаве: 53% испитаника не слаже се, а 23% слаже се са изјавом „треба увек бити опрезан и уздржан према припадницима других нација, чак и када се понашају као наши пријатељи“. Такође, 51% испитаника не слаже се, а 33% слаже са изјавом да је „услед мешања различитих култура моја нација изложена опасности од губитка свог културног идентитета“. Значајно већи број 26% припадника већинске нације уплашен је од губитка идентитета услед мешања са другим културама, за разлику од националних мањина 8,8%.)

³⁸⁰ *Стратегија развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године*, представља основни стратешки документ културне политике Републике Србије, којим се на целовит начин утврђују правци деловања и начини спровођења културне политике, као јавне политике у области културе. Стратегијом се плански и систематски регулише јавни интерес у области културе и одређују стратешки приоритети развоја културе у наведеном десетогодишњем периоду. Доступно: <https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/3993/strategija-razvoja-kulture-od-2020--do-2029-godine.pdf>, приступљено: 06.04.2021.

чињеницу да је политика мултикултуралности у Србији наклоњена монокултуралном моделу.³⁸¹

Уколико су у процес мултикултурализације укључени само поједини делови друштва, а одлуке се тичу свих, онда постоји ризик да мултикултурализам одржи као сегрегативни модел, који био имао подршку оних који од таквог модела имају највише користи, било да се ради о мањинским или већинским политичким партијама или лидерима. Из наведеног, можемо видети репрезентативна права мањинских партија, сегрегација на локалном нивоу, етничка дистанца у друштву, као и примордијалистичка концепција идентитета чине основу сегрегативног мултикултурализма у Србији, због тога ће бити појединачно анализирани у наставку рада.

³⁸¹ *Истраживање социјалних односа између етничких заједница у Србији*, Центар за истраживање етничитета, Институт друштвених наука, октобар 2020, стр. 5

7. УЛОГА И ЗНАЧАЈ ИДЕНТИТЕТА У ЕТНИЧКИМ ОДНОСИМА

У литератури доминирају различита становишта од мишљења да је идентитет имплицитно сам по себи конфликтан, заснован на примордијалистичким основама све до става да је ситуационо условљен, флуидан, променљив, вишедимензионалан. Поједини аутори, попут Гера Дејзингса тврде да су примарни идентитети као што су род, сродство и етнички идентитет утврђенији и мање подложни промени. Појам идентитета је „отворенији и флексибилнији, него што је то ужи појам етничитета, који тежи да пренагласи једну посебну врсту везе – етничку као највише обележје групног идентитета“.³⁸² Према Џенкинсу етничитет представља „колективни идентитет који може бити веома присутан у искуству појединаца“ што се потврђује као тачно у већем делу Балкана.³⁸³ Проблематика етничитета у први план избија у време друштвених промена и културног пропадања.

Етничитет захваљујући својим примордијалистичким својствима има упориште у мултикултураној теорији и представља ресурс који је подложен освајању или у редистрибуцији политичке власти и економске користи.³⁸⁴ Према Бхику Пареку: „идентитети се вреднују или не вреднују због места које њихови носиоци имају у владајућој структури моћи и њихово превредновање повлачи за собом одговарајуће промене“.³⁸⁵

Разлике које постоје међу културним групама могу бити потенцијални узрок конфликта. Конфликти настају међу сличним и различитим културним групама, као и унутар етничких група. Постоји став да се конфликти највеће жестине јављају међу сличним етничким групама, које се свим снагама напрежу да нагласе своју дивергентност. У том случају националне групе посежу за реификовањем историје или вештачком изградњом језика (Хрвати, Црногорци, Македонци, Албанци, Бошњаци). Супротан пример имамо када етничке групе потискују или прикривају свој идентитет, познато као „интровертни национализам“ или „етничка стигматизација“ (случај Рома). Оба случаја су забележена на територији бивше Југославије. Након распада СФРЈ, а затим СРЈ одигравао се процес изградње нових држава и нација, где је „нарцизам малих разлика“ добио на значају. Политизовану форму „нарцизма малих разлика“ користе нације које настоје да створе своје националне државе. Чест случај на Балкану је да „неке нације стварају своје националне државе, а да пре тога никада нису имале икакву државу“.³⁸⁶ Духовна припадност као концепт националне државе, чак је далеко важнија појединим групама од етничке припадности. Бошњацима је важнија њихова духовна специфичност, која се састоји од религијско – обичајног композитума, него заједничко етничко порекло са Србима и Хрватима.³⁸⁷

³⁸² Гер Дејзингс, *Религија и идентитет на Косову*, Библиотека XX век, Београд, 2005, стр. 36

³⁸³ *Ибид*, стр. 37

³⁸⁴ Горан Башић, *Друштвени идентитет и етнокултурна политика*, Центар за истраживање етничитета, Београд, стр. 3 (доступно: <https://www.pravamanjina.rs/attachments/Basic%20-%20Drustveni%20identitet%20i%20etnokulturna%20politika.pdf>, приступљено: 15.04.2018.)

³⁸⁵ Bhiku Parekh, *Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard University Press, 2000, у: Горан Башић, *Роми Србије у 21. веку*, САНУ, Београд, 2018, стр. 163

³⁸⁶ Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 78

³⁸⁷ *Ибид*, стр. 78

На Косову све до избијања ратних сукоба 1999. године било је много примера „померања идентитета“, који су се догађали као последица политичког притиска да се прикрије неподобан идентитет и усвоји бољи (Мишел Ру). Поједине етничке групе користиле су примордијалистичке елементе етничитета - језик и културу, односно религију како би обезбедиле повољније услове за егзистенцију. Педесетих година 20. века Албанци су се изјашњавали као Турци, како би емигрирали у Турску. Са друге стране вођени другачијим мотивима под притиском политичких дешавања на Косову, Роми и Горанци изјашњавали су се као Албанци муслиманске вероисповести, како би избегли притиске са албанске стране. Често се дешава да моћне групе настоје да преузму улогу у дефинисању неодређеног идентитета поједине (слабије) етничке групе коју карактерише одуство етничке свести.

Код идентитета појединих мањинских група у Србији, попут Мађара, Бошњака и Албанца - не можемо говорити о релативности културних граница, јер доминира примордијалистичко схватање етничког идентитета. За разлику од културних, политичке границе су релативне. Партије мањинских група улазе у различите коалиције и преговоре са партијама већинског становништва, услед чега увећавају шансе да заштите своје културе и идентитете кроз политички процес. Код мањинске групе Рома, одсуство етничке самосвести, бројност у популацији и флексибилност културних граница ишли су на штету остваривања мањинских интереса и позиционирање ромских партија политичкој арили.

7.1. Разликовање етничког наспрам националног идентитета

Израз „етничитет“ је непрецизан и некохерентан. Често се користи као „дескриптивна категорија“ како би се указало на проблем националне интеграције. Појам „етничитет“ (потиче од грч. *ethnos / ethnikos* – којом су означавани пагани, негрци, нејевреји (*gentilis*), нехришћани, другоразредни народи). Термин „етничитет“, у социолошком смислу први је употребио Дејвид Рисман, 1953. године. У ширу употребу је ушао 60 - их и 70 - их година прошлог века.³⁸⁸ Нејтан Глејзир и Мојнихан, 1975. године, понудили су неодређену дефиницију етничитета дефинишући га као „одлику или својство етничке групе“.³⁸⁹ Према Мелвину Гордону, етничитет служи да би означио осећање људи

³⁸⁸ Према Р. Барлету термин „етничитет“ је спорадично коришћен много пре 50 - их година 20. века и углавном се односио на паганизам, као што је случај у следећем наводу из 1782. године: „Из усковитлане пене славних егејских таласа митски етничитет измисли да се њихова идолопоклонница Венера заче“. У англо - америчкој и европској традицији етничитет је требало да замени појам расе, међутим у данашње време оба термина се алтернативно користе. У *Речнику културно - антрополошких појмова* дата је следећа дефиниција: „Етничитет подразумева постојање културно особених група унутар друштва, од којих свака истиче свој идентитет засниван на заједничкој традицији и распознатљивим ознакама као што су заједнички језик, религија и економска специјализација“. Према: Синиша Малешевић, *Социологија етничитета*, Фабрика књига, Београд, 2009, стр. 11

Латински израз *ethnicus* означавао је у црквеној традицији 14. века пагане насупротив хришћанима (Солорс). У свом енглеском облику - „*ethnicity*“, израз „етничитет“ се у друштвеним наукама употребљава четрдесетих година 20. века и означава припадност групи која није англоамеричка, па се користи као независна варијабла (као што су раса или религија) чији се утицај на понашање појединца истражује. Према: Филип Путиња и Жослин Стреф - Фенер, *Теорије о етничитету*, Београд, 1997, стр. 20 - 21

³⁸⁹ Филип Путиња и Жослин Стреф-Фенер, *Теорије о етничитету*, стр. 94

да чине један народ, док Волкнер Конор сматра да, уколико се такво осећање испољи, не треба више говорити о етницитету него о национализму.³⁹⁰

У академској литератури појам етницитет изједначава се са осталим социо - демографским категоријама, као што су: пол, старост, класна и религијска припадност. (Варнер, Лунт, 1942; Солорс,1996). Између националне и етничке припадности обично стоји знак једнакости.³⁹¹ Међутим, постоји разлика између етничке припадности и етничког идентитета. Етничка припадност подразумева “пасивно припадање, пре свега по основу рођења и обележја приписаности“.³⁹² За разлику од етничке припадности, етнички идентитет подразумева активан процес, где процеси етничка идентификација и друштвена категоризација опредељују његово конституисање.

Етнички идентитет је пре свега „културна разлика конституисана из културног наслеђа“, из којег ће група „одабраном делу наслеђа приписати обележје, по којем ће се разликовати од других етничких група“.³⁹³ Заједнички језик представља најважнији елемент постојања етничког идентитета и обезбеђује колективну идентификацију. Примордијалистички критеријуми као што су заједничко сродство и територија, а затим и култура кључни су у дефинисању етницитета. Међу свим елементима културе који конструишу идентитет једног народа, језик игра најважнију улогу у дефинисању идентитета.³⁹⁴ Граница која раздваја национали и етнички идентитет односи се на детерминантност идентитета. Односно, на меру у којој појединац сам детерминише свој идентитет (етнички идентитет) или у којој мери је његов идентитет детерминисан (национални идентитет). Са друге стране, различитост представља предуслов за постојање како етничког, тако и националног идентитета. Међутим, националним идентитетом су обухваћени и припадници који не желе да буду део тог ентитета.³⁹⁵

7.2. Примордијалистички и алтернативни приступи етницитету

У процесу имплементације политике мултикултурализма суочавамо се са проблемом есенцијализације мањинских култура, односно примордијализмом који нужно води до сегрегације етничких група. Из тог разлога важно је утврдити основе етничких идентитета мањинских група. Социолошки приступи етницитету разликују се по начину на који посматрају историјски континуитет, интезитет и природу етничких привржености, односно етничких веза.

Утемељивачи примордијалистичког приступа етницитету су Едвард Шилс (1957) и Клифорд Герц (1963). У истраживањима о етницитету наводи се да је примордијалистичко

³⁹⁰ *Ибид*, стр.96

³⁹¹ Према: Јасна Милошевић-Ђорђевић, Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета, *Психологија*, 2003, Вол. 36 (2), стр.125-140

³⁹² Валентина Соколовска, *Очување идентитета и традиције националних заједница у Војводини*, Војвођанска социолошка асоцијација: Медитеран, Нови Сад, 2010, стр. 86

³⁹³ *Ибид*,стр. 87

³⁹⁴ Џемал Соколовић, *Нација против народа*, Библиотека XX века, Београд, 2006, стр.76

³⁹⁵ *Ибид*, стр. 76-77

схватање етницитета превазиђено и да је појам примордијализам несоциолошки, неаналитичан и празан (Елер и Коулан). Међутим, поједини истраживачи попут Вила Кимлике тврде да су етничке групе као унапред задате и на тај начин актуелизују примордијалистичко схватање идентитета.³⁹⁶ Поред тога, мултикултурални теоретичари - Амартја Сен, Кваме Ентони Апија, Бхику Парек упозоравају да је језик политике идентитета склон есенцијализацији и потискувању разлика.³⁹⁷ Примордијалистичко схватања етницитета присутно је и атрактивно у новије време, и има свој израз у критикама и у дихотомијама о етницитету. Примордијалистичко схватања идентитета односно етницита присутно је код појединих етничких заједница у Србији, о чему ће бити речи у наставку рада.

Према примордијалистичком схватању, етницитет представља „датост“ и поседује „исконско својство“ и подразумева „подударност крви, говора и обичаја, који имају неизрециву и јаку принудност саме по себи“ (Герц).³⁹⁸ Етницитет је „највећим делом изједначен са културом, а сама култура је дефинисана као мање - више стална, трајна, статична, готово непроменљива одлика која јасно разграничава групе“.³⁹⁹ Примордијалистичко схватање етницитета има исходиште у теорији мултикултурализма. Доналд Хоровиц тврди да је примордијализам по својој природи близак националистичкој идеологији. Према Хоровицу „етничке групе су чврсто повезане, трајне заједнице“.⁴⁰⁰

Код примордијализма акценат се ставља на улогу сентимената односно на емоције и етничке привржености појединца. Ипак, са критичког становишта, примордијализам не успева да објасни квалитет етничких привржености, јер су одређене културе дефинисане као „дате“ без интеракције њених припадника са остатком друштва.

Ц. Елер и Р. Коулан наводе да се Герцов примордијализам огледа у три различите идеје, а то су: априорност, неизрецивост и афективност што доприноси да се овај приступ означи као неадекватан. Прво, према Герцу етнички идентитети и везе су дати, *a priori*, пре свих интеракција, поседују „исконско“ и духовно својства. Први сегмент примордијализма је означен као „априорност“. Друго, етничке везе су неизрециве, њихова снага може варирати, али Герц не описује ту варијацију. Тако да је други сегмент означен као „неизрецивост“. Трећи сегмент примордијализма је афективност, која представља „круну етничког идентитета“ - односи се на сентименте и емоционалну снагу етничке припадности, као и на идиом породице које се среће у контексту етничке припадности.⁴⁰¹ С обзиром да се афективне везе/привржености не рађају у интеракцији са другим људима,

³⁹⁶ Јелена Лончар и Никола Бељинац, Културна аутономија националних мањина: теоријске претпоставке и практични изазови, у: *Културна аутономија националних мањина у светлу чињеница* (уредили: Т. Варади, Г. Башић и С. Таталовић), Институт друштвених наука, Београд, 2021, стр. 18

³⁹⁷ *Ибид*, стр. 19

³⁹⁸ Према: Jack David Eller and Reed M. Coughlan, The Poverty of Primordialism: The Demistification of Ethnic Attachments, Article in *Ethnic and Racial Studies*, April 1993, p.183; Јасна Милошевић - Ђорђевић, Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета, *Психологија 2003*, Вол 36, бр. 2, стр.129 (Примордијалистички приступ настао је након првих истраживања у САД, везаних за испитивање националног идентитета досељеника, почетком 20 века).

³⁹⁹ Синиша Малешевић, *Социологија етницитета*, стр. 316

⁴⁰⁰ Видети: Donald L. Horowitz, Structure and Strategy in Ethnic Conflict, *Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics*, Washington, 1998, pp. 1-2

⁴⁰¹ Jack David Eller and Reed M. Coughlan, *The Poverty of Primordialism: The Demistification of Ethnic Attachments*, p. 186-191

већ су имплицитно присутне, позивањем на претке – то ствара „мистификацију“ и „десоцијализацију“ феномена примордијализма.⁴⁰²

Други је ситуациони приступ етницитету који је директно супротан примордијалистичком. Затим, према инструменталном приступу - идентитет је променљив и флуидан и зависи од постојећих околности. Појединци га наглашавају у ситуацијама када могу максимизирати своју корист. Четврти приступ националном идентитету је конструктивистички приступ - где постоји „комбинација примордијалистичког и инструменталистичког схватања“.⁴⁰³

У процесу етномобилизације није доминантно присутан само један приступ етницитету, већ комбинација приступа. Политички лидери се воде рационалним елементима (интересима, предностима) као и ирационалним, осећањима својих припадника (што је својствено примордијализму). Такође, комбиновање нормативних приступа, примордијалистичког (етничког) и либералног (грађанског) приступа нацији налазимо у члану 1. Устава Републике Србије (2006) који гласи „Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима“. То је значајно утицало на судбину политике мултикултурализма у Србији, јер је код припадника мањинских група подстакло осећај инфериорности и неједнакости.⁴⁰⁴ Примат примордијалистичког приступа нацији на уштрб грађанске државе омогућили су несметано јачање сегрегативног мултикултурализма.

7.3. Примордијалистички елементи етницитета код већинске и мањинских заједница

Примордијалистичко схватање етницитета означава се као превазиђено у академском дискурсу. Утицај примордијализма ослабио је на Западу, док његов јак утицај постоји у посткомунистичким државама. Примордијалне разлике у националним идентитетима односно политизоване примордијалне разлике побудиле национализме у федералним јединицама бивше Југославије. Појам југословенства који је у раном периоду био заснован на „афективним и идеолошким основама“ утицао је да свест о југословенској припадности буде подложна најразличитијим облицима манипулација.⁴⁰⁵

⁴⁰² *Ибид*, р. 191

⁴⁰³ Јасна Милошевић – Ђорђевић, *Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета*, стр. 129

⁴⁰⁴ *Етноконфесионални и језички мозак Србије*, Републички завод за статистику, Београд, 2014, стр. 8-9

⁴⁰⁵ Мирјана Васовић, *Социјално – психолошки аспекти формирања југословенског идентитета*, у: *Идентитет: Срби и/или Југословени*, Институт за европске студије, Београд, 2001, стр. 111, 141 (Три социјална слоја (сељаци, сељаци – радници и неквалификовани градски радници) која превладавају у укупној друштвеној структури показују приврженост традиционалним вредностима и затвореном националном идентитету (Пантић, 1977)).

Примордијалистичко схватање националног идентитета је доминантно становиште у Србији код већинског, али и код мањинског дела становништва. То потврђују резултати истраживања од почетка деведесетих година до 2006. године - према којима српско становништво показује највиши степен привржености сопственој нацији. Доминација примордијалистичког приступа етницитету мањинског становништва изражена је кроз везаност припадника за етничку групу, матичну државу, заједничко порекло (са позивањем на прошлост), језик и територије где су мањинске групе најбројније и концентрисане. Демократске промене 2000. године у Србији, мање су утицале на промену односа већинског дела становништва према националном идентитету, али су више утицале на измену односа националних мањина према држави.

Доминација примордијалистичког приступа етницитету утиче на имплементацију политика мултикултуралности на неколико начина:

1. смањује могућности за стварање грађанске, демократске државе;
2. уместо политике толеранције, између већинског становништва и мањинских група степен етничке дистанце постаје виши;
3. у међуетничким односима јављају се стереотипи и предрасуде (који граде једни о другима, услед одсуства комуникације);
4. политизација примордијалистичких елемената националног идентитета постаје главни фактор у етномобилизацији мањинских група, итд.

Доминација примордијалистичког приступа етницитету код мањинских група има следеће последице:

1. доприноси сегрегацији мањинских заједница, које су пре свега усмерене на разлике које их одвајају од других, опредељујући се за изолационизам;
2. отежава политичку и друштвену интеграцију националних мањина;
3. доприноси развоју и одрживости етничке самосвести мањинских група што отежава њихову интеграцију;
4. представља стабилну основу за мањински национализам;
5. политизација примордијалистичких елемената етницитета омогућава „експлоатацију разлика“ у корист мањинских политичких лидера, а не мањинских група.

Код већинског становништва, примордијалистички приступ националном идентитету доминантан је. То показују истраживања југословенског јавног мњења из 1964. године, као и истраживања осамдесетих година која показују доминантну везаност већинског становништва за југословенску нацију. Истраживање из 1995. године (Васовић, 1995) показало да нација представља најважнију друштвену категорију за 49,7% становништва.⁴⁰⁶ Срби су се најпре идентификовали са својом нацијом (38%), затим генерацијом (27%), професијом (12%) и са њиховим вером (11 %). Политичка оријентација била најважнија за само 2% испитаника (Пантић, 2002).⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ Према: Jasna Milosevic Djordjevic, Primordialistic concept of national identity in Serbia, *Часопис друштва психолога Србије – Психологија*, 2007, Vol. 40 (3) p. 389

⁴⁰⁷ *Ибид*, p. 389

Истраживања из 2003. и 2006. године су показала да нема битнијих одступања од примордијалистичког схватања националног идентитета, односно да нема битнијих варијација у степену везаности за нацију.⁴⁰⁸ Схватање националног идентитета међу Србима доминантно примордијалистичко, а затим инструменталистичко. Доминантност примордијализма се може оправдати са два аспекта, први је друштвени, а други персонални.⁴⁰⁹ Примордијалистички приступ етницитету код већинског становништва оснажен је косовским митом из 1989. године; као и једностраним проглашењем независности Косова, 2008. године, од стране Албанаца – које је допринело хомогенизацији српског националног идентитета.⁴¹⁰

Примордијалистичко схватање етницитета је присутно и код мањинских група, али је најизраженије код оних које су територијално концентрисане. Не треба изгубити из вида да и ситуациони, као и инструменталистички приступ полазе од истих својстава етницитета као и примордијализам, а то су: језик, култура, етничка припадност, солидарност... Међутим, примордијалистички приступ карактерише одсуство интеракције, како би културни идентитети задржали аутентичност, што доприноси есенцијализацији идентитета и изолованости групе.

Мађарска национална мањина, односно њихови припадници високо вреднују припадност етничкој групи и идентитету, у чијој је основи језик и културна обележја, што имплицира да је и код мађарске етничке групе присутно примордијалистичко схватање етницитета, а затим и инструменталистичко (детаљније у делу о политичком организовању мањинских партија). У Војводини је током 2001. године у сарадњи Националног центра за истраживање младих из Будимпеште и Научног друштва за хунгаролошка истраживања из Суботице спроведено међународно емпиријско истраживање, под називом „Омладина у средње - источној Европи“.⁴¹¹ Истраживање је показало да је код младих изражен постојан мађарски идентитет, у чијој је основи језик и култура, што такође показују одговори младих да гласају за неку од мађарских странака и

⁴⁰⁸ *Ибид*, р. 391 (Прво истраживање спроведено је између 26. јула и 1. августа 2003. Директно, путем интервјуа лицем у лице. Интервју је обављен на репрезентативном узорку од 1005 грађана Србије који су у време интервјуа били старији од 18 година. Међу њима 80,2 % испитаници (806) тврдили су да су Срби. Друго истраживање је извршено између 17. августа и 22. августа 2006. године на случајном узорку од 1004 држављана Србије, који су у то време интервјуа били старији од 18 година. Овај пут је 81 % свих испитаника изјавило да су Срби. У обе анкете коришћен је стратификовани случајни узорак. Два фактора унутар примордијалистичког схватања, као што су језик / писмо и вера / порекло, додатно потврђују доминантнију позицију примордијализма међу већинским становништвом, у односу на инструментализам.

⁴⁰⁹ *Ибид*, р. 397

⁴¹⁰ Горан Башић, *Мултикултурализам и етницитет*, Институт друштвених наука, Београд, 2018, стр.184

⁴¹¹ *Резултати истраживања јавног мњења о регионалном идентитету младих (2001)*, Национални центар за истраживање младих - Будимпешта и Научно друштво за хунгаролошка истраживања – Суботица (руководилац пројекта: Ирен Габрић Молнар), стр. 3 (Једно од питања у упитнику је гласило: Међу групама изаберите оне, за које осећате да им у највећој мери припадате, односно завршите следећу реченицу: Себе бих најрадије описао као... :1 – Европљанина; 2 – Источног Европљанина; 3 – Средњег Европљанина; 4 – Западног Европљанина; 5 – Мађара; 6 – Немца; 7 – Рома; 8 – Србина; 9 – Јеврејина; 10 – Један од националних мањина у Војводини; 11 – Југословенског држављанина ... ; (доступно: <https://gabritymolnariren.com/reg.identitet.pdf> , приступљено: 05.03.2019.)

похађају мађарску школу. Највећи број младих мађарске националности као примарни идентитет бира одговор војвођански Мађар 56%.⁴¹²

Примордијалистичко схватање етницитета је такође присутно код бошњачке националне мањине, на територији Санџака. То је имало за последицу друштвену пасивност грађана и изолацију бошњачке мањинске заједнице. Идентитет Бошњака у Санџаку темељи се најпре на религији, као и на односу са матичном државом Босном и Херцеговином. Колективна идентификација је подвојена између поистовећивања најпре са религијом, а затим са нацијом односно етничком групом. Испитаници омладине из Санџака исламске вероусповести изјашњавају се пре као муслимани (у религијском смислу) него што су Бошњаци. Себе у већој или мањој мери везују за припадање исламском свету.⁴¹³ За припадност верској заједници се определило 57% испитаника, 44% испитаних за припадност националној заједници, док се за припадност исламском свету изјаснило 64% испитаних. Религија представља најзначајнији елемент бошњачког идентитета. Чак 61% испитаних је одговорило да су верници и да прихватају све што њихова вера проповеда, док је 25.5 % испитаних одговорило да су верници, али да не прихватају све што њихова вера учи.⁴¹⁴ Тежње Исламске заједнице у Србији да одржава однос са вехабијама, баца негативно светло на бошњачки идентитет и доводи у питање безбедост државе, као и лојалност бошњачке заједнице према држави Србији. Врх Исламске заједнице „користи вехабије на неколико начина“, а на међународној сцени се представљају као „неко ко је у стању да контролише верски радикализам“.⁴¹⁵

Примордијалистичко схватање етницитета присутно је и код албанске националне мањине. Религија представља важну основу албанског националног идентитета и „главно својство идентитета“ која албанску заједницу разликује од већинског становништва и осталих заједница. Примордијалистички елементи албанског идентитета, језик и религија учинили су да супротности између Срба и Албанаца буду изражени кроз конфликт деведесетих година (који је добио верске црте) без назнака да су исчезли у данашње време. У прилог томе говори и чињеница да су албански католици и свештенство, деведесетих година „активно учествовали у покрету за независност Косова“, што је имало споредну последицу „отуђивање католичке хрватске мањине на Косову“.⁴¹⁶

⁴¹² Као понуђени критеријуми категорије “Мађар” наводи се следеће: 1. Да један од родитеља буде Мађар; 2. Да оба родитеља буду Мађари; 3. Да мађарски буде матерњи језик; 4. Да буде мађарски држављанин; 5. Да поштује мађарске националне боје и симболе; 6. Да сматра себе Мађаром; 7. Да добро говори мађарски; 8. Да познаје и воли мађарску културу; 9. Да иде/припада цркви са мађарским обредним језиком; 10. Да је рођен у Мађарској; 11. Да живи међу Мађарима у највећем делу свог живота; 12. Да гласа за неку од мађарских странака; 13. Да похађа мађарску школу.

⁴¹³ Ставови младих у Санџаку: Колико су млади отворени према исламском екстремизму, *Хелсиничке свеске* бр. 35 (проф. др В. Илић), Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, мај 2016, стр. 39 (Истраживањем су обухваћене општине: Нови Пазар, Тутин, Сјеница и Пријепоље)

⁴¹⁴ *Ибид*, стр. 16

⁴¹⁵ Према Снежана Илић у: *Ставови младих у Санџаку: Колико су млади отворени према исламском екстремизму*, стр. 5

⁴¹⁶ Гер Дејзингс, *Религија и идентитет на Косову*, стр. 51

7.4. Етничка самосвест мањинских група у Србији

Република Србија представља вишенационалну државу. Према попису становништва из 2011. године 12,64% становништва (без Косова и Метохије) припада некој мањинској заједници односно националној мањини. Само три националне заједнице, прелазе 1% у укупном становништву Србије, а то су: Мађари (3.53%), Бошњаци (2.02%) и Роми (2.05%). Број Албанаца у Прешевској долини износи око 0,08%, међутим то није коначан број, с' обзиром да су Албанци бојкотовали последњи Попис становништва (2011). Такође, овим пописом није обухваћено становништво на Косову и Метохији (видети: табела бр. 3).⁴¹⁷

На територији АП Војводине живи велики број националних мањина, око 28 националних заједница (видети карту бр. 2). Према Попису становништва из 2011. године⁴¹⁸ - друга етничка заједница по бројности у Србији су Мађари. Они бележе пад у односу на Попис становништва из 2002. године. Мађари су територијално концентрисани на подручју Војводине (видети карту бр. 2). У Суботици живи апсолутно највећи број Мађара (50.469), односно сваки пети припадник мађарске националне мањине у Републици Србији. По апсолутном броју Мађара издвајају се и општине Кањижа (21.576), Бачка Топола (19.307), Сента (18.441), Бечеј (17.309), Нови Сад (13.272), Ада (12.750), Зрењанин (12.350) и Сомбор (9.874).

Национална мањина Хрвати насељени су на територији Суботице (14.151), Сомбора (7.070), Града Београда (7.752) и Града Новог Сада (5.335). Национална мањина Словаци имају апсолутну већину у општинама: Бачки Петровац (65,4%), док су високо заступљени у општинама: Ковачица (41.85%) - где живи сваку пети припадник словачке националне заједнице, затим Бач (20%), Град Нови Сад (6.393 становника); Стара Пазова (5.212) и Бачка Паланка (5047). Највећи број Црногораца, тачније једна четвртина живи на територији Града Београда (9.902), затим у Врбасу (7.353), Кула (4,334) и у Граду Новом Саду (3.444). Румуни су најбројнији у Вршцу (5.420), Алибунару (4.870) и Панчеву (3.173). Буњевци живе на територији два града Србије, тачније Војводине, а то су: Суботица где живи 13.553 и Сомбор са 2.028 припадника буњевачке националне заједнице. Русини су најзаступљенији у укупном становништву општина Кула (10,6), Врбас (8%), Жабаљ (4,6) и Шид (3%). Док су Украјинци насељени на територији општина Кула (1.290) и Врбас (836). Национална заједница Немаца насељена је у општинама Сремски Карловци (0.72%), Сомбор (494 становника), Град Нови Сад (429) и Београд (498).

⁴¹⁷ Према попису становништва из 2011. године - преостале националне мањине, њих двадесет и пет, не прелазе 1% у укупном становништву. Постоји велики број "неизјашњених" од 2,2 % односно чак 160 хиљада (50% више него 2002).

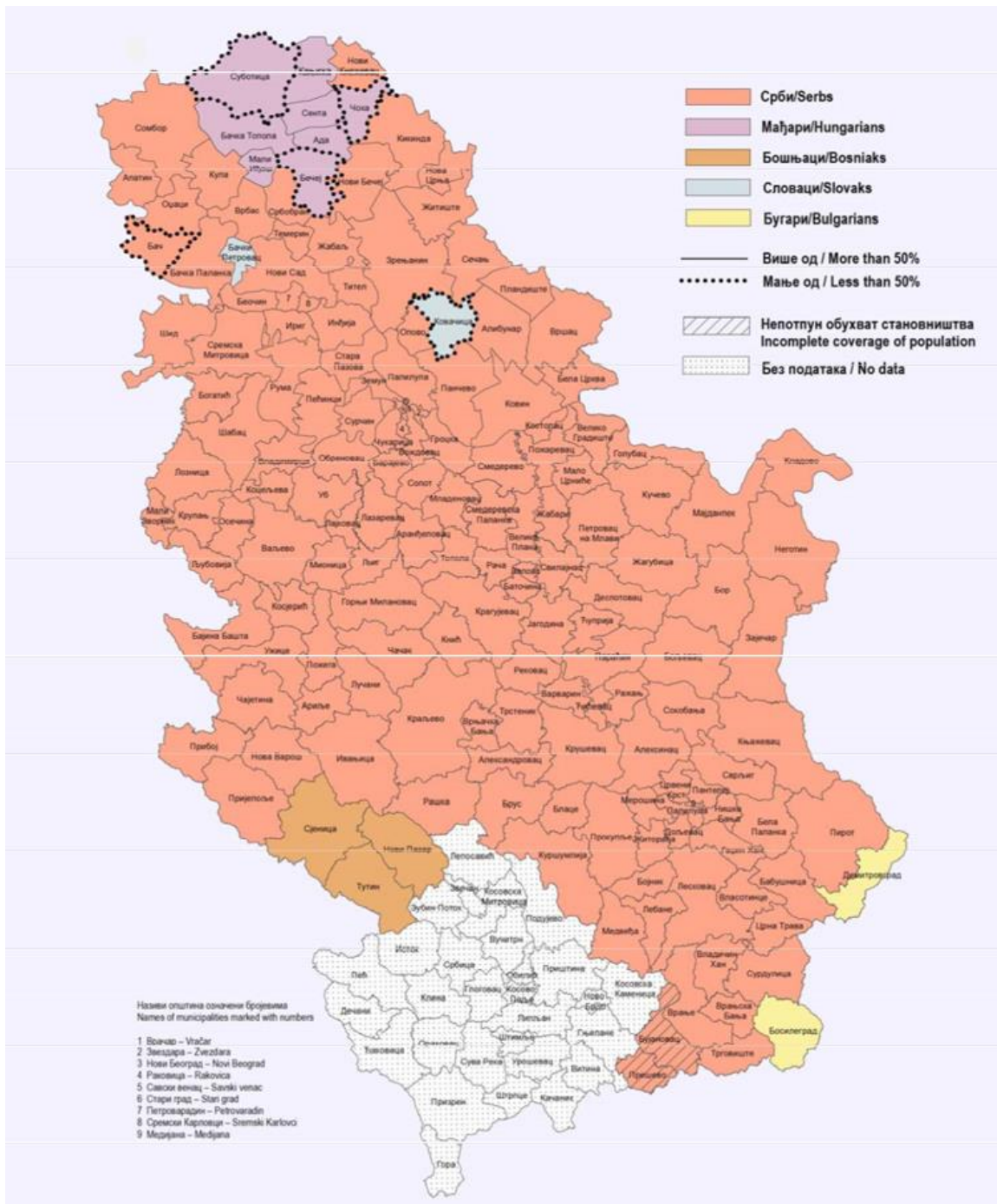
⁴¹⁸ Попис становништва 2011, у: *Етноконфесионални и језички мозак Србије*, Републички завод за статистику, Београд, 2014, стр. 110-119

Табела бр. 3: Најзаступљеније етничке заједнице у Републици Србији (Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године)⁴¹⁹

	Попис 2011		Попис 2002		Пораст-пад (2002- 2011)
	укупно	учешће у укупном становништву	укупно	учешће у укупном становништву	
Република Србија	7 186 862	100,00	7 498 001	100,00	- 311 139
Срби	5 988 150	83,32	6 212 838	82,86	- 224 688
Мађари	253 899	3,53	293 299	3,91	- 39 400
Роми	147 604	2,05	108 193	1,44	39 411
Бошњаци	145 278	2,02	136 087	1,81	9 191
Хрвати	57 900	0,81	70 602	0,94	- 12 702
Словаци	52 750	0,73	59 021	0,79	- 6 271
Црногорци	38 527	0,54	69 049	0,92	- 30 522
Власи	35 330	0,49	40 054	0,53	- 4 724
Румуни	29 332	0,41	34 576	0,46	- 5 244
Југословени	23 303	0,32	80 721	1,08	- 57 418
Македонци	22 755	0,32	25 847	0,34	- 3 092

	Попис 2011		Попис 2002		Пораст-пад (2002- 2011)
	укупно	учешће у укупном становништву	укупно	учешће у укупном становништву	
Муслимани	22 301	0,31	19 503	0,26	2 798
Бугари	18 543	0,26	20 497	0,27	- 1 954
Буњевци	16 706	0,23	20 012	0,27	- 3 306
Русини	14 246	0,20	15 905	0,21	- 1 659
Горанци	7 767	0,11	4 581	0,06	3 186
Албанци *	5 809	0,08	61 647	0,82	...
Украјинци	4 903	0,07	5 354	0,07	- 451
Немци	4 064	0,06	3 901	0,05	163
Словенци	4 033	0,06	5 104	0,06	-1 071
Руси	3 247	0,05	2 588	0,003	659

⁴¹⁹ Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Републички завод за статистику, Београд

Карта бр. 2: Најзаступљеније етничке заједнице у Републици Србији по општинама и градовима⁴²⁰

⁴²⁰ Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Републички завод за статистику

Британски аутор јеврејског порекла Антони Смит (са етно – симболистичког становишта) разликује субјективне и објективне компоненте развоја етничке групе. Субјективни елементи представљају главне атрибуте етничке заједнице (етније) који утичу на самосвест припадника и кохезивност групе. То су: колективно властито име, мит о заједничким прецима, заједничка историјска сећања, један или више диференцирајућих елемената заједничке културе, повезаност са одређеном „домовином“, осећања солидарности код значајнијих делова популације. Објективни критеријуми представљају „културне белеге“ или диференцијације који постоје независно од воље појединца, а то су: језик, вера, обичаји и пигментација / боја коже. Они су посебно важни за етничку идентификацију, зато што у последње време језик и боја коже имају „све већи политички значај“.⁴²¹

У Републици Србији појам националне мањине одређен је Законом о заштити права и слобода националних мањина (2002).⁴²² Објективни критеријуми („обележја“) идентификације националне мањине су језик, култура, национална или етничка припадност, порекло или вероисповест. Субјективни критеријуми за одређивање националне мањине из законске дефиниције подразумевају заједничку свест о сопственом идентитету (који може да почива на култури, традицији, језику или вери) и заједничку бригу за очување, односно одржавање тог идентитета.⁴²³

Националне мањине у Србији карактерише поклапање језика и националног идентитета, али и њихово непоклапање. Поклапање језика и националног идентитета (етнофонија) или непоклапање (алтерофонија) зависе од: територијалне концентрисаности етничке групе, дисперзивности, структуре подручја, политичких, економских, културних, као демографских фактора.⁴²⁴ Према статистичком истраживању, са етничког становишта високо поклапање језика и националне припадности регистровано је код Словака, Мађара и Бошњака (преко 90%), као и код Албанаца (у приближном проценту). Са друге стране, неподударност језичког идентитета и националне припадности, која неретко може бити последица асимилационих токова, мешовитих бракова, постоји код следећих етничких заједница: Црногорци (92,4 декларисаних за српски), Хрвати (30% наводи хрватски као

⁴²¹ Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека 20. век, Београд, 2010, стр. 40

⁴²² Према Закону о заштити права и слобода националних („Сл.лист СРЈ“, бр. 11/2002, „Сл.лист СЦГ“, бр.1/2003- Уставна повеља и „Сл. гласник РС“, бр. 72/2009-др.закон, 97/2013-одлука УС и 47/2018), члан 2: Национална мањина у смислу овог закона је свака група држављана Савезне Републике Југославије која је по бројности довољно репрезентативна, иако представља мањину на територији Савезне Републике Југославије, припада некој од група становништва које су у дуготрајној и чврстој вези са територијом Савезне Републике Југославије и поседује обележја као што су језик, култура, национална или етничка припадност, порекло или вероисповест, по којима се разликује од већине становништва, и чији се припадници одликују бригом да заједно одржавају свој заједнички идентитет, укључујући културу, традицију, језик или религију. Националним мањинама у смислу овог закона сматраће се све групе држављана који се називају или одређују као народи, националне и етничке заједнице, националне и етничке групе, националности и народности, а испуњавају услове из става 1. овог члана.

⁴²³ *Попис становништва домаћинства и станова 2011, Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, Републички завод за статистику, стр. 25-26 (доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2015/Pdf/G20154001.pdf>)

⁴²⁴ Нада Радушки, *Језичка и религијска компонента националног идентитета становништва Србије*, у: *Национални идентитет и етнички односи*, Институт за политичке студије, Београд, 2018, стр. 27

матерњи језик), Македонци (42,8% наводи македонски), Власи (83% определило се за влашки језик, иако често мењају етничку припадност).⁴²⁵

Пред објективних и субјективних критеријума идентитета, на развој етничке самосвести мањинских група утичу:

1. Политички лидери, културне елите (чији представници долазе из различитих професија - интелектуалци, новинари, лекари, итд);
2. Мањинске културне институције (позоришта, школе и информисање на матерњем језику, цркве, различита културна друштва ...) које представљају средишта идејног ауторитета и комуникацијске канале путем којих се одвија ширење етничких идеја;
3. Преференције различитих историјских догађаја и најзначајних личности из прошлости утичу на развој етничке самосвести.

Поред политичких лидера важну улогу у развоју етничке самосвести имају интелектуалци. Интелектуалци су групација „различитих људи који будући да су стекли извесно признавање својим делима која имају велику вредност (егзактне науке, примењене науке, медицина, књижевност, итд) злоупотребљавају ово признање да би изашли из свог домена и критиковали друштво и моћи ...“ (Жан Пол Сартр).⁴²⁶ За интелектуалца је опасно уколико га „захвати национална страст у идеолошком облику“ односно национализам што угрожава његов однос према универзалности. У тој ситуацији „у националном колективу настаје тотална идентификација појединца са колективом и колектив почиње да управља његовим животом“.⁴²⁷

Демонстрације студената и средњошколаца из 1981. године на Косову указују на зрелост етничке самосвести албанске националне заједнице. Овај догађај подржали су бројни интелектуалци попут Фехмија Аганија (идеолог Демократског савеза Косова); Љуљете Пуље –Бећири (из Социјалдемократске партије, учествовала и у демонстрацијама за права Албанаца, '67. и '68. године), итд. У српској штампи постојао је став да су се Албанци који су тада били на власти само на речима борили за Југославију и идеју југословенства, док су у ствари били националисти. Шкељзен Малићи (оснивач Социјал - демократске партије Косова) током 1993. године заговарао две различите опције: уједињење са Албанијом, да би у мају 1993. изјавио да је „могући компромис по којем би Косово било република у Југославији“;⁴²⁸ Бехљуј Бећај (председник Друштва политиколога на Косову) који је сматрао да: косовска република „није рај за Албанце, као што није ни пакао за Србе и остале који живе на Косову“, и да представља „изнуђени производ реалности“, и „механизам заштите националног идентитета Албанаца“, итд.⁴²⁹ На косовској политичкој сцени, значајну улогу на јачању етничке самосвести Албанаца имао је књижевник Реџеп Ћосја. Челно место у Демократском савезу Косова одбио је, сматрајући да партије Албанаца на Косову представљају „демократски украс Милошевићевог режима“. Означен је као „отац нације“, и представљао „одговор Албанаца на Добрицу Ћосића“, односно између њих се повлачила паралела. Ћосја је сматрао да је

⁴²⁵ *Ибид*, стр. 28

⁴²⁶ Чедомир Чупић, *Политика и интелектуалци*, Чигоја, Београд, 2019, стр. 19

⁴²⁷ *Ибид*, стр. 67 (Национална држава је за њих идеал који се исказује у формули: „Један народ, једна држава, једна партија, један вођа“. Са друге стране, „у савременом друштву Запада води унутар народа – нације, а не помоћу нације, па се тек онда може назвати – „демократијом“ (Милан Кангрга)

⁴²⁸ Момчило Петровић, *Питао сам Албанце шта желе*, Радио Б92, Београд, 1996, стр. 67

⁴²⁹ *Ибид*, стр. 222

Југославија била „несрећа за Албанце“ јер су се Албанци и без дискриманције осећали туђинима у Југославији, због несловенског порекла. Југославија је „стварала илузије да се у њој могу решити национална питања свих, па и Албанаца“.⁴³⁰ Демонстрације из 1981. односно „демонстрације за слободу и независност албанског народа“ срушиле су илузију да се албанско питање може решити у Југославији. Ћосја је означен као заговорник радикалног начина решавања косовског питања, јер је сматрао да аутономија, без обзира каквог је облика не решава косовско питање. Пристајање албанских политичких снага на аутономију као „прелазно решење“ сматрао је „моралним самоубиством“. Преме Рецепу Ћосји прихватљива опција за Косово била је протекторат ОУН или ЕУ, или заједно, над Косовом, који би трајао између две до пет година, и завршио се референдумом где би се становници Косова определили за: припајање Косова Југославији; за самосталну и суверену државу Косово; или за уједињење са Албанијом. Ћосја је сматрао да „албанско питање“ (које се односи на Косово, Источно Косово (Прешево, Бујановац, Медвеђа), Македонију и Црну Гору) представља „балканско питање“ које се не треба решавати у Србији. Ћосја отворио питање о „Источном Косову“ (1960. године), истичући значај етничког континуитета између територија Прешева и Косова.⁴³¹ Рецеп Ћосја, још увек има кредибилитет у албанском друштву, и предлаже за решавање „албанског“ односно „косовског“ проблема путем размене територија – према којој би југ Србије (Прешево, Бујановац и Медвеђа) припао Косову, а север Косова Србији.

Мањинске групе, партије националних мањина, политичке као и културне елите имају различите перцепције о групи којој припадају, као и другим групама од којих се разликују. Резултати истраживања Фонда за отворено друштво из 1995. године (Илић, Цвејић) показују да „војвођанске културне елите“ нису имале довољно диференциран поглед на своју, а поготово не на друге нације, односно способност уочавања реалних подела унутар своје и других националних група. Са једне стране, војвођанске културне елите биле су укорењене у својим националним групама са немогућношћу да своје националне групе посматрају са интелектуалне дистанце. Док са друге стране војвођанске културне елите су се разликовале у погледу визија пожељног положаја властите националне групе и мултикултурализма. Током деведесетих „идеје мултикултурализма бар на вербалној равни постале су заједничко добро целокупне војвођанске културне елите, независно од националне припадности њених представника“.⁴³²

7.4.1. Етничка самосвест националних заједница у Војводини

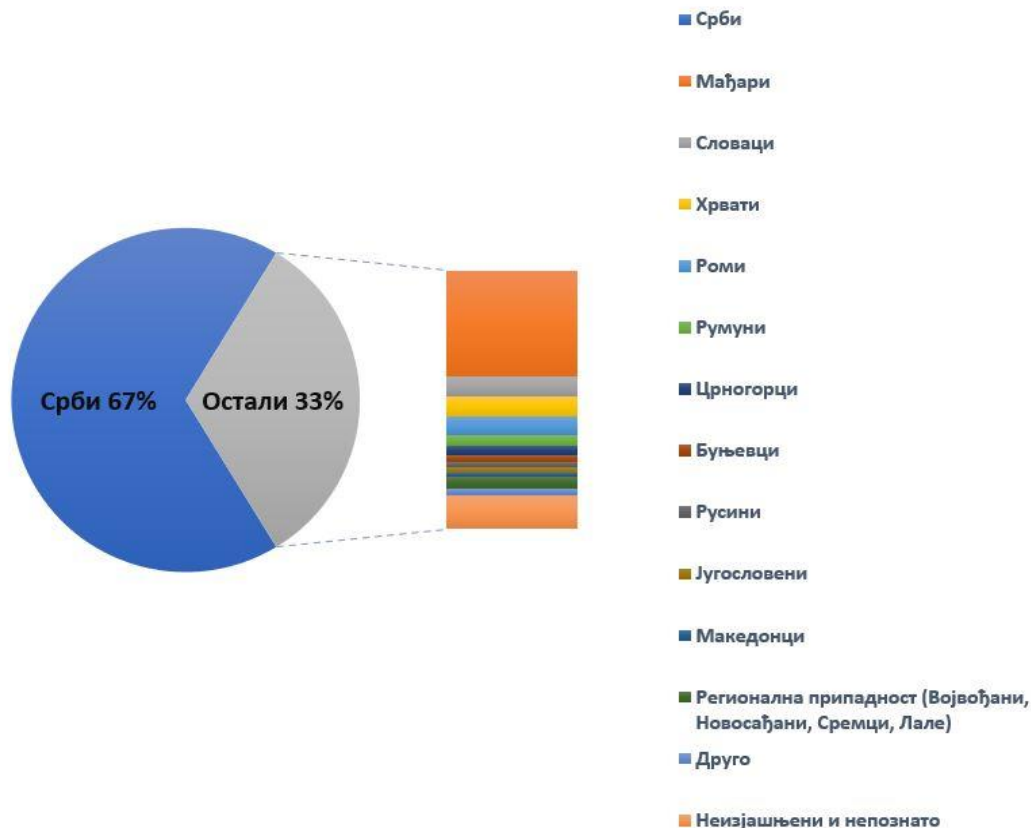
Аутономна покрајина Војводина често се наводи као пример мултикултуралности, на чијој територији живи 33% националних мањина (видети: графикон бр. 2). Срби чине 67% становништва и представљају најбројнију националну заједницу (термин „национална заједница“ је у званичној употреби у АП Војводини). Други по бројности у укупном становништву региона су Мађари који чине 13%, док већи удео од 2% имају

⁴³⁰ *Ибид*, стр. 98

⁴³¹ *Ибид*, стр. 120

⁴³² Владимир Илић и Слободан Цвејић, *Национализам у Војводини*, Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, Зрењанин, 1997, стр. 160

Словаци, Хрвати и Роми. Националне заједнице са учешћем мањим од 1%: Буњевци (0.85), Русини (0.72), Југословени (0.63) и Македонци (0.54). Број грађана који су се изјаснили у смислу регионалне припадности износи 1.48% (Војвођани, Новосађани, Сремци, Лале и други).⁴³³

Графикон бр. 2: Националне мањине у Војводини

Најбоље политички организоване националне мањине у Србији су Бошњаци и Мађари што кореспондира са развијеном етничком (само)свесношћу. Такође, ове мањинске групе карактерише унутаргрупна диференцијација.

Средином деведесетих година, најважније мањинске институције које представљају главне чиниоце националне идентификације за Мађаре биле су политичке партије – Демократска заједница војвођанских Мађара и Савез војвођанских Мађара, а затим и новосадско (мађарско) позориште „Kosztolányi Dezső Színház“. За Румуне су то локалне новинске установе попут “Tibiskus”- а. Док Словаци наводе да је то „Матица словачка“ у Бачком Петровцу, гимназија, затим и позориште „Владимир Хурбан Владимиров“, итд. Деведесетих година, код Словака био је присутан културни тип етничке интеграције, што

⁴³³ Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, у: *Етноконфесионални мозаик*, стр. 107

се подудара са преференцијама припадника словачке националне мањине приликом избора најзначајнијих личности из националне прошлости, где бирају словачке уметнике који су стварали у Југославији. За разлику од Словака, Мађаре карактерише политички тип интеграције, где преференције у вези избора мањинских институција такође кореспондирају са преференцијама приликом избора најзначајнијих личности из националне прошлости. Поред Тибора Варадија, припадници мађарске националне мањине бирају политичке лидере – Андраша Агоштона и Јожефа Касу. За разлику од других националних заједница у Војводини, Мађари су више политизовани и имају јачи интезитет етничке самосвести, што омогућава да се код њих (поред Срба) оствари делотворна политичка мобилизација на националној основи. Међутим, мађарску националну заједницу карактеришу унутарполитичке поделе (између мађарских политичких партија) и регионалне поделе (између банатских и бачких Мађара). Иако се разликују по типу етничке интеграције, Мађари и Словаци имају високу хомогенизацију и изражену етничку свест која се везује за аутономију Војводине, као најповољнији институционални оквир за очување националног идентитета. За разлику од њих Румуне карактерише слабо развијена етничка свест, постепено губљење националног идентитета, одуство националне хомогенизације и изражена толеранција према другим нацијама. Њихову потпуну асимилацију спречили су Заједница Румуна у Југославији и Форум 21.⁴³⁴ Историјски догађаји из прошлости представљају главни аспект у очувању етничке самосвести националних заједница. За Румуне, то је – уједињење Војводине са Србијом (1918). Словаци наводе као најзначајнији долазак Словена на простор Војводине (у 18. и 19. веку), док Мађари бирају друге историсјке догађаје који су имају значајну улогу у очувању етничке самосвести, а то су: Тријанонски споразум; Други светски рат и колонизација, као и Устав СФРЈ из 1974. године.⁴³⁵

Међу етничким групама у Војводини постоји сличност у односу према сопственим идентитету, односно етницитету, док се њихове потребе односно захтеви у очување идентитета разликују. Истраживање под називом „Колективна динамика етничких заједница у Војводини“ (2010) показало је сличност између етничких заједница у идентификовању чиниоца на основу којих негују сопствени идентитет и мањинске језике. Етничке заједнице односно националне заједнице на подручју Војводине различито вреднују конститутивне елементе етничког идентитета. Фолклор је најзначајнији елемент етничког идентитета код: Буњеваца, Хрвата, Рома и Македонаца. Култура је најбитнији елемент идентитета за две етничке заједнице, а то су: Црногорци и Русини, док је језик најважнији конститутивни елемент етничког идентитета за Мађаре и Словаке. С' тога Мађари, Словаци, Русини и Црногорци највише користе своје матерње језике, а Македонци најмање (у разговору са родбином најчешће користе македонски језик), што указује да су највише асимилован народ у Војводини.⁴³⁶

Унутрашњи и спољашњи чиниоци имају важну улогу у очувању етничких идентитета. У унутрашње чиниоце / елементе спадају: већи ангажман сваког припадника националних заједница, активно деловање културно уметничких друштава и одржавање веза са матичним државама, док се спољашњи односе на одговарајуће законе и прописе. У

⁴³⁴ Владимир Илић и Слободан Цвејић, *Национализам у Војводини*, стр. 99-105

⁴³⁵ *Ибид*, стр. 104

⁴³⁶ Валентина Соколовска, *Очување идентитета и традиције националних заједница у Војводини*, стр. 96-100

том аспекту постоји израженија разлика међу етничким заједницама. Црногорци, Русини, Роми, Румуни сматрају најмање важним доношење закона и прописа којим би се њихов идентитет неговао, док је то за Мађаре најважније. Хрвати и Словаци најмање пажње поклањају друштвено политичкој ситуацији у Србији. Буњевцима је најмање важна веза са матичном државом, док Црногорци и Руси тај чиниоц највише вреднују. Етничке заједнице, међу којима су: Буњевци, Хрвати, Словаци и Румуни најзначајнијим сматрају ангажман припадника етничких и анционалних заједница у очувању идентитета (унутрашњи чинилац).⁴³⁷

Језик представља важан елемент мађарског идентитета. Образовање на матерњем језику је важно за опстанак етничких заједница, и представља с једне стране препреку асимилације, док са друге стране процес интеграције чини упитним. Према мишљењу Мађара главну улогу у њиховом опстанку би требало да одиграју „педагози и цркве“.⁴³⁸ Поред тога што образовање на матерњем језику сматрају најважнијим елементом за неговање осећања националне / етничке припадности. Мађарима је важно да се придржавају традиције и обичаја, али и да своју децу васпитавају у духу националне културе. Слични елементи присутни су и код Словака и Румуна.⁴³⁹⁷

7.4.2. Етничка самосвест ромске националне мањине

Према Резолуцији 1203 Савета Европе, Роми представљају „нетериторијалну заједницу“, „истинску европску мањину“ којој треба доделити посебан правни положај.⁴⁴⁰ Анализа положаја Рома у Србији, показује да су прошли кроз различите фазе. У оквиру бивше СФРЈ, Роми су имали статус етничке групе, били изложени асимилацији, али им није било угрожено социјално стање. После распада СФРЈ, њихов положај је нагло погоршан.⁴⁴¹ Након демократских промена, промењен је однос мањинске политике према Ромима. Доношењем Закона о правима и слободама националних мањина (2002) Ромима је признат статус националне мањине. Национални савет ромске националне мањине основан је 2003. године, чиме учињени су помаци у друштвеној и социјалној интеграцији Рома. Према Попису становништва републике Србије из 2011. године Роми су трећа етничка заједница по бројности и чине 2,05% у укупном становништву. Према незваничним подацима, тај број је већи и креће се од 500.000 до 700.000. Они чине 10% од укупног становништва у општинама: Бела Паланка, Сурдулица, Врањска Бања и Бојник.

Последњих година уочени су напори у развоју етничке самосвести, стављањем акцента на примордијалистичке елементе националног идентитета. Истраживање пољских социолога / ромолога Анџеј Мирге и Лех Мруз указује на критеријуме помоћу којих дефинишу етнички идентитет Рома, а то су: „припадништво породици, односно

⁴³⁷ *Ибид*, стр. 95

⁴³⁸ Радомир Шовљански, *Локалне политике у мултиетничким заједницама - Сента*, Центар за регионализам, Нови Сад, 2005, стр. 44

⁴³⁹ Валентина Соколовска, *Акултурација етничких група у Војводини*, Медитеран, Нови Сад, 2010, стр. 218

⁴⁴⁰ *Стање политичке заједнице Рома у Србији*, Биро за друштвена истраживања, ОСЦЕ, Београд, јануар 2009, стр. 30

⁴⁴¹ *Ибид*, стр. 8-9

заједници која почива на крвним, сродничким везама, које је тешко нарушити; етноцентрична аутоперцепција заснована на јасно омеђеној дихотомији на нас (Роми) и њих (гаце); језик; унутаргрупна солидарност; посебан начин производње; антрополошке, фолклорне и друге особености“.⁴⁴²

У одређеном случајевима Роми у приватном домену говоре на ромском језику, међутим у јавној сфери говоре на језику већине. Они представљају групу коју карактерише „етничка мимикрија“ услед чега се „добровољно“ одричу свог идентитета, не идентификују се као Роми, прихватају асимилацију као једини начин интеграције. Пример Рома показује да асимилација не значи интеграција у главни друштвени ток. Када је у питању политичка интеграција – Роми нису представљени сразмерно уделу у становништву који има ромска популација. Са друге стране, одсуство етничке самосвести омогућило је политизацију ромског националног идентитета од стране ромских политичких лидера (који су фокусирани на своје приватне интересе) и лидера других етничких заједница (који настоје да мобилишу бројну ромску популацију). Пописи становништва (из 2002. и 2011. године) нису адекватни показатељи бројности ромске популације, јер тај број у значајној мери одступа од незваничних података.

Резултати истраживања показују да интеграција ромске националне мањине као и Рома са Косова нема изгледе за успех и да су јој шансе „минималне“, с обзиром на већ утврђен склоп предрасуда и дискриминације у друштву. „Чак и да се питање како интегрисати Роме, а сачувати њихов етнички и културни идентитет може повољно решити, остаје отворен проблем - да ли је принцип „интеграција без асимилације“ одржив и практично применљив“.⁴⁴³

7.4.3. Етничка самосвет националне мањине Бошњака

Национална мањина Бошњаци представљају четврту етничку групу по бројности, са уделом у укупном становништву 2,02% (145.278). Територијално концентрисани су у рашко - санџачкој области. Чине преко 50% од укупног становништва у општинама: Тутин, Сјеница и Нови Пазар. Такође су насељени у Пријепољу, Новој Вароши, и Прибоју. Босански муслимани признати су као шести југословенски конститутивни народ, 1968. године. Од тада муслимански национализам постаје политички фактор у Босни (према: М. Жанин - Чалић). Све до средине 1970 - их била је раширена претпоставка у оквиру комунистичке партије да је муслимански национализам некако "другачији" од других национализма који се јављају у исто време, „наивнији“, можда чак и "безопасан".⁴⁴⁴ Шездесетих година постојало је испољавање муслиманског национализма.

⁴⁴² Видети у: Горан Башић, *Политичка акција – Ромски покрет и промене*, Чигоја штампа, Београд, 2010, стр. 15

⁴⁴³ Божидар Јакшић, *Роми у Србији – Између наковња сиромаштва и чекића дискриминације*, Мостарарт, Земун, 2015, стр. 100

⁴⁴⁴ Pedro Ramet, *Religion and Nationalism in Soviet and East European politics*, Duke University Press, Durham and London, 1989, p. 323 (Попис становништва из 1948. године дозволио је муслиманима да се изјашњавају као "српски муслимани" (161.036 изјашњених), "хрватски муслимани" (29.071) или "македонски муслимани"

Часописи *Одјек*, *Живот* и *Преглед* одражавали су најразличитије димензије босанско - муслиманског идентитета. Присуство Муслимана у јавном и политичком животу, утицало је на пораст националне самосвести. Удео Муслимана у босанском Централном комитету порастао је између 1965. и 1974. године са 19% на 33%. Модернизација у Југославији и код Бошњака изнедрила јаку интелектуалну елиту, али су идеје о исламизму ипак остале „на нивоу интелектуалне игре“ у то време. Седамдесетих година, историчар Мустафа Имамовић је захтевао да се „муслиманска историја и књижевност“ уведе у наставне планове школа и универзитета. Уведен је предмет Историја народа и народности Босне и Херцеговине. „Све ређе је у првом плану било културно - историјско јединство Босне и Херцеговине, а све чешће етничка самосвест њених народа“.⁴⁴⁵

Од 1993. године историјски појам „Бошњак“ (из 19.века) био званично враћен у употребу као име народа, назив за босанске муслимане. Афирмација националног идентитета Бошњака била је отежана због диференцијације односно поделе на Бошњаке и Муслимане. Та подела била је изражена седамдесетих и осамдесетих година 20. века. Истраживање из 1980 - их показало је да је само 1.8 % испитаника било склоније имену Бошњак од имена Муслиман. Муслимани су тада били чак и против употребе имена Бошњак као заједничког имена за све Босанце - око 20.7% испитаника Муслимана подржавало је ту идеју.⁴⁴⁶ Бошњаци у Рашкој области или Санцаку су се 1996. године изјаснили о припадности бошњачкој нацији, позивајући се на аутохтоност Бошњака у Санцаку. На тој основи је развијено етнонационалистичко тумачење порекла Бошњака, које инсистира на историјској неспорности аутохтоности Бошњака уз наглашено дистанцирање од веза са Словенима, пре свега са Србима.⁴⁴⁷ Према етнонационалистичком становишту - муслиманска концепција бошњаштва и њени корени постоје у преосманлијском добу, те да је бошњаштво настало пре исламизације словенског становништва. У том смислу - национални идентитет Бошњака (Муслимана) је „територијализован“ у смислу модерне парадигме нације.⁴⁴⁸ Словенски корени Бошњака нису омогућили боље позиционирање бошњачке заједнице, напротив то је за последицу имало дистанцирање Бошњака, што је утицало на присуство и одржавање етничке дистанце у односима између Бошњака и Срба. Деведесетих година Бошњаци се суочавају са борбом за очување националног идентитета. У пописима становништва након Другог светског рата Бошњаци су имали могућност да се “определе” као припадници неке друге нације (Срби, Хрвати и сл.) или да остану “неопредељени”. У појединим интелектуалним круговима (који настоје да оспоре аутохтоност бошњаштва на Балкану) постоји став да су Бошњаци „политичка нација“ која је признање стекла услед фрагментације СФРЈ и међународним признавањем Босне. Рат у Босни утицао је на погоршање односа Муслимана и Срба у Санцаку. Муслимани у Санцаку, оптуживани су да помажу Муслиманима у Босни, због тога су поједини градови у рашкој области били блокирани. Поред тога поједине бошњачке партије су, као и партије већинског становништва

(37.096), а тек у попису становништва из 1961. године муслиманима је било дозвољено да изјашњавају као "муслимани у етничком смислу" (842.247), р. 324).

⁴⁴⁵ Детаљније о националној свести Муслиманима односно о Бошњака у Југославији, у: Мари - Јанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, стр. 298-303, 308

⁴⁴⁶ Према Ценига Сарач - Рујанац у: Дејан Јовић, *Идентитет Бошњака/Муслимана, Политичка мисао*, год. 50, бр. 4, 2013, стр. 138

⁴⁴⁷ *Мапирање Санцака*, Форум за етничке односе, Београд, јун 2017, стр. 6

⁴⁴⁸ Горан Башић, *Положај Бошњака у Санцаку*, Центар за антиратну акцију, Београд, 2002, стр. 40

„подстицале погоршање међунационалних односа“ где је било „изразитих претеривања“.⁴⁴⁹ Према Извештају Кризне групе за Европу (Српски Санџак и даље заборављен, 2005) наводи се да уколико се узму у обзир сви облици репресије над муслиманима за време Милошевићеве владавине, важно је истаћи да су муслимани имали проблем са државом, а не са Србима. Поред тога, у Санџаку постоји изражен процес акултурализације, услед чега Срби попримају поједина обележја бошњачког националног идентитета, нпр. говоре српско - хрватским дијалектом, итд.⁴⁵⁰

После демократских промена, на Међународној конференцији „Положај мањина у СРЈ“ од 2 – 5. 11. 2000. године, усвојена је Декларација о новом демократском систему заштите и унапређења права мањина у СР Југославији – где је утврђена равноправна употреба назива „Бошњак“ и „Муслиман“. Тадашњи председник СРЈ Војислав Коштуница први је употребио назив Бошњак. У обрасцу за Попис становништва 2002. године остављено је места за два модалитета „Бошњак“ и „Муслиман“, у складу са правом на слободно изјашњавање о националној припадности.⁴⁵¹

Бошњачко национално вијеће⁴⁵² (претходно Бошњачко национално вијеће Санџака, и Муслиманско национално вијеће Санџака) представља највиши представнички орган и заштитник идентитета и интереса бошњачке националне заједнице. БНВ полази од чињенице о вишевековној аутохтоности националног бошњачког идентитета на простору Србије. БНВ донело је 27.06.2009. у Новом Пазару, донело је Декларацији о положају санџачких Бошњака, где се наводи да су санџачки Бошњаци „део бошњачког националног корпуса, са Босном и Херцеговином као матичном државом и њихов национални идентитет и аутохтоност на подручју Републике Србије је неспоран и неупитан“.⁴⁵³ Везе са матичном државом имају значајну улогу у опстанку бошњачког националног идентитета. Бошњачка национална мањина захтеве за територијом и идентитетски опстанак везује за матичну државу.

7.4.4. Етничка самосвест националне мањине Албанаца

Према Попису становништва Републике Србије из 2011. године, Албанци насељавају простор југа Србије (Прешево, Бујановац и Медвеђу), са уделом у становништву од 0.08 % (5.809). Албанци на југу Србије, бојкотовали су овај попис

⁴⁴⁹ Ејуп Мушовић, Положај Муслимана у Босни, у: *Положај мањина у Савезној републици Југославији*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1996, стр. 752

⁴⁵⁰ *Извештај Кризне групе за Европу (Српски Санџак и даље заборављен)*, бр. 182, 8. април, 2005, стр. 10-12

⁴⁵¹ Горан Башић, *Положај Бошњака у Санџаку*, Центар за антиратну акцију, Београд, 2002, стр. 75

⁴⁵² Према Старту БНВС, у члану 8. Циљеви и задаци Бошњачког националног вијећа Санџака: 1. Заштита виталних, националних, политичких, културних, верских и других интереса бошњачког народа; 2. Решавање политичког и уставно – правног статуса бошњачког народа; 3. Заступање, вођење преговора, дијалога у циљу решавања питања Санџака, 4. Очување мира, добрих међунационалних, међукултуралних, међуконфесионалних односа у Санџаку и СРЈ; 5. Заштита људских и грађанских права; 6. Организовање хуманитарне помоћи.

⁴⁵³ *Декларација о положају санџачких Бошњака* (донесена 27.06.2009. у Новом Пазару), Бошњачко национално вијеће (доступно: <https://www.bnv.org.rs/dokumenta/Deklaracija-BNV-iz-2009.pdf>, 01.11.2020.)

становништва, као и претходни (2002), тако да наведени подаци не приказују реалну слику о њиховој бројности. Такође, пописом становништва из 2011. године нису били обухваћени Албанци који живе на територији Косова и Метохије.

Етничка самосвест и идентитет Албанаца на југу Србије, као и на Косову и Метохији је под утицајем матичне државе Албаније. Јасна етничка граница између Срба и Албанаца на Косову први пут појављује се након Берлинског конгреса 1878. године. Први Балкански рат (1912-1913) утицао је на етничку самосвест Албанаца, као и на етничке односе Срба и Албанаца. Косово је припојено Србији и престало да постоји као погранична област у Османлијском царству. Са друге стране Албанија је стекла независност што је побудило етничку нетрепелјивост између Срба и Албанаца. Ноел Мелком сматра да је: „Раздобље између 1878. и 1914. године било је кључно за новију историју Косова, јер је претворило поделу између хришћана и муслимана у етничку поделу између Срба и Албанаца“.⁴⁵⁴

Комунистички режим у бившој Југославији је и у случају Албаница утицао на буђење етничке самосвести. Након што је до тада званичан назив „Шиптари“ замењен именом „Албанци“ – у марту 1968. године јављају се нове интерпретације историје. Девет новина је излазило на албанском језику, као и стотине књига, а албанске заставе су се могле наћи на јавним зградама у АП Косово. Убрзо, 1969. године отворен је први албански универзитет у Приштини, који је постао „центар за националнополитичке активности“. И поред деградације српског језика, и „демографског бума“ албанске нације која се јако брзо увећавала, „комунистичко руководство је било уверено да ситуацију може стабилизovati само давањем још већих права Албанцима“.⁴⁵⁵ Организовани нереди косовских Албанаца, из 1981. године, представљају прву масовну и насилну манифестацију национализма у Југославији. Попут других националиста који се јављају у бившој СФРЈ (попут муслиманског и хрватског), албански национализам био је заснован на реинтерпретацији историјских података о пореклу Албанаца.

Пре избијања ратних сукоба на Косову (1996. и 1999. године), према Дејзингсовим наводима – религија је била готово неважна у политичком животу и „системски потцењивана“ као извор идентитета. Иако је више од 90% Албанаца било исламске вероисповести „ислам није играо важну улогу у политичкој мобилизацији, па су и католици као њихови сународници постали утицајни у отпору српској хегемонији“.⁴⁵⁶ Међутим као последица ратних сукоба праћеним сиромаштвом и незапосленосту појавио се радикални облик ислама. Радикализацију ислама на Косову помогле су Саудијска Арабија, Кувајт као и друге исламске земље, услед чега се потискује до тада постојећи „либерални ислам“ међу Албанцима. До 2013. године, према званичним подацима забележено је око 50.000 присталица конзервативног ислама на територији Косова. Верски конзервативци који су до 1999. били потпуно непознати, постали су стално растућа и видљива група, пре свега у већим градовима и појединим сиромашним деловима Косова. Њих карактерише арапска интерпретација вере и супротстављање продирању западног

⁴⁵⁴ Гер Дејзингс, *Религија и идентитет на Косову*, стр. 22

⁴⁵⁵ Мари - Јанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, стр. 306

⁴⁵⁶ Гер Дејзингс, *Религија и идентитет на Косову*, , стр. 214

секуларизма на Косово.⁴⁵⁷ После 1999. године код албанског становништва на Косову, десио се велики идентитетски помак од лингвистичке етничке припадности („говорне нације“) према верској. Институт за политичке студије (КИПРЕД) у Приштини 2016. године објавио је студију о утицају вере на косовски идентитет. У 57% случајева Албанци муслиманске вероисповести на Косову осећају се као Албанци, док их се 32% првенствено декларишу као муслимани, а тек онда као Албанци.⁴⁵⁸

Како би одбранили своја права и аутохтоност на простору Балкана, Албанци користе историјски контекст. Албански национализам ослања се на историјска права Албанаца и порекло Албанаца из древног племена Илира који су населили Балкан пре Јужних Словена. Други аргумент, који су користили историчари косовских Албанаца односи се на доказивање доприноса косовских Албанаца у партизанској борби и ослобађању Југославије. Та два историјска аргумента коришћена су како би указала на жртве Албанаца кроз историју. Важан аспект албанског национализма огледа се у захтеву за уједињењем свих Албанаца у једну државу, „велику Албанију“.⁴⁵⁹

Доминација конзервативног односно примордијалистичког схватања националног идентитета у Србији доприноси одржавању сегрегативног мултикултурализма. Овај приступ ограничава функције државе, има негативне импликације у политичкој култури, доприноси стварању нових расцепа у друштву. У таквим околностима тешко је редефинисати национални идентитет. Сегрегативни мултикултурализам је додатно ојачан чињеницом да је примордијалистичко схватање етничитета такође доминантно код политички најутицајнијих мањинских заједница (а потом следи инструменталистичко).

⁴⁵⁷ Детаљније на Политика Online (доступно: <http://www.politika.rs/scc/clanak/247464/Radikalni-islam-bomba-koja-otkucava-na-Kosovu> , приступљено 25.11.2020.)

⁴⁵⁸ Детаљније портал Спутњик (доступно: <https://www.radiokim.net/vesti/drugi-pisu/sputnjik-radikalni-islam-sve-veci-problem-na-kosovu.html> , приступљено 25.11.2020.)

⁴⁵⁹ Aleksandar Pavković, *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans*, Palgrave Macmillan, United States of America, (second edition) 2000, p. 85,86

8. ДРЖАВА - КЉУЧНИ ФАКТОР У СПРОВОЂЕЊУ РАЗЛИЧИТИХ ОБЛИКА ИНТЕГРАЦИЈЕ ЗА НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ

Постоје различити приступи држава у институционализацији различитости како би се очувала културна специфичност мањинских група. Државе, попут Шпаније, Италије, Велике Британије – имају развијене механизме децентрализације, како би избегле опасности које са собом носи мањински национализам. Са друге стране, поједине земље опирају се изградњи механизма за заштиту културних специфичности, негирајући и само постојање националних мањина (Грчка, Француска). Термин „национална мањина“ као етничка категорија није у употреби у Швајцарској, Белгији, Финској, итд. У модерној теорији и историји САД - а постоји порицање постојања националних мањина. Држава САД настоји да прикрије и порекне постојање националних мањина нудећи националним мањинским групама „имигрантски модел интеграције“.

Практични проблеми мултикултурализма односе се на: 1. одабир мањинских захтева које би требало уважити, у односу на оне које је потребно одбацити; 2. одређивање критеријума за идентификацију различитих форми угњетавања и 3. недовољну транспарентност у случају доношења политичких и законских решења, где је тешко разлучити да ли се она доносе на основу реалних проблема и потреба мањинских група или на основу мањинских захтева које су конципирани њихови политички лидери. Не може се јасно утврдити да ли одступањима у пракси доприносе снага или упорност мањинских захтева. Због тога Џопки и Лукс закључују да уколико се мрежа захтева све више шири, може се десити да у оквиру процеса дође до „тривијализације легитимних захтева“ правих жртви.⁴⁶⁰

Држава има важну улогу у процесу интеграције националних мањина. У правном систему државе ствара се институционални оквир који омогућава политичку и друштвену интеграцију мањинских група. Интегративна политика државе огледа се у унапређењу норми, процедура и институција које ће обезбедити заштиту етнокултурних идентитета. У Србији постоје институције на националном⁴⁶¹, покрајинском и локалном нивоу које обезбеђују заштиту националних мањина. Институције на регионалном нивоу (АП Војводина) издвајају се у погледу ефикасности, јер имају развијен афирмативан однос према различитости, који подстиче интеграцију мањинских група.⁴⁶² Степен етнокултурне разноликости (у одређеној држави) представља важан фактор у конципирању правних и политичких решења за мањинске групе.

⁴⁶⁰ Christian Joppke and Steven Lukes, Introduction: Multicultural Questions, in: *Multicultural Questions* (Edited by C. Joppke and S. Lukes), Oxford University Press, 1996, p. 13

⁴⁶¹ На републичком нивоу положајем националних мањина бави се Канцеларија за људска и мањинска права, Савет Владе Републике Србије за националне мањине, Министарство државне управе и локалне самоуправе – Сектор за људска и мањинска права и слободе, и ресорна министарства из области културе, образовања, запошљавања, итд. У Народној скупштини Републике Србије – Одбор за људска и мањинска права и равноправност полова.

⁴⁶² На регионалном нивоу - значајну улогу у заштити мањинских права поред Скупштине АП Војводине, имају Покрајински секретаријат за образовање, прописе, управу и националне мањине – националне заједнице и Покрајински омбудсман.

Ајлет Шашар сматра да држава игра кључну улогу у одређивању група којима ће бити додељена самоуправана права, као и давању овлашћења представницима који ће говорити у име одређене групе. Из тог разлога „акомодација идентитетских група у оквиру шире политичке заједнице никада није само чин „признавања“.⁴⁶³ Уколико држава прибегне „неинтервенистичкој политици“ политички лидерима мањинских група биће одрешене руке да врше промене унутар групе - попут „есенцијализације мањинских култура“, „експлоатације идентитета групе“, услед чега чланови групе нису у могућности да доводе у питање „основе традиције“.

Према ауторки Кристин Инглис разноликост мултиетничких држава изражава се кроз институционалну структуру, образац етничких односа, додељивање статуса конститутивних група за одређене мањинске групе – што значајно утиче на политичку дебату, исходе мултикултуралних политика и њихове варијације.

У оквиру мултикултуралне теорије можемо разликовати три врсте групних права које мањинске групе упућују држави. Прво - право на признавање различитости односи се на изузећа из закона, уколико поједине праксе у друштву нису у складу са религијским уверењима одређене мањинске групе. Друга врста права се односи на погодности (попут мера позитивне дискриминације / афирмативне акције) имају појединци захваљујући чланству у (мањинској) групи. Захваљујући мерама афирмативне акције појединци могу добити привилегован статус у сфери образовања, запослења, или у оквиру политичког процеса, у односу на већинско становништво. Спровођење мера афирмативне акције има за циљ исправљање неправди које су претрпеле мањинске групе у прошлости, што афирмативну акцију чини оправданом. Треће - право на самоуправу које представља средишњу тачку политике мултикултурализма и Кимликине одбране мултикултуралног грађанства. Право на самоуправу изводљиво је код територијалних група, прито - нација (*“proto - nations”*).⁴⁶⁴ Током деведесетих година 20. века институционализација самоуправних права везивала се за различите варијанте територијалног самоадминистрирања националних мањина и подривање политичких заједница. Међутим у новијој литератури постоји покушај рехабилитовања мањинске самоуправе кроз концепт културне аутономије која је више допринела у заштити колективних права, него дуже присутна и често оспоравана територијална аутономија.⁴⁶⁵

Примена принципа етнокултурне правде и интеграција националних мањина наилазе на бројне препреке. Национална мањина – Роми представља највећи изазов за државу која треба да пронађе механизме у заштити права ове најбројније националне мањине. Примена принципа етнокултурне правде и инситуционализовање права припадника ромске заједнице отежана је због непостојања компетентне политичке елите у оквиру ромске заједнице, добровољне маргинализације и асимилације Рома, што представља супротан пример од Албанаца на Косову и на југу Србије. Велики број Рома суочава се са проблемом остваривања права на лична документа и нису уписани у

⁴⁶³Ayelet Shachar, *The Paradox of Multicultural Vulnerability: Individual Rights, Identity Groups and State*, in: *Multicultural Questions* (Edited by C. Joppke and S. Lukes), Oxford University Press, 1996, p.94

⁴⁶⁴ Christian Joppke and Steven Lukes, *Introduction: Multicultural Questions*, p. 14

⁴⁶⁵ Јелена Лончар и Никола Бељинац, *Културна аутономија националних мањина: теоријске претпоставке и практични изазови*, стр. 11-13

матичне књиге. Потписивањем споразума о апатридији Србија се обавезала да ће искоренити проблем апатридије.⁴⁶⁶

Друго ограничење у интеграцији националних мањина је однос државе Србије и националних мањина у условима „секуритизације етничких односа“. У Централној и Источној Европи односи држава - мањина су „секуритизовани“. Држава неће пренети овлашћења на одређене групе за које сматра да ће сарађивати са непријатељима, са суседном (матичном) државом, јер би представљале претњу по националну безбедност. То се назива „секуритизација етничких односа“ („*sekuritization of ethnic relations*” – Оле Вевер). Доминантне групе већинског становништва имају утисак да су биле жртве својих мањина, које су сарађивале са непријатељима (случај Муслимана и Албанаца у Србији и Македонији). У условима секуритизације, држава може поставити ограничења у демократском процесу, како би се заштитила. У тој атмосфери мањинска самоорганизација може бити законски ограничена (нпр. забрањују се мањинске политичке странке), мањински лидери могу бити под тајним надзором полиције, истицање одређених врста захтева може бити проглашени за незаконите (захтеви за сецесијом).⁴⁶⁷

У прошлости Србија се суочавала са изазовима у интеграцији Албанаца на Косову и Метохији, а затим и на југу Србије. „Споразум о самоуправи на Косову“ потписан је у Паризу, 1999. године. Овај документ су потписали представници Владе Србије и Владе СРЈ, као и представници седам етничких заједница – Срба, Црногораца, Албанаца, Муслимана, Турака, Рома и Египћана. Делегација косовских Албанаца одбацила је овај споразум на преговорима у Рамбујеу.⁴⁶⁸

После сукоба на југу Србије у мају 2001. године између српских снага безбедности и Ослободилачке војске Бујановац, Прешево и Медвеђа, држава Србија се нашла пред важним задатком да интегрише, односно реинтегрише Албанце са југа у државни, друштвени и политички систем. Прво је потписана „Декларација о

⁴⁶⁶ Министарка државне управе и локалне самоуправе Марија Обрадовић, заменица Заштитника грађана Јелена Стојановић и шефица Представништва Високог комесаријата УН за избеглице (УНХЦР) Франческа Бонели потписале су 10.02.2022. трећи по реду Споразум о разумевању и наставку сарадње на искорењивању апатридије у Србији. UNHCR Србија: <https://www.unhcr.org/rs/19775-nastavak-saradnje-u-oblasti-iskorenjivanja-apatridije-u-srbiji.html>, приступљено: 15.02.2022.

⁴⁶⁷ Will Kymlicka, Multiculturalism and minority rights: West and East, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2002, p. 20-21

⁴⁶⁸ Лист *Телеграф*, Слобина задња понуда западу, 13.08.2018 (Законодавну функцију би имао косовски парламент који чини 130 чланова, од којих 95 бирају грађани непосредно, по пропорционалном изборном систему, при чему је Космет једна изборна јединица. Преосталих 35 чланова косовског парламета бирале би националне заједнице Албанаца, Срба, Турака, Рома, Египћана, Горанаца и Муслимана – свака по пет члана. Министарски савет би имао извршну функцију, чија је надлежност требало да буде извршавање прописа Космета и предлози за њихово доношење у скупштини Космета. Судску власт би обављали судови републике Србије, косметски судови и судови националних заједница. У општинама на Космету предвиђено је образовање локалне полиције према националној структури становништва. На републичком, савезном нивоу – грађане Космета представљало би 10 посланика у Већу грађана Савезне скупштине и најмање 20 посланика у Скупштини Републике Србије. У Савезној влади и Влади Републике Србије Албанци би имали најмање по једног члана. Из редова грађана на Косову бирани би се најмање један судија у Савезном суду и три судије у Врховном суду Србије.) Доступно на: <https://www.republika.rs/vesti/tema-dana/80693/foto-ekskluzivna-dokumenta-slobina-poslednja-ponuda-zapadu-pred-bombardovanje> (04.05.2022.)

демилитаризацији“ позната као „Кончуљски споразум“ (назив који употребљавају Албанци). Како би криза на југу Србије била решена, држава је преузела важну улогу и интеграцији Албанаца и потписала три обавезујућа документа: „План и програм за решавање кризе на Косову“ (2001), Споразум о принципима реконструкције Координационог тела (2009) и „План седам тачака“ (2013).

Влада Републике Србије је у фебруару 2001. године усвојила „План и програм за решавање кризе на Косову“ познат као „Човићев план“ чиме су обустављени оружани сукоби. Овај план подржали су ОЕБС, УН и некадашњи амбасадор САД – а у Београду Вилијам Монтгомери. Циљеви програма били су:

- Елиминисање свих облика угрожавања уставног поретка, суверенитета и интегритета СРЈ и Србије;
- Успостављање пуне личне и колективне сигурности;
- Изградња мултиетничког и мултиконфесионалног друштва у начелима демократије, уз пуно поштовање људских и мањинских права, као и права свих грађана по највишим стандардима;
- Просперитетни и брзи економски развој ових општина уз финансијску подршку међународне заједнице.

Важно је истаћи да је програм садржао рокове за које је требало извршити преузете обавезе, не дужи рок од 36 месеци од потписивања споразума. Према Споразуму о принципима реконструкције Координационог тела (2009) било је предвиђено формирање осам радних група из важних животних области где би били укључени представници општина Прешево, Бујановац и Медвеђа. То се није реализовало. Према „Плану седам тачака“ (2013) Влада Републике Србије прихватила је обавезе у афирмацији Албанаца на југу Србије, из седам области: 1. заступљеност / интеграција у државне институције, 2. економски опоравак, 3. службена употреба језика, писма и националних симбола, 4. децентрализација у правосуђу, 5. образовање, култура и медији, 6. здравствена и социјална заштита, и 7. безбедност и мере за успостављање поверења.⁴⁶⁹

Кристин Инглис приликом разматрања интеграције мањинских група и њиховог односа према већинском становништву, покреће тзв. политичке и симболичке одговоре државе. Ова питања разликују међу групама и мењају се током времена. Политички одговори државе на захтеве етничких мањина зависе од усвојеног модела за управљање етнокултуралном различитошћу. Занимљиво је да ауторка за културне захтеве мањинских група предвиђа политичке одговоре државе. Симболичка питања односе се на формулацију појмова попут „етничка група“, „национална мањина“, и односе се на изражавање идентитета мањинских група. За разлику од њих, политичка питања помажу мањинским групама да изразе посебне елементе етничке групе (језик, религију...) и односе се на партиципацију етничких група у процесу доношења политичких одлука и правних аката. Инглис упозорава да је важно питање о степену политичке независности, уколико мањинске групе имају територијалну основу.⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ План и Програм за решавање кризе у општинама Бујановац, Прешево и Медвеђа (2001), у: *(Не)имплементација владиних споразума у вези са југом Србије*, стр. 20

⁴⁷⁰ Christine Inglis, Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity, *UNESCO Policy Papers 4*, 1996, p. 34-35

Политички одговори државе

Језик мањинских група:

- Службена употреба мањинског језика
- Настава и учење на језику мањине
- Постојање радио, тв и штампаних медија на језику мањине
- Употреба мањинског језика у институцијама: здравства, социјалних услуга, правосуђа

Религија:

- Слобода и могућност практиковања, присуства и посматрања верских ритуала и пракси
- Институционалне структуре које уважавају религијским начелима мањинских група

Правни статус:

- Приступ држављанству у земљи са сталним местом боравка
- Могућност двојног држављанства
- Могућност посебног статуса за етничку мањину
- Слобода удруживања међу припадницима етничких група; право на формирање друштвених организација мањина и слободно изражавање културе

Образовање:

- Једнакост у образовању - израда наставних планова која укључују искуства мањинских група

Радни однос:

- Приступ запошљавању без дискриминације - признавање постојећих квалификација и искуства

Здравствене и социјалне услуге:

- Приступ информацијама о функционисању здравства и систему социјалне заштите
- Доступност ових услуга на начин који узима у обзир културне обрасце мањинских група

Становање:

- Приступ становању без дискриминације

Расизам/ дискриминација: одсуство расизма и дискриминаторних пракси

Национални идентитет: место мањинских група у оквиру националног идентитета државе

Слика бр. 4: Политички одговори државе на захтеве мањинских група⁴⁷¹

Институционализација мањинских права у Србији укључује заштиту индивидуалних и колективних мањинских права. Као што смо навели правни систем Србије ослања се на принципе и документе из области међународног права међу којима су

⁴⁷¹ Christine Inglis, *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity*, p. 35-36

Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966), Оквирна конвенција за заштиту националних мањина и Европска конвенција о регионалним и мањинским правима. Устав Републике Србије (2006) у великом броју чланова предвиђа широки спектар мањинских права - чланови 75, 76, 77, 78, 79, 80 и 81. предвиђају могућност реализације колективних права за националне мањине. Поред наведеног, правни систем заштите националних мањина у Србији обухвата и законске и подзаконске акте из области мањинских права, као и опште акте аутономних покрајина и јединица локалне самоуправе.

Заштита мањинских права заузима значајно место у процесу приступања Србије Европској Унији. У септембру 2015. године објављен је Акциони план за Поглавље 23. Акциони план за преговарачко поглавље 23 односи се на унапређење законодавног и институционалног оквира за заштиту националних мањина коју Србија спроводи у процесу евроинтеграција. Посебан план који се односи на заштиту мањинских права је Акционог плана за остваривање права националних мањина, усвојен је 03.марта 2016. године. Формирана је радна група за израду Акционог плана за остваривање права националних мањина.

Члан 1. Устава Републике Србије (2006) који гласи „Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе,..“ – осујетио је развој интегративног модела мултикултурализма . Поједини чланови устава створили су услове за развој сегрегативног мултикултурализма као одрживог модела. У члану 81, који гласи: „У области образовања, културе и информисања Србија подстиче дух толеранције и међукултурног дијалога и предузима ефикасне мере за унапређење узајамног поштовања, разумевања и сарадње међу свим људима који живе на њеној територији, без обзира на њихов етнички, културни, језички или верски идентитет“ – видимо опредељење државе да толерише разлике и узајамно толерисање, а не на јачање поверења.⁴⁷² Недоследност мултикултурне политике у Србији карактерише: 1. централизовани систем мањинских самоуправа; 2. партократски карактер државе који се огледа у деструктивном утицају политичких партија на избор и рад мањинских самоуправа, 3. сегрегациони карактер мултикултуралних политика које не кореспондирају са мултиетничком природом државе и 4. делимична доступност културне аутономије за мале и раштркане националне мањине.⁴⁷³

8.1. Политичка интеграција националних мањина

Интеграција мањинских група обухвата политичку, културну и друштвену сферу. Према Биберу, интеграција националних мањина може бити остварена кроз различите моделе политичког представљања националних мањина.

Постоји пет модела:

⁴⁷² Goran Bašić, Policy of multiculturalism in Serbia: Between Legal Confusion and Social Segregation, in: *Multiculturalism in Public Policies* (edited by G. Bašić, M. Žagar, S. Tatalović), Institute of Social Science Belgrade, 2018, p. 70

⁴⁷³ *Ибид*, p. 73

1. Мањинска удружења или савези – који имају само формалну улогу представљању мањина. У оквиру овог модела може доћи до деполитизације одређених одлука везаних за опстанак мањинских група.
2. Институције попут националних савета који званично заступају интересе мањинских група.
3. Мултиетничке партије заступају интересе више етничких заједница. Овај модел предвиђа компромисе, договарање (између политичких лидера) и усаглашавање етничких разлика, услед чега постоји ризик да интереси одређене мањинске групе буду занемарени.
4. Политичке странке националних мањина односно „етничке странке“ које заступају интересе једне етничке заједнице.
5. Резервисана места у парламенту – као мера афирмативне акције – где се мањинским групама обезбеђује одређени број места у законодавним телима или чак у органима извршне власти. Резервисана места у парламенту на основу етничке припадности имају: Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Румунија, Косово од 2001. године – што се може описати као наставак разрађеног институционализованог етничког представљања из комунистичког периода и институције „кључа“.⁴⁷⁴

Члан 3. Закона о политичким странкама (2009) предвиђа постојање политичких партија националних мањина. Политичка странка националне мањине дефинисана је као „политичка странка чије је деловање посебно усмерено на представљање и заступање интереса једне националне мањине и заштиту и унапређење права припадника те националне мањине у складу са уставом, законом и међународним стандардима, уређено оснивачким актом, програмом и статутом политичке странке“. У члану 9. наводи се да „политичку странку националне мањине могу оснивати најмање 1.000 пунолетних и пословно способних држављана Републике Србије“.⁴⁷⁵

Према листи Републичке изборне комисије регистровано је 128 политичких партија од тога је 78 партија националних мањина.⁴⁷⁶ Према Споразуму о унапређењу изборних услова за одржавање избора (2021) број потписа за кандидовање мањинских листа на парламентарним изборима смањен је на 5.000, уместо 10.000 који је важио и за већинске и мањинске партије.

⁴⁷⁴ Florian Biber, *Political Parties and Minority Participation*, Fridrich Ebert Stiftung – Office Macedonia, Skopje, 2008, p. 11-12 (У првој половини деведесетих година 20. века Македонија је била једина земља у Југоисточној Европи, која је припаднике (албанске) мањинске групе укључила у рад Владе. У Србији су у периоду од 2000 – 2003. године припадници мађарске националне мањине учествовали у ДОС-овој влади.

Међународни споразуми који садрже одредбе о политичкој партиципацији националних мањина: Универзална декларација о људским правима (1948); Пакт о грађанским и политичким правима (члан 23); Оквирна конвенција за заштиту националних мањина; Копенхашки споразум („критеријуми“ неопходни за пријем нових држава чланица у ЕУ); Препоруке из Лунда, Љубљанске смернице.)

⁴⁷⁵ Закон о политичким странкама, Сл. гласник РС, бр. 36/2009 и 61/2015 – одлука УС, доступно: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/zakon-o-politickim-strankama.pdf>, приступљено: 30.03.2022.

⁴⁷⁶ Списак политичких странака, Републичка изборна комисија, доступно: <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/sr/101/politicke-stranke.php>, приступљено: 12.11.2022.

После измена Закона о политичким странкама, 2020. године отклоњен је само мањи део проблема са којим се суочавају партије националних мањина. Измене су укључивале промену члану 18. односно додат је став да назив политичке странке националне мањине мора да садржи назив националне мањине чије интересе представља и заступа. Како би се спречиле злоупотребе статуса партије националне мањине у изборном процесу, промењен је члан 81. Закона о избору народних посланика према којем Републичка изборна комисија може одлучивати о томе да ли ће одређена странка имати статус мањинске партије. Републичка изборна комисија може затражити мишљење надлежног националног савета националне мањине о томе да ли је подносилац изборне листе политичка странка националне мањине или коалиција политичких странака националних мањина.⁴⁷⁷ Национални савети су добили нову улогу која је изазвала негодовање код појединих партија националних мањина - бошњачких и мађарских. Некадашњи лидер Странке правде и помирења Муамер Зукорлић изнео је став да се не слаже са овим правилом, јер би у том случају његов политички конкурент СДА Санџака Сулејман Угљанин који контролише Бошњачки национални савет требало да му дозволи учешће на изборима. Такође су политички лидери из Демократске заједнице критиковали ове допуне јер и оне отварају нове могућности за злоупотребу. Арон Чонка из ДЗВМ сматрао је да пошто је СВМ има већину у Мађарском националном савету, може да се догоди да не издају ту потврду и да тако спречи ДЗВМ да као мањинска странка да учествује на локалним, покрајинским и републичким изборима“.⁴⁷⁸

Члан 81. Закона о избору народних посланика мењан је два пута 2004. и 2020. године. У Србији су 2004. године усвојене мере позитивне дискриминације за националне мањине укидањем изборног прага за мањинске листе од 5%, и уведен природни праг инклузивности. После прве измене Закона о избору народних посланика и члана 81. „Политичке странке националних мањина и коалиције политичких странака националних мањина учествују у расподели мандата и кад су добиле мање од 5% гласова од укупног броја бирача који су гласали“. Тиме је укинут законски изборни праг за националне мањине и уведен „природни праг“ који представља „максималну препреку коју мањинске странке треба да прескоче, и она износи 0,39% гласова, али у зависности од броја „расутих гласова“ може бити и нижи“.⁴⁷⁹ Примена „природног прага“ на републичком нивоу фаворизовала је бројчано доминантне и територијално концентрисане националне мањине (Мађари, Бошњаци и Албанци), које иначе нису имале проблем са политичком партиципацијом. Док је за бројчано инфериорне мањинске групе самостално учешће на

⁴⁷⁷ Закон о избору народних посланика: 35/2000-897, 57/2003-41 (УС), 72/2003-1 (др.закон), 18/2004-1, 85/2005-30 (др. законик), 101/2005-28 (др. закон), 104/2009-57 (др. закон), 28/2011-22 (УС), 36/2011-93, 12/2020-3, 68/2020-3 (У члану 81. наводи се да је политичка странка националне мањине она странка за коју је Републичка изборна комисија утврдила да јој је основни циљ представљање и заступање интереса националне мањине и заштита и побољшање права припадника националне мањине, у складу с међународно правним стандардима. О томе да ли подносилац изборне листе има положај политичке странке националне мањине или коалиције политичких странака националних мањина одлучује Републичка изборна комисија посебним решењем при проглашењу изборне листе, а на предлог подносиоца изборне листе који мора бити достављен при подношењу изборне листе.)

⁴⁷⁸ Сајт Н1 инфо (доступно: <https://rs.n1info.com/vesti/a567182-nacionalne-manjine-razlicito-o-izmenama-zakona-o-izboru-poslanika/>, приступљено: 09.03.2022.)

⁴⁷⁹ Милан Јовановић и Душан Вучићевић, *Реформа изборног система система Републике Србије*, Национална коалиција за децентрализацију, мај 2019, стр. 4

парламентарним изборима и освајање мандата остало и даље недостижно. Тиме је ојачана постојећа позиција партија које већ имају успостављен монопол у етничким групама.

Изборни прагови представљају „најчешће коришћене инструменте“ који утичу на деловање мањинских партија, и они могу „намерно или случајно искључити мањинске странке“.⁴⁸⁰ Увођење “природног прага“ за партије националних мањина представљало је одговор на неуспех мањинских партија да пређу ефективан изборни праг од 5% - када је 2003. године коалиција „Заједно за толеранцију – Чанак, Каса, Љајић“ остала ван парламента, освојивши 4,2% гласова. Измене Закона о избору народних посланика 2004. године и увођење афирмативних мера за националне мањине усвојене су без јавне расправе. То је представљало „најочљивији пример договорене мултикултуралности“ између парламентарних и мањинских партија, јер је на тај начин омогућено бројчаним и хомогеним националним мањинама да уђу у парламент. Други такав пример је доношење Закона о националним саветима националних мањина, 2009. године, као и након његових допуна 2013. године.⁴⁸¹

Афирмативне мере први пут су примењене у септембру 2004. године на покрајинским нивоу, на изборима за Скупштину АП Војводине. Афирмативне мере нису довеле до битније промене до тада постојећег односа политички снага. Већину посланичких места као и до тада освојили су представници мађарских политичких партија, по комбинованом изборном систему (60 посланика по пропорционалном и 60 посланика по већинском изборном систему). Савез војвођанских Мађара (СВМ) освојио је 11 посланичких места (6 са пропорционалне листе, и 5 са већинске) и један представник Демократског савеза војвођанских Мађара (ДСВМ).⁴⁸² Припадници националних мањина подржавају политику афирмативних мера на националном и локалном нивоу, јер се тиме обезбеђује њихова политичка интеграција. Према истраживању Центра за истраживање етницитета (2020): 80,5% припадника албанске националне мањине, 83,5% припадника бошњачке, 88,7% припадника мађарске, 75,9% припадника хрватске, 86,7% припадника ромске, 8% припадника румунске и 73,5% припадника словачке националне мањине подржавају примену афирмативних мера приликом избора за народну скупштину. Са друге стране, припадници већине – Срби тачније 92,9% сматра да посланици у народној скупштини треба да заступају интересе свих грађана без обзира на националност.⁴⁸³

Пре расписивања парламентарних избора 2020. године измењена су изборна правила. Скупштина Србије је 7. фебруара 2020. године усвојила измене Закона о избору народних посланика и Закона о локалним изборима.⁴⁸⁴ Према члану 81. „Политичке

⁴⁸⁰ Флоријан Бибер, *Институционализирање етничности*, бр. 25, Форум Босне, 2004, стр. 33

⁴⁸¹ Горан Башић, Друштвено и политичко организовање Рома у Србији, у: *Роми Србије у 21. веку*, Српска академија наука и уметности, Београд (ур: Т. Варади), Београд, 2018, стр. 157

⁴⁸² Горан Башић, *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, Центар за истраживање етницитета, Београд, 2006, стр. 76

⁴⁸³ *Истраживање социјалних односа између етничких заједница*, Центар за истраживање етницитета, Београд, 2020, стр. 65, 90, 135, 165, 209, 324

⁴⁸⁴ Пре него што су расписани парламентарни избори 2020. (4. марта 2020. године), посланици Српске напредне странке (СНС) су 21.01.2020. године поднели Предлог закона о изменама закона о избору народних посланика, у којем је поново предложена измена члана 81. односно смањење изборног цензуса са

странке националних мањина и коалиције политичких странака националних мањина учествују у расподели мандата и кад су добиле мање од 3% гласова од укупног броја бирача који су гласали, при чему се приликом расподеле мандата применом система највећег количника, количници свих изборних листа политичких странака националних мањина и коалиција политичких странака националних мањина увећавају за 35%“.⁴⁸⁵ Ова промена односила се на републички, покрајински и локални ниво. Измена овог важног изборног механизма омогућила је најбољи изборни резултат за партије националних мањина на републичком нивоу до сада, али је на локалном допринела неадекватној репрезентативности и продубила поделе унутар појединих националних заједница, као нпр. Бошњака и Албанаца. Укупно осамнаест мандата за улазак у парламент припали су партијама националних мањина (Савез војвођанских Мађара, Странка правде и помирења – Демократска партија Македонаца, Албанска демократска алтернатива – Уједињена долина и СДА Санџака.). На изборни резултат мањинских партија, утицао је бојкот избора опозиционих странака. Изборе су бојкотовале странке окупљене у опозиционом Савезу за Србију (Демократска странка, Странка слободе и правде, Покрет Двери, Народна странка, Покрет за преокрет и Заједно за Србију) и Покрет слободних грађана, наводећи да нису испуњени услови да избори буду организовани на демократски и фер начин.⁴⁸⁶

Пре него што су расписани парламентарни избори 2022. године потписан је Споразум о унапређењу изборних услова (2021). Споразум предвиђа смањење потребног броја потписа бирача за подношење изборне листе странке националне мањине на парламентарним, покрајинским и локалним изборима. У члану 13. тачка 1. Споразума наводи се да: Законом о избору народних посланика број потписа бирача који је потребан за подношење изборне листе странке националне мањине на изборима за народне посланике треба смањити на 5.000. У тачки 3. наводи се да покрајинском скупштинском одлуком о избору посланика у Скупштину Аутономне покрајине Војводине број потписа бирача који је потребан за подношење изборне листе на покрајинским изборима се смањује са 6.000 на 4.000, а број потписа бирача за подношење изборне листе странака националних мањина на покрајинским изборима са 3.000 на 2.000 потписа.⁴⁸⁷

5% на 3% за политичке партије. Иста промена предвиђена је и за локални ниво, јер је истовремено поднет Предлог закона о изменама и допуни закона о локалним изборима.

⁴⁸⁵ Закон о избору народних посланика „Службени гласник РС“, бр. 35/2000, 57/2003 – одлука УСРС, 72/2003 – др. закон, 75/2003 – испр. др. закона, 18/2004, 101/2005 – др. Закон, 85/2005 – др. закон, 28/2011 – одлука УС, 36/2011, 104/2009 – др. закон, 12/2020 и 68/2020.

⁴⁸⁶ Слободна Европа, *Део опозиције представио програм за бојкот избора у Србији*, доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/opozicija-bojkot-program/30411686.html>, приступљено: 13.11.2020.

⁴⁸⁷ Споразум о унапређењу изборних услова потписан је 29.10.2021. Споразум је настао као резултат међустраничног дијалога, без посредовања Европског парламента. Потписали су га председник Народне скупштине Ивица Дачић (СПС) и представници Српске напредне странке, Двери, Доста је било, Српске радикалне странке, Покрета обнове Краљевине Србије, Демократске странке Србије, Заветника и Здраве Србије. У закључку споразума наведено је да ће се редовни избори за председника републике, редовни избори за одборнике у скупштини града Београда и ванредни избори за народне посланике Народне скупштине – одржати 3. априла 2022. године.

(доступно: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/dokumenta/013-217_21_Sporazum.pdf, приступљено: 10.12.2021.)

8.2. Друштвена интеграција националних мањина

Националне мањине у Србији имају различите потенцијале за друштвену интеграцију. Припадници мањинских група гравитирају ка местима која традиционално и у већем броју насељавају, што умањује потенцијале друштвене интеграције. Средњи потенцијал за друштвену интеграцију имају мањинске групе Бошњаци, Мађари и Словаци.⁴⁸⁸ Испитаници ромске (85,9%) и румунске (78,9%) националне мањине показују снажну емотивну везаност за Србију. Код Румуна имамо назнаке друштвене асимилације, док у случају Рома постоје потенцијали за друштвену интеграцију. Национална мањина Албанци имају низак потенцијал за друштвену интеграцију, јер нису чврсто повезани са Србијом, и имају снажне емотивне везе са државом порекла, чак 79% испитаних албанаца везано је за Албанију.⁴⁸⁹

Важан аспект мањинске политике је равномерна заступљеност припадника националних мањина у раду органа јавне власти и јавним службама. Подстицање равномерне заступљености националних мањина у јавној управи представља важан сегмент интегративног мултикултурализма. Истраживање Центра за истраживање етничитета (2020) показује да припадници националних мањина подржавају политику афирмативних мера приликом запослења – 85,7% испитаника албанске, 83,9% бошњачке, 83,5% мађарске, 70, 4% хрватске, 88,8% ромске, 63,5% румунске и 53,7% словачке националне мањине. Припадници већинског становништва подељени су око става за политику афирмативних мера – 40,6% подржава, 37,8% не подржава и 18,7% неопредељених.⁴⁹⁰

У члану 77. Устава Републике Србије наводи се да: „припадници националних мањина имају, под истим условима као остали грађани, право да учествују у управљању јавним пословима и да ступају на јавне функције. При запошљавању у државним органима, јавним службама, органима аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе води се рачуна о националном саставу становништва и одговарајућој заступљености припадника националних мањина“. Такође, члан 4. став 3 измењеног Закона о заштити права и слобода националних мањина наводи се да ће „неће се сматрати дискриминацијом мере за унапређење пуне и ефективне равноправности у запошљавању..“, као и да ће „органи власти ће доносити правне акте и предузети мере у циљу поправљања положаја лица која припадају ромској националној мањини“ (став 2.) Према члану 15. Закона о потврђивању Оквирне конвенције за заштиту националних мањина („Сл. лист СРЈ – Међународни уговори”, број 6/98) неопходно је да држава створи

⁴⁸⁸ Код Бошњака везаност за Србију и матичну државу Босну и Херцеговину је средњег интезитета. Приближан број, односно 63,1% Бошњака везано је за БиХ, док је 63,8% везано за Србију. Подаци испитаника национална мањине Мађари показују да је 80,6% везано за Србију, док је 77,6% везано за Мађарску, док је 75% испитаних Словака везано за Србију, а 70,6% за Словачку. Према: *Истраживање социјалних односа између етничких заједница у Србији*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2020, стр. 155,190,345

⁴⁸⁹ *Истраживање социјалних односа између етничких заједница у Србији*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2020, стр. 118,270,304

⁴⁹⁰ *Ибид*, стр. 98, 135, 168, 209, 249, 287, 324, 54

услове потребне за делотворно учешће припадника националних мањина у културном, друштвеном и економском животу и јавним односима, посебно оним који се на њих односе.

У Акционим плану за остваривање права националних мањина (2016) велика пажња је посвећена одговарајућој заступљености припадника националних мањина у јавном сектору и јавним предузећима. Акционим планом предвиђене су предности за припаднике националних мањина при запошљавању. То је изискивало усвајање одговарајућих измена и допуна Закона о заштити права и слобода националних мањина 2018. године као и усвајањем Закона о запосленима у јавним службама. У Четвртом мишљењу о Србији Саветодавног комитета оквирне конвенције за заштиту националних мањина позитивно су оцењене применљиве уставне и законске одредбе усмерене на подстицање адекватне заступљености националних мањина у јавној управи. Међутим, недостатак података о етничкој припадности запослених у јавној служби отежао је утврђивање заступљености националних мањина.⁴⁹¹

После усвојања Закона о изменама Закон о запосленима у јавним службама 2018. године, чија је примена била одложена за 1. јануар 2020. – омогућено је сразмерно и делотворно учешће националних мањина у државној управи.⁴⁹² Закон о изменама и допунама Закона о јавним агенцијама („Службени гласник РС“, бр. 47/18) поред увођења принципа заслуга у систем запошљавања у јавним агенцијама, предвиђа да приликом пријема у радни однос предност има једнако квалификовани кандидат, припадник националне мањине која није довољно заступљена. Према члану 9. Закона о државним службеницима (Сл. гласник РС бр. 79/05 , 81/05 - исправка, 83/05 - исправка, 64/07 , 67/07 - исправка, 116/08 , 104/09 , 99/14 , 94/17 , 95/18 , 157/20) утврђено је начело једнаке доступности радних места, наводи се да „при запошљавању у државне органе води се рачуна о томе да национални састав, заступљеност полова и број особа са инвалидитетом одслика у највећој могућој мери структуру становништва“.⁴⁹³

Служба за управљање кадровима Владе Републике Србије водила је Регистар запослених у јавном сектору, међутим нису се уносили подаци о националној припадности запослених јер Закон о државним службеницима није прописивао да се тражи та врста података од државних службеника.⁴⁹⁴ После измене Закона о државним

⁴⁹¹ У циљу спровођења Закона о запосленима у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе, на предлог Министарства државне управе и локалне самоуправе Влада Републике Србије усвојила је : Уредбу о критеријумима за разврставање радних места и мерилима за опис радних места службеника у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе (Сл. Гласник РС, бр. 88/16 и 113/17), Уредбу о критеријумима за разврставање радних места и мерила за опис радних места намештеника у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе(Сл. Гласник РС, бр. 88/16) и Уредбу о спровођењу интерног и јавног конкурса за попуњавање радних места у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе (Сл. Гласник РС, бр. 95/16).

⁴⁹² Извештај о спровођењу Акционог плана за остваривање права националних мањина (за активности у I и II кварталу 2021. године), стр. 1260-1264 (доступно: <https://www.minljmpdd.gov.rs/manjinske-politike.php>, 08.02.2022.)

⁴⁹³ Закон о државним службеницима (Сл. гласник РС бр. 79/05 , 81/05 - исправка, 83/05 - исправка, 64/07 , 67/07 - исправка, 116/08 , 104/09 , 99/14 , 94/17 , 95/18 , 157/20), доступно:<http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/Zakon-o-drzavnim-sluzbenicima.pdf>, приступљено: 15.02.2022.

⁴⁹⁴ Горан Башић и Мирјана Пајванчић, *Од сегрегативне ка интегративној политици мултикултуралности*, стр. 148

службеницима, према члану 160. У Централну кадровску евиденцију уписује се национална припадност, уколико се државни службеник, односно намештеник добровољно изјасни о овом податку.⁴⁹⁵

Статистички подаци о заступљености припадника националних мањина као носилаца јавнотужилачке функције, прикупљени на основу Анализе стања у јавним тужилаштвима сачињене током 2016. године на основу добровољног изјашњавања и показују да је највећи број припадника националних мањина заступљен у Апелационом јавном тужилаштву Нови Сад (видети табелу бр. 4).⁴⁹⁶

Табела бр. 4: Подаци о заступљености припадника националних мањина као носилаца јавнотужилачке функције, 2016. године

Подручје јавног тужилаштва	Систематизован број носилаца јавнотужилачке функције	Попуњен број носилаца јавнотужилачке функције	Број припадника националних мањина
Апелационо јавно тужилаштво Нови Сад	176	154	15
Апелационо јавно тужилаштво Београд	249	222	7
Апелационо јавно тужилаштво Крагујевац	184	155	6
Апелационо јавно тужилаштво Ниш	150	123	3

Према извештају Покрајинског омбудсмана за 2014. годину припадници мађарске, румунске, словачке и хрватске националне мањине подзаступљени у покрајинским органима управе у односу на проценат њихове заступљености у структури становништва Аутономне покрајине Војводине, док су припадници русинске националне мањине презаступљени. Укупан број неизјашњених о националној припадност у покрајинским

⁴⁹⁵ Закон о државним службеницима ("Сл. гласник РС", бр. 79/2005, 81/2005 - испр., 83/2005 - испр., 64/2007, 67/2007 - испр., 116/2008, 104/2009, 99/2014, 94/2017, 95/2018 и 157/2020), доступно: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/Zakon-o-drzavnim-sluzbenicima.pdf>, приступљено: 15.02.2022

⁴⁹⁶ Четврти периодични извештај достављен Генералном секретару Савета Европеу складу са чланом 25. Оквирне конвенције, Београд, септембар 2018, стр. 196 (Према статистичким подацима о заступљености припадника националних мањина као носилаца судијске функције, прикупљених на основу Анализе стања у судовима сачињене током 2016. године, на основу добровољног изјашњавања - највећи број носилаца судских функција који се изјашњавају као припадници националних мањина су у Апелационом суду Нови Сад - 15, док у Апелационом јавном тужилаштву Београд – 7, Апелационом јавном тужилаштву Крагујевац – 6, Апелационом јавном тужилаштву Ниш – 3), доступно: <https://www.minljmpdd.gov.rs/lat/medjunarodni-ugovori-konvencija-CEDAW.php>, приступљено: 01.12.2021.

органима износи 223, односно 18.47%, док су у структури становништа Аутономне покрајине Војводине тај број знатно нижи – 4.19%.⁴⁹⁷

Покрајински секретаријат за образовање, прописе, управу и националне мањине - националне заједнице, крајем 2016. и почетком 2017. године спровео је анкету којом су била обухваћена 23 органа и организације АП Војводине. Од укупно 1.180 запослених у органима и организацијама АП Војводине - 175 лица навело је другачију националну припадност од српске, док се 113 лица није национално определило, што показује да се од 2015. до 2016. године број неопређених у покрајинским органима преполовио (видети табелу бр. 5).⁴⁹⁸

Табела бр. 5: Национална припадност запослених у органима и организацијама АП Војводине, крајем 2016. и почетком 2017. године

Запослени у органима и организацијама АП Војводине – укупно 1.180 запослених		
Мађари	66	5,6 %
Хрвати	24	2,03 %
Словаци	20	1,7 %
Црногорци	19	1,6%
Русини	13	1,1%
Румуни	10	0,85%
Роми	4	0,33%
Буњевци	1	0,08%
Неопређени	113	9,6%
Остали	18	1,5%

Важан елемент у укључивању националних мањина у рад државне управе укључује напоре државе односно Министарства унутрашњих послова да полицијске снаге одражавају национални састав становништва. Министарство унутрашњих послова поступа у складу са Националном стратегијом запошљавања за период 2011 - 2020. године, те се запошљавању припадника националних мањина посвећује посебна пажња ради остваривања њихове пуне равноправности. Према евиденцији Министарства унутрашњих послова, 2016. године - међу запосленима је 704 (1,64%) Црногораца, 52 (0,12%) Хрвата, 239 (0,57%) Албанаца, 293 (0,7%) Мађара, 54 (0,13%) Македонаца, 48 (0,11%) Бугара, 2 (0,02%) Чеха, 32 (0,08%) Румуна, 34 (0,08%) Русина, 86 (0,2%) Словака, итд. У складу са Стратегијом за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период 2016 - 2025. године број запослених по организационим јединицама, који се декларишу као припадници ромске националности, био је 30, што износи 0,07 % запослених.⁴⁹⁹

У случају Албанаца на југу Србије, стварање мултиетничке полиције представљало је један од значајнијих елемената у интеграцији Албанаца, након кризе и оружаних сукоба 2001. године. Потписан је документ „Принципи за мултиетнички

⁴⁹⁷ Извештај Покрајинског Омбудсмана за 2014. годину, стр. 88

(доступно: https://www.ombudsmanapv.org/ombapv/sr/doc/dokumenti/izvestaji/Godisnji_izvestaj_PZG_2014.pdf, приступљено: 20.02.2022.)

⁴⁹⁸ Четврти периодични извештај достављен Генералном секретару Савета Европеу складу са чланом 25. Оквирне конвенције, Београд, септембар 2018, стр. 195

⁴⁹⁹ *Ибид*, стр. 33

полицијски елемент у Прешево, Медвеђи и Бујановцу“ (2001)⁵⁰⁰ којим је укључено укупно три стотине Албанаца у рад полиције. Политички лидери са југа Србије, указују на незадовољство оствареним резултатима у том домену, указујући да одређени број Албанаца губи радна места у полицији (видети табелу бр. 6).

Табела бр. 6: Број запослених у МУП по општинама на југу Србије према подацима 2011 - 2012⁵⁰¹

Општина	Запослени	Албанци	Срби	Роми
Прешево	248	125	120	3
Бујановац	307	107	198	2
Медвеђа	142	7	133	2
Укупно	697	239	451	7

Друштвена интеграција националних мањина у Србији наилази на бројне проблеме, нарочито када се ради о остварењу права на мањинску самоуправу. Самуправна права обухватају моделе територијалне и нетериторијалне (културне аутономије). У расправи о мањинској политици у Србији отворено је питање: Ко је носилац колективног права на културну аутономију? Иако у Уставу РС (2006) мешање титулара колективних права и начин њиховог вршења, из појединих одредби устава се може извући закључак да је њихов носилац колективитет односно национална мањина (М. Јовановић). Два најважнија закона у правном систему Србије која се односе на заштиту колективних права су Закон о заштити права и слобода националних мањина (2002) и Закон у националним саветима (2009) где се наводи да су вршиоци колективног права на самоуправу представници припадника националних мањина изабрани у национални савет.⁵⁰² Закон о о заштити права и слобода националних мањина (2002) установио је право на културну аутономију за националне мањине, а у Уставу РС (2006) је то право потврђено. Институција националних савета обезбеђује културну аутономију мањинских група и најпре се помиње у Закону о заштити права и слобода националних мањина. Националним саветима је чланом 75. Устава РС (2006) додељена функција у реализацији колективних права из области културне аутономије (образовања, културе, обавештавања и службена употреба језика и писма). Касније је избор и начин функционисања националних савета уређен Законом у националним саветима (2009).

Рејнер Баубек сматра да „давањем вредности очувању културе и њеног континуитета кроз генерације сугерише да културе међусобно треба да буду одвојене“. Из тога следи да се формирањем националних савета институционализују етнокултурне поделе.⁵⁰³ Почетком 2000 - их, национални савети су имали саветодавни карактер и њихова надлежност односила се на културну сферу. После одређеног времена, формирани национални савети били су изложени притиску политичких партија националних мањина,

⁵⁰⁰ Документ су потписали: представници Владе Републике Србије, албанске етничке заједнице и ОЕБС-а, 21. јуна 2001. године

⁵⁰¹ (Не)имплементација владиних споразума у вези са југом Србије, Одбор за људска права – Бујановац, мај 2016, стр. 25

⁵⁰² Јелена Лончар и Никола Бељинац, *Културна аутономија националних мањина: теоријске претпоставке и практични изазови*, стр. 19

⁵⁰³ *Ибид*, стр. 19

чиме је доведена у питање њихова функција која се односи на заштиту културне аутономије националних мањина, што представља један од фактора који доприноси одрживости сегрегативног мултикултурализма у Србији. Закон о националним саветима националних мањина, први пут је измењен 2014. а други пут 2018. године.

8.2.1. Службена употреба језика и писма националних мањина

Приликом ратификације Европске повеље о регионалним или мањинским језицима, Србија је прихватила обавезу да ће мањинске језике увести у службену употребу. Законом о ратификацији Европске повеље о регионалним и мањинским језицима (2005) у службену употребу у Србији, поред српског уведено је једанаест мањинских језика: албански, босански, бугарски, мађарски, ромски, румунски, русински, словачки, украјински, хрватски и чешки језик, док се настава у школама изводи на укупно шеснаест језика националних мањина.

У члану 10. Устава РС (2006) наводи се да су Републици Србији у службеној употреби српски језик и ћирилично писмо, док се службена употреба других језика и писама уређује законом, на основу Устава. Према члану 75. став 2, Устава Републике Србије (2006) “припадници националних мањина, непосредно или преко мањинских самоуправа, односно националних савета националних мањина учествују у одлучивању или сами одлучују о појединим питањима у вези са службеном употребом језика и писама“. Према Посебном извештају заштитника грађана са препорукама за период од 2014. до 2018. године – у области службене употребе језика и писма, одлуке о утврђивању традиционалних назива јединица локалне самоуправе донело је само четири национална савета - албанске, мађарске, македонске и русинске националне мањине.⁵⁰⁴

Остваривање права на службену употребу мањинских језика уређено је Законом о заштити права и слобода националних мањина, Законом о службеној употреби језика и писма и Законом о националним саветима националних мањина.⁵⁰⁵ Према Закону о службеној употреби језика и писма (2005) према члану 1. на подручјима Републике Србије на којима живе припадници националних мањина у службеној употреби истовремено са

⁵⁰⁴ Посебан извештај Заштитника грађана са препорукама: Анализа о стању у области вршења јавних овлашћења националних савета националних мањина, од 2014 до 2018. године (доступно: <https://www.ombudsman.rs/index.php/izvestaji/posebnii-izvestaji/6473-2014-2018>, приступљено: 27.02.2021.)

⁵⁰⁵ За регулисање права на службену употребу мањинских језика најважнији су: Закон о службеној употреби језика и писама („Службени гласник РС”, бр. 45/91, 53/93 - други закон, 67/93 - други закон, 48/94 - други закон, 30/2010, 101/2005 - други закон, 47/2018 и 48/2018-исправка.), доступно: <http://mduls.gov.rs/propisi/zakoni-u-primeni> и Закон о заштити права и слобода националних мањина (“Сл.лист СРЈ”, бр. 11/2002, “Сл.лист СЦГ”, бр.1/2003- Уставна повеља и “Сл. гласник РС”, бр. 72/2009- др.закон, 97/2013-одлука УС и 47/2018), доступно: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/ZAKON-O-ZASTITI-PRAVA-I-SLOBODA-NACIONALNIH-MANJINA040718.pdf>, као и Закон о националним саветима националних мањина (“Сл. гласник РС”, бр. 72/2009, 20/2014 - одлука УС, 55/2014 и 47/2018), доступно: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/zakon-o-nacionalnim-savetima-nacionalnih-manjina-srb.pdf>, приступљено: 01.03.2022.

српским језиком су и језици и писма националних мањина, на начин утврђен овим законом. Према члану 11. Закона о службеној употреби језика и писма – на територији јединице локалне самоуправе где традиционално живе припадници националних мањина, њихов језик и писмо може бити у равноправној службеној употреби. Јединица локалне самоуправе ће обавезно својим статутом увести у равноправну службену употребу језик и писмо националне мањине уколико проценат припадника те националне мањине у укупном броју становника на њеној територији достиже 15% према резултатима последњег пописа становништва, најкасније у року од 90 дана од дана утврђивања законом прописаних услова. Члан 79. Устава РС (2006) предвиђа да се у складу са Уставом, на основу закона, покрајинским прописима могу се установити додатна права припадника националних мањина.

Према члану 20. Закона о локалној самоуправи („Службени гласник РС“, број 129/07). општина се стара о остваривању, заштити и унапређењу индивидуалних и колективних права припадника националних мањина и етничких група, утврђује језике и писма националних мањина који су у службеној употреби на територији општине, а има и надлежности у погледу јавног информисања на језицима националних мањина.

У Србији је у службеној употреби, поред српског језика, још једанаест језика националних мањина на целој територији, у 42 јединице локалне самоуправе.⁵⁰⁶ Како би се подстакло увођење појединих језика националних мањина у службену употребу, у школама широм Србије уведен је програм Матерњи језик / говор са елементима националне културе за шеснаест језика националних мањина (видети табелу број 9). Према Уставу РС (2006) Аутономна Покрајина Војводина има овлашћења у области заштите националних мањина. Службена употреба језика и писма регулисана је Законом о утврђивању надлежности АП Војводине („Службени гласник РС“, бр. 99/2009 и 67/2012 – одлука УС) и Статутом АП Војводине („Службени лист АПВ“, бр. 20/2014). Статут АП Војводине („Службени лист АПВ“, бр. 20/2014) у члану 24. став 1. утврђује да су у органима и организацијама АП Војводине у службеној употреби српски језик и ћирилично писмо, мађарски, словачки, хрватски, румунски и русински језик и њихова писма. Поред наведеног, општине односно градови статутом утврђују који су језици и писма у службеној употреби на територији општине, града или у појединим насељеним местима (видети табелу број 7).⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ Н 1, *Гојковић: осим српског у службеној употреби је 11 језика националних мањина*, доступно: <https://rs.n1info.com/vesti/gojkovic-osim-srpskog-u-sluzbenoj-upotrebi-11-jezika-nacionalnih-manjina/>, приступљено: 13.11.2022.

(У општинама Бујановац, Прешево и Медвеђа 2002. године уведен је албански као други службени језик. У Новом Пазару, Тутину и Сјеници босански језик је ушао у званичну службену употребу 2002., а у Пријеполу 2009. године. После деведесет и седам година паузе, босански језик као матерњи језик санџачких Бошњака почиње се изучавати у школама у Санџаку од школске 2004/2005 године. Погледати: Есад Џуџевић, Санџак мултиетничка регија, Центар за бошњачке студије, Тутин, октобар 2010, стр. 58,74. Од 2019. године и у општини Бабушница, новим Статутом општине Бабушница (2019) уведен је бугарски језик у службену употребу, иако Бугари чине 5.1% у становништву општине. Члан 6. Статут општине Бабушница (2019), доступно: <http://www.babusnica.rs/images/dokumenti/opstina/STATUT%20OPSTINE%20BABUSNICA%202019%20-%20PRECISCEN%20TEKST.pdf>, приступљено: 10.03.2022.)

⁵⁰⁷ Статут АП Војводине („Службени лист АПВ“, бр. 20/2014), доступно: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/etext.php?ID_mat=26, приступљено: 15.03.2022.; Језици и писма у службеној употреби у статутима градова и општина на територији АП Војводине, Нови Сад, 25.05.2021, доступно на: <http://www.puma.vojvodina.gov.rs/mapa.php>, приступљено: 25.03.2022.)

Табела број 7 : Језици и писма у службеној употреби у статутима градова и општина на територији АП Војводине, Нови Сад, 25.05.2021.

РБ	Општине	Српски ћирилица	Српски латиница	Мађарски	Словачки	Румунски	Русински	Хрватски	Чешки	Бугарски	Македонски	Буњевачки	Црногорски
1	Ада	Српски ћирилица		Мађарски									
2	Алибунар	Српски ћирилица			Словачки	Румунски							
3	Апатин	Српски ћирилица	Српски латиница	Мађарски* (Насељена места Купусина И Свилојево)				Хрватски* (Насељено место Сонта)					
4	Бач	Српски ћирилица		Мађарски	Словачки			Хрватски* (Насељено место Бођани И Плавна)					
5	Бачки Петровац	Српски ћирилица			Словачки								
6	Бачка Паланка	Српски ћирилица			Словачки								
7	Бачка Топола	Српски ћирилица	Српски латиница	Мађарски	Словачки		Русински						
8	Бела Црква	Српски ћирилица		Мађарски		Румунски			Чешки				
9	Беочин	Српски ћирилица			Словачки* (Насељено место Луг)								
10	Бечеј	Српски ћирилица		Мађарски									
11	Врбас	Српски ћирилица		Мађарски			Русински						
12	Вршац	Српски ћирилица	Српски латиница	Мађарски		Румунски							
13	Жабал	Српски ћирилица					Русински						
14	Житиште	Српски ћирилица	Српски латиница	Мађарски		Румунски							
15	Зрењанин	Српски ћирилица		Мађарски	Словачки	Румунски							
16	Инђија	Српски ћирилица		Мађарски* (Насељено место Марадик)	Словачки* (Насељено место Сланкаменач ки Виногради)			Хрватски* (Насељено место Стари Сланкамен)					
17	Ириг	Српски ћирилица		Мађарски* (Насељена места Добродол и Шатринци)									
18	Кањижа	Српски ћирилица		Мађарски									
19	Кикинда	Српски ћирилица		Мађарски* (Насељена места Банатска Топола, Руско Село,Сајан и Град Кикинда)									
20	Ковачица	Српски ћирилица	Српски латиница	Мађарски	Словачки	Румунски							
21	Ковин	Српски ћирилица		Мађарски		Румунски							

22	Кула	Српски ћирилица		Мађарски			Русински						
23	Мали Иђош	Српски ћирилица		Мађарски									Црногорски
24	Нова Црња	Српски ћирилица		Мађарски									
25	Нови Бечеј	Српски ћирилица		Мађарски									
26	Нови Кнежевац	Српски ћирилица		Мађарски									
27	Нови Сад	Српски ћирилица		Мађарски	Словачки		Русински						
28	Опово	Српски ћирилица											
29	Оџаци	Српски ћирилица		Мађарски	Словачки								
30	Панчево	Српски ћирилица		Мађарски* (Насељено место Панчево - Катастарска општина Војловица, Насељено место Иваново)			Румунски* (Насељено место Банатско Ново Село)			Бугарски* (Насељено место Иваново)	Македонски* (Насељена места Јабuka и Качарево)		
31	Пећинци	Српски ћирилица											
32	Пландиште	Српски ћирилица		Мађарски	Словачки	Румунски					Македонски		
33	Рума	Српски ћирилица											
34	Сента	Српски ћирилица		Мађарски									
35	Сечањ	Српски ћирилица		Мађарски		Румунски							
36	Сомбор	Српски ћирилица	Српски латиница	Мађарски						Хрватски* (Насељена места Бачки Моноштор, Бачки Брег, Светозар Милетић)			
37	Сремска Митровица	Српски ћирилица			Словачки* (Насељено место Стара Бингула)		Русински* (Насељено место Стара Бингула)	Хрватски* (Насељено место Стара Бингула)					
38	Србобран	Српски ћирилица		Мађарски									

39	Сремски Карловци	Српски ћирилица											
40	Стара Пазова	Српски ћирилица			Словачки* (Насељено место Стара Пазова)								
41	Суботица	Српски ћирилица		Мађарски			Хрватски				Буњевачки		
42	Темерин	Српски ћирилица		Мађарски									
43	Тител	Српски ћирилица		Мађарски									
44	Чока	Српски ћирилица		Мађарски									
45	Шид	Српски ћирилица	Српски латиница		Словачки		Русински	Хрватски* (Насељена места Сот, Батровци и Љуба)					

8.2.2. Образовање на језицима националних мањина

Предуниверзитетско и универзитетско образовање доступно је на српском језику и језицима националних мањина. Најважнији Закони који уређују област образовања на језицима националних мањина су Закон о заштити права и слобода националних мањина, који је измењен 2018. године и Закон о основама система образовања и васпитања је донет 2017, а измењен и допуњен 2019. године. У члану 13. Закона о заштити права и слобода националних мањина наводи се: „лица која припадају националним мањинама имају право на образовање на свом језику у установама предшколског, основног и средњег васпитања и образовања“. Школске 2020/21 повећан је укупан број ученика у основним и средњим школама на језицима националних мањина и износи 45.683 (5,93%), за разлику од претходне када је износио 44.070.⁵⁰⁸

У образовању на језику мањине у Србији постоје три модела (која се помињу у члану 8. Европске повеље о регионалним и мањинским језицима), а то су: 1. Мањински језик као средство на коме се одвија настава у свим општеобразовним предметима, а српски као нематерњи језик предаје се као један наставни предмет⁵⁰⁹; 2. Двојезично образовање и 3. Настава мањинског језика са елементима националне културе.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ Извештај о спровођењу Акционог плана за остваривање права националних мањина (за активности у I и II кварталу 2021. године), стр. 804 (доступно: <https://www.minlmpdd.gov.rs/manjinske-politike.php>, 08.02.2022.)

⁵⁰⁹ Примери добре праксе: Настава на мањинском језику - на данском језику настава се одвија у Јужном Шлезвигу (Немачка). У Аустрији настава се на словеначком језику одвија у савезним покрајинама, у Коруској и Штајерској, док се у Градишћу (Бургенленд) настава реализује и на хрватском. Други модел двојезично образовање: Алзас Морел (Француска, настава на француском и немачком), Швајцарска (ретроромански/немачки), Француска (баскијски / француски), Италија (француски / италијански), Шпанија (баскијски / шпански), Немачка (лужичкосрпски / немачки). Трећи модел – настава мањинског језика са

Први модел - мањински језик као средство на коме се одвија настава, уз наставу српског језика као нематерњег језика примењује се код осам мањинских језика: албанског, босанског, бугарског, хрватског, мађарског, румунског, русинског и словачког и хрватског. У школској 2019 / 2020 укупан број ученика који похађају основне и средње школе на неком од језика националне мањине износи 44.070 ученика. Током 2019/20 у 188 установа образовања и васпитања у Србији настава је реализована на језику националне мањине (видети табелу бр. 8).

Табела бр. 8: Укупан број ученика који похађају основне и средње школе на језику националне мањине, распоређен према језику наставе, у школској години 2019 /20⁵¹¹

	УКУПАН БРОЈ УЧЕНИКА на језику националне мањине у школској 2019/20
Албански језик	6.744
Босански језик	15.025
Бугарски језик	223
Мађарски језик	17.702
Румунски језик	900
Русински језик	257
Словачки језик	2.707
Хрватски језик	438
Укупно	44.070

У вези овог модела постоје неслагања, нарочито ако се ради о бројчано јаким и територијално концентрисаним мањинама, као што је то случај са Бошњацима, Албанцима и Мађарима. Уколико припадници националних мањина не развију компетенције и на српском језику, овај модел може онемогућити интеграцију националних мањина у друштву, јер ће неке мањине „живети у сегрегацији уместо интеграцији“ и у „лингвистичком апартхејду и аутизму“.⁵¹² Бошњачко национално веће (БНВ) покренуло је иницијативу за образовање Бошњака на матерњем, босанском језику. Од 2013. године у општинама Нови Пазар, Сјеница, Тутин и Пријепоље почела је комплетна огледна настава на босанском језику. Важно је поменути да је пре комплетне наставе на босанском, школске године 2004/2005, у основним школама био уведен предмет Босански језик са елементима националне културе као изборни предмет, за ниже разреде, чиме је босански језик постао постао саставни део образовног система у школама у Санџаку.

елементима националне културе ретко се бира. Примењује се у Румунији за језике – бугарски, чешки, ромски, украјински, мађарски; затим у северној Италији за ладино језик, у Швајцарској на ретророманском, итд. Детаљније у: *Анализа постојећих модела образовања на језицима мањина у Србији и другим државама уз препоруке за измену постојећих модела образовања на језицима мањина*, Хоризонтални механизам за западни Балкан, Београд, мај 2019, стр. 6-8

⁵¹⁰ *Ибид*, стр. 11

⁵¹¹ Извештај о спровођењу Акционог плана за остваривање права националних мањина (за активности у I и II кварталу 2021. године), стр. 794 (доступно: <https://www.minljmpdd.gov.rs/manjinske-politike.php>, 08.02.2022.)

⁵¹² *Анализа постојећих модела образовања на језицима мањина у Србији и другим државама уз препоруке за измену постојећих модела образовања на језицима мањина*, стр. 11

Други модел – двојезично образовање изазова бројне полемике. Припадници бошњачке, мађарске и словачке националне мањине противе се овом моделу, јер оно представља „пут у асимилацију“. У деветом поглављу рада показујемо на који је начин језик, односно образовање националних мањина политизовано. Двојезично образовање у Србији је традиционално доступно у основним и средњим школама у одређеним језичким дијадама (немачко - српски; немачко - мађарски), али само као матерњи језик у вези са страним језицима (српски са енглеским, италијанским и француским), и мађарски са немачким када се мађарски сматра матерњим језиком, а немачки страним језиком.⁵¹³

Национални Савет Бугарске националне мањине захтевао је двојезично образовање. Двојезично образивање остварује се у једној основној школи на бугарском и српском језику. Школске године 2019/20 Српско – бугарски језик у основним школама похађало је 74 ученика, док је наредне школске године 2020/21 број ученика дуплиран – 137 ученика бугарске националности похађа двојезичну наставу.⁵¹⁴ Такође, предмет Бугарски језик с елементима националне културе изучава се у укупно десет општина Србије, међу којима су Бабушница, Димитровград, Сурдулица и у Иванову (општина Панчево).

Трећи модел за образовање националних мањина је учење мањинског језика са елементима националне културе. Изборни предмет/програм Матерњи језик са елементима националне културе школске 2019/20 реализован је на шеснаест језика националних мањина. Укупно 13.826 ученика различитих мањинских група, у 178 јединица локалне самоуправе, у 374 школа похађало је овај предмет. Подаци показују да је од 2015. до 2019. године дуплиран број јединица локалне самоуправе у чијим је школама могуће похађати предмет /програм Матерњи језик са елементима националне културе. Међутим, подаци из школске 2020/21 показују да је број ученика који похађају овај предмет порастао на 14.510, док је број школа смањен на 335, као и број јединица локалне самоуправе где се настава по овом моделу реализује на 160 јединица локалне самоуправе (видети табелу бр. 9).⁵¹⁵

⁵¹³ *Ибид*, стр. 11

⁵¹⁴ *Извештај о спровођењу Акционог плана за остваривање права националних мањина (за активности у I и II кварталу 2021. године)*, стр. 806 (доступно: <https://www.minljmpdd.gov.rs/manjinske-politike.php>, 08.02.2022.)

⁵¹⁵ *Детаљније у: Извештај о спровођењу Акционог плана за остваривање права националних мањина (за активности у I и II кварталу 2021. године)*, стр. 767-797, 807 (доступно: <https://www.minljmpdd.gov.rs/manjinske-politike.php>, 08.02.2022.)

Табела бр. 9 : Изборни предмет/програм Матерњи језик са елементима националне културе, школска година 2020/21 ⁵¹⁶

Матерњи језик/говор са елементима националне културе	Број ученика	Број школа	Број јединица локалне самоуправе
Албански језик	70	2	1
Босански језик	2.464	17	6
Бугарски језик	685	8	10
Буњевачки језик	233	9	1
Влашки говор	353	12	10
Мађарски језик	3.128	88	32
Македонски језик	238	10	10
Немачки језик	495	11	6
Ромски језик	2.467	58	40
Румунски језик	907	29	20
Русински језик	363	27	10
Словачки језик	914	36	14
Словеначки језик	31	4	2
Украјински језик	63	4	3
Хрватски језик	473	15	10
Чешки језик	185	5	3
УКУПНО	14.510	335	160

Увођење ромског и влашког језика у службену употребу изазива бројне полемике у јавности и код самих мањинских група. Како би се подстакло флексибилна примена увођења појединих језика националних мањина у службену употребу, ромски језик је најпре уведен као изборни предмет у школама као „Ромски језик са елементима националне културе“. У Костолцу где Роми чине 19,5% становништва и Бојнику где живи 14,8% Рома, затим у Лесковцу (7.700) и другим општинама насељене Ромима (Врањска Бања (14,3%), Сурдилица (13%) Бела Паланка) – ромски језик није у службеној употреби, већ се учи у школама као „Ромски језик са елементима националне културе“.⁵¹⁷ Идентична ситуација је са влашким језиком, који још увек чека на стандардизацију и због тога се означавају као „буњевачки говор“ и „влашки говор“. Према попису становништва из 2011. године Власи имају значајан удео у становништву у општинама: Бољевац (25%), Кучево (25,3%), Жагубица (22,1%), – где испуњавају услов од 15% заступљености припадника националне мањине у јединици локалне самоуправе за увођење мањинског језика у службену употребу (према Закону о службеној употреби језика и писма). Национални савет Влада је 2012. усвојио влашко писмо у ћириличној и латиничној верзији, а 2015. године је на седници донета одлука о стандардизацији влашког језика, чему је претходило одбацивање одлуке националног савета влашке националне мањине да је румунски

⁵¹⁶ Извештај о спровођењу Акционог плана за остваривање права националних мањина (за активности у I и II кварталу 2021. године), стр. 807 (доступно: <https://www.minljmpdd.gov.rs/manjinske-politike.php>, 08.02.2022.)

⁵¹⁷ Попис становништва и домаћинства у Републици Србији 2011. (Према подацима из Статута општине Костолац (2009): <http://kostolac.org.rs/dokumenti/statut-go-kostolac.pdf> и Статута општине Бојник (2019): <http://bojnik.rs/pdf/StatutOpstineBojnik.pdf> – у службеној употреби је српски језик и ћирилично писмо, приступљено: 04.03.2022.)

званични језик влашке националне мањине. Школске године 2013/2014 уведен је изборни предмет „Влашки говор са елементима националне културе“. За разлику од ромског и влашког говора односно језика, ситуација са буњевачким језиком је другачија. У Суботици где Буњевци чине 10% Буњевачки језик је у службеној употреби, што одступа од услова за неопходних 15% припадника мањинске групе у јединици локалне самоуправе. Национални савет буњевачке националне мањине добио је сагласност ресорног министарства, 2019. године да се првим разредима гимназије Буњевачки језик са елементима националне културе.⁵¹⁸

У периоду од 2014 – 2018 године шест националних савета предложили су садржаје за предмете који изражавају посебност националне мањине, то су: национални савети бошњачке, влашке, мађарске, немачке, русинске, словачке, словеначке и хрватске националне мањине. Док су мишљења на уџбенике на језицима националних мањина дали: албански, бошњачки, бугарски, мађарски, русински, словачки и хрватски национални савет.⁵¹⁹ Позивајући се на Европску повељу о регионалним и мањинским језицима“ (коју је Србија ратификовала 2005. године) Бошњачко национално вијеће је оспорило део у уџбенику граматике српског језика „С речи на дела“ за ученике осмог разреда основне школе (за школску годину 2021/22), у којем је босански језик само један од назива српског језика, чиме се, према њиховом мишљењу, нарушава идентитет Бошњака и право на сопствени језик бошњачког народа у циљу спровођења асимилационе политике.⁵²⁰

У Каталогу уџбеника на језицима националних мањина за школску 2022/23. годину налазе се уџбеници издати од стране 24 издавача. Такође, и у наредној 2022/23. школској години настављена је пракса обезбеђивања уџбеника на језицима националних мањина у програму бесплатних уџбеника. Припадницима националних мањина који похађају изборни програм матерњи језик/говор са елементима националне културе, на располагању је укупно 946 уџбеничких јединица.⁵²¹ После измена Закона о уџбеницима (2018) знатно је повећан број одобрених уџбеничких јединица на албанском језику.⁵²²

⁵¹⁸ У области образовања национални савети националних мањина имају велики број овлашћења. Национални савети националних мањина могу оснивати установе васпитања, образовања, ученичког и студентског стандарда, учествовати у изради наставних програма основног и средњег образовања и васпитања, предлагати садржаје за предмете који изражавају посебност националне мањине, давати мишљење о школском и васпитном програму установа за које је утврђено да су од посебног значаја за националну мањину (члан 14. Закона о националним саветима националних мањина).

⁵¹⁹ *Посебан Извештај заштитника грађана са препорукама – Анализа о стању у области вршења јавних овлашћења националних савета за националне мањине – за период 2014 – 2018. година*, Београд, новембар, 2019, стр. 11-36 (доступно: <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/6473/ZAstnik%20POSEBAN%20IZVESTAJ%20ZG%20ANALIZA%20O%20STANJU%20U%20OBLASTI%20VRSENJA%20JAVNIH%20OVLASCENJA%2020200127a.pdf>), приступљено: 10.07. 2021.)

⁵²⁰ Бошњачко национално вијеће, Политика негирања босанског језика у уџбенику граматика српског језика (доступно: https://www.bnv.org.rs/objava/POLITIKA_NEGIRANJA_BOSANSKOG_JEZIKA_U_UD%C5%BDBENIKU_GRAMATIKA_SRPSKOG_JEZIKA, приступљено: 12.10.2021.)

⁵²¹ *Каталог уџбеника на језицима националних мањина за предшколску установу, основну и средњу школу за школску 2022/2023. годину*, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, доступно: <https://mpn.gov.rs/vesti/objavljen-katalog-udzbenika-na-jezicima-nacionalnih-manjina-za-predskolsku-ustanovu-osnovnu-i-srednju-skolu-za-skolsku-2022-23-godinu/>, 25.03.2022.)

⁵²² Министарство просвете науке и технолошког развоја, доступно: <http://www.mpn.gov.rs/novi-udzbenici-na-albanskom-jeziku/>, приступљено: 20. 01. 2021. године (Албанска национална мањина, на југу Србије битку за

Поред образовања, информисање на језицима националних мањина⁵²³ представља актуелну тему, и изазива бројне полемике која се односе на овлашћења националних савета у овом домену. Према Извештају Заштитника грађана (2014 - 2018) постоји завидан број медија на којима је заступљен програм на језицима националних мањина. У периоду од 2014. до 2018. године ниједан национални савет није основао установу у циљу остваривања права на информисање на језику националне мањине.

Национални савети не користе подједнако сва овлашћења прописана Законом о националним саветима за националне мањине. Мањинске групе попут Мађара, Бошњака, Албанаца и других, незадовољне су постојећим законским оквиром за заштиту националних мањина, стога су национални савети били активни по том питању и упутили највише иницијатива, мишљења и предлога у периоду измена и допуна Закона о националним саветима националних мањина, Закона о заштити права и слобода националних мањина и Закона о службеној употреби језика и писама у 2018. години. Уколико имамо у виду да су активности националних савета под утицајем политичких партија, онда не изненађују подаци према којима су национални савети најактивнији приликом доношења закона, односно у погледу давања мишљења на нивоу јединица локалне самоуправе, министарства или покрајинских органа.

уџбенике у основним школама на албанском језику водила је готово две деценије, када је за школску годину 2020/21, донацијама са Косова и Албаније, у координацији са Националним саветом Албанаца, у Прешевску долину допремљено око 24 хиљаде комплета уџбеника у свим школама у којима се настава води на албанском језику (за 4.052 ученика). Влада Републике Косово 28. септембра 2020. године донела је одлуку о оснивању Канцеларије за помоћ грађанима Прешевске долине, која ће радити у склопу Канцеларије премијера Косова. Ово тело има за циљ има унапређење квалитета живота грађана Прешевске долине у области образовања, културе и економије. Погледати: Сајт листа „Данас“ <https://www.danas.rs/drustvo/bez-mira-nema-ni-dobrog-obrazovanja/>, приступљено: 01.06.2021.; Радио Слободна Европа <https://www.slobodnaevropa.org/a/hoti-sa-liderima-albanaca-na-jugu-srbije-o-pomo%C4%87i-kosova-i-albanije/30864769.html>, приступљено: 29.05.2021.

⁵²³ Посебан Извештај заштитника грађана са препорукама – Анализа о стању у области вршења јавних овлашћења националних савета за националне мањине – за период 2014 – 2018. година, Београд, стр. 24 (доступно: <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/6473/ZASTITNIK%20POSEBAN%20IZVESTAJ%20ZG%20ANALIZA%20O%20STANJU%20U%20OBLASTI%20VRSENJA%20JAVNIH%20OVLASCENJA%202020%20127a.pdf>, приступљено: 10.07. 2021.) Закон о јавном информисању и медијима регулисао информисање на језицима мањина као јавни интерес који се остварује на три равноправна начина: 1. Формирањем јавних сервиса; 2. Омогућавањем НСНМ да оснивају установе и привредна друштва ради остваривања права на јавно информисање; 3. Суфинансирањем пројеката путем конкурса у области јавног информисања.

9. УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА У ПОЛИТИЗАЦИЈИ ЕТНИЧНОСТИ

Главни исход мултикултуралних политика је политизација етничитета, чиме се културним групама даје политички значај. Према Флерасу, управљање мултикултурализмом и политизација различитости су нераздвојни.⁵²⁴ Политика идентитета подразумева „есенцијализацију културних односно идентитетских разлика у политичке сврхе“.⁵²⁵ Мултикултурални покрет неодвојив је од тенденција реафирмације културно - етничког појма нације.⁵²⁶ Комунистичке елите прихватиле су доктрину мултикултурализма, која је у југословенском случају побудила је етнонационализам код „народа и народности“.

Политички лидери имају важну улогу у политизацији етничитета. Према Антони Смиту, у модерно доба етничко порекло, религија и културне разлике имају политичке импликације. Било која етнија која тежи нацији мора се политизовати. Чак и оне етнице које себе виде као одвојене фрагменте неопходно је политизовати их, како би се интегрисале или имале утицаја у политичком процесу доношења одлука (које се такође тичу и њих) јер је тиме осигуран њен опстанак.⁵²⁷

Рани примери „политизације етничких идентитета“ у бившој СФРЈ настали су на пољу културе, где се јављају „језички национализми“ у Хрватској, Словенији и Србији. Сукоб није настао око „комуникативне функције језика“, него због „улоге језика као носиоца идентитета“.⁵²⁸ Потписивање Новосадског споразума из 1954. године, којим је био утврђен језик Срба, Хрвата и Црногораца, претходило је појави Хрватског пролећа (1967-1971). Хрватско пролеће“ представљало је „нови облик национализма“ и „одражавало је један шири спектар политичких оријентација и мотивација“. Између национализма у Хрватској и католицизма постојала је јака веза оличена у „свештеничком / верском национализму“ (изједначавање верског и националног идентитета). Политичке странке и католичка црква утркивале су се око легитимитета и око тога ко ће бити заговорник хрватских интереса у југословенском друштву.⁵²⁹

⁵²⁴ Augie Fleras, *The Politics of Multiculturalism*, p.210

⁵²⁵ Милош Миленковић, Парадокс посткултурне антропологије: постмодерна теорија етнографије као теорија културе, у: *Антропологија* 3, 2007, стр. 130 (Аутор са становишта посткултурне антропологије настоји да покаже да је политизација културе и концепција културе као затворени и хомогени систем веровања неприхватљив за посткултурну антропологију.)

⁵²⁶ Детаљније у: Слободан Дивјак, Мултикултурализам- комунитаризам- либерализам, *Нова српска политичка мисао*, вол. VII, 2001, стр. 1-4, 25-47

⁵²⁷ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell Publishing, 1986, p. 156 (Смит упозорава да етнице када једном уђу у политичку арену, тешко из ње излазе, нарочито уколико испољавају захтеве за независном државом. Да би преживела етнија мора да преузме атрибуте нације.)

⁵²⁸ Мари - Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, стр.307

⁵²⁹ Pedro Ramet, *Religion and Nationalism in Soviet and East European politics*, p. 318 (У оквиру *Декларације о имену и положају хрватског књижевног језика*, 1967. године захтева се признање хрватског језика у Уставу, поред српског, словеначког и македонског. Године 1971. први пут су у јавности изнети захтеви за већи суверинитет и независност републике. Хрватски политички лидер Фрањо Туђман је објавио да је „хрватски народ у опасности од асимилације под заставом социјализма“ што доводи у питање и „саму егзистенцију хрватског народа“. Видети у: Мари - Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, стр. 310)

Мултикултурализам, а нарочито сегрегативни облик мултикултурализма представља основу политичког деловања мањинских лидера у Србији од 1990. године до данас. Сегрегативни мултикултурализам који се испољио у најинтензивнијој форми деведесетих година у Србији, кроз захтеве за сецесијом, утицао је на интензивирање мањинских национализма. Политички лидери имају важну улогу у превазилажењу практичних проблема мултикултурализма. Међутим, политички врло често манипулишу тим истим проблемима како би „идентитетске разлике“, „сегрегација“ и „изолационизам“ групе (п)остале мобилишући ресурс и основа њихове политичке стратегије. То кореспондира са настојањима „политичких предузетника“ да утичу на есенцијализацију националних идентитета, стављајући примордијалистичке елементе националног идентитета у политичку употребу.

Према Кристин Исабел Зибер, политичким лидерима и партијама националних мањина односно (моно) етничким партијама на располагању су: умерене (стратегија етничке понуде и стратегија ниже понуде са стране), радикалне (стратегија етничког позива и стратегија више понуда са стране) као и стратегије где нема смене умерених и радикалних (стратегија статичне понуде и стратегија понуде са стране).⁵³⁰ Партије националних мањина у Србији примењују готово све наведене стратегије, док поједине комбинују неке од њих, излазећи на тај начин из стратегије апеловања – обраћања етничкој групи, која представља срж деловања етничких партија. Након обнављања вишепартизма, оснивају се партије националних мањина, чији је почетак деловања обележило усвајање радикалних стратегија односно стратегије етничког позива. Усвајање радикалних стратегија од стране партија националних мањина, као и мањински национализам територијално концентрисаних мањина представљали су реакцију на процес етнизације политике, са почетка деведесетих година, као што смо навели.

Стратегија етничког позива (*ethnic outbidding*) подразумева да се етничка странка обраћа искључиво гласачима своје групе и упућују држави радикалне захтеве попут захтева за територијалну аутономију, уместо за културну. Током деведесетих година, партије које су упутиле држави захтеве за територијалну аутономију биле су: Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ), Санџачка демократска акција (СДА) и Партија за демократско деловање (ПДД). Ова радикална стратегија остала је атрактивна, како за „старе“ партије националних мањина тако и за нове. Политичке елите поменутих мањинских партија, примену радикалне стратегије етничког позива образлагале су тиме да желе да се разликују од других партија које су блиске централној власти.⁵³¹ Чак и нове партије мађарске националне мањине прибавале су радикалним стратегијама, попут Покрета мађарске наде (основан 2009), Грађанског савеза Мађара (основан 2006. године) и других. Током 2013. године – ове нове мађарске партије подржале су предлог Демократске заједнице војвођанских Мађара о формирању територијалну аутономије за Мађаре на северу Војводине. Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ) била је прва партија мађарске националне мањине која је усвојила радикалну стратегију захтевајући територијалну аутономију за Мађаре, какву је требало обезбедити Србима у Хрватској.

⁵³⁰ Christina Isabel Zuber, Beyond outbidding? Ethnic party strategies in Serbia, *Party Politics* 19 (5), 2013, p. 761

⁵³¹ *Ибид*, p. 766

Већина партија бошњачке и албанске националне мањине примењује радикалне стратегије у свом деловању. Међу бошњачким партијама Странка демократске акције (СДА) најистрајнија је у примењивању радикалне стратегије. Такође, Бошњачка демократска заједница Санџака (БДЗ Санџака) основана 2013. године – такође је примењивала ову стратегију, захтевајући специјални статус Санџака и признање Бошњака као конститутивног народа у Србији. Након што је партија преименована у Странку правде и помирења, 2017. године, на чијем је челу био Муамер Зукорлић, примењено је напуштање радикалне стратегије и усвајање умерене. Поред Партије за демократско деловање (ПДД) која од почетка свог оснивања (1990. године) примењује радикалну стратегију етничког позива, нове партије албанске националне мањине на југу Србије, такође примењују ову стратегију (Демократска унија долине; Демократска унија Албанаца; Покрет за демократски прогрес; Демократска партија и Алтернатива за промене).

Партије националних мањина комбинују радикалну стратегију етничког позива са стратегијом статичне понуде. Према стратегији статичне понуде – током времена „етничка понуда“ се не мења.⁵³² Партије националних мањина заузимају тврде политичке циљеве, одбијају компромисна решења, и немају настојања да придобију подршку других етничких група и прошире подршку бирача. Бошњачке партије, међу којима су и оне које су примењивале радикалну стратегију (попут СДА, Санџачке народне партије Мирсада Ђерлека, Странке правде и помирења), у одређеном тренутку ће је напустити, и усвојити умерену како би учествовале у доношњу одлука и преговорима са центаралним властима. То потврђује Хоровицеву хипотезу да ће етничке странке уласком у политичку арену, морати да одустану од радикалних старатегија и захтева.

Политички лидери етничких партија усвојају умерене стратегије како би омогућили представљање мањинских група у представничким телима (самостално или на листама других партија) и како би се избегли сукобе са другим етничким групама.⁵³³ Стратегију статичне понуде (*static bidding*) у својем деловању примењују Санџачка демократска акција (СДА), Партија за демократско деловање (ПДД), Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ), као и Демократска странка војвођанских Мађара (ДСВМ). Политички лидери ових партија тврде да политичке позиције из деведесетих година нису мењали, јер су и даље присутни исти проблеми као и у периоду када су странке основане. Томе треба додати да код појединих партија постојао континуитет у партијском руководству.⁵³⁴ На челу ДЗВМ после Андраша Агоштона, Шандор Пал је постао председник партије, до своје смрти 2010. године. На челу СДА се налази Сулејман Угљанин, од оснивања партије (1996) све до данас. На челу Савеза војвођанских Мађара (СВМ) налазио се Јожеф Каса у периоду од 1995. до 2010. године. Њега је наследио Иштван Пастор који већ дванаест година обавља функцију председника партије..⁵³⁵

⁵³² *Ибид*, р. 765

⁵³³ Donald L. Horovic, *Ethnic Groups in Conflict*, University Groups in Conflict, University of California Press London, 1985, р. 296

⁵³⁴ Christina Isabel Zuber, *Beyond outbidding? Ethnic party strategies in Serbia*, р. 766

⁵³⁵ Јожеф Каса је до 2010. године имао титулу почасног председника партије, након чега му је одузета. Дисциплинска комисија Савеза војвођанских мађара (СВМ) на челу са Иштваном Пастором, 10. фебруара 2010. године донела одлуку да Јожефа Касу искључи из партије због неистина које је износио у јавности о

Стратегија понуде са стране (*lateral bidding*) подразумева одсуство тврних политичких позиција и укључује могућност сарадње са партијама других етничких партија. Ова стратегија предвиђа могућност напуштања етничке димензије како би се проширила подршка бирача (према: К. Зибер). СДП је регистрована као мањинска странка, међутим њен лидер Расим Љајић желео да партија изађе из регионалног оквира и основани су одбори у Београду и другим општинама – Мали Зворник, Шабац, Ниш и нека места у Војводини. СДП је показала „настојање да изађе из националистичког оквира, нарочито својим деловањем у Београду, док у Санџаку има природну потребу да доказују ко је већи и бољи заступник Бошњака“⁵³⁶ (о чему ће бити речи у једанаестом поглављу). СДП представља мањинску партију чије је политичко деловање концентрисано на регионални нивоу, док СДПС, представља мултиетничку односно партију грађанске оријентације. У случају Странке правде и помирења имамо одсуство тврних политичких позиција, странка је показала отвореност за сарадњу са другим етничким заједницама, али је етничка димензија која се односи на заштиту права Бошњака остала доминантно заступљена у њеном политичком деловању.

Стратегија ниже понуде са стране (*lateral underbidding*) подразумева да етничке партије у свом деловању избегавају наглашавање етничке припадности, како би проширили подршку бирача, попут претходно наведене стратегије (према: К. Зибер). Партије националних мањина самостално излазе на изборе, придобијајући подршку изван граница етничке групе коју представљају. Савез војвођанских Мађара (СВМ) карактерише примена умерене стратегије ниже понуде са стране (*lateral underbidding*). Међутим, након оснивања 1996. године, а потом пред парламентарне изборе 2007, 2008. и 2012. године може се уочити примена стратегије етничког позива, која је напуштана услед приближавања Савеза војвођанских Мађара (СВМ) Демократској странци Бориса Тадића, а затим и након 2013. године када Савез војвођанских Мађара (СВМ) почиње отворено подржавати владајућу Српску напредну странку (СНС).

Важан аспект стратегије појединих политичких лидера је оснивање етничких партија (према: Д. Хоровиц). Политички лидери излазе из већих партија или коалиција, оснивајући сопствене партије како би максимализовали своју корист и заузели бољу позицију у политичкој арени. Др Мирсад Ђерлек је 2009. године основао Санџачку народну партију (СНП) након што је изашао из Санџачко демократске партије (СДП) Расима Љајића, и уклоњен са функције градоначелника Новог Пазара, где је постављен на предлог СДП - а. До поновног сусрета СДП - а и СНП – а долази 2016. године. Након што су четири одборника СНП - а пружили подршку СДП – у, Мирсад Ђерлек долази на функцију председника градске скупштине Новог Пазара.⁵³⁷ На тој позицији, као и на претходно наведеној задржао се годину дана. Од 2018. године обављао је функцију помоћника министра у Министарству трговине, туризма и телекомуникација Републике Србије, а затим се од августа 2020. године је на функцији државног секретара у Министарству здравља Републике Србије.

руководству партије. *Политика*, доступно: <https://www.politika.rs/sr/clanak/124428/Politika/Jozef-Kasa-tuzi-svoju-partiju>, приступљено: 11.10.2021.)

⁵³⁶ Славиша Орловић, *Политички живот Србије – између партократије и демократије*, стр. 323

⁵³⁷ *Политика* (доступно: <https://www.politika.rs/sr/clanak/355192/Srbija/Povremena-ljubav-Ljajica-i-Derleka> , приступљено: 13.11.2021.)

9.1. Примордијалистички приступ етницитету као основа етномобилизације

Према аутору Антони Смиту постоје два супарничка модела нације односно приступа националном идентитету. Први се развио западни или „грађански“ модел нације, према којем нације морају поседовати утврђене територије које би им омогућиле самодовољност.⁵³⁸ У Источној Европи и Азији развио се етнички модел нације, који је представљао допуну западног модела, али се у појединим аспектима разликовао. Овај модел заснован је на примордијалистичком схватању етницитета / националног идентитета, наглашавајући значај лозе, заједнице рођења, порекла где нација представља „фиктивну натпородицу“ - коју посебно издвајају политички лидери и интелектуалци. Смит сматра да су нације⁵³⁹ постале мешавина ове две димензије. Управо та вишедимензионалност омогућила да национални идентитети постану растегљиви и опстану удржујући се са другим идеологијама и покретима не мењајући свој карактер. Инструменталистичко схватање етницитета Антони Смита укључује више политичких димензија. Критикујући примордијалистичко становиште, аутор истиче да схватање културе односно етницитета као „датости“ на основу заједничког порекла има негативне импликације: 1. ствара потешкоће у асимилацији; 2. доприноси оживљавању сентимената мањинских група за које се сматра да су интегрисане, 3. мањинске заједнице у политичким заједницама чекају свој „судбоносни тренутак“ за остварење циљева; 4. оживљавање мањинске нације значи распад постојеће политичке заједнице.⁵⁴⁰

Најважнији аспект етномобилизације је национална хомогенизација која представља вредносни оквир за етничку мобилизацију. Етничка мобилизација има јак потенцијал у већим насељима и регионима где су мањинске групе територијално концентрисане, док у мешовитим срединама губи на снази. Национална хомогенизација може бити изражена кроз став: „Припадници моје нације морају се међусобно чврсто држати, ако не желимо да доживимо националну пропаст“.⁵⁴¹ Политички лидери имају важну улогу у успостављању вредносног оквира етничке мобилизације, као и у „мењању етничких граница и друштвених конструкција“. Хоровиц комбинује примордијалистички и ситуациони приступ етницитету како би доказао да је етницитет – моћна (*gemeinschaft*) заједница, коју карактерише: „заједничко порекло“; јако „ми“ осећање; понашање на основу страсти (искључење калкулација); где су чланови блиско повезани и спремни да се жртвују за колективно благостање.⁵⁴² Етно - националистичка мобилизација подразумева идеолошко - политичку мобилизацију која се односи на већинско становништво и мањинске заједнице. Етнонационализам представља „супститут“ за демократску заједницу, који је на простору Србије довео је до етничке фрагментације и заоштрио

⁵³⁸ Детаљније у: Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека ХХ ВЕК, Београд, 1998, стр. 26

⁵³⁹ А. Смит наводи да су свим националистима заједничка обележја националног идентитета: 1. Историјска територија, домовина; 2. Заједнички митови и историјска сећања; 3. Заједничка масовна, јавна култура; 4. Заједничка законска права и дужности свих припадника нације; 5. Заједничка економија, с територијалном мобилношћу припадника нације.) Отуда се нација дефинише као „именована људска популација са заједничком историјском територијом, заједничким митовима и историјским сећањима, заједничком масовном, јавном културом, заједничком економијом и заједничким законским правима и дужностима свих припадника“, стр. 30

⁵⁴⁰ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nation*, First Published 1986, Blackwell publishing, p. 8

⁵⁴¹ Владимир Цвејић и Слободан Илић, *Национализам у Војводини*, стр. 42

⁵⁴² Видети: Donald L. Horowitz, *Structure and strategy in ethnic conflict*, p. 1-2

односе између већинске и мањинских заједница, уместо да доведе до социјалне инклузије.⁵⁴³ Анализа етнонационализма у Србији може бити подељена у две фазе: период током деведесетих година (где је присутан модел доминације већинског становништва наспрам агресивног, реактивног, мањинског национализма) и период после демократских промена 2000. године (где је етнонационализам ојачао већ постојеће сегрегативне односе међу етничким групама).

Процес етничке мобилизације подразумева политизацију културних односно идентитетских разлика и зависи од следећих фактора, а то су: 1. толерантни односи између етничких група ; 2. хомогеност / хетерогеност одређеног подручја; 3. удео у укупном становништву који има одређена етничка група; 4. већински или мањински статус одређене етничке групе у држави; 5. начин на који држава институционализује различитост (Ходсон, Секулић и Масеј); 6. сентименти и иридентистичке тенденције етничких група; 7. потреба етничких група односно националних мањина за самоидентификацијом (према: Д. Јањић); 8. солидарност и лојалност унутар етничке групе; 9. односи (не)поверења одређених етничких група према држави домаћина, 10. улога матичне државе и међународних организација, као и неадекватна политичка представљеност мањинских група.

Етномобилизација на простору бивше Југославије све до деведесетих година може бити објашњена кроз комбинацију два теоријска приступа: први је теорија етничке конкуренције, која се подудара са примордијалистичким приступом, где „одржавање етничких идентитета представља важан темељ политичке организације“⁵⁴⁴; други је модернизацијски приступ (обухвата инструментални, ситуациони и конструктивистички приступ етничкосту), према којем на успостављање и развој етничке / националне толеранције утиче сет елемената: демографски чиниоци, друштвени статус, друштвена партиципација и религиозност. Присталице теорије етничке конкуренције закључују да до сукоба између различитих етничких заједница долази због моћи елита који следе своје економске и политичке ресурсе, а не због нетолеранције укорењене у етничкој или националној култури.⁵⁴⁵ Супротно модернизацијском становишту, теорија етничке конкуренције претпоставља да ће национална хетерогеност и урбанизација подстицати етномобилизацију, етничку конкуренцију и етничке тензије.

Политички актери комунистичког режима, на челу са Комунистичком партијом, шездесетих година заступали су модернизацијско становиште, према којем ће процеси модернизације (прелазак са планске на тржишну привреду, индустријализација), економски просперитет федералних јединица, адекватан образовни систем, географска покретљивост – умањити националистичке аспирације и довести до „одумирања етничког сукобљавања“ у Југославији.⁵⁴⁶ Модернизацијски приступ заступа гледиште да је национална хетерогеност повезана са толеранцијом. Пример бивше Југославије, као и Србије показује да хетерогеност може подстицати и толеранцију и сукобе (Ходсон,

⁵⁴³ Душан Јањић, Контекст мањинске политике у Србији, *Форум за сигурносне студије*, Вол. 1. Бр. 1, 2017, стр. 193

⁵⁴⁴ Ранди Ходсон, Душко Секулић и Гарт Масеј, Национална толеранција у бившој Југославији, у: *Сукоби и толеранција*, Наклада Јесенски и Турк, Загреб, 2004, стр. 62

⁵⁴⁵ *Ибид*, стр. 62

⁵⁴⁶ *Ибид*, стр. 64

Секулић и Масеј). Према попису из 1981. године Босна (39,5 % Муслимана) и Војводина (54,4 % Срба) представљале су хетерогена подручја тадашње Југославије, са различитим исходима у погледу међуетничких односа.

Две претпоставке потврђене су у истраживању толерантних односа у Југославији. Прва подразумева да је већинска група у републици мање толерантна од главне мањинске групе. Пример су Војводина (Срби као већинска група и Мађари као главна мањинска група), Хрватска (Хрвати – већинска група и Срби – главна мањинска група); Словенија (Словенци – већинска група и Хрвати – главна мањинска група) и Косово (Албанци – већинска група и Срби – главна мањинска група). Друга претпоставка – мањинска национална група значајно је мање толерантна од већинске. Албанци као већинска група на Косову, и као главна мањинска група у Македонији, исказују највећу нетолеранцију према другим етничким групама.⁵⁴⁷

Према Кристин Инглис, бивша Југославији представља пример нетолерантних сукоба, где су етничке лојалности мобилисане за подршку територијалним захтевима, док су институционални инструменти који промовишу интеграцију срушени.⁵⁴⁸ Након увођења вишепартизма 1990. године, мањинске групе оснивају своје прве политичке странке. Политички лидери врше националну хомогенизацију и мобилизацију етничких сентимента и иридентистичких тенденција мањинских група како би добили подршку, што са друге стране представља ограничење у политичкој партиципацији (према: Ф. Бибер). Искљученост из политичке арене негативно се одражавала на односе већинског становништва и мањинских заједница, проузрокујући чак и етничке сукобе. Код три националне мањине - албанске, бошњачке и мађарске постоји реална могућност да дође до напетих односа или чак до етничких сукоба са већинским становништвом.⁵⁴⁹

Политички лидери имају важну улогу у насилним сукобима дуж етничких расцепа, јер настоје да успоставе политички контекст где је етничка припадност „једини политички релевантан идентитет“. Гагنون наводи да је српско руководство од 1987. године имало активну улогу у том процесу.⁵⁵⁰ Током деведесетих година територија као најважнији примордијалистички елемент националног идентитета, постала је главни ресурс у етномобилизацији мањинских група. Политички лидери мањинских група – бошњачке, мађарске и албанске националне мањине оснивају политичке партије, представљајући концепте територијалних аутономија који заузимају значајно место у политичким програмима. Да би остварили легитимитет за овај политички потез, расписивани су референдуми, где су се грађани Санџака и југа Србије (Прешево, Бујановац и Медвеђа) изјашњавали о неопходности усвајања територијалне аутономије.

Након избијања рата на Косову, 28.02.1998. године, етнонационализам је постао главно средство политичких елита. Политичке елите имале су значајну улогу у ескалацији етничких сукоба између Срба и Албанаца на Косову. Албанску националистичку елиту, карактерише следеће: а) орјентисаност на недемократска средства и политике, укључујући

⁵⁴⁷ *Ибид*, стр. 78-79

⁵⁴⁸ Christine Inglis, *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity*, p. 21

⁵⁴⁹ Видети у: Душан Јањић, *Контекст мањинске политике у Србији*, стр. 197

⁵⁵⁰ Valery Phillip Gagnon, *Ethno-nationalism and international conflict: The case of Serbia*, *International Security*, vol. 9, No. 3, 1995, p. 131

етноцид и геноцид; б) стварање осећаја несигурности и „психозе угрожености“ код свих грађана на Косову, коју су подстицали медији, политички лидери и странке; ц) неуспех политичких елита да уз помоћ етнонационализма разреше дубоку кризу националног идентитета.⁵⁵¹

Процес етномобилизације у Србији и радикализацију мањинских захтева можемо посматрати кроз тријадни однос (који предлаже Роџерс Брубакер): држава домаћина, националне мањине и матична држава. Међутим, Ерин Џана наводи да је у случају Србије неопходно проширити тај однос јер искуство показује да су међународне организације (попут OSCE - а) имале значајну улогу у (де)радикализацији мањинских захтева. Анализа положаја Албанаца на Косову и Мађара у Војводини у периоду од 1989. до 2000. године, показује да су ове две мањинске групе упутиле различите захтеве држави, иако деле исте карактеристике - исто искуство под ауторитарним режимом деведесетих година, у суседству имају матичне државе, као и идентичан степен територијалне аутономије настао након доношења Устава РС 1990. године. Међутим, Мађари у Војводини упућују захтеве држави како би се унапредила њихова интеграција, док су захтеви Албанаца на Косову радикализовани и односе се на сецесију тог дела територије. Џана отвара питање, зашто се одређене мањине мобилишу за сецесију, а друге не? Подршка матичних држава је у том аспекту најзначајнија. Албанија је утицала на радикализацију мањинских захтева на Косову, као и западне силе и НАТО.⁵⁵²

И после демократских промена 2000. године и заокрета ка конципирању нове мањинске политике, етномобилизација није изгубила свој потенцијал, већ је наставила да делује у „новом оквиру“. Са једне стране, националне мањине (као и већинско становништво) следе политику етно - национализма, коју обликују њихови политички лидери како би њихово политичко организовање имало основу. Са друге стране националне мањине исказују „наглашену потребу за самоидентификацијом и симболима (застава, амблеми, национални језик...)“.⁵⁵³ Основно ограничење у реализацији политичке партиципације представљају иридентистичке тежње и „политичка мобилизација, која се одбија дуж етничких и националних расцепа“.⁵⁵⁴ Политичко мобилизација односно етно - мобилизација, такође зависе од: 1. учешћа мањинских лидера у власти односно представничким телима; 2. гласања припадника националних мањина за „грађанске“, „мултиетничке странке“; 3. броја партија националних мањина које учествују на изборима; 4. манипулације етничким идентитетима и успостављања страначког монопола над представљањем националних мањина.⁵⁵⁵

Прво, партије националних мањина односно њихови представници остварују учешће у јавној и политичкој сфери. Бошњачка национална мањина има представнике у републичкој власти од 2000. године. Лидер Санџачке демократске партије (СДП) Расим

⁵⁵¹ Душан Јањић, *Косово између сокоба и дијалога*, Форум за етничке односе, Београд, 2005, стр. 11

⁵⁵² Erin K. Jenne, *Ethnic Bargaining-The Paradox of Minority Empowerment*, Cornell University Press, 2007, р. 159-161 (Војно и цивилно присуство међународне заједнице на Косову након сукоба 1999. и 2000. године – укључујући НАТО, УН, ЕУ и ОЕБС били су недовољно припремљени за остварење идеје о мултиетничком Косову, што је основна вредност Резолуције 1244 Савета безбедности УН. Видети у: Душан Јањић, *Косово између сукоба и дијалога*, стр. 12)

⁵⁵³ Душан Јањић, *Контекст мањинске политике у Србији*, стр. 198

⁵⁵⁴ *Ибид*, стр. 199

⁵⁵⁵ *Ибид*, стр. 199-200

Љајић, био је на челу Савезног министарства за заштиту права мањина, које је 2003. године преименовано у Министарство за људска и мањинска права, ту функцију обављао је до 2006. године. У периоду од 2007. до 2012. Расим Љајић био је на челу Министарства рада и социјалне политике, а од 2012. до 2020. године – министар трговине, туризма и телекомуникације и потпредседник владе Србије. Лидер Социјалдемократске партије Србије Расим Љајић добио је епитет „вечитог министра“, међутим он наводи да је његово присуство у Влади спречило да у Санцаку настане „џамахирија“. То је такође утицало на побољшање квалитета живота у Санцаку, као и на изградњу поверења Бошњака у државу у којој живе.⁵⁵⁶ Председник Санџачке демократске акције (СДА), др Сулејман Угљанин, након парламентарних избора 2008. године као носилац Листе за европски Санџак, функцију министра без портфеља обављао је до 2014. године. Лидер Странке правде и помирења (претходно Бошњачка демократска заједница Санџака) Муамер Зукорлић, након последње одржаних избора 21. јуна 2020. године, обављао је дужност потпредседника Народне скупштине Републике Србије (од 22. октобра 2020. до изненадне смрти 6. новембра 2021).

Политички лидери мађарске националне мањине имају своје представнике у власти од половине деведесетих све до данас. Представник СВМ - а Иштван Ишпановић обављао је после избора 1997. функцију потпредседника Скупштине Србије. После демократских избора 2000. године председник Савеза војвођанских Мађара Јожеф Каса био потпредседник републичке владе.⁵⁵⁷ Лидер Савеза Војвођанских Мађара (СВМ) Иштван Пастор имао је значајне позиције у покрајинској власти Војводине. У периоду од 2000. до 2008. године био покрајински секретар за приватизацију, предузетништво и мала и средња предузећа, а од 2008. до 2012. покрајински секретар за привреду; у два мандата био је потпредседник Извршног већа АП Војводине. Након избора 2012. године изабран је за посланика у Скупштини АП Војводине по већинском систему и изабран за председника Скупштине АП Војводине. На покрајинским изборима 2016. године по други пут изабран је за председника Скупштине АП Војводине.⁵⁵⁸ Албанске партије бојкотовале изборе све до јануара 2007. године када су западне европске земље и OSCE извршили притисак на албанске лидере да организују коалицију под називом „Албанска прешевска долина“. Лидер албанске странке Партије за демократско деловање (ПДД) Риза Халими, у периоду од 2008. до 2012. обављајући дужност посланика био је једини представник Албанаца у Народној скупштини републике Србије.

Друго, партије националних мањина учешће у власти остварују самостално и преко листа грађанских партија. То је један од разлога због којег припадници националних мањина гласају за парламентарне листе већинских партија. Одређени број партија националних мањина на парламентарне изборе излазиле су у коалицији са партијама већинског становништва. Припадници националних мањина гласају за „етничке партије“

⁵⁵⁶ Сајт Политика: доступно: <https://www.politika.rs/sr/clanak/352818/Politika/Ljajic-Bez-mene-u-Sandzaku-bi-bila-dzamaahirija>, приступљено: 05.04.2021. (Џамахирија“ представља облик владавине и облик политичког уређења који је заговарао некадашњи либијски вођа Муамер ел Гадафи. Најчешће се преводи као „држава народних маса“ или „свепородна република“ док се жаргонски погрешно употребљава као назив за исламску теократску државу.)

⁵⁵⁷ Славиша Орловић, Политичко представљање националних мањина - Србија у компаративној анализи, *Миграцијске и етничке теме* 27, Загреб, 2011, стр. 406

⁵⁵⁸ Извор: Скупштина аутономне покрајине Војводине, доступно: <https://www.skupstinavoivodine.gov.rs/Strana.aspx?s=predsednik>, приступљено 08.10.2020.

али и за „грађанске“ и „мултиетничке“ партије. Један од главних разлога лежи у чињеници да се велики број припадника националних мањина кандидује на изборним листама већих, грађанских партије. Такође странке националних мањина улазе у коалиције са партијама грађанске оријентације. На пример, на парламентарним изборима 2000. године Савез војвођанских Мађара је у оквиру коалиције ДОС - а освојио десет мандата, а Санџачка демократска партија три.⁵⁵⁹ Мултиетничка странка Санџачка демократска партија односно Коалиција за Санџак посланичке мандате је освајала најпре на листи ДОС – а. На парламентарним изборима 2003. године је наступила у оквиру коалиције „Заједно за толеранцију“. Док је на парламентарним изборима 2007. године Санџачка демократска партија (СДП) на листи Демократске странке освојила три мандата, затим на изборима 2008. године на Листи за европску Србију - Борис Тадић освојила је четири мандата.⁵⁶⁰ На парламентарним изборима 2012. године, Социјалдемократска партије Србије (СДПС) наступила је у коалицији „Избор за бољи живот – Борис Тадић“ која је освојила укупно 67 посланичких мандата, где је СДПС – у припало девет. Међутим, СДПС је услед победе СНС-а ушао у коалицију са напредњацима. У влади коју су формирали СНС, СПС, УРС и СДПС, Расиму Љајићу је додељено министарство унутрашње и спољне трговине и телекомуникација и функција потпреседника Владе Републике Србије. Након раскида коалиције са Демократском странком, од 2014. године СДПС на парламентарне изборе излази у коалицији са Српском напредном странком (СНС).

Треће, како би успоставиле политички монопол у етничким групама политички лидери мањинске странке настоје да политизују мањинске идентитете и мобилишу присталице, што може довести до сукоба унутар етничке заједнице, чиме се ствара простор за манипулацију етничким идентитетима. У борби за успостављање страначког монопола „неретко политичка мобилизација одведе у политичке и физичке сукобе међу припадницима дате националне мањине“.⁵⁶¹ Примери успостављеног страначког монопола у етничким групама су Савез Војвођанских Мађара у мађарској заједници, у бошњачкој - Санџачка демократска акција (СДА), Социјалдемократска партија Србије (СДПС) и Бошњачка демократска заједница Санџака⁵⁶² (од 2017. године Странка правде и помирења). Успостављање страначког монопола код албанске националне мањине разликује се на републичком и локалном нивоу, јер Коалиција Албанаца прешевске долине остварује боље резултате на републичком него на локалном нивоу.

Најизраженији сукоб у успостављању страначког монопола је у бошњачкој заједници. У мобилизацији санџачких Бошњака, политички лидери неретко су се позивали на Владу Турске као и на бошњачке политичке лидере у Сарајеву. Сукоби у исламској заједници, који трају од 2007. године осликавају промену политичких прилика на локалу и имају политичку димензију. Током 2007. године настали су сукоби унутар исламске заједнице, односно спор око духовног центра Београда или Сарајева. Формиране су Исламска

⁵⁵⁹ Санџачка демократска партија (СДП) чији је оснивач Расима Љајић, до 2000. године звала се „Коалиција за Санџак“. Након што је Расим Љајић, 2009. године основао Социјалдемократску партију Србије (СДПС), на челу Санџачке демократске партије је Решад Хоџић.

⁵⁶⁰ Детаљније у: Славиша Орловић, *Изборни бумеранг: политичке последице изборних система*, Факултет политичких наука, Београд, 2015, стр. 220

⁵⁶¹ Душан Јањић, *Контекст мањинске политике у Србији*, стр. 200

⁵⁶² *Ибид*, стр. 200

заједница Србије са средиштем у Београду (који би био и духовни центар) и Исламска заједница у Србији, са средиштем у Новом Пазару и духовним центром у Сарајеву. Тако су Муслимани у Србији добили две исламске заједнице, а везник „у“ постао је значајан с' обзиром да је произвео поделе у идентификацији муслимана.⁵⁶³ После формирања Исламске заједнице у Србији, муфтија Муамер Зукорлић наметнуће се као важан политички актер, што ће произвести нове сукобе санџачких партија у политичкој сфери. Дешавања, током 2020. године поводом изградње Исламског центра који гради Исламска заједница Србије (коју предводи Сеад Насуфовић) показују да тај сукоб и даље постоји.⁵⁶⁴ Успостављање страначког монопола у бошњачкој заједници представља изазов за политичке лидере. Лидер СДА - Сулејман Угљанин доминантну позицију имао је до 2004. године, након чега расте утицај Расима Љајића у бошњачкој заједници. Трећи, важан политички актер био је некадашњи муфтија Муамер Зукорлић чији је политички утицај порастао после парламентарних избора 2016. године, када је његова Бошњачка демократска заједница Санџака освојила два посланичка места. Поред тога, главни изазов за бошњачке политичке лидере такође представља и освајање власти на локалном нивоу, тачније у Новом Пазару. У конкуренцији политичких лидера, они се опредељују за различите политичке стратегије и начине уз помоћ којих настоје да мобилишу бираче односно присталице за своју политику. Политички лидер СДА – Сулејман Угљанин како би вратио некадашњи утицај у бошњачкој заједници, настоји да радикализује мањинске захтеве Бошњака који се односе на национални статус Бошњака, специјални статус и аутономију Санџака. Такође, политички лидери кроз радикализацију мањинских захтева такође манипулишу етничким идентитетима група које представљају, о чему ће бити речи у наставку рада.

Најновији пример политичког сукоба јавио се код албанске националне мањине на југу Србије, што је довело до тога једна албанска партија „Алтернатива за промене – Албанска демократска алтернатива“ чији је председник Шћиприм Арифи, изађе из коалиције албанских партија и самостално наступи на парламентарним изборима 2022. године. Сукоб је са локалног (настао око преузимања локалне власти у Прешеви) пренет на републички ниво.

Важан фактор у процесу етномобилизације односи се на број партија националних мањина (према: Д. Јањић). Као резултат процеса политизације разлика, на политичкој сцени Србије егзистира велики број партија националних мањина, чиме је отежано њихово политичко представљање. На политичкој сцени Србије највећи број странака има бошњачка национална мањина. Постоји укупно дванаест политичких странака бошњачке националне мањине.⁵⁶⁵ Мађарска национална мањина има упола мање политичких партија

⁵⁶³ *Слободна Европа*, доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/717320.html>, приступљено 20.04.2021.

⁵⁶⁴ Н1, доступно: <https://rs.n1info.com/vesti/a684739-sta-je-uzrok-sukoba-dve-islamske-zajednice-u-novom-pazaru/>, приступљено 25.04.2021. (Присталице друге верске организације – Исламске заједнице у Србији, на чијем је челу Муамер Зукорлић блокирали су пут и прилаз градилишту где се гради центар. Сукоб је настао око власништва над парцелом где се гради објекат Исламски центар. Покренут је судски спор због парцеле која је била у приватном власништву новопазарске породице, за коју према речима реис-ул-улеме Насуфовића постоји неопходна документација.)

⁵⁶⁵ Међу њима су: Санџачка демократска партија (СДП); Странка за Санџак; Санџачка народна партија; Странка демократске акције Санџака; Демократска партија Санџака; Санџачка алтернатива; Бошњачка демократска странка Санџака, Бошњачка грађанска странка; Народни покрет Санџака; Бошњачка демократска заједница; Бошњачка народна странка и Странка правде и помирења.

него бошњачка, тачније шест партија.⁵⁶⁶ Албанска заједница на југу Србије (Прешево, Бујановац и Медвеђа), такође има шест политичких партија.⁵⁶⁷ Ромска национална мањина има седам политичких партија. Расутост Рома на територији Србије додатно отежава политичку артикулацију ромских захтева и циљева.⁵⁶⁸

Као и Роми, националне мањине Словаци и Руси такође имају по седам политичких партија,⁵⁶⁹ иако представљају мале националне мањине, с обзиром на њихово учешће у укупном становништву. Учешће Словака у укупном становништву (према Попису из 2011. године) је 0,73% (52.750), док број Руса у Србији износи 3.247 односно 0.05%. Занимљиво је да су зелене партије које се баве еколошким питањима, регистроване као партије словачке и руске националне мањине. Национална мањина Власи, као и Бугари имају четири политичке стране,⁵⁷⁰ али они су бројнија национална мањина са 35.330 становника влашке националности, и уделом у укупном становништву од 0.49%. Национална мањина Бугари, са уделом у становништву 0.26% (18.543) имају четири партије.⁵⁷¹ Македонска национална мањина, са учешћем у укупном становништву од 0.32% (22.755) има три странке.⁵⁷² Буњевачка национална мањина која је углавном насељена на простору Војводине, са уделом у укупном становништву од 0.23% (16.706) имају три политичке партије.⁵⁷³ Националне мањине: Хрвати, Црногорци, Русини, Румуни и Грци имају по две политичке партије.⁵⁷⁴ Према Попису из 2011. године у Србији живи 725 Грка и они имају

⁵⁶⁶ То су: Демократска странка војвођанских Мађара – Vajdasági Magyar Demokrata Párt; Савез војвођанских Мађара – Vajdasági Magyar Szövetség; Грађански савез Мађара – MAGYAR POLGÁRI SZÖVETSÉG; Демократска заједница војвођанских Мађара – Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége; Странка мађарског јединства – MAGYARE GYSÉGPÁRT; и Републиканска странка – Republikánus Párt.

⁵⁶⁷ Демократска унија Албанаца- Unioni demokratik Shqiptar; Партија за демократско деловање – PARTIA PËR VEPRIM DEMOKRATIK; Покрет за демократски прогрес – Lëvizja e Progresit Demokratik; Демократска партија Албанаца – Partia demokratike Shqiptare; Демократска партија – Partia demokratike; и Алтернатива за промене – Alternativa për ndryshim.

⁵⁶⁸ Међу њима су: Ромска демократска странка; Јединствена странка правде (ЈСП) – Jekhutno çidimos çaçimasko (JČČ) – која је пререгистрована у: „Демократски блок“; Ромска партија; Уједињена партија Рома – JekutniPartijaRomani; Ромска странка Јединство; Унија Рома Србије и Демократска Унија Рома.

⁵⁶⁹ Политичке странке словачке националне мањине су: Зелена странка Србије - Zelená Strana Srbska, Странка Војвођанских Словака – Strana Vojvodinských Slovákov; Словачка демократска странка – Slovenská demokratická strana; Зелена Странка – Zelená Strana, Ратни ветерани за Србију – VOJNO VIVETERANI PRE SRBSKO; Словаци напред! – SLOVACI VPRED!; и Јака Србија - Silné Srbsko. Политичке странке руске националне мањине су: Европска зелена партија - ЕВРОПЕЙСКАЯ ПАРТИЈА ЗЕЛЕНЫИ; Странка Руса Србије; Руска странка; Српско-руски покрет, Јединствена руска странка; Српско руска странка Вукови; и Народна јака Србија – НАРОДНАЯ СИЛЬНАЯ СЕРБИЈА.

⁵⁷⁰ Политичке партије влашке националне мањине су: Влашка народна странка – Partia neamului rumânesc; Влашка странка; Ниједан од понуђених одговора односно „Истина“ и Влашка странка Мост.

⁵⁷¹ Политичке партије бугарске националне мањине: Демократска партија Бугара – Demokratičeska partija na Bъlgarite; Демократски савез Бугара - DEMOKRATIČENSЪЮZNAVЪLGARITE; Партија Бугара Србије - PARTIJA NAVЪLGARITEVSЪRBИЈА; и „То смо ми” - Природни покрет – „Tovasmenie” - prirodnodviženie.

⁵⁷² Политичке партије македонске националне мањине: Демократска партија Македонаца – Demokratska partija na makedoncite; Странка Македонаца Србије; и Македонска странка Србије

⁵⁷³ Политичке партије буњевачке националне мањине: Странка „Буњевци грађани Србије“; Савез бачких Буњеваца и Буњевачка странка.

⁵⁷⁴ Хрватска национална мањина која махом насељава простор Војводине, њене интересе заступају Демократски савез Хрвата у Војводини и Демократска заједница Хрвата. Политичко деловање Црногораца у Србији изражено је кроз деловање Црногорске партије и Странке Црногораца. Русинска национална мањина има две партије Русинска демократска странка и „Заједно за Војводину“. Интересе румунске националне

две политичке странке.⁵⁷⁵ Само национална мањина Горанци – имају једни политичку странку под називом „Грађанска иницијатива Горанаца“.

Велики број партија националних мањина указују на различите представе припадника о групи којој припадају и постојећу хомогенизацију унутар одређених група односно поделе / расцепе. Лидери мањинских партија настоје да обезбеде подршку за политике које воде, како би се наметнули као „једини“ и „прави“ заступници интереса и заштитници националних идентитета одређених националних заједница. То може произвести сукобе унутар мањинских група, као што је то био случај са бошњачком националном мањином – где је био наизраженији. Четврти фактор који је такође значајан у процесу етномобилизације односи се на манипулације етничким идентитетима, што може утицати и на диференцијацију унутар и између група, и створити подлогу за нове сукобе.

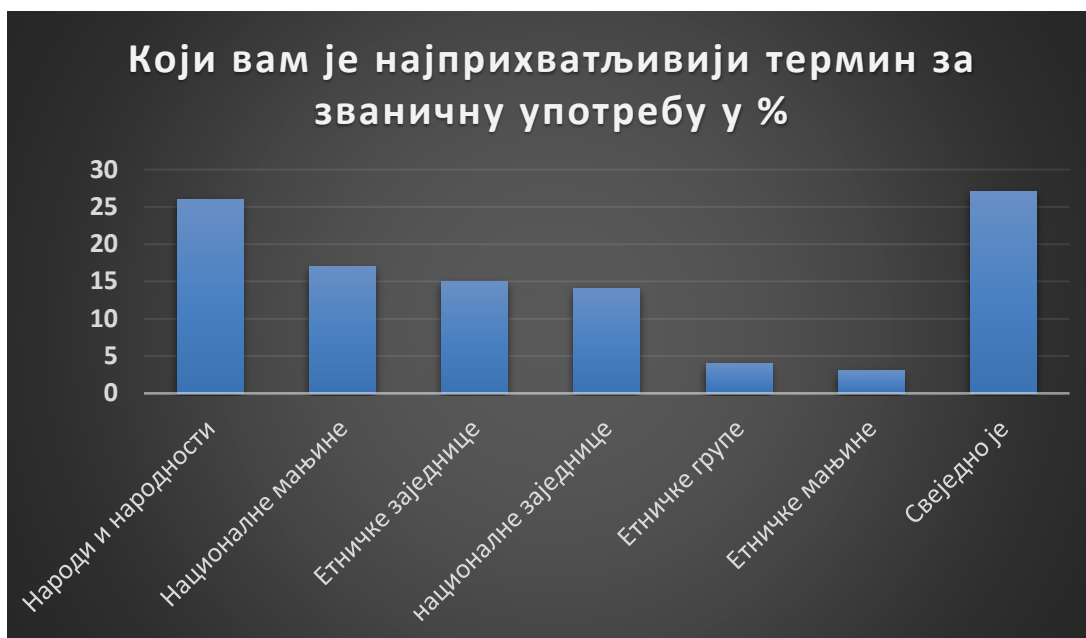
9.2. Манипулације етничким идентитетима

Институционализација појма „етничка мањина“ и „етничка група“ допринела је схватању културе као „нечег непокретног и дефинитивног“.⁵⁷⁶ Дефинисање етничитета примордијарним критеријумима оставља простора за злоупотребу у политичке сврхе. Са друге стране, правни или политички термин којим се означава одређена друштвена група има важну улогу, јер се на тај начин дефинише и колективна припадност њених чланова. Истраживање објављено маја 2010. године под називом „Колективна динамика етничких заједница у Војводини“ је показало да се нормативни, односно правни термини не одражавају на колективну припадност чланова групе. Изненађује податак, да је термин народи и народности из бившег социјалистичког система актуелан и у новије време. Такође, на основу добијених података је утврђено да се мањинске заједнице већим делом (преко 25% од укупног броја мањинских заједница) дају одговор „свеједно је“ на питање о терминологији којом се означава колективна припадност.

мањине заступају Демократски покрет Румуна Србије – *Mișcarea democratică a Românilor din Serbia* и Румунска партија – *PARTIDUL ROMÂN*.

⁵⁷⁵ Политичке партије грчке националне мањине: Покрет Грка СРБИЗА и Грађанска Странка Грка Србије.

⁵⁷⁶ Синиша Малешевић, *Социологија етничитета*, стр.12

Графикон бр. 3 : Одговори мањинских група у Војводини на питање: Који вам је најприхватљивији термин за званичну употребу? (изражено у процентима) ⁵⁷⁷

За термин народи и народности се определило чак 75% Македонаца и 44,9 % Црногораца, мање Роми (7.1 %), Румуни (15,2 %), Словаци (19,3 %) и Хрвати (20,7 %). Термин „националне мањине“ изнад просека прихватају само Словаци (29 %), а најмање Роми. Преко четири петине Рома у Војводини (82,1%) – прихвата термин „етничке заједнице“. Док је термин „националне заједнице“ најприхватљивији Румунима (25,3%), Русинима (18,6%) и Мађарима (16%), а најмање прихватљив Ромима и Македонцима (ниједан испитаник није се определио);

На основама примордијалистичког схватања етницитета, етнички предузетници свесно манипулишу етничким идентитетом (према: Ц. Елер и Р. Коулан). Етничке привржености могу бити творевина елита, али је упитно њихово трајање. Символи, традиција и заједничко порекло опредељују процес етномобилизације и политичко деловање етничких група: „Делање етничких група одређује њихово постојање као политичких учесника, али је зависно од стварног или симболичког индивидуалног и групног веровања у заједничко порекло“.⁵⁷⁸ Уз помоћ манипулације традицијом и симболима политички програми улазе у масовну политику, односно “људи ће бити наведени да колективно размишљају, осећају и делују у складу са политичким премисама“ (Б. Денис).⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ Лазар Жолт, Колективне перцепције улоге и значаја националних савета у АП Војводини, у: *Колективна динамика етничких заједница у Војводини*, Медитеран, Нови Сад, 2010, стр. 32

⁵⁷⁸ Синиша Малешевић, *Социологија етницитета*, стр.320 („Посебна употребна вредност националистичких идеологија за политичку елиту састоји се у њеној способности транзиције интерних друштвених тензија на спољни план, односно терен екстерних националних релација, од нације ка свему другом што је окружује, а што превасходно значи према другим нацијама...“.)

⁵⁷⁹ Гер Дејзингс, *Религија и идентитет на Косову*, стр. 238

Етничка група има политичку сврху (Е. Коен). Политичка сврха се огледа коришћењу етничке групе и различитости, зарад остварења циљева другачује природе. Задржавање на примордијалистичком облику етничитета, доводи нас у ризик да етничке идеологије које инсистирају на пореклу поистоветимо са националистичким идеологијама, које заправо имају шири контекст од етничких. У том случају, ипак, националистичке идеологије добијају „употребну вредност“.⁵⁸⁰ Употребна вредност националистичке идеологије веома је важна за политичко деловање елита. Мањински политички лидери прибегавају „опробаном моделу национализма већине који почива на примордијарним сентиментима и етномобилизацији“ позивајући се на угрожена људска права чланова групе (према: Г. Башић).

Политички лидери прибегавају “политици сукоба” и указују на постојеће претње етничкој групи. Према Валери Филипу Гагнону можемо издвојити неколико начина на основу којих интерес колектива може бити дефинисан. Прво: под притиском конкурентских елита и етномобилизације, политичке елите одређене групе настојаће да дефинишу релевантан национални идентитет, који ће са једне стране бити базиран на вредностима културе, етничке припадности и религије, док ће са друге стране политичке елите настојати да уваже политички контекст у чијим оквирима дефинишу идентитет. Конкурентне политике одвијају се дуж политизованих етничко - националних расцепа и стварају утисак континуитета између прошлих и садашњих сукоба. Друго: политичке елите ће се усредсредити на дефинисање колективног интереса селективним ослањањем на традицију и мит о заједничком пореклу. Треће: елите које успеју да се идентификују са интересом колектива однеће победу и оствариће доминантну позицију у политичкој расправи. Четврто: у такмичењу око дефинисања колективног интереса, политички лидери настоје да фокус политичке пажње усредсреде на спољну претњу групи. Ова политичка стратегија (од претње до сукоба) карактерише агресивни национализам, где је етничка односно национална припадност једино релевантна.⁵⁸¹

Етнички политички лидери или „етнички предузетници“ настоје да етничке групе сведу на објекте, како би развили примордијалистички, првобитни осећај привржености. Готово све националистичке идеологије и политички лидери користе мит о традицији и заједничком пореклу како би конструисали сопствену верзију колективног идентитета (који ће се подударати са колективним и њиховим партикуларним интересима). Бошњачки политички лидери у формирању савремених захтева бошњачке националне мањине ослањају се на представу односно историјски мит о Санцаку који је у време Отоманског царства егзистирао као самостална територијална целина, најпре у оквиру босанског вилајета до 1876. године, а потом у оквиру косовског до почетка балканских ратова 1912. Политички лидери Бошњака као и представници Бошњачког националног вијећа Санцака противили су се дезинтеграцији некадашње СФРЈ, као и Савезне Републике Југославије, потом и Државне заједнице Србије и Црне Горе, како не би дошло до поделе Санцака односно Рашке области, јер би на тај начин дошло до цепања „историјске и територијалне целовитости регије“.⁵⁸² Политички лидери Бошњака позивају

⁵⁸⁰ Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, стр. 127

⁵⁸¹ Valery Phillip Gagnon, *Ethno-nationalism and international conflict: The case of Serbia*, p. 135

⁵⁸² Горан Башић, *Положај Бошњака у Санцаку*, Центар за антиратну акцију, Београд, 2002, стр. 27 (Напомена: Рашка област је административно подељена између Србије (Нови Пазар, Сјеница, Тутин, Нова Варош, Пријепоље, Прибој) и Црне Горе (Пљевља, Бијело Поље, Беране, Андријевица, Рожаје, Плав).

се на историјске територије Бошњака (Босну, Херцеговину и Новопазарски Санџак) као и на „територијализовани“ национални идентитет Бошњака (у смислу модерне нације). Поред тога, политички лидери користе муслиманску концепцију бошњаштва (која се односи на аутохтоност бошњаштва, које постоји и преосманлијског доба, тачније пре исламизације словенског становништва)⁵⁸³ на чијим основама граде представу о „супериорности“ Бошњака у односу на друге етничке групе. Други важан сегмент који је важно споменути у односу између политичких лидера и бошњачког националног идентитета односи се на порицање јужнословенских корена Бошњака, као и на тврдњу да су Бошњаци исламизовани Срби или Хрвати исламске вероисповести.

Албанци као и њихови политички лидери на Косову и на југу Србије такође се ослањају на историјски мит, тачније мит о илирском пореклу Албанаца. Политички лидери из Албаније, како би на поменутих територијама извршили утицај на припаднике и побудили иридентистичке тежње често их подсећају на заједничко порекло и уједињену државу свих Албанаца која је ослоњена на илирску теорију о етничком идентитету Албанаца. За разлику од комуниста у бившој СФРЈ који су настојали да умање значај националности, комунисти у Албанији су на различите начине (путем образовања, односно уџбеника из историје) покушавали да ојачају етничку самосвест Албанаца наглашавајући илирске корене Албанаца. Према илирском становишту, историјска територија Албанаца односно албанска држава би се у будућности простирала од Скадарског језера у Црној Гори на северу, до Амбракијског залива у Грчкој на југу, као и од Јадранског мора до реке Треске у Македонији, укључујући Прешево, Бујановац, Медвеђу и Лебане.⁵⁸⁴ Ова идеја остаће присутна од почетка деловања албанског националистичког покрета под називом “Албански национални препород” (алб. *Rilindja Kombëtare*) који је деловао од 1878 - 1913. године и политичких активности Прве призренске лиге (1878-1881), све до оснивања албанске паравојне терористичке организације ОВК и данашњег деловања политичких лидера Албанаца.

Илирска теорија о албанском етничком пореклу представља најпопуларнију теорију у изградњи албанске нације, нарочито код политичара, интелектуалаца, и научника из 19. и 20. века. Према овој теорији, Албанци су потомци Илира, аутентична нација, и староседелачко становништво који имају историјска права над територијама (које су насељавали Илири), за разлику од Срба, Црногораца и Македонаца који су означени као „дошљаци“ који немају та права. Такође, према илирској теорији, илирско - албанска историјска и етничка права на Косову и Метохији старија су петнаест векова од историјских и етничких права Срба.⁵⁸⁵ Илирска теорија о етничком пореклу Албанаца има доминатну позицију из политичких разлога. Поред тога, у албанској историографији можемо наићи на податак да Албанци воде порекло од Дарданаца, који су били једно од илирских племена. Немачки лингвиста Норберт Јокл наводи да је Дарданија древна колевка Албанаца.⁵⁸⁶ Са друге стране, у литератури постоји становиште према којем се

⁵⁸³ *Ибид*, стр. 40-41

⁵⁸⁴ Vladislav B. Sotirovic, National identity: who Are the Albanians? the Illyrian Anthroponymy and the Ethnogenesis of the Albanians, *History Research* 2013; 1(2), Institute of Political Sciences, Vilnius, Lithuania, p. 9

⁵⁸⁵ *Ибид*, p. 8

⁵⁸⁶ *Ибид*, p. 8

пориче илирско порекло Дарданаца.⁵⁸⁷ Лидер демократског Савеза Косова (ДСК) Ибрахим Ругова предлагао је да застава Дарданаца буде застава Косова. Након смрти Ибрахима Ругове застава Дарданаца остала је партијски симбол ДСК. Председница самопроглашене државе Косово (од 4. априла 2021. године) Вјоса Османи у политичкој кампањи за избор председника користила је заставу Дарданије, пре него што је увела у званичну употребу.⁵⁸⁸ Међутим, постоји друга теорија о етничком пореклу која је актуелна у научним круговима, чак се помиње у и код албанских историчара.⁵⁸⁹ Према „кавказској теорији“ балкански Албанци пореклом су са Кавказа, дошљаци, а не староседеоци на Балкану. У античким временима, у време Александра Македонског, на Кавказу постојала је држава „Албанија“. На то указују средњовековни извори (визанстијски историограф Михајло Аталиота).⁵⁹⁰

За разлику од Бошњака и Албанаца који су пре свега фокусирани на мит о историјским територијама и аутохтоном пореклу, код етничке самосвести и идентификације Мађара историјска неправда из прошлости има важну и већим делом утиче на конципирање мађарских захтева. Након Првог светског рата на основу Тријанонског уговора из 1920. године Мађарска је изгубила 71% своје територије и 59% свог становништва. У програму Савеза војвођанских Мађара (СВМ) који је усвојен 1995. године полазе од захтева “за потпуну одштету“ због присиљавања на мањинску судбину од 1918. године. У Програму СВМ (1995) наводи се: „Наша национална заједница, од пре три четвртине векаприсиљена на мањинску судбину, са пуним правом може очекивати и захтевати потпуну – моралну и материјалну – рехабилитацију односно одштету“ (Програм СВМ, 17.06.1995).⁵⁹¹ Мађарска заједница у Војводини, попут других мањинских група пореди свој положај са положајем Срба на Косову и Метохији. Међутим, Иван Ивањи сматра да се Резолуција Савета безбедности 1244 из јуна 1999. године која се односи на интегритет Косова не може да се директно упореди са Тријанонским уговором, али би се могу упоредити тренутна осећања у Србији због губитка Косова са жалом Мађара за територијама изгубљеним пре више деценија.⁵⁹²

Историјске неправде из прошлости, заједничко порекло, традиција и територија представљају главни ослонац у деловању политичких лидера три најугицајнијих мањинских група (Бошњака, Албанаца и Мађара). Међутим, и мање националне групе попут Буњеваца и Влаха, које се позивају на аутентичност, односно аутохтоно порекло на подручју Војводине (Буњевци) и Источне Србије (Власи) постају предмет свесне манипулације политичких лидера који их представљају, као и лидера других етничких

⁵⁸⁷ Погледати: Милан Будимир, *О етничком односу Дарданаца према Илирима*, Југословенски историјски часопис 3, Београд, 1937, стр. 1-29 (доступно: <https://pdfslide.net/documents/milan-budimir-dardanci-i-iliri.html>, приступљено: 20.04.2021.)

⁵⁸⁸ *Косово он-лине* (доступно: <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/osmani-uvrstila-zastavu-dardanije-u-zvanicnu-upotrebu-u-predsednistvu-3-12-2020>, приступљено 01.05.2021.)

⁵⁸⁹ Stefang Pollo, Arben Puto, *The History of Albania*, London: Routledge & Kegan, 1981, p. 31, према извору: <https://www.politika.rs/sr/clanak/427078/Pogledi/Odakle-poticu-Albanci>, приступљено: 02.03.2021.)

⁵⁹⁰ *Политика*, доступно: <https://www.politika.rs/sr/clanak/427078/Pogledi/Odakle-poticu-Albanci>, приступљено: 02.03.2021.)

⁵⁹¹ Јован Комшић, *Дилеме демократске нације и аутономије*, ЈП Службени гласник, Београд, 2006, стр. 349-350

⁵⁹² Иван Ивањи, Неки тренуци историје српско-мађарских односа, у: *Србија и Мађарска: политичке и економске перспективе*, Fridrich Ebert Stiftung, ISAC фонд, Београд, 2013, стр. 6

група. Поред примордијалистичких елемената националног идентитета, такође су и институционални механизми омогућили и олакшали политичким лидерима злоупотребу етничких посебности. Усвајање афирмативних мера 2004. године и специјалних механизма за парламентарну репрезентацију националних мањина створили су простор за злоупотребу и манипулације етничким идентитетима мањинских група. Поједине странке регистроване су као партије националних мањина, а заправо њихово деловање није усмерено на заштиту мањинских интереса. Међу партијама које су искористиле мере позитивне дискриминације била је партија Ниједан од понуђених одговора (НОПО) – Ђорђа Вукадонивића, која је регистрована као влашка партија.⁵⁹³ Међутим, у партији, осим једног није било припадника влашке националне мањине. На парламентарним изборима 2012. године, ова партија освојила је 0,59 % или 22.905 гласова односно један мандат у скупштини Србије. Поред партије НОПО, поједине еколошке партије региструју се као партије националних мањина: попут Зелена Странка – *Zelená Strana* (основана 2014. године) регистрована је као партија словачке националне мањине; „То смо ми” - Природни покрет – „*Tova sme nie*” - *prírodno dviženie* – регистрована као партија бугарске националне мањине; Европска зелена партија регистрована као партија руске националне мањине. Такође, поједине партије регистроване су као партије националних мањина, међутим оне не заступају интересе мањинских група, нити на изборним листама имају припаднике мањинских заједница, попут Руске странке, затим Републиканска партија - *Republikánus Párt* регистрована је као партија мађарске националне мањине (основана 2015.); Заједно за Војводину (основана 2011.) регистрована је као политичка странка русинске националне мањине, итд. На парламентарним изборима 2020. године Републичка изборна комисија одбацила је предлог Коалиције за мир – Чедомир Јовановић, као и Руске странке да добију статус коалиције или партије националних мањина. (Према члану 3. Закона о политичким странкама политичка странка националне мањине је „политичка странка чије је деловање посебно усмерено на представљање и заступање интереса једне националне мањине и заштиту и унапређење права припадника те националне мањине у складу са уставом, законом и међународним стандардима, уређено оснивачким актом, програмом и статутом политичке странке“.)⁵⁹⁴

На основу изложеног видимо да дефинисање културе која представља срж мултикултуралне теорије има импликације и у политичкој сфери. Примордијалистички приступ етничкостима представља важан фактор у етномобилизацији јер су примордијалистички елементи идентитета (род, сродство, језик, тло / територија) инструментализују у политичкој сфери. У процесу етномобилизације комбинују различити приступи етничкостима (ситуациони, инструментални, конструктивистички), уз доминацију примордијалистичког који ствара простор за манипулацију етничким идентитетима.

⁵⁹³ Програм, статут и назив партије Ниједан од понуђених одговора (НОПО) промењен је на скупштини политичке странке (23.01.2020.) у назив Истина – *Adaviera*, чија је председница Ивана Вујасин.

⁵⁹⁴ Закон о политичким странкама: 36/2009-155, 61/2015-54 (УС)

9.3. Политичка реторика мањинских лидера и етнизација политике у Србији деведесетих година 20. века

Током деведесетих година 20. века одвијао се процес етнизације односно етнизације политике на простору Југославије, што је утицало на интензивирање мањинских захтева под утицајем њихових политичких лидера. Томас Спира наводи да процеси етнизације и етнизације подстичу политизацију етницитета. Етнизација подразумева „процес у којем друштвена везаност етничности постаје све наглашенија у неком друштву”, док се етнизација односи на “процес поларизације етничких група у којем долази до промене њихових перцепција”.⁵⁹⁵

Организациона структура Савеза Комуниста Југославије која је пратила територијално – административне границе република и покрајина допринела је етнизацији политичког деловања.⁵⁹⁶ Први пример етнизације политичког деловања је илегално политичко организовање Албанаца,⁵⁹⁷ када је покренуто косовско питање, након чега, осамдесетих година 20. века, албанске партије постају важни политички актери. Два важна догађаја упућују на пораст етничке самосвести албанске националне мањине на Косову, а то су демонстрације за отцепљење Косова 1968. и 1981. године. Да би се избегло политизовање образовања Албанаца, под утицајем међународне заједнице потписан је споразум Милошевић – Ругова, 01.09.1996. године. Постигнут је договор да се приступи нормализацији образовног система за албанску децу и омладину на Косову.⁵⁹⁸

Савремена демократија суочава се са бројним изазовима различите природе и карактера. Према Вукашину Павловићу, главни изазови савремене демократије су етнизација политике и политизација етницитета, а не мултикултуралност. Мултикултуралност може представљати препреку за демократију под одређеним условима: под условима екстремне етнизације политике и суженог либералног схватања демократије.⁵⁹⁹ У друштвима са ауторитарним тенденцијама, где је поље политике етнизиковано – партије националних мањина не могу остварити битније резултате у заштити и остварењу колективних права.

Према Лајпхарту, хомогеност друштва и политички консензус су услови за стабилну демократију. Дубоке поделе друштва и политичка размимоилажења унутар плуралних друштава су разлози нестабилности и сломова у демократијама.⁶⁰⁰ Орловић наводи да се „демократизација у Источној Европи брже одвијала у земљама са мањим етничким расцепима (Мађарска, Чешка, Пољска), а спорије у дубље подељеним

⁵⁹⁵ Видети у: Јадранка Чачић Кумпес, Политике регулирања културне и етничке различитости, *Миграцијске и етничке теме*, 20, 2004, стр. 144-145

⁵⁹⁶ Дијана Вукомановић, Настанак политичких партија, у: *Партијски мозаик Србије: 1990 – 1996* (ур. Владимир Гоати), Београдски круг и АКАПИТ, Београд, 1997, стр. 27

⁵⁹⁷ *Ибид*, стр. 28

⁵⁹⁸ Зоран Лутовац, Политичко организовање косовских Албанаца, у: *Партијски мозаик Србије: 1990 – 1996* (ур. Владимир Гоати), Београдски круг и АКАПИТ, Београд, 1997, стр. 157

⁵⁹⁹ Вукашин Павловић, Мултикултуралност и етнизација политике, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији: зборник радова са научног скупа одржаног 11, 12. и 13. јануара 1995*, САНУ, Београд, 1996, стр. 92-93

⁶⁰⁰ Славиша Орловић, *Политички живот Србије – између партократије и демократије*, стр. 311

друштвима (Словачка, Бугарска, Румунија, бивша Југославија).⁶⁰¹ Демократизацију посткомунистичких држава пратила су два паралелна процеса. Са једне стране, отварање друштва, тежња за поштовањем људских права и слобода, утицај цивилног друштва, слобода медија... Са друге стране успон национализма довео је до дезинтеграције Југославије.⁶⁰²

Деведесетих година 20. века “етнички национализам” постао је доминантна политичка филозофија у Србији, али и другим источноевропским државама. Успон етничког национализма имао је друштвене и политичке импликације: 1. интензивирање процеса „етнификације политике“ (Клаус Офе); 2. национални идентитет је постао мобилишући ресурс за партије већинског и мањинског становништва; 3. јачање етничке над грађанском приврженошћу и 4. успоравање процеса демократизације државе.

После увођења вишепартизма, Србија је функционисала као једнопартијска диктатура, где је постојала испреплетаност партије и државе, односно идеологија партије одређивала је идентитет државе.⁶⁰³ Социјалистичка партија Србије (СПС) имала је доминантну позицију на политичкој сцени, на челу са Слободаном Милошевићем (који је дошао на чело Савеза комуниста Србије, 1987. године).⁶⁰⁴ У идеологији СПС - а, нормативни и оперативни ниво идеологије значајно се разликују. У нормативном делу политичког програма СПС - а појам „нација“ ретко се помиње, међутим постоји позивање на етничке принципе. Карактер националне мањине одређен је чињеницом да они представљају грађане „чији народ већ поседује државу изван граница Југославије“.⁶⁰⁵ Такође, у програму се разграничавају појмови „конститутивни народи“ (Срби и Црногорци) и „националне мањине“ (све остале етничке групе). За разлику од конститутивних народа који имају право на самоопредељење, националне мањине то право немају. У оперативној идеологији (која обухвата медије и образовање, односно уџбенике ученика) наглашавају се традиционализам, патријархалност, етнонационализам, примордијалистичке вредности националног идентитета Срба, славна историја и прошлост, где појам нације са ексклузивистичком својствима (који се базира на емоцијама и афективности односно примордијализму) има централно место.⁶⁰⁶

Поред ратних дешавања, период деведесетих година карактерише политизација идентитета националних мањина, односно бошњачког, албанског, мађарског дела становништва (као и других мањинских група). Израз „политизација“ подразумева

⁶⁰¹ *Ибид*, стр. 311

⁶⁰² *Ибид*, стр. 34

⁶⁰³ *Ибид*, стр. 52 (Доминантна Социјалистичка партија Србије означава се као „партија континуитета“ са претходном партијом Савез комуниста Србије (СКС). Подршка овој партији осипала се од избора до избора и била је принуђена да улази у коалиције са партијама Нова демократија, Српска радикална странка, Југословенска левица како би обезбедила већину у скупштини.)

⁶⁰⁴ Осма седница Централног комитета представљала је прекретницу у савременој историји, после које је Република Србија предузела потребне мере да се исправе неправде нанете Уставом из 1974. године. Такође су донете одлуке о демократизацији друштва, ревизији постојећег устава, заштити Срба и Црногораца на Косову и Метохији, и успостављању јединствене Србије на читавој њеној територији. Видети у: Сениша Малешевић, *Идеологија, легитимност и нова држава*, Едиција Реч, књига 35, Београд/Загреб, 2004, стр. 305

⁶⁰⁵ Сениша Малешевић, *Идеологија, легитимност и нова држава*, Едиција Реч, књига 35, Београд/Загреб, 2004, стр.стр. 310

⁶⁰⁶ Детаљније о оперативном делу политичког програма СПС-а из 1992. године, у: Сениша Малешевић, *Идеологија, легитимност и нова држава*, стр. 310

„прелазак на политичко деловање“ (на француском „*passage au politique*“) исковао је политиколог Жан - Франсоа Бајар.⁶⁰⁷ Деведесете године могу се означити као „период политичке еманципације и афирмације“ Бошњака у бившој Југославији (Клејер и Бугарел), али и других мањинских група. Са увођењем вишепартијског система отпочео је процес стварања политичких странака у Србији, као и партија националних мањина. Долази до „етнизације страначке сцене“ која је настала из „негативног става и односа већинске нације према националним мањинама“.⁶⁰⁸ Етнизација политике подразумева да политички актери односно партије користећи енергију масе производе сталну бригу за националне интересе како успоставили монопол у политичком деловању и оставарили циљеве. Ковачевић наводи да су „стална производња патриотизма и одбране националних циљева постали незаобилазна матрица политичког деловања“.⁶⁰⁹ Политички лидери настојали су да произведу тензије у односу „ми“ и „они“. Такође, однос „ми“ наспрам „они“ политизован је у смислу „опонашања либералних принципа у сврхе моноетничког режима“.⁶¹⁰

Политичку реторику мањинских лидера деведесетих година карактеришу захтеви за територијализацију етничности који су повезани са дезинтеграцијом бивше Југославије. Клејер и Бугарел наводе да су деведесете године и дезинтеграција Југославије нарочито важне за муслиманско становништво, јер су тада формиране две државе (квазидржаве) у којој муслимани чине већину становништва, а то су Босна и Херцеговина (где муслимани чине релативну већину са 45% у укупном становништву) и Косово (где муслимани односно албанци исламске вероисповести чине апсолутну већину од 90%). Појава ова два ентитета дала је већи значај политизацији муслимана на Балкану.⁶¹¹

Политизација балканских муслимана праћена је прекомпоновањем идентитета на различите начине код Бошњака (у Босни и Херцеговини и у Санџаку) и код Албанаца (на Косову, Македонији и Албанији). У Босни и Херцеговини, Странка Демократске Акције користи ислам као средишњи елемент новог бошњачког националног идентитета, док је армија коришћена у циљу реисламизације. Идеолошка инструментализација ислама коришћена је у политичке сврхе и обнову бошњачких политичких елита све до 1995. године (Клејер и Бугарел).

Код Албанаца издвајају се три струје које заступају различита становишта о односу ислама и албанског националног идентитета. Прва - прозападњачка струја инсистира на европском, хришћанском идентитету Албанаца, одбацујући повезаност са исламом и Отоманским царством. Овој струји припадао је лидер Демократске лиге Косова – Ибрахим Ругова, који је наглашавао важност Католичке цркве у етномобилизацији Албанаца. Друга, „вишеверска“ струја која наглашава вишеконфесионални карактер албанске нације. Овој струји припада Шкељзен Малићи. И треће, почетком деведесетих година појављује се „исламонационалистичка струја“ која наглашава муслиманску и

⁶⁰⁷ Натали Клејер и Гзавије Бугарел, *Муслимани југоисточне Европе*, Академска књига, Нови Сад, 2020, стр. 235

⁶⁰⁸ Бошко Ковачевић, *Покидана једра – етнизација политике*, ЈП Службени гласник, Београд, 2006, стр. 99

⁶⁰⁹ *Ибид*, стр. 100

⁶¹⁰ Dejan Guzina, *Nation-Building vs. Minority-Destroying: Majority-Minority Relation in the Post-Socialist Serbia*, *Southeast European Politics*, Vol.1, No.1, Oktober 2000, p. 29

⁶¹¹ Натали Клејер и Гзавије Бугарел, *Муслимани југоисточне Европе*, стр. 236

османску димензију албанског националног идентитета, наводећи да је исламизација заштитила Албанце од притиска асимилације Грка и Словена. Ово становиште подржавале су: Партија правде на Косову, Партија националне обнове у Албанији, и СДА - Исламски пут у Македонији.⁶¹² Поред тога, Клејер и Бугарел истичу да је политизација Албанаца на Косову и Македонији довела до појачане комуникације политичке и интелектуалне елите, успостављањем „трансбалканског политичког савезништва“ између Демократске странке Албаније (алб. *Partia Demokratike e Shqipërisë*), Демократске Лиге Косова (алб. *Lidhja Demokratike e Kosovës*, LDK) и Партије за демократски просперитет (алб. *Partia për prosperitet demokratik*) у Македонији. Такође, политизација Албанаца на Косову и Македонији имала је за дугорочну последицу премештање центра албанског национализма у Албанији, са југа на север земље.⁶¹³

Важан фактори етномобилизације су територијална концентрисаност, етничка самосвест групе, бројност и економски положај мањинске групе. Скуп ових фактора опредељује ток етномобилизације. Матичне државе, са једне стране могу имати конструктивну улогу и утицати донацијама и инвестицијама да положај својих сународника поправе, док са друге могу радикализовати мањинске захтева. Мањинске групе могу на различите начине перципирати економску помоћ матичних држава - као подршку за иридентизам, или сецесију, а да то заправо и није циљ матичних држава. Мађари у Војводини и са друге стране Албанци на југу Србије и Бошњаци у Санџаку представљају различите примере. У случају војвођанских Мађара, матична држава – Мађарска имала је конструктивну улогу на етничку самосвест Мађара на територији Војводине. На различите начине настоји да побољша положај својих сународника који су ван њених граница (донацијама, инвестицијама, Закон о двојном држављанству).

Подручје југа Србије (општине Прешево, Бујановац и Медвеђа) представља неразвијено подручје, где је стопа незапослености на високом новоу деценијама. Политички лидери из Албаније утицали су на развој етничке самосвести, како Албанаца на Косову, тако на југу Србије. Томас Спира истиче да се етничке групе независно од степена етничке самосвести и економског развоја суочавају са „потребом за политичку акцију“. Политичка акција, готово увек представља “реакцију на перцепцију социокултурне претње групи“. Одлука о политичкој акцији садржи тенденцију да се обнове или заштите одређени елементи идентитета, нпр. матерњи језик, који би требало да буде симбол јединства који ће прекрити тензије и расколе унутар групе или умањити осећај инфериорности.

Деведесте године оставиле су значајан траг у политичком деловању мањинских партија и политичких лидера. Политичка реторика мањинских лидера није се променила ни након тридесет година. Албански и бошњачки лидери и даље се позивају на вољу народа исказаној на референдумима о територијалној аутономији почетком деведесетих година, док мађарска тростепена аутономија представља полазну тачку у политичком деловању мађарских партија.

⁶¹² *Ибид*, 241-242

⁶¹³ *Ибид*, стр. 240

9.4. Демократска одговорност мањинских лидера

Вође мањина („*leaders of minorities*” - В. Кимлика) често апелују на идеале либералног мултикултурализма како би се супротставили искучивању из друштва, ипак „сами ти идеали им исто тако намећу обавезу да буду праведни, толерантни и инклузивни”.⁶¹⁴ Ериксен и Стјернфелт изражавају сумњу у демократски мандат политичких лидера и у то да су они легитимни представници мањинске групе из које долазе, јер их карактерише „стратешка“ употреба вокабулара о мањинским правима.

Према критичарима, у контексту Централне и Источне Европе - либерални мултикултурализам легитимише неаутентичне захтеве које су „измислили“ самопостављени национални радници, а који у ствари не одражавају реалне идентитете или интересе етнокултурних мањина. Међутим, Кимлика истиче да се ради „тек о неколико себичних националних лидера који заговарају мањински национализам”.⁶¹⁵

Критике либерално - плуралистичког приступа Вила Кимлике усмерене су на четири ограничавајућа фактора у спровођењу мултикултуралних политика:

1. улогу „етничких предузетника“;
2. проблем нетолерантних мањина;
3. одсуство консолидације демократије;
4. територијалну аутономију.

Према либерално плуралистичком приступу постоје два типа заштите: демократска одговорност мањинских лидера и индивидуално право (припадника) на излаз из групе (гарантовано Уставом, уколико се припадници не слажу са политиком мањинског лидера и желе интеграцију у шире друштво). На основу ова два система заштите процењује се да ли су и колико захтеви мањинских група репрезентовани.

Први механизам су слободни и поштени демократски избори који би требало да покажу да ли мањински лидери имају подршку бирача, чије интересе заступају: „ако победе на тим изборима, онда сасвим сигурно можемо да тврдимо да они представљају жеље већине грађана и да њихова интерпретација групног интереса није арбитрарна већ аутентична”.⁶¹⁶ Најзначајнији механизам који обезбеђује демократску одговорност политичких лидера су непосредни избори. Контролу и одговорност представника националних мањина тешко је остварити у случају посредоване репрезентације и услед превелике акумулације функција. Посредована репрезентација - путем електорске скупштине (други начин код избора чланова националних савета), резервисана места за мањине (што је био предлог Демократске странке) или када представници националних мањина заузимају важне политичке позиције и долазе на власт преко политичких странака већинског народа - стварају потешкоће у контроли мањинских политичких представника, што може имати за последицу отуђење мањинских представника од групе коју

⁶¹⁴ Према: Џенс-Мартин Ериксен и Фредерик Стјернфелт, *Демократске контрадикције мултикултурализма*, стр. 216

⁶¹⁵ Вил Кимлика, Одговор и закључак, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?* (ур. В.Кимлика и М.Опалски), стр. 302

⁶¹⁶ *Ибид*, стр. 303

представља.⁶¹⁷ Такође, учествоваће мањинских партија у коалицији и на листама грађанских политичких партија доводи у питање да ли су оне заступају мањинске интересе или експлоатишу етничку дистинктивност мањинске групе коју би требало да представљају. О томе ће бити више речи у поглављу о политичком организовању и партиципацији националних мањина. Други механизми који обезбеђују демократску одговорност политичких лидера су институције попут независног судства, омбудсмана, итд.

Међутим, уколико демократија није консолидована капацитети њених механизма који би требало да испитају одговорност политичких лидера биће ограничени. Из тог разлога Килика упозорава да: „тамо где нема механизма демократске одговорности, не смемо здраво за готово да узмемо речи самопостављених националних радника“.⁶¹⁸ Одговорност политичких елита и легитимитет захтева мањинских националиста представљају два посебна аспекта, и зато „могу постојати одговорне елите које подржавају мањински национализам и неодговорне елите које подржавају интеграцију“.⁶¹⁹ Период након демократских промена у Србији, карактеришу „извесне демократске процедуре са неизвесним исходима“ (Ј. Комшић). На политичком нивоу, услед деловања етничких предузетника и коришћења страхова и страсти бирача дошло је појаве „парадокса ране демократије“ – који представља мешавину етничке демократије и делимично консолидоване либералне демократије. (Ј. Комшић). То може имати за последицу и развој мањинских националиста. Поједина научна истраживања указују на постојање могућности националистами код највећих националних заједница у Војводини – Мађара и Срба.⁶²⁰

Подршка и легитимитет који на изборима добијају мањински политички лидери карактеришу:

1. Развијене националне тенденције (већинског и мањинског национализма) и изражена етничка самосвест мањинских група (пример: међуетнички односи у Војводини, 2004. године и на југу Србије - терористички напади Албанаца од 1999 – 2001.)
2. Политички прагматизам и договори са лидерима других етничких заједница о интеграцији односно сегрегацији (АП Војводина постала је предмет прагматичних договора политичких лидера „агрегат етничких договарања“ или „консоцијација етничких елита“ (А. Лошонц), што је имало за последицу „самопровинцијализацију Војводине“;
3. Политизација примордијалистичких елемената идентитета (нпр. језика) резултирала је сегрегацијом мањинских заједница у Војводини, Санцаку и на југу Србије.

⁶¹⁷ Томислав Жигманов, Још једном о начелној проблематици, у: *Мултиетнички идентитет Војводине: изазови у 2007-08*, Хелсиншке свеске, бр. 27, Библиотека, Београд, 2008, стр. 96-97

⁶¹⁸ Вил Кимлика, *Одговор и закључак*, стр. 303

⁶¹⁹ *Ибид*, стр. 304

⁶²⁰ Видети у: Јован Комшић, Војводина између демократске транзиције и политичког радикализма, у: *Мултиетнички идентитет Војводине: изазови у 2007-08*, Хелсиншке свеске, бр. 27, Библиотека, Београд, 2008, стр. 19

Након мартовског погрома на Косову, од 17 – 19. марта 2004. године над српским становништвом које су организовали албански екстремисти, на челу са Ослободилачком војском Косова, повећан број случајева међуетничких инцидената у Војводини.⁶²¹ Поред демонстрација у једанаест градова Србије, у Војводини регистровано је четрдесет напада на објекте албанских и бошњачких власника. Некадашњи председник СВМ – а Јожеф Каса, поводом инцидената изјављивао је да су „Мађари у Србији у суштини угрођени“, као и да до такве ситуације не би дошло када би Мађари у полицији заузели број места од 15% (уместо тадашњих 5%) сразмеран уделу у становништву. У јавности су постојали различити подаци о броју инцидената на подручју Војводине.⁶²² Ова година је карактеристична из два разлога: најпре, долази до пораста радикалних националних осећања и развоја национализма код већинског становништва, као и код мањинских група. Жртве национализма већинског становништва били су војвођански Мађари, као и друге мањинске заједнице попут Хрвата, Словака... Међу инцидентима издваја се случај када је на згради општине Панчево исписан је графит „Живело српско - албанско пријатељство“ и „Не дамо наше Албанце“ под псеудонимом „Војвођани“. Уследила је реакција тадашње градоначелнице Бориславе Крушке и локалног одбора ДСС-а против аутора графита.⁶²³ Ови догађаји показали су да се Војводина суочава са проблемима одржавања мултикултуралног карактера.

Одређена научна истраживања⁶²⁴ показују да у појединим деловима Војводина губи слику мултикултуралности, окретањем ка мултиетничности и сегрегацији. Развој искључивих национализма и партократије који су изражени нарочито на регионалном и локалном нивоу постају ограничења одрживој мултикултуралности у Војводини. Заступање ставова о „војвођанском идентитету“, чије су елементи упитни, послужило је појединим етничким предузетницима за увећање гласачке подршке. Идеју о војвођанском идентитету заступале су партије грађанске оријентације попут Лиге социјалдемократа Војводине (ЛСВ) и Војвођанска партија како би привукле што већи број гласача. Затим је ову идеју заступала коалиција мањинских странака Демократског савеза Хрвата у Војводини и странке Русина – Заједно за Војводину, која је на парламентарним изборима 2022. наступила под називом „Заједно за Војводину - Војвођани“, подржана од стране ЛСВ. Аутор Павел Домоњи сматра да је војвођански идентитет, базиран на мултикултуралним принципима, угрођен у преговорима између политичких елита. Тако стање „подгррева“ Закон о заштити и правима националних мањина из 2002. године, који је произвео „демократске дефиците“ међу мањинама и омогућио „свођење Војводине на

⁶²¹ У тим инцидентима је, по подацима УНМИК-а, убијено 19 цивила и рањено око 900 особа, расељено је око 4.000 лица, углавном Срба и спаљено је 800 кућа и 29 православних цркава и манастира (Шпанска агенција ЕФЕ, 25. март). Видети у: *Извештај београдског центара за људска права (2004)*, стр. 222 доступно: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2004.pdf>, приступљено: 10.05.2021.)

⁶²² *Извештај београдског центар за људска права (2004)*, стр. 223

⁶²³ *Ибид*, стр. 223

⁶²⁴ Видети: Душан Павловић, *Заступљеност етничких мањина у представничким телима*, Хабитус, 2003-2004; Љубинко Пушић, *Једна слика мултикултуралности у Војводини: језик као претпоставка за комуникацију*, Социологија, год. 50, бр. 2; Радомир Шовљански, *Локалне политике у мултиетничким заједницама – Сента*, 2005; Ferdinand, Siarland Flora Komlosi, *The Use of Hungarian and Serbian in the City of Szabadka/Subotica: An Empirical Study*, Hungarian Cultural Studies, e-Journal of the American Hungarian Educators Association, Volume 10 (2017)

агрегат прагматичних етничких договора“.⁶²⁵ То одговара интересима лидера мањинских група који „преко етнизација настоје да очувају своје позиције и учествују у прерасподели друштвених добара“.⁶²⁶ „Самопровинцијализација Војводине“ нарочито је штетна за мале, бројчано инфериорне националне заједнице у Војводини, попут Словака.⁶²⁷ Тај процес виталан је услед враћања на прошлост и „социјалистичку аутономију“ и „екс-социјалистичку дистрибуцију моћи“ која је присутна у политичкој реторици мањинских лидера у Војводини. Лошонц сматра да никакве референције на Устав из 1974. године, када је Војводина била конститутивни елемент федерације нису од помоћи у изградњи одрживог модела мултикултурализма. Потребна је „самотрансформација Војводине“⁶²⁸ како би мултикултурализам постао одржив политички одговор на различитост .

Последњу деценију, поред територијалних обележили су захтеви мањинских група за културном аутономијом који за последицу имају сегрегацију и (добровољну) самоизолацију мањинских група Бошњака, Мађара и Албанца. Иако образовање на језику националних мањина представља један од главних задатака националних савета, ово питање је политизовано од стране мањинских партија и политичких лидера, као и националних савета који су под њиховом контролом. Важну улогу у „добровољној самоизолацији мањина у сопственим језицима“ имају политички лидери који у јавности иступају са различитим предлозима о образовању мањинских група. Иницијативе о билингвалној настави Министарства просвете (на српском и мађарском у Војводини, српском и босанском у Санџаку, и српском и албанском на југу Србије...) противили су се политички лидери, означавајући је као „прихватљивим само у изузетним случајевима“.⁶²⁹

Министарство просвете, науке и технолошког развоја, децембра 2014. године донело је одлуку о увођењу билингвалног образовања и учењу српског као другог језика, на југу Србије (Прешево, Бујановац и Медвеђа). Томе су претходили протести основних школа у Бујановцу, услед недостатка уџбеника на албанском језику у основним школама.⁶³⁰ Закон о уџбеницима који донет је 2015. године, предвиђа да се на територији Србије користе уџбеници одобрени од Министарства просвете, науке и технолошког развоја. То је изазвало реакције у албанској јавности. Савет за људска права Бујановца критиковао је МПНТР што политизује права деце и локалне албанске функционере што су дозволили да се пристигле књиге на албанском, произведене у Београду, користе у

⁶²⁵ Алпар Лошонц, Шта је европско у идентитету Војводине, у: *Мултиетнички идентитет Војводине: изазови у 2007-08*, Хелсиншке свеске, бр. 27, Библиотека, Београд, 2008, стр. 33

⁶²⁶ Павел Домоњи, Каменицом у мит, у: *Мултиетнички идентитет Војводине: изазови у 2007-08*, Хелсиншке свеске, бр. 27, Библиотека, Београд, 2008, стр. 49

⁶²⁷ Видети: Владимир Веленћик, Опасност од самопровинцијализације, у: *Мултиетнички идентитет Војводине: изазови у 2007-08*, Хелсиншке свеске, бр. 27, Библиотека, Београд, 2008, стр. 47

⁶²⁸ Алпар Лошонц, *Шта је европско у идентитету Војводине*, стр. 33

⁶²⁹ Горан Башић, *Мултикултурализам и етницитет*, стр. 186

⁶³⁰ Сајт *Блиц-а* (доступно: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/arifi-protest-u-skolama-u-bujanovcu-i-presevu-verbic-u-skolama-koje-sam-posetio/b3r8zmd>, приступљено: 12.05.2021.), Тадашњи председник Координационог тела за Прешево, Бујановац и Медвеђу, Зоран Станковић рекао је да је у периоду од 2010. до 2014. године одобрено 88 уџбеника за основне школе на албанском, а 2014. године одобрено је увоз још 16 из Албаније, за основце.)

локалним школама.⁶³¹ У мају 2015. године Министар просвете Косова Арсим Бајрами посетио је основне школе у Бујановцу и Прешеву, где је обавио разговоре са политичким представницима Албанаца. Том приликом је Шаип Камбери (народни посланик) од косовских министра затражио да се проблеми у образовању на албанском језику у Бујановцу и Прешеву уврсте на дневни ред бриселских преговора влада Србије и Косова. Камбери је том приликом истакао да су уџбеници који се користе у средњим школама у Бујановцу и Прешеву старији од 20 година, по старим наставним плановима и програмима, због чега албанска деца не могу остварити право на образовање на матерњем језику.⁶³²

Лидер Савеза војвођанских Мађара (СВМ) Иштван Пастор у писму (10. фебруара 2015. године) које је упутио тадашњем председнику Владе Србије Александру Вучићу, изразио је противљење идеји о билингвалној настави и предлогу Министарства просвете да ово питање уреди законом о двојезичној настави на територији Војводине. Председник Савеза војвођанских Мађара у писму наводи следеће: „ ... најчвршће се противимо увођењу билингвалне наставе у установе основног и средњег образовања и васпитања у којима се настава одвија на мађарском наставном језику“.⁶³³ Пре тога, 2011. године, четири странке војвођанских Мађара Демократска странка војвођанских Мађара, Демократска заједница војвођанских Мађара, Грађански савез Мађара, Покрет мађарске наде и 11 цивилних организација затражили су од председника Националног савета Мађара Тамаша Корхеца (СВМ) да поднесе оставку због смањења броја одељења на мађарском језику у Војводини. Корхец је у септембру 2011. године поднео оставку у Мађарском покрету, али је 2016. године на предлог Савеза војвођанских Мађара изабран за судију Уставног суда. Иако је прихватио предлог СВМ - а за кандидатуру на ту позицију, Корхец је изјавио да није променио кртички однос према СВМ - у и њиховом „заstraшивању и прогону политичких неистомишљеника, партијско - политичком запошљавању и гушењу критике у медијима“.⁶³⁴ Када је школске године 2019/20 у школама Новом Пазару опао је број ученика који похађају наставу на босанском језику - Бошњачко национално вијеће (БНВ), Странка демократске акције (СДА) и њен политички лидер Сулејман Угљанин заузели су став да постоји „агресивна дискриминација над Бошњацима приликом уписа деце у школе“. БНВ упутило је писмо директорима школа од којих захтевају укључивање у процес уписа ученика. Такође, Сулејман Угљанин оптужио

⁶³¹ *Годишњи извештај развојног програма Републике Србије - Европски Прогрес (2015)*, стр. 8, доступно: http://www.europeanprogres.org/dokumenti/45_285124_ep-annual-report-d6-17072015-ser.pdf, приступљено: 25.05.2021.

⁶³² *Нова српска политичка мисао*, Хроника, доступно: <http://www.nspm.rs/hronika/ministar-prosvete-nauke-i-tehnologije-kosova-u-poseti-u-bujanovcu-i-presevu.html?alphabet=c>, приступљено: 12.05.2021. (Већ у септембру 2015. године, Министарство просвете Косова је донирало 100.000 уџбеника на албанском језику Прешевској долини, али су остали на српској царини. Спорни су били уџбеници из историје где се између осталог лидер Ослободилачке војске Косова Адем Јашари описује као национални херој који је отпочео ослобађање Косова од Србије. Сајт: Слободна Европа, доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovski-udzbenici-zbog-jasarija-nepozeljni-u-srbiji/27433885.html>, приступљено: 28.05.2021.

⁶³³ Детаљније у: Горан Башић, *Мултикултурализам и етницитет*, стр. 190

⁶³⁴ Сајт *РТС-а*, доступно: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2567237/korhec-ne-menjam-stavove-prema-svm-u-uprkos-imenovanju.html>, приступљено: 30.05.2021.

је запослене у школама да су „у већини случајева уписивали бошњачку децу на нематерњи – српски језик без знања њихових родитеља“.⁶³⁵

Уколико анализирамо ова три аспекта политизације етничности: националне тенденције етничких група, политички прагматизам етничких елита и инструментализују примордијалистичких елемента идентитета попут језика – можемо видети да се ради о три повезана сегмента који отежавају интеграцију мањинских група. Последице процеса политизације етничности негативно се рефлектују на друштвену кохезију и стабилност демократије у Србији, услед чега мањинске групе не могу адекватно остварити групно – диференцирана права односно представничка и самоуправна, чак и уколико је то предвиђено нормативним и законодавним оквиром државе.

⁶³⁵ Сајт листа „Данас“ (доступно: <https://www.danas.rs/drustvo/za-manje-djaka-kriva-drzava/>, 18.05.2021.)

10. ТЕРИТОРИЈАЛНА АУТОНОМИЈА КАО МОДЕЛ СЕГМЕНТАЦИЈЕ

У мултиетничким државама, територијална аутономија представља интегрални део механизма за управљање етнокултурном различитошћу, али може представљати и метод за регулацију етничких конфликта и бити индикатор стабилности.

Територијална аутономија (у литератури се користи термин „политичко – територијална аутономија“) представља такав облик аутономије који се конструише у случају када су посебности одређених подручја у оквиру унитарне државе такве да захтевају већи степен политичке самосталности од локалне самоуправе. Територијална аутономија има самосталност да доноси сопствене законе и у тој тачки приближава се статусу федералне јединице, а удаљава од нивоа локалне самоуправе (Р. Марковић).⁶³⁶ Етнички припадност није нужан критеријум за успостављање територијалне аутономије. Већи број територијалних аутономија функционише без уважавања тог критеријума, међутим важан је приликом класификације територијалних аутономија, где можемо разликовати: територијалну аутономију засновану на етничкој припадности (етно - територијална аутономија) и територијалну аутономију без давања једној групи права на самоуправу на одређеној територији (мултиетничка аутономија).⁶³⁷ Заговорници аутономије и мањински политички лидери ослањају се на аргументе о традиционалној насељености територије припадницима мањинских група и њиховој аутохтоности.

За постојање територијалне аутономије, најважнији услови су: друштвена стабилност, хомогеност, друштвени ред и мир.⁶³⁸ Од пресудне важности за постојање територијалне аутономије је друштвена стабилност. Националистички покрети често користи кризне моменте стабилности политичке заједнице како би остварили циљеве. Транзиција посткомунистичких друштава ка демократији и либералним вредностима оживела је и оснажила етничку идентификацију, захтеве за сецесијом, као и примену националистичких принципа.⁶³⁹

О територијалној аутономији постоје подељена схватања. Према првом становишту - територијална аутономија није уперена против територијалног интегритета земље (Алпар Лошонц). Према другом - територијална аутономија је модел сегментације који може продубити унутрашње сукобе и антагонизовати етничке односе. Шпадијер наводи да сегментација хетерогеног друштва дуж линија групних права може угрозити стабилност државе.⁶⁴⁰

Сврсисходност територијалне аутономије оправдана је са аспекта етнокултурне правде како би мањинске групе заштитиле своје социјеталне културе од спољних утицаја

⁶³⁶ Видети у: Радивој Степанов и Љубиша Деспотовић, Појам и политичко правни облици аутономије, у: *Култура пописа 2-3*, 2005, стр. 247

⁶³⁷ Флоријан Бибер, *Институционализирање етничности*, стр. 71

⁶³⁸ Драган Митровић, Аутономија као појам и облик, *Анали Правног факултета у Београду*, 2003, вол. 51, бр. 3-4, стр. 420

⁶³⁹ Борис Циљевич, Нове демократије у Старом свету, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?*, стр. 149-150

⁶⁴⁰ Балша Шпадијер, Политички систем Југославије и мањинско питање, у: *Положај мањина у савезној републици Југославији*, САНУ, Београд, 1996, стр. 142

(политичких, економски, културних притисака других етничких група или доминантног, већинског становништва). Међутим, модел територијалне аутономије у Војводини имао је за последицу да се национална мањина Мађара негативно перципира као „агент страних сила“, а не као „рањива група“ (Александар Осипов).⁶⁴¹

Комунистички концепт етнонационалне хијерархије односно „право на самоопредељење“ актуелно је и данас међу мањинским групама које настоје да нађу утемељење за остварење права и захтева. Комунистички лидери су конструисали право на самоопредељење како би управљали националистичким аспирацијама. Иако се у југословенској теорији сматрало се да „право на самоопредељење“ припада само народима, у пракси је постојао притисак да се албанској националној мањини призна ово право с' обзиром на њену бројност.⁶⁴² Такође, постоји мишљење да је право на самоопредељење у бившој СФРЈ (односно успостављање државности, према Гелнеровој дефиницији) постојало само у „декоративном облику“ кроз социјалистичке републике и аутономне области (Циљевич), као и да у југоисточној Европи и Србији не постоји „систематична заинтересованост“ за право на самоопредељење народа (Лошонц).⁶⁴³ Вил Кимлика сматра да већина националних мањина у Централној и Источној Европи има мање аутономије него пре 30 или 50 година.⁶⁴⁴ Одузимање права на територијалну аутономију мањинским групама може побудити мањински национализам и сецесионистичке покрете. Ипак, Лошонц сматра да је данас „немогуће рећи да су територијалне аутономије уперене против инегритета дате земље“.⁶⁴⁵

10.1. Територијална аутономија и унапређење етнокултурне правде

Искуства западних земаља указују на ефикасност механизма етнокултурне правде попут федерализма и територијалне аутономије у уређивању међуетничких односа. Код посткомунистичких земаља, ситуација је другачија. У посткомунистичким државама потребна је опрезност приликом спровођења и имплементације механизма етнокултурне правде, јер прерано увођење ових механизма може утицати на њихову ефикасност и сам процес демократизације (Борис Циљевич).

Успостављање етнокултурне правде и интегративног модела мултикултурализма суочава се са два изазова, релевантна за случај Србије. Први изазов су „двоструки стандарди“ у примени етнокултурне правде, а други - спој територијалне и нетериторијалне аутономије. Двоструки стандарди односе се на то да искључивање појединих мањинских група у корист друге, не би требало примењивати на националном и субнационалном нивоу. Механизми етнокултурне правде попут етничке аутономије и етничког федерализма базирани су на истом моделу и идеологији на којима почива и

⁶⁴¹ Александар Осипов, Неке недоумице око етнокултурне правде, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?*, стр. 171

⁶⁴² Балша Шпадијер, *Политички систем Југославије и мањинско питање*, стр. 142

⁶⁴³ Алпар Лошонц, Мултикултуралност и етнокултурни диверзитет са освртом на Србију, у: *Демократија и мултикултуралност у југоисточној Европи*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2003, стр. 199

⁶⁴⁴ Вил Кимлика, *Одговор и закључак*, стр. 322

⁶⁴⁵ Алпар Лошонц, *Ибид*, стр. 199

национална држава. Уколико „одређена етничка заједница има територијалну аутономију и државност, аутоматски значи да насељеници исте територије који припадају различитим етничким заједницама немају право на сопствену државност“.⁶⁴⁶ То би значило да искључивање које је забрањено на националном нивоу, не би требало примењивати на субнационални ниво. Истраживање о социјалној дистанци међу етничким заједницама, Центра за истраживање етничитета (септембар, 2020) показује да је однос Мађара према другим етничким заједницама уравнотежен. Мађари, показују мању дистанцу према припадницима националности који живе у Војводини, односно непосредном суседству (Срби, Словаци, Румуни) у односу на припаднике националних мањина који живе у централној Србији (Албанци и Бошњаци).⁶⁴⁷

Етничке групе, односно националне заједнице могу имати међусобно различите ставове о територијалној аутономији, полазећи од тога да је за одређене групе ТА политичко решење, док је друге нови облик присиле. За поједине националне заједнице у Војводини, територијална аутономија није једини механизам на који се мањинске заједнице ослањају у заштити социјеталних култура. Шест мањинских странака, у марту 2012. године иступиле су са идејом да република Србија и Војводина треба да имају равноправан статус. Међу странкама које су заступале ову оријентацију биле су: Војвођанска партија, Савез Војвођанских Мађара, Демократски савез Хрвата у Војводини, Алијанса војвођанских Румуна и Русинска демократска странка.⁶⁴⁸

Опстанак бројчано инфериорних националне заједнице у Војводини (попут Русина, Буњеваца, Словака, Румуна) представља изазов за мултикултурално друштво Војводине, као и Србије. Анализа структурних елемента етничитета показује да све народности у Војводини, осим Рома, представљају нације, тако да се међуетнички односи у Војводини могу посматрати кроз димензију односа између (више) нација.⁶⁴⁹

Територијална аутономија може имати негативне рефлексije на етничке групе које су бројчано, политички и економски инфериорне. Како би се избегао неправедан третман, мултикултурални теоретичари предлажу спој територијалне и нетериторијалне аутономије, које „нису узајамно искључиве“ на шта указује искуство западних, мултикултурних држава (П. Колсто). Поједине странке у Србији предлагале су таква решења, попут Демократске заједнице војвођанских Мађара (ДЗВМ) и Савеза војвођанских Мађара (СВМ), који су се залагали за вишестепену (регионалну, локалну и персоналну) аутономију.⁶⁵⁰

⁶⁴⁶ Александар Осипов, *Неке недоумице око етнокултурне правде*, стр. 168 (Осипов сматра да се у Кимликиној аргументацији о територијалној аутономији не примењују двоструки стандарди, јер „искључивање на националном нивоу у корист нације А оправдано је уколико се мањинској групи Б додели сопствена аутономија, чак и ексклузивна“. Али аутономија мањинске групе Б је оправдана уколико се групи Ц дозволи да „окупира сопствени простор“ (попут општине), али да иста права има и група Д.

⁶⁴⁷ *Истраживање социјалних односа између етничких заједница у Србији*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2020, стр. 162-168

⁶⁴⁸ Сајт Новости, доступно: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:373401-Vojvodina-Korak-po-korak-autonomija>, приступљено: 12.06.2021.

⁶⁴⁹ Томислав Жигманов, *Међуетнички односи и војвођански идентитет*, у: *Хелсиншке свеске* бр. 24, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2006, стр. 69

⁶⁵⁰ Снежана Илић, *Србија између мултиетничности и мултикултуралности*, стр. 375

10.2. Самоуправа националних мањина – морално нелегитиман захтев

Самоуправа националних мањина може бити обезбеђена на територијалном и нетериторијалном (персоналном) нивоу (Т. Корхеџ). Либерали предлажу културну аутономију без територијалне основе како би се ослабио етнонационализам мањинских група и онемогућила етномобилизација. Спој територијане и нетериторијалне аутономије, поред тога што омогућава заштиту права мањинских група, истовремено слаби потенцијале етномобилизације.

Код територијалне самоуправе / аутономије јавна овлашћења (попут законодавних и извршних, ређе судских) преносе се на територијану јединицу која има посебан правни статус и традиционално је насељена припадницима националних мањина. Са друге стране, у посткомунистичким земљама где постоји отпор према територијалној аутономији, мањинске групе (као и политички лидери) прихватају нетериторијалну аутономију, која са собом не носи сецесионистичке тенденције (за разлику од територијалне) и погодна је за територијално расуте и мале мањинске групе. Политички лидери већинског становништва, у већини случајева одбацују мањинске захтеве за територијалном аутономијом, али су спремни да преговарају о нетериторијалној аутономији / самоуправи попут основних школа на мањинским језицима и симболичким облицима нетериторијане политичке репрезентације. На тај начин држава „обезбеђује параван толеранције, али није спремна и не намерава да обрне или успори процес мањинске гилјотине“.⁶⁵¹

Нетериторијална аутономија обухвата грађанска и политичка, као и културна права, међутим није гаранција да ће се мањинске културе одржати. Уколико територијална прати нетериторијалну аутономију већи су изгледи за одржање социјеталних култура мањинских заједница. Нетериторијална аутономија подразумева реализацију мањинских права и надлежности у области културе и образовања, за шта је неопходно формирање органа, односно националних савета, у чијем раду учествују припадници националних мањина. Држава уставом или законима поверава јавна овлашћења припадницима мањинских група. У Уставу Републике Србије (2006) национални савети нису изричито дефинисани као тела путем којих се остварује нетериторијална аутономија. Ипак теоретичари сматрају да национални савети заправо представљају нетериторијалне самоуправе у складу са Препорукама из Лунда (М. Јовановић).⁶⁵² Иако национални савети треба да представљају институционалну форму аутономије, у Србији се не могу изједначити са аутономијом (А. Лошонџ), на шта указује Одлука Уставног суда Србије из 2004. године, када су модификоване бројне надлежности и овлашћења националних савета.

Национални савети изазивају бројне политичке полемике у домаћој јавности из неколико разлога: 1. недоследности у правним документима везане за делокруг и надлежности националних савета; 2. рад националних савета је под утицајем мањинских политичких партија; 3. мањинске самоуправе бирају се искључиво на националном нивоу; 4. слаба институционална веза између мањинских самоуправа (националних савета) и

⁶⁵¹ Вил Кимлика, *Одговор и закључак*, стр. 320-321

⁶⁵² Тамаш Корхеџ, Нетериторијална самоуправа националних мањина у Србији, у: *Анали Правног факултета у Београду*, вол. 63, бр.1, 2015, стр. 79

припадника националних мањина; 5. користи од мањинске самоуправе имају мањинске групе које су територијано концентрисане за разлику од дисперзивних и оних које живе у енклавама удаљене од центра мањинских самоуправа.

Главни циљ националних савета / мањинских самоуправа је очување етно - културних идентитета мањинских група („нетериторијалне“, „културне аутономије“).⁶⁵³ Припадници 23 мањинске заједнице имају конституисане националне савете: Буњевци, Бугари, Бошњаци, Мађари, Роми, Румуни, Русини, Словаци, Украјинци, Хрвати, Албанци, Ашкалије, Власи, Грци, Египћани, Немци, Словенци, Чеси, Македонци, Црногорци, Руси, Пољаци. Извршни одбор Савеза јеврејских општина Србије по закону врши функцију националног савета. Најутицајније националне савете у Србији имају територијално концентрисане и бројчано заступљене мањинске групе, које такође имају јаке политичке партије. Уколико се анализирају изборне кампање за националне савете националних мањина (2010, 2014, и 2018) избори за националне савете националних мањина, нарочито територијално концентрисаних у Војводини и Сандаку више подсећају на локалне изборе.⁶⁵⁴

Крајњи исход и територијалне и нетериторијалне аутономије може бити исти, а то је сегрегација мањинских заједница, у зависности од постојећих друштвених, политичких, економских и културних услова. Територијална аутономија ствара хијерархијске односе међу мањинским групама, омогућавајући доминацију одређене мањинске групе над другим бројчано инфериорнијим групама на датој територији. Нетериторијална аутономија, односно образовање на језику националних мањина може створити сегрегацију мањинских заједница, као што је то случај у појединим општинама у Војводини (где Мађари чине доминантно становништво).

10.3. Улога концепта територијалне аутономије у етничким сукобима

У литератури о етничким сукобима постоје различити приступи о управљању и регулацији етничких разлика и конфликта. Међу најпознатијим студијама је Џона Макгарија и Брендана О' Лирија *Political Regulation of National and Ethnic Conflict (1994)* где су изложили таксономију макро – политичких метода регулације етничких сукоба. Аутори Мекгари и О' Лири наводе осам макро – метода за регулацију етничких сукоба, које можемо поделити у две групе односно у два приступа/стратегије. Методе за елиминацију разлика су: 1. геноцид; 2. присилна масовна пресељења становништва; 3.

⁶⁵³ Очување „културне аутономије“ мањинских група институционализовано је кроз рад националних савета, где се 35 чланова мађарског националног савета брине о образовању и култури мађарске мањине у 160 јединице локалне самоуправе; македонски национални савет (23 члана) у 174 јединица локалне самоуправе, затим Бошњачко национално вијеће (са 35 чланова) у 174 јединица локалне самоуправе, итд., Детаљније у: Горан Башић и Мирјана Пајванчић, *Од сегрегативне ка интегративној политици мултикултуралности*, стр. 139

⁶⁵⁴ Погледати: *Извештај о изборима за националне савете националних мањина – 4. новембар 2018*, Центар за слободне изборе и демократију (ЦеСИД) (доступно: <http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2018/12/Nacionalni-saveti-nacionalnih-manjina-izbori-2018-izve%C5%A1taj.pdf>, приступљено: 15.08.2021.)

раздвајање и / или сецесија и 4. интеграција или асимилација. Методе управљања разликама: 1. хегемонска контрола; 2. арбитража (интервенција треће стране, неутралног актера); 3. кантонизација и / или федерализација; 4. консоцијативизам или подела моћи. Тешко је одредити који је од ових приступа оптималнији. За прихватање једне опције неопходно је обезбедити широку сагласност релевантних етничких заједница и политичких актера. Методе управљања разликама (хегемонска контрола; арбитража, кантонизација / федерализација, и консоцијативизам / подела моћи) компатибилне су са демократским нормама.⁶⁵⁵ Као што смо навели, комунисти у бившој Југославији су примењивали федерализам као механизам за управљање различитостима. Поред тога, примењиване методе за управљање различитостима биле су: хегемонистичка контрола (која подразумева подршку најмоћније етнице и управљање путем принуде); арбитража (унутрашњи тип арбитраже огледао се у постојању државника који није био везан за своје етничко порекло попут Јосипа Броза Тита; спољашњи тип арбитраже подразумевао је интервенцију трећег, неутралног актера између сукобљених страна - такву улогу имале су мировне снаге УН - а на тлу Југославије).⁶⁵⁶

Концепт територијалне аутономије најпре је био кључни инструмент у балансирању националних аспирација у бившој СФРЈ која је функционисала као мултинационална федерација, а затим је постала и важан механизам у регулацији етничких сукоба у бившој Југославији. Тачније, у југословенском случају територијална аутономија најпре је коришћена као метод за елиминацију разлика, а затим као метод за управљање разликама. Од 1991. године, територијална аутономија је кључан инструмент у решавању етничких сукоба на простору бивше Југославије (Флоријан Бибер). Договори политичких лидера, као и мировни споразуми који су требали решити етничке конфликте заснивали су се на „територијализацији етничности“ и предвиђали су институт територијале аутономије како би избегло интезивирање националних аспирација. Међутим, Пал Колсто упозорава да „понудити аутономију након сукоба кроз који су увећани узајамно неповерење и подозрење није баш исто као понудити је пре него што је проливена крв“.⁶⁵⁷ Флоријан Бибер је скептичан према територијалној аутономији као институционалном решењу за етничке проблеме, јер не може бити лек за етничке сукобе, већ само део институционалног решења за етничке проблеме, што показује случај Македоније, некадашње југословенске републике. У Македонији је 2001. године потписан је Охридски споразум, где у члану 1, став 2 стоји да „нема територијалних решења за етничка питања“.⁶⁵⁸

⁶⁵⁵ John Mc Garry and Brendan O' Leary, Political Regulation of National and Ethnic Conflict, *Parliamentary Affairs*, A Journal of Comparative Politics, Volume 47, Number 1, Oxford University Press, January 1994, p. 94-95

⁶⁵⁶ *Ибид*, p. 106, 108

⁶⁵⁷ Пал Колсто, Територијална аутономија као режим мањинских права у посткомунистичким друштвима, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?*, Београдски центар за људска права, 2002, стр. 194

⁶⁵⁸ Флоријан Бибер, *Институционализирање етничности*, ЦЕЕОЛ Форум Босна, 25 / 2004, стр. 69 (Двадесет година након потписивања, Охридски споразум изазива контроверзе у македонском друштву, у смислу да је његовим потписивањем насиље добило легитимитет и показало се корисним услед побуне албанске Ослободилачке националне армије, чији су се захтеви кретали од оснивања универзитета у Тетову, до оснивања тзв. Републике Илирида на западу Македоније. Такође, иако би требало да представља основу мира и стабилности, овим споразумом су произведени сегрегација и продубљене поделе по етничким линијама. Сајт ББС-а, доступно: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-58190661>, приступљено: 20.08.2021.

Матичне државе националних мањина у Србији играле су важну улогу у формулисању захтева за територијалном аутономијом. Шездесетих година 20. века, у периоду када су почели сукоби унутар Савеза Комуниста Југославије (СКЈ) о идеји југословенства, Мађарска се почиње бавити проблемима и правима етничких Мађара у дијаспори. Затим, у периоду од 1990-1998. године иако су ненационалистичке партије имале значајан успех на политичкој сцени Мађарске, Јожеф Антал из партије Демократског форума, у јулу 1991. године, приликом сусрета са италијанским председником изјавио је да „ у случају распада југословенске федерације, статус Војводине отворен за преговарање“, као и да мировни споразуми из Версаја и Париза не третирају Војводину као део Србије.⁶⁵⁹ Такође, југословенска криза и рат на Косову 1999. године утицали су да мађарски екстремни десничари формулишу ревизионистичке територијалне захтеве за Мађаре у Војводини. Виктор Орбан који је тада обављао функцију премијера државе Мађарске, повезивао је косовско питање са територијалним статусом Мађара у Војводини, да би се касније дистанцирао од такве стратегије.

После референдума 1991. године који је организовала Албанска алтернатива и прогласила „Републику Косово“ међународна заједница је заузела став да неће подржати сецесију Косова. Албанија је била једина држава која је признала „Републику Косово“. У том периоду јавља се диференцираност албанској заједници у вези питања које се односи на статус и територијалну аутономију Косова. Подељена мишљења о територијалној аутономији за Косово утицала су да се 1994. године, Социјал - демократска партија Косова, подели на две фракције. Такође, тадашњи председник Албаније је у једном тренутку променио став о републици Косово. Према изјавама из 1996. године тадашњег председника Албаније – Сали Берише – Албанци на Косову су требали да прихвате аутономију унутар Србије.⁶⁶⁰

10.4. Територијална аутономија и интерне мањине

Након успостављања вишестраначког система партије националних мањина, на политичку сцену изашле су са израђеним стратегијама или декларацијама о територијалној аутономији. Међу њима су Демократски савез Косова (ДСК), Партија за демократско деловање (ПДД), Санџачко демократска акција (СДА) и Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ). Осим у случају Мађара, захтеви за територијалном аутономијом представљали су заправо захтеве за отцепљењем и уједињењем са матичном државом.

Принципи територијалне аутономије и сецесије разликују се, али се на пољу практичне политике често „преклапају“ (П. Колсто). Реч „сецесија“ односно отепљење има негативне конотације, јер укључује насиље. Важно је истаћи да партије националних

⁶⁵⁹ Јанош Киш, Грађење нације и иза тога, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?*, стр. 213 (Након потписивања Тријанонског споразума у Версају, 1920. године између држава савезница Антанте и Мађарске, јавља се мађарски национализам односно ириденитизам чији је циљ био обнова Краљевине Угарске (1000-1918). Обухватала би подручје данашње Мађарске, Пољске, Словачке, Румуније, Србије и Хрватске.)

⁶⁶⁰ Славиша Орловић. *Политички живот Србије – између партократије и демократије*, стр. 224

мањина готово никада не спомињу ту реч у својим програмима или декларацијама о независности. Такође, деведесетих година термин „аутономија“ била је присутна у политичким декларацијама и програмима мањинских странака на југу Србије, Санцаку и Војводини. Међутим, након 2000. године термин „аутономија“ је код бошачких и албанских партија замењен термином „специјални статус“. Албанци на Косову и Метохији борбу за аутономију започели су успостављањем паралелних институција. Политичке власти државе домаћина одбацују захтеве за територијалном аутономијом, јер она може представљати „корак ка сецесији“ и „одскочну даску та постизање пуне независности“ (П. Колсто).

Сецесија или отцепљење подразумева „стварање нове државе путем повлачења територије и њеног становништва, при чему је та територија претходно била део постојеће државе“.⁶⁶¹ Главни исход сецесије је стварање нове државе, на територији државе домаћина односно матичне државе. Кључ за успешно отцепљење територије је признање и подршка других држава, нарочито великих сила или сталних чланица Савета безбедности Уједињених нација. Процес отцепљења је закржвен чланством отцепљене државе у Уједињеним нацијама (УН) и признањем државе домаћина / матичне државе.⁶⁶²

Политичке елите имају важну улогу у мобилизацији припадника и користе преломне тренутке државе домаћина како би на прави начин артикулисали незадовољство припадника групе, на чију се подршку ослањају у стварању нове државе. Заговорници отцепљења користе три врсте проблема односно разлога како би остварили подршку за отцепљењем: прво: претње безбедности и идентитету њихове циљне групе, друго: неједнакост њихове циљне групе у односу на већинску групу државе домаћина, и треће: бездржавност циљне групе („моја група нема сопствену државу – а ипак, као многе друге групе које је имају, моја група је такође заслужује“).⁶⁶³ Политички лидери комбинују ова три проблема у јавним наступима и обраћањима припадницима мањинске групе које представљају. Код националних мањина Бошњака (у Санцаку) и Албанаца на југу Србије, као и на Косову (пре проглашења независности) мањински захтеви су пре захтеви за територијом а не захтеви за мањинским правима. Код ових мањинских група постоје изражене сецесионистичке тенденције.

10.4.1. Аутономна покрајина Косово

Према Бајсингеровој теорији, отцепљења су исходи процеса масовне националистичке мобилизације (путем демонстрација, штрајкова и јавних декларација) где политички актери имају најважнију улогу у артикулацији захтева за промену локалних и савезних институција.⁶⁶⁴ Постоје две фазе сецесионистичке мобилизације: у првој фази –

⁶⁶¹ Александар Павковић и Петар Радан, *Стварање нових држава – теорија и пракса отцепљења*, Службени гласник, 2008, стр. 13 (Видети: разлика између мирних и насилних отцепљења.)

⁶⁶² Александар Павковић, *Отцепљење, насиље и државни разлог*, у; *Политичке перспективе*, Вол. 3, Но 2, 2013, стр. 10 (Матична држава која се противи отцепљењу је небитан чинилац и не утиче на коначан исход – стварање нове државе.)

⁶⁶³ *Ибид*, стр. 12

⁶⁶⁴ Александар Павковић и Петар Радан, *Ибид*, стр. 240

у јавним демонстрацијама сецесионистичке групе изражавају своје незадовољство, у другој – организују се посебни органи власти, укључујући и оружане снаге. Обе фазе присутне су у сецесионистичкој мобилизацији на Косову. На јавним демонстрацијама 1981. године, Албанци су захтевали да Косово добије статус федералне јединице (као и 1967.). Друга фаза, односила се на формирање Ослободилачке војске Косова (ОВК) и мобилизацију становништва за оружани устанак 1998. године.⁶⁶⁵

Према монокаузалној економској теорији релативно богате области склоне су отцепљењу како би очувале своје економске предности (попут Словеније и Хрватске). Супротно монокаузалном економско становишту, Косово представља пример најсиромашније постфедералне области која 1990. године покушала да се отцепи (и низом узастопних покушаја отцепљења пре тога) пре федералних јединица Хрватске и Словеније.⁶⁶⁶ Пример Косова то потврђује да осим експлоатације територијалне аутономије за достизање политичке независности, овај механизам може биди злоупотребљен и на друге сврхе – како би се вршила дискриминација или чак протеривање других мањина или чланова већинске заједнице, који у одређеној територијалној области представљају мањину.

Након активирања Ослободилачке војске Косова (ОВК) у политичком животу, од 1995. године, отпочео је процес инструментализације исламистичких група у циљу остварења независности. ОВК од 1998. године имао је подршку муџахедина повезаних са Ал Каидом. Приоритетни циљ јединице албанских муџахедина „Абу Бекир Сидик“⁶⁶⁷ био је проширивање територијалне контроле са Косова на Санџак и Јужну Србију. Став међународне заједнице у том периоду односио се очување и територијални интегритет бивше Југославије. Европска унија тада Европска заједница, у Декларацији о Југославији из 1991. године инистирала је на „поштовању неповредивости граница, које могу бити измењене мирним путем“.⁶⁶⁸ У Вашингтонском споразуму из 1993. године који су потписали министри спољних послова САД, Русије, Велике Британије, Француске и Шпаније, у тачки 11 наведено је да сецесија неће бити подржана.⁶⁶⁹

Ослободилачка војска Косова је од 1996. године започела терористичке нападе на носиоце српских власти, полицију и становништво. Крајем 1997. године, ОВК је заузела област Дренице, коју су косовски Албанци прозвали „ослобођеном територијом“ због концентрације снага ОВК, након чега се омасовљава и улази у сукобе са српским снагама безбедности (1998/1999).⁶⁷⁰ „Борба српских снага против тероризма“ представљена је као „претња геноцидом“ што је узето као повод за припрему НАТО интервенције.⁶⁷¹

⁶⁶⁵ Александар Павковић, *Отцепљење, насиље и државни разлог*, стр. 12

⁶⁶⁶ Александар Павковић и Петар Радан, *Стварање нових држава – теорија и пракса отцепљења*, стр. 241

⁶⁶⁷ Алексис и Жил Труд, *Разарање Балкана*, Метела, Београд, 2013, стр. 146-147 (Муџахедини из Босне и Чеченије, преко Албаније, дошли су на Косово за време сукоба у пролеће 1999. године. Главни штаб албанских муџахедина „Абу Бекир Сидик“ налази се у јужној Митровици. Такође, делује у Метохији (на подручју Дренице) и источној Црној Гори (Мокра Гора).

⁶⁶⁸ Славиша Орловић, *Политички живот Србије између партократије и демократије*, стр. 226

⁶⁶⁹ Зоран Лутовац, *Политичко организовање националних мањина у СРЈ, у: Положај мањина у Савезној републици Југославији*, Београд, 1996, стр. 204

⁶⁷⁰ Сајт *Пешчаник*, *Савремена историја Косова*, доступно: <https://pescanik.net/savremena-istorija-kosova/>, приступљено: 14.11.2022.

⁶⁷¹ Славиша Орловић, *Ибид*, стр. 227

Савет безбедности УН, 31. марта 1998. године усвојио је резолуцију 1160 где се осуђује прекомерна употреба силе обе стране. У Резолуцији 1160 наводи се да су државе чланице (СБ) имају усаглашен став о „територијалном интегритету и суверенитету Савезне републике Југославије“. Принципи за решење косовског проблема треба да се заснивају на територијалном интегритету Савезне Републике Југославије, у складу са стандардима ОЕБС - а, Хелсиншком декларацијом из 1975. године и Повељом Уједињених нација. Према Резолуцији 1160, решење за статус Косова мора узети у обзир права косовских Албанаца и свих који живе на Косову. Статус Косова би укључивао „широку аутономију и суштинску самоуправу“ (тачка 5).⁶⁷² Затим, 23. септембра 1998. СБ усвојио је Резолуцију 1199 где су потврђени циљеви резолуције 1160 (1998), у којој је Савет безбедности изразио подршку мирном решавању косовског проблема који укључује побољшан статус Косова односно „широку аутономију и суштинску самоуправу“. Потврђен је став држава чланица о суверенитету и територијалном интегритету Савезне Републике Југославије. У складу са Поглављем VII Повеље УН, захтева се да органи Савезне Републике Југославије и руководство косовских Албанаца предузима хитне кораке како би спречили хуманитарну катастрофу (тачке 1 и 2). Власти у Савезној Републици Југославији и Руководство косовских Албанаца позвани су да уђу у дијалог уз међународно учешће како би дошло до окончања кризе и договора о политичким решењима за Косово (тачка 3).⁶⁷³ У Резолуција 1203 СБ УН која је усвојена 24. октобра 1998. године Савет безбедности поздравео је потписивање Споразума о верификационој мисији ОЕБС - а за Косово (16. октобра 1998. године). У Резолуцији 1203 наводи се важност правилне координације хуманитарних иницијатива где важну улогу имају Високи комесаријат Уједињених нација за избеглице, Верификациона мисија на Косову и Ваздушна верификациона мисија над Косовом. И у овој резолуцији (као и у преходно наведеним) државе чланице СБ имају усаглашен став о поштовању суверенитета територијалног интегритета СРЈ.⁶⁷⁴

У Рамбујеу су од 6. фебруара 1999. године одржани преговори о кризи на Косову и Метохији. Уз присуство међународне заједнице састале су се српска и албанска делегација. Спорне одредбе преговора били су војно присуство НАТО у СР Југославији и одржавање референдума на Косову, после три године (П. Симић). Након седамнаест дана

⁶⁷² *Resolution 1160 (1998)*, доступно: <https://digitallibrary.un.org/record/252117#record-files-collapse-header>, приступљено: 14.11.2022.)

⁶⁷³ *Resolution 1199 (1998)*, доступно: <https://digitallibrary.un.org/record/260416>, приступљено: 14.11.2022.)

⁶⁷⁴ Споразум о верификационој мисији ОЕБС - а за Косово (1998), доступно: <http://kosovo.sensecentar.org/assets/prolog/01-09-SR.pdf>, приступљено: 16.11.2022.

(Опште обавезе мисије ОЕБС-а: 1. Да проверава да ли све стране на Косову поштују Резолуцију 1199 Савета безбедности УН, и да Сталном савету ОЕБС - а, Савету безбедности Уједињених нација и другим организацијама доставља извештаје о случајевима напретка и/или непоштовања. Ови извештаји ће се достављати и органима СРЈ. 2. Да успостави стално присуство на онолико места на Косову колико сматра потребним да изврши своје обавезе; 3. Да одржава блиску везу са органима СРЈ, Србије и по потреби, другим органима Косова, политичким странкама и другим организацијама на Косову и акредитованим међународним и невладиним организацијама које помажу у испуњавању њених обавеза; 4. Да надгледа изборе на Косову да би се осигурала њихова отвореност и коректност у складу са прописима и процедурама које буду договорене. За изборе, Мисија може да се прошири особљем за праћење избора; 5. Да подноси извештаје и даје препоруке Сталном савету ОЕБС - а, Савету безбедности УН и другим организацијама из области обухваћених Резолуцијом 1199 Савета безбедности УН). *Resolution 1203 (1998)*, доступно: <https://digitallibrary.un.org/record/262334>, приступљено: 15.11.2022.)

неуспешних преговора у Рамбујеу, уследило је бомбардовање Југославије од стране НАТО алијансе.

Након бомбардовања Југославије од стране НАТО алијансе, ситуација на Косову профилисана је следећим документима: Резолуцијом 1244 (1999) Савета безбедност Уједињених нација и Војно – техничким споразумом о Косову (1999) познат као Кумановски споразум. Према Резолуцији 1244 Савета безбедности (УН) Косово се ставља под управу међународне администрације (УНМИК и КФОР). По овој резолуцији Косово је аутономија у оквиру СР Југославије.⁶⁷⁵

Према Резолуцији 1244 СБ УН политичко решење за кризу на Косову треба да буде засновано на општим принципима из анекса 1⁶⁷⁶ и како је даље разрађено у принципима и другим траженим елементима из анекса 2. У Анексу 2 наводи се следеће: „Успостављање привремене администрације за Косово као дела међународног цивилног присуства под којим ће народ Косова моћи да ужива суштинску аутономију у оквиру СР Југославије ...“ (тачка 5). Резолуцијом 1244 успостављене су одговорности међународног безбедносног присуства (тачка 9.) и међународна цивилна мисија (тачка 11) чији су циљеви: унапређење и успостављање до коначног решења суштинске аутономије и самоуправе на Косову, узимајући у потпуности у обзир анекс 2 и споразуме из Рамбујеа (С/1999/648); организовање и развој привремених институција за демократску и аутономну самоуправу, до коначног политичког решења, укључујући и одржавање избора; олакшавање политичког процеса чији је циљ дефинисање будућег статуса Косова, узимајући у обзир споразуме из Рамбујеа (С/1999/648), итд.⁶⁷⁷

Мартовски погром односно насиље албанских екстремиста и етничко чишћење српског становништва које се догодило 17. и 18. марта 2004. године још једном је показало да ни постојеће институције у покрајини, као ни институције међународне управе на Косову немају капацитета да обезбеде мултикултурално друштво у покрајини.⁶⁷⁸ У новембру 2005. године, генерални секретар УН Кофи Анан именовao је Марти Ахтисарија за Специјалног изасланика УН за процес будућег статуса за Косово. У марту 2006. године у Бечу су отворени преговори о будућем статусу Косова. У Извештају

⁶⁷⁵ Славиша Орловић, *Ибид*, стр. 227-228

⁶⁷⁶ *Резолуција 1244 СБ УН*, Анекс 1- општи принципи о политичком решавању кризе на Косову: тренутна и проверљива обустава насиља и репресије на Косову; повлачење војске, полиције и паравојних снага са Косова; распоређивање ефикасног међународног цивилног и безбедносног присуства на Косову, успостављање привремене администрације за Косово, безбедан и слободан повратак свих избеглица и расељених лица и неометан приступ хуманитарних организација Косову; политички процес ка успостављању споразума о привременом политичком оквиру, који ће обезбедити суштинску самоуправу на Косову, узимајући у потпуности у обзир споразуме из Рамбујеа и принципе суверености и територијалног интегритета СР Југославије и других земаља у региону, и демилитаризацију ОБК; свеобухватни приступ економском развоју и стабилизацији кризног региона. Доступно: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/19944>, приступљено: 15.11.2022.)

⁶⁷⁷ *Резолуција 1244 СБ УН*

⁶⁷⁸ Влада Републике Србије, *Мартовски погром 2004. године*, доступно: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/19988>, приступљено: 19.11.2022. (У периоду од јуна 1999. године до мартовског насиља 2004. године, више од 220 хиљада Срба и других неалбанаца протерано је из покрајине, а 120 хришћанских светиња и споменика уништено. Мартовски погром однео је неколико десетина живота, рањено је више стотина особа, протерано више од четири хиљаде Срба и других неалбанаца, запаљено више од 800 њихових домова и разрушено или тешко оштећено 35 православних храмова и споменика културе.)

Специјалног изасланика у преговорима о будућем статусу Косова Марти Ахтисари наводи да српска и албанска страна не могу да постигну договор о будућем статусу Косова. Како би се избегло „неодређено стање Косова“ и „неизвесност будућег статуса“ Ахтисари закључује да једино одрживо и изводљиво решење за Косово представља независност, коју у иницијалном периоду треба да надзире међународна заједница. Тиме су створени темељи за будуће независно Косово.

Србија није прихватила Ахтисаријев план. У Извештају Марти Ахтисарија наводи се следеће: „У протеклих осам година, Косовом и Србијом се управља потпуно одвојено. Успостављање мисије Уједињених нација на Косову (УНМИК) сходно резолуцији 1244 (1999) и њено преузимање целокупне законодавне извршне и судске власти на целом Косову, створило је ситуацију у којој Србија није вршила никакву управну власт на Косову... Аутономија Косова у оквиру граница Србије – колико год хипотетичка таква аутономија била – једноставно није могућа.“⁶⁷⁹ Ахтисаријев план који је предвиђао „широку аутономију за српске општине“ и „надзирану независност за Косово“ послужио је као основа за једнострано проглашење независности Косова. Скупштина Косова донела је 17. фебруара 2008. године Декларацију о независности Косова, за који је гласало 109 од 120 посланика. Ахтисаријев план помиње се у Декларацији о независности Косова и у Уставу Косова, због чега Албанци често наводе да им је тај документ донео „независност и стварање мултиетничког друштва са европским стандардима“.⁶⁸⁰ Влада републике Србије донела је одлуку о поништењу једностраног проглашења независности Косова и Метохије, а затим је 225 посланика Скупштине Србије гласало за ту одлуку.

Међународни суд правде је у свом саветодавном мишљењу, 2010. године, закључио да једнострана декларација о независности Косова није прекршила међународно право, резолуцију УН 1244, ни међународни правни поредак на Косову: “За разлику од Резолуције 1244 Декларација о независности је покушај да се коначно одреди статус Косова. И сврха ове Резолуције јесте успостављање привремене администрације на Косову без било каквог прејудицирања статуса”.⁶⁸¹

Укупно 101 држава признале су независност Косова. Међу државама које су прве признале независно Косово, 2008. године су: Албанија, Француска, Турска, Уједињено Краљевство, Немачка, Сједињене Америчке Државе, Белгија, Швајцарска, Шведска, Аустрија, Словенија, Мађарска, Бугарска, Хрватска, итд. Према списку Канцеларије за Косово и Метохију Владе Србије укупно 97 држава нису признале једнострано проглашену независност Косова. Државе које су повукле признање су: Сао Томе и Принсипе (2013), Соломонска острва (2018), Суринам (2017), Бурунди (2018), Либерија (2018), Папуа Нова Гвинеја (2018), Лесето (2018), Комонвелт Доминика (2018),

⁶⁷⁹ *Извештај Специјалног изасланика Генералног секретара УН о будућем статусу Косова*, Assembly Support Initiative, Newsletter, мај 2007, бр. 27

⁶⁸⁰ Сајт ББС, Косово и годишњица проглашења независности: Шта је остало од Ахтисаријевог плана, доступно на: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-60348867>, приступљено: 10.11.2022.

⁶⁸¹ Радио Слободна Европа, Детаљи саветодавног мишљења МСП о независности Косова, доступно на: https://www.slobodnaevropa.org/a/MSP_kosovo_srbija_misljenje/2107268.html, приступљено: 10.11.2022.

Гренада (2018), Унија Комора (2018), Мадагаскар (2018), Палау (2019), Централноафричка Република (2019), Того (2019), Гана (2019), Науру (2019) и Сијера Леоне (2020).⁶⁸²

Пал Колсто наводи да у политици аутономије то значи „ко год добије контролу над одређеном области, присваја право на преференцијални третман“ у култури, политици, економији, итд. Ово је познато као *кто - кого синдром* („ко ће коме“ је суштина политике – Лењин) или игра са збиром нула (*zero sum game*).⁶⁸³ Албанци су означени као мањинска група у Србији која трпи неправедан третман попут укидања територијалне аутономије деведесетих година, права на језик и образовање, итд. Док са друге стране, Срби на Косову суочени са процесом изградње државе, живе одвојено од Албанаца, али и паралелно са другим етничким заједницама (Муслиманима, Ромима, Горанцима, итд.) где им се ускраћују и крше људска права. Према Славиши Орловићу: „Косовски проблем је, био и остао запетљан у противуречности албанске мањине у Србији и српске мањине на Косову“.⁶⁸⁴ Последице на међуетничке односе на Косову и Метохији оставили су „нелиберална изградња државе“ и процес сецесије који је неуспешан (јер Косово није члан Уједињених нација, иако су САД и поједине државе чланица ЕУ признале независност Косова). Поред тога мултикултурални односи на Косову су под утицајем политичких и економских фактора, етничке заједнице егзистирају одвојено, што имплицира да је на делу сегрегативни мултикултурализам.

Албанске политичке елите имале су важну улогу у интернационализацији косовског проблема и стварању паралелног система власти, вођене пре свега „државотворничким страстима“.⁶⁸⁵ Водећу улогу у процесу интернационализације косовског проблема и политичке самоизолације Косова имала је коалиција „Албанска алтернатива“ на челу са Демократском савезом Косова (ДСК) чије су претензије биле усмерене сецесију Косова и Метохије и свеалбанско уједињење. Демократски савез Косова победио је на парламентарним изборима организованим на Косову, 1992. године и имао је важну улогу доношењу „Политичке декларације“ (1991). Документ је садржао три опције решавања албанског питања у тадашњој Југославији, уколико би спољашње и унутрашње границе државе остале непромењене. Прва опција: Република Косово би постојала као суверена и независна држава са правом удруживања у „Заједницу нових суверених држава Југославије“. Албанска заједница који живи на територији Македоније, Србије и Црне Горе би требало да има статус нације. Друга: да се у Југославији оснује „Албанска република“ на истим етничким принципима који важе за Србе, Хрвате, Словенце и за друге нације у Југославији. И трећа: да се Албанци, путем једне опште декларације и референдума, одлуче за територијално уједињење са Албанијом и тиме створе „целовиту албанску државу са етничким границама“.⁶⁸⁶ Ова „Политичка декларација“ указује и на диференцираност у ставовима албанским политичарима према „албанском питању“. Након распада Југославије и промене унутрашњих граница, један део албанских политичких лидера приближава се трећој опцији. Иако су Албанци

⁶⁸² Канцеларија за Косово и Метохију, доступно: <https://www.kim.gov.rs/lat/np101.php>, приступљено: 11.11.2022.

⁶⁸³ Пал Колсто, Територијална аутономија као режим мањинских права у посткомунистичким друштвима, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?*, стр. 195-196

⁶⁸⁴ Славиша Орловић, *Политички живот Србије између партиократије и демократије*, стр. 224

⁶⁸⁵ Александар Павковић, *Отцепљење, насиље и државни разлог*, стр. 19

⁶⁸⁶ Зоран Лутовац, *Политичко организовање националних мањина у СРЈ*, стр. 203

одбацивали статус територијалне аутономије према Уставу из 1974. године, поједини политички лидери попут Бујара Букошија (премијера владе Косова у егзилу) који је био лојалан Ибрахиму Ругови, подржавао је трећу опцију.

Коалиција Партије за демократско деловање и Демократске партије Албанаца, учествовала је на првим вишестраначким, парламентарним изборима 1990. године у Србији. Ово је представљало покушај Албанаца да се институционалним путем изборе за „државотворни статус“ односно за политичку и територијалну аутономију. Коалиција Партије за демократско деловање и Демократске партије Албанаца изашла је на изборе у изборној јединици Лесковац где је одвојила 21.998 гласова, односно један мандат. Такође, ова коалиција је изашла на изборе и у изборним јединицама на југу Србије.⁶⁸⁷

10.4.2. Југ Србије (Прешево, Бујановац и Медвеђа) – захтеви за територијалном аутономијом

Захтеви Албанаца на југу централне Србије укључују повлачење паралеле са положајем Срба на северу Косова и Метохије. У случају Албанаца насељених на југу Србије (Прешево, Бујановц и Медвеђа) мањински захтеви односе се на „територијализацију етничности“ (Ф. Бибер). На захтеве Албанаца на југу Србије утицали су: 1. Распад бивше Југославије – где су албански политички лидери видели могућност да захтеве Албанаца из прешевске долине повежу са косовском кризом, као и да се припоје Косову; 2. Сукоби на Косову из 1999. године рефлектовали су се на ескалацију насиља у Прешевској долини крајем 2000. и почетком 2001. године; 3. Преговори Београда и Приштине, који су отпочели 2011. године у Бриселу, и 4. Потписивање Бриселског споразума (19.04.2013.).⁶⁸⁸

Пре него што анализирамо захтеве Албанаца са југа централне Србије, важно је направити разлику између термина који се употребљавају за три јужне општине – Прешево, Бујановац и Медвеђу. Термин „Прешевска долина“ (која укључује Прешево, Медвеђу и Бујановац) је политички, а не географски термин. Политички термин „Прешевска долина“ за Албанце представља синоним за „Источно Косово“, и у масовну употребу ушао је након оружаних сукоба крајем 2000. и почетком 2001. године, захваљујући америчким дипломатама који су учествовали у решавању кризе на југу Србије. То је непостојећи историјски и географски појам, јер Прешево и Бујановац припадају Пчињском, а Медвеђа Јабланичком округу. Риза Халими (ПДД) први је употребио овај термин у политичком дискурсу, и сматра се „коаутором“ овог назива. У Србији се употребљавају термини „југ Србије“ и „југ централне Србије“. Термин „Прешевска долина“ употребљавају албански политички лидери у јавним наступима, декларацијама и политичким програмима. На скупштини Партије за демократско

⁶⁸⁷ *Ибид*, стр. 204

⁶⁸⁸ Бриселски споразум (односно „Први споразум о принципима нормализације односа Београда и Приштине“ – званични назив) садржи 15 тачака и проистекао је из дијалога представника Србије и Косова вођеног у Бриселу. Технички дијалог успостављен је 2011. године, а затим се од 2013. наставио и као политички.

деловање (ПДД) усвојена је Политичка декларација и Промеморија ПДД-а (01.09.1996. године). У овим документима наводи се да општине у којима делује ова партија представљају регион и „компактну целину са Албанцима са Косова“.⁶⁸⁹

Политичка дешавања у Албанији и на Косову рефлектовала су се на радикализацију мањинских захтева Албанаца на југу Србије. Око 99% Албанца, 1. и 2. марта 1992. године на референдуму изјаснили су се за „културну и територијалну аутономију са правом прикључења Косову“.⁶⁹⁰ После оружаних сукоба на југу Србије 2001. године, албански одборници из скупштина општина Прешево, Бујановац и Медвеђа усвојили су укупно шест политичких декларација (2006, 2009, 2012, 2013, 2015, 2018. године) које су позивале на остваривање резултата референдума.

Албанске партије на југу Србије 2004. године захтевале су аутономију за три јужне општине, одбацујући „План и програм за решавање кризе у општинама Бујановац, Прешево и Медвеђа“ познат као Човићев план (усвојен 06.02.2001.).⁶⁹¹ Међу њима су биле: Партија за демократску унију Албанаца (Зећеријех Фазлију), Партија за демократско деловање (Риза Халими) Партија демократског прогреса и Демократска партија Албанаца (Рагми Мустафа).⁶⁹² Две године касније, укупно шездесет одборника скупштина општина Прешево, Бујановац и Медвеђа подржало је усвајање Платформе 2006. године, захтевајући специјални статус за Прешевску долину. Овај документ представља основу албанског политичког деловања и потврђен је кроз Декларације донесене 2009,⁶⁹³ 2012, 2013,⁶⁹⁴ 2015⁶⁹⁵ и 2018. године.⁶⁹⁶

Текст Платформе (2006) ослања се на вољу грађана који су гласали за територијалну и политичку аутономију Прешевске долине с правом прикључења Косову, исказаној на референдуму 1992. године. Албански политички лидери, попут Рагмија

⁶⁸⁹ Славиша Орловић, *Политички живот Србије – између партократије и демократије*, стр. 327-328

⁶⁹⁰ *Ибид*, стр. 328

⁶⁹¹ Примарни циљеви „Плана и програм за решавање кризе у општинама Бујановац, Прешево и Медвеђа“ били су: успостављање мира где ће снаге безбедности заштитити грађане, обезбедити политичку интеракцију Албанаца као и економски развој три општине (пружена је хуманитарна помоћ, међународна заједница, посебно америчка администрација, као и Влада Србије дали су финансијску подршку изградњи инфраструктуре (путеви, школе, здравствене установе, медији). Погледати: Београдски центар за безбедносну политику, Криза на југу Србије, доступно: <https://bezbednost.org/publikacija/krizna-na-jugu-srbije-2/>, приступљено: 18.08.2021.)

⁶⁹² Алексис и Жил Труд, *Разарање Балкана*, стр. 152

⁶⁹³ Централна власт у Србији није прихватила иницијативу изражену у Декларацији (2009) о стварању издвојеног региона „Прешевска долина“. Две године касније, поједини албански политички лидери, попут лидера Демократске партије Албанаца – Рагми Мустафа, покушали да измене предлог предлажући „размену територија“ - тако да би Прешево, Бујановаци Медвеђа биле припојене Косову, док би север Косова био припојен Србији.

⁶⁹⁴ Текст Политичке декларације Скупштине албанских одборника Прешева, Бујановца и Медеђе, 12.01.2013, доступно: <https://www.juznevesti.com/Politika/Tekst-Politicke-deklaracije-Albanaca.sr.html>, приступљено: 22.08.2021.)

⁶⁹⁵ Текст Политичке декларација Скупштине албанских одборника Прешева, Бујановца и Медеђе (2015), преузето: „Политика“ (доступно: <https://www.politika.rs/scc/clanak/338180/Na-jugu-Srbije-osnovana-zajednica-albanskih-opstina>, приступљено: 20.08.2021.)

⁶⁹⁶ Текст Политичке декларација Скупштине албанских одборника Прешева, Бујановца и Медеђе (2018), преузето: „Радио слободна Европа“ (доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/albanci-srbija-zahtevi-deklaracija/29364888.html>, приступљено: 20.08.2021.)

Мустафе (тадашњег председника скупштине општине Прешево) истицали су да усвајање Платформе (2006) представља историјски чин за све Албанце. Приликом усвајања Платформе није прошао предлог једног одборника да се назив „Пршевска долина“ промени у „Источно Косово“. Према Платформи (2006), Пршевска долина би требало да има уставно организовани, административно - територијални облик, као и службену употребу албанског језика у локалној власти, државним и јавним институцијама на свим нивоима и службену употребу националних симбола Албанаца.⁶⁹⁷ Циљеви Платформе (2006) су: 1. стварање политичког субјективитета (оснивањем специјалних облика судских организација попут Окружног суда и Одељења за прекршаје, итд.); 2. децентрализација власти; 3. потпуно повлачење српске војске и полиције; 4. оснивање пограничне полиције; 4. односи са албанском дијаспором; 5. специјалне везе са Косовом (Пршевска долина би требало да има специјалне везе с Косовом, чија ће политичка субјективност бити дефинисана у разговорима Београда и Приштине); као и 6. специјални статус за Пршевску долину.

Став појединих, политичких лидера (Расима Љајића, Небојише Човића) био је да Платформа нема упориште у политичкој реалности и да представља „политичко тактички потез“ како би се ојачала преговарачка позиције косовских Албанаца и проблем Албанаца Пршевске долине посматрао кроз визуру косовског проблема.⁶⁹⁸ Изградња Коридора 8 (Бургас – Драч) и 10 (Будимпешта – Солун) који пролазе кроз југ Србије ојачали су аутономашке односно сецесионистичке тенденције на том простору. Заменик председника Демократског савеза Косова и председник општине Гњилане, Лутифи Хазири предлагао је враћање на границе из 1956. године и размену територија – где би се три јужне покрајине припојиле Косову, а поједина места на северу Косова Србији.⁶⁹⁹

10.4.3. „Рашка област“ или „Санџак“ – захтеви за територијалном аутономијом

Термин „Санџак“ пореклом је из турског језика, овај назив је првобитно означавао заставу, или област, коју су у време Отоманске владавине, султани давали на управу својим војводама (управа над мањом области). У званичној употреби је термин „Рашка област“, међутим као и код Албанаца који користе термин „Пршевска долина“, тако је и код Бошњака насељених у Рашкој области, заступљен термин „Санџак“ који није у званичној употреби од 1912. године. Термин „Санџак“ у себи садржи снагу историјског мита јер је у време Отоманске владавине то био назив за административну целину. На темељима тог историјског мита развијен је етнонационализам код бошњачке националне мањине, према којем се „етницитет искључиво довршава у сопственој држави“.⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ Слободна Европа, доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/657966.html>, приступљено: 21.08.2021.

⁶⁹⁸ Сајт Б92, доступно:

https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=01&dd=14&nav_category=11&nav_id=185193, приступљено: 15.08.2021.

⁶⁹⁹ Сајт Al Jazeera (доступно: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2020/8/19/haziri-presevo-pripojiti-kosovu-leposavic-srbiji>, приступљено: 16.08.2021.)

⁷⁰⁰ *Матирање Санџака*, Форум за етничке односе, Београд, 2017, стр. 6

Територијална целина „Санџак“ из Отоманског периода има утицаја на развој етничке самосвести Бошњака и идентитета који се ослања на аутохтоност Бошњака на тој територији.

Током 20. века бошњачки политички лидери били су суочени са два изазова: први – афирмација бошњачког националног идентитета, и други – доказивање да је Санџак „историјска покрајина“ аутохтоних Бошњака. Бошњачко национално веће (БНВ) и његов оснивач и лидер Санџачко демократске акције – Сулејман Угљанин представљају вишедеценијске заговорнике територијане аутономије за Санџак. Заговорници аутономије Санџака манипулишу историјским подацима и догађајима, а то су: Сјеничка конференција (1917), заседање ЗАВНОС-а у Пљевљима (1943) и референдум о аутономији Санџака (1991). Међу бошњачким политичким лидерима постоје различити ставови о територијалној аутономији за Санџак. Председник СДА – Сулејман Угљанин и некадашњи председник Странке правде и помирења Муамер Зукорлић заговарали су територијану аутономију Санџака. Са друге стране председник Социјалдемократске партије Расим Љајић, заступа став да територијална аутономија Санџака није од користи бошњачком народу, истучући следеће: „Данас нити имате Милошевића, нити имате репресију према мањинама, нити можете очекивати од било кога у међународној заједници да подржи такав један захтев...“.⁷⁰¹

Бошњачки политички лидери у конципирању територијалних захтева полазе од Сјеничке конференције из 1917. године. На Заседању ЗАВНОС-а 20. новембра 1943. године, у Пљевљима, образован ЗАВНО Санџак - као највиши покрајински орган народне власти, у присуству 252 делегата. Међутим, бошњачки политички лидери не наводе податак да су делегати били хришћанске вероисповести и ниједан није био из Новог Пазара, Тутина, Рожаја и Сјенице. Док се на референдуму о специјалном статусу Санџака (1991) – изјаснила се само једна етничка заједница – Бошњаци.

Захтеве муслимана можемо поделити у две фазе. У првој фази – током деведесетих година, бошњачки политички лидери покушали су да интернационализују санџачко питање. У другој фази – од 2000. године па надаље, бошњачки политички лидери настоје да максимализују политичка и културна права Бошњака, орјентишући се ка „културно – политичком иридентизму“.⁷⁰²

Бошњачко национално вијеће (БНВ) представља највише политичко и представничко тело бошњачког народа у Санџаку.⁷⁰³ Председник странке СДА– Сулејман Угљанин био је и председник МНВС односно БНВ, од оснивања 19. маја 1991. године. Са првим знацима који су указивали на распад Југославије, јављају се и идеје о

⁷⁰¹ Интервју Расима Љајића, *Санџакпрес*, 29.10.2015. (Расим Љајић је у време одржавања референдума о аутономији Санџака (1991) био генерални секретар СДА (након чега је уследило цепање странке). Љајић је у интервјуу за санџачке новине рекао да је референдум био одржан како би се скренула пажња на права Бошњака услед распада Југославије, као и да та аутономија није имала везе са грађењем државе. Доступно: <https://sandzakpress.net/ljajic-jeste-gradili-smo-autonomiju-sandzaka-1991-ali-je-ugljanin-pobjegao-zatursku/>, приступљено: 21. 08. 2021.)

⁷⁰² Алексис и Жил Труд, *Разарање Балкана*, стр. 141

⁷⁰³ Бошњачко национално вијеће (БНВ) основано је 11. маја 1991. године, под именом Муслиманско национално вијеће Санџака (МНВС). До 2003. године Вијеће дјелује и ради под називом Бошњачко национално вијеће Санџака (БНВС), а након 2003. године као Бошњачко национално вијеће (БНВ).

територијалној аутономији Санцака. У тренуцима када је положај Бошњака био знатно погоршан Муслиманско национално вијеће Санцака (МНВС) подржано од стране Санџачко демократске партије (СДА) организовало је референдум од 25 – 27. октобра 1991. године, где је грађанима постављено питање: Да ли сте за политичку и територијалну аутономију Санцака са правом прикључења једној од суверених република? Од укупно 264.156 Бошњака са правом гласа – 183.302 односно 98.92% гласало је „за“ политичку и територијалну аутономију Санцака. Треба имати у виду да се о аутономији Санцака изјаснила само једна национална заједница – Бошњаци. БНВ заузело је став да самопредељење народа исказано на овом референдуму осигурава биолошки опстанак бошњачког народа и политичку егзистенцију.

„Специјални статус“ за Санџак као модел територијалне аутономије утврђен је на Мировној конференцији о Југославији у Хагу, 1991. године, што је прихватило Бошњачко национално вијеће (БНВ) након чега је донесен Меморандум о специјалном статусу Санцака (1993).⁷⁰⁴ Скупштина МНВС у овом документу позива се на границе Санцака утврђених од стране ЗАВНОС-а (када је разматрано да Санџак буде федерална јединица) и на неотуђиво право на самоопредељење. Према Меморандуму о специјалном статусу Санцака (1993) – специјални статус Санцака заснива се на Уставу Санцака (који би требало донети) који предвиђа поделу власти на законодавну (Скупштина Санцака), извршну (гувернер и влада Санцака) и судску. Функције државне власти остварују се преко ових органа Санцака. Меморандумом су утврђене границе Санцака, он би обухватао: Нови Пазар, Сјеницу, Тутин, Пријепоље, Нова Варош, Прибој, Пљевља, Бијело Поље, Беране, Плав, Рожаје. Поред тога у Меморандуму (1993) наводи се да је документ – израз воље и потребе бошњачког народа за редистрибуцијом политичке и економске моћи са федералног на регионални ниво.

Други документ под називом „Меморандум о аутономији Санцака са специјалним односима са Босном и Херцеговином“ усвојило је БНВС на осмом заседању 19.07.1999. године. Овај документ има „мултикултурални карактер“ (Г. Башић) јер је предвиђао да у органима Санцака учествују „конститутивни народи“ сразмерно националној заступљености према Попису становништва из 1991. године, као и да председник и потпредседник не могу бити из истог конститутивног народа. У општим начелима Меморандума наводи се да ће три конститутивна народа Бошњаци, Срби и Црногорци уживати колективна права на територији Санцака у складу са Уставом Санцака и Уставом СРЈ (тачка 8). Аутономија Санцака остварује се преко законодавне, извршне и судске власти Санцака и општина које су у саставу. Избори за органе Санцака одржаће се под надзором ОЕБС - а. Посебни односи Санцака са Босном и Херцеговином биће успостављени у складу са територијалним интегитетом СРЈ. Границе Санцака утврђене су као и у Меморандуму из 1993. године. Могу се мењати вољом грађана на референдуму, уколико се за то изјасни натполовична већина уписаних бирача. На границама Санцака неће бити контроле. У овом Меморандуму на индиректан начин (кроз формулацију о овлашћењима председника према којој сарађује са Председником СРЈ и председницима других држава) наводи се да би Санџак требало да има статус федералне

⁷⁰⁴ Горан Башић, *Положај Бошњака у Санџаку*, Центар за антиратну акцију, Београд, 2002, стр. 61; Зоран Лутовац, *Политичко организовање националних мањина у СРЈ*, стр. 212

јединице⁷⁰⁵ како је то било предвиђало Земаљско антифашистичко веће 1943. године, као и Меморандум о специјалном статусу Санцака из 1993. године.

Национални савет бошњачке националне мањине – Бошњачко национално вијеће (БНВ) делује на широј основи од културне аутономије и бави се политичким и територијалним питањима која се односе на успостављање специјалног статуса за Санцак. Бошњачко Национално Вијеће (БНВ) имало је значајну улогу у доношењу документа „Основни елементи националне политике Бошњака за које постоји највиша могућа сагласност у бошњачком народу“ (2019) који садржи политичке циљеве и начела преузете из Меморандума о специјалном статусу Санцака (1993) и Меморандума о аутономији Санцака и специјалним односима са Босном и Херцеговином“ (1999). У документу „Основни елементи националне политике Бошњака за које постоји највиша могућа сагласност у бошњачком народу“ (2019) наводи се да су грађани Санцака три пута у 20. веку „леgitимно исказали своје самоопредељење“. Први пут - августа 1917. године на Конференцији муслиманских представника у Сјеници где се од аустроугарских власти тражило да се Санцак издвји из Србије и припоји Босни или да се овој области обезбеди аутономија. Други пут – током Другог светског рата, када је у Пљевљима 20. новембра 1943. године када је формирано „Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Санцака“ (ЗАВНОС) као посебан облик власти у области, према којем би Санцак требало да има статус федералне јединице. Међутим, та идеја је напуштена када је распуштено „Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Санцака“ – 29. марта 1945. године у Новом Пазару.⁷⁰⁶ И трећи – када је на референдуму од 25 – 27. октобра 1991. године, када су се грађани изјаснили за политичку и територијалну аутономију Санцака са правом прикључења једној од суверених република.⁷⁰⁷ Захтеви Бошњака прате ову генезу захтева за аутономијом.

10.4.4. Аутономна покрајина Војводина

После Другог светског рата када су ослобођени делови Војводине⁷⁰⁸ од окупације Сила Осовине, покренуто је питање статуса Војводине. Форум војвођанских комуниста је на седмој покрајинској конференцији, одржаној 5. априла 1945. године одлучио да

⁷⁰⁵ Детаљније у: Горан Башић, *Положај Бошњака у Санцаку*, стр. 70-74

⁷⁰⁶ Напомена: 29. марта 1945. године, поред тога што је напуштена разматрана идеја о статусу федералне јединице за Санцак, закључено је да ће се подручје Санцака поделити између Србије и Црне Горе.

⁷⁰⁷ Бошњачко национално вијеће, „Основни елементи националне политике Бошњака за које постоји највиша могућа сагласност у бошњачком народу“ (донета: 23. маја 2019), доступно: [https://bnv.org.rs/dokumenta/RB_467-09-2019_UTVR%C4%90ENI_OSNOVNI_ELEMENTI .pdf](https://bnv.org.rs/dokumenta/RB_467-09-2019_UTVR%C4%90ENI_OSNOVNI_ELEMENTI.pdf), приступљено: 30.10.2021.

⁷⁰⁸ У Другом светском рату територија Војводине била је распарчана. Срем је припадао Независној држави Хрватској, Бачка и Барања Мађарској, а Банат окупираној Србији. Током ратних дешавања суочавале су се претензије Мађара, Румуна (на Банат) и Немаца (да створе државу подунавских Шваба). Након Другог светског рата – хрватски политичари су се залагали да се Војводина подели између Хрватске и Србије, или да буде самостална федерална јединица, док су српски политичари инсистирали да она буде у саставу Србије, или као самостална или у федералној вези са Хрватском и Словенијом. Погледати: Марија Стефановски, *Српска политичка емиграција о преуређењу Југославије 1941 – 1943*, Београд, 1988; Слободан Бјелица, *Спорови око аутономије Војводине, књига прва: 1961 – 1974*, Службени гласник, 2015, стр. 22

Војводина буде прикључена Србији. Донесен је Закон и успостављању и устројству Аутономне Покрајине Војводине 01.09.1945.⁷⁰⁹

На простору АП Војводина тренутно живи 26 националних мањина, на шта су поносни политички лидери. Мултикултуралност представља основу територијалне аутономије Војводине. Постоје ставови да покрајина губи атрибуте мултикултуралности и да се креће као мултиетничности, као да овај регион карактерише „самопровинцијализација“, „сегрегативни мултикултурализам“, „кооперативни мултикултурализам“ (Н. Чобану) који се огледа у паралелном животу одвојених култура.

Као што смо навели, деведесетих година у Војводини и на Косову спроводила се политика умањивања мањинских права. На простору Војводине та политика је имала прикривен приступ – „пузајуће асимилације“ (Д. Гузина) и односила се на деконструкцију мањинских права у области образовања, службене употребе језика и писма, као и успостављање самоуправе. На простору Војводине последице „моноетничке“ политике односиле су се ерозију принципа вишејезичности, монополизацију руководећих положаја у државној управи од стране већинског становништва, централизацију образовања где званична тумачења историје одступају од до тада изграђених перцепција мањинских група, итд. На политичком нивоу: „мајоризација покрајина покренула је хомогенизацију мањинских група у Војводини и на Косову – према истом моноетничком принципу“.⁷¹⁰ Као и партије већинског становништва које мобилишу припаднике на основу националног принципа, мањинске политичке партије од почетка политичког организовања настоје да се наметну као „интерпретатори“ националних интереса мањинских група.

Документ „Мађарска аутономија“ или „модел тростепене аутономије Шандора Пала“, усвојен је 25.04.1992. године у Кањижи, ослоњен је на међународне документе⁷¹¹ у циљу решавања питања Мађара. Концепт тростепене аутономије инспирисан је мировним планом лорда Карингтона, Уставним законом Хрватске о правима националних мањина и етничких група, као и Европском картом локалних самоуправа Савета Европе.⁷¹² У документу се захтевају представничка права за Мађаре односно признање политичког субјективитета мањина. После усвајања концепта тростепене аутономије Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ) постала је једини легитимни представник војвођанских Мађара. Доношење Меморандума о самоуправи Мађара (1992) није испратило одржавање референдума као у случају Албанаца у на југу Србије и на Косову, и Бошњака у Санцаку, иако је Меморандум односно Документ Мађарске тростепене аутономије (1992) предвиђао одржавање референдума о уставноправном положају

⁷⁰⁹ Слободан Бјелица, *Спорови око аутономије Војводине, књига прва: 1961 – 1974*, Службени гласник, 2015, стр. 24 (Прикључење Војводине потврдила је прва скупштина изасланика Војводине. Након тога је прихваћено на трећем заседању АВНОЈ-а и од стране Председништва Народне скупштине Србије.

⁷¹⁰ Dejan Guzina, *Nation-Building vs. Minority-Destroying: Majority-Minority Relation in the Post-Socialist Serbia*, р. 30

⁷¹¹ Тростепена аутономија Шандора Пала ослања се на следеће међународне документе: Повеља УН, Пакт о грађанским и политичким правима, Париска повеља за нову Европу, Копенхагенски документ (1990), Женевски документ (1991), Резолуцију Савета безбедности УН о кризи у бившој Југославији (1994) и мишљења Бадинтерове комисије – мишљење број 1 (10.12.1991), мишљење бр. 2 (11.01.1992), мишљење бр. 3 (11.01.1992.), мишљење бр. 8 (04.07.1992.)

⁷¹² Шандор Пал, Концепт мањинске самоуправе демократске заједнице војвођанских Мађара, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, САНУ, 1996, стр. 437

Војводине. Програм ДЗВМ, а затим и СВМ изазвао је бројне полемике у интелектуалним и политичким круговима, јер принцип територијалне аутономије не би требало да буде заснован на моноетничкој логици, и на интересу једне етничке заједнице - Мађара.⁷¹³

Функционисање тростепене мађарске аутономије односи се на успостављање модела етничке аутономије за Мађаре. Тростепена аутономија обухвата: општине са специјалним статусом, насеља у дијаспори и персоналну аутономију.⁷¹⁴ Општине са специјалним статусом могу се међусобно удруживати и створити – Мађарску аутономну област, како би на ефикаснији начин заштитили интересе Мађара. Мађарска аутономна област – односно самоуправа Мађара била би остварена у следећим областима: образовање, здравство, привреда, социјална заштита, информисање, правосуђе, одржавање реда и мира и обухвата општине: Кањижа, Сента, Ада, Бечеј, Бачка Топола, Мали Иђош, Суботица и Чока. Органи Мађарске аутономне области: скупштина, обласно веће и председник аутономне области. Скупштина аутономне области би утврдила грб, а застава би била црвено – бело – зелена. Главни аргумент за мађарску аутономну област био је да „Мађари не желе ништа више, али ни мање од тога што ће Срби остварити у другим републикама СФРЈ“.⁷¹⁵ Други степен мађарске аутономије односи се на насеља у дијаспори где Мађари представљају апсолутну или релативну већину. Локални органи самоуправе одговарају националном саставу. Ова локална аутономија би била остварива у петнаест војвођанских насеља. Трећи степен односи се на „персоналну аутономију“ која представља оригинални допринос ДЗВМ теорији и пракси решавања мањинског питања.⁷¹⁶

⁷¹³ Видети: Балша Шпадијер, Политички систем Југославије и мањинско питање, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, САНУ, 1995, стр. 137-144 (Документ мађарска тростепена аутономија садржи три дела. Први се односи на предлоге за допуну Устава РС (1990), други се односи на механизме и функционисање мађарске аутономије, и трећи се бави статусом АП Војводина. Предлози за промену Устава Републике Србије 1990.односили су се на члан 117. где би поред утврђивања „општина“ требало додати „општине са специјалним статусом“ (дефинисане као општине где нека етничка заједница има већину),затим „територијална етничка аутономија“ (која подразумева удруживање општина где националне мањине чине вежину становништва) и месна (локална) етничка самоуправа за насеља у дијаспори где Мађари представљају апсолутну или релативну већину. Локални органи самоуправе требало би да одговарају националном саставу. Ова локална аутономија би била остварена у петнаест војвођанских насеља. Такође, ДЗВМ, предлагала је да се у члан 118. дода ново поглавље које би се односило на „персоналну аутономију“ – чији је циљ демократска артикулација политичког субјективитета војвођанских Мађара.

⁷¹⁴ Према документу „Мађарска тростепена аутономија“ - Народна скупштина Србије би требало да усвоји одредбе о специјалном статусу општина у којима мађарска мањина представља већину. Органи тих општина су: скупштина општине, општинско извршно веће, општински суд и милиција. Скупштина општине би уважавала принцип националне равноправности за Србе, Хрвате, Словаке, Румуне, Русине и друге етничке заједнице, који би били заступљени у тој институцији сразмерно уделу који имају у укупном становништву. Детаљније у: Шандор Пал, *Концепт мањинске самоуправе демократске заједнице војвођанских Мађара*, стр. 441

⁷¹⁵ *Ибид*, стр. 441

⁷¹⁶ „Персонална аутономија“ први пут се помиње у Иницијативи за формирање мањинске персоналне аутономије (06.09.1990). Основни принципи персоналне аутономије су: а) мањине су битан чинилац друштвено – политичког и културног плурализма држава; б) оне су део народног суверенитета и државотворни елемент; в) припадници националних мањина имају неотуђиво право на заштиту свог националног идентитета и употребу симбола; г) ради постизања циљева оснивају локалне или земаљске самоуправе односно организације; д) у духу демократије, мира и стабилности неопходно је да већински народ обезбеди заштиту етничког, језичког, културног и верског идентитета националних мањина. Погледати: Шандор Пал, *Ибид*, стр. 441

У документу се наводи да персонална аутономија представља „јавно - правни институт применљив на све националне мањине у Европи“. Персонална аутономија подразумева формирање Савета мањинске самоуправе Мађара који се бира на демократски начин и изражава политички субјективитет Мађара. Овлашћења Савета мађарске самоуправе односе се на заштиту колективних права мађарске националне мањине. Колективна права дефинисана су као: 1. неотуђиво право на припадност некој националној, етничкој или језичкој заједници; 2. право на аутономију и 3. право на самостално доношење закона (из области образовања, културе, информисања и службене употребе језика). Такође, персонална аутономија не мора имати као претпоставку свог постојања територијалну аутономију.

Услед формирања Савеза Војвођанских Мађара (СВМ) на територији Војводине појављује се унутрашњи „мањински плурализам“ што је натерало ДЗВМ да редефинише концепт аутономије. СВМ усвојио је документ под називом „Концепција аутономије ДЗВМ и примена принципа плурализма“ који предвиђа територијалну аутономију Војводине засновану на демократским принципима тржишне привреде и политичког плурализма. Према овом документу приоритетни циљ аутономије је стварање политичког субјективитета Мађара. Основни елементи аутономије су: 1. артикулација субјективитета војвођанских Мађара како у земљи тако и у иностранству; 2. могућност избора легитимних мађарских политичких заступника; 3. стварање институција Мађарске аутономије (заступање интереса Мађара како у срединама где су већинско становништво тако и оних који су у расејању); и 4. обезбеђивање политичког плурализма како у процесу формирања аутономије, тако и у самој аутономији.⁷¹⁷ Имајући у виду наведене елементе редефинисане Мађарске аутономије, Шандор Пал је заговарао модел етничке територијалне аутономије који Мађарима омогућава остваривање права на самоопредељење односно отцепљење. Међутим, Пал се у изјавама које је давао покушавао да се дистанцирати од те идеје.

Негативан став према Мађарској тростепеној аутономији Шандора Пала имао је Иштван Бошњак. Платформа ДЗВМ о мађарској тростепеној аутономији је нереална и немогућа из неколико разлога, јер према Бошњаковом мишљењу: 1. Војводина (пре и после 1945. године и након Устава из 1990.) представља недељиву регију са својим специфичностима; 2. Покушај нарушавања те недељивости од стране било које националне мањине представљало би ризик, уколико се узме у обзир степен хомогенизације већинске нације; 3. Већинско становништво неће пристати на територијално осамостаљивање војвођанске мањине; 4. Већина Мађара у Војводини није спремна на преузимање и самостално вршење власти; и 5. Иако се концепт мађарске аутономије ДЗВМ базира на препорукама лорда Карингтона – пропале су као и сама идеја о кодификацији права европских мањина на самоодређење без угрожавања интегритета државе.⁷¹⁸

У већини изборних кампања партије мађарске националне мањине позивају се на овлашћења које је Војводина имала у СФРЈ, према Уставу из 1974. године, где је представљала „одлучујући конститутивни елемент федерације“ са широким

⁷¹⁷ *Ибид*, стр. 443

⁷¹⁸ Иштван Бошњак, Могућности успостављања мањинске локалне самоуправе и персоналне аутономије у Војводини, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, САНУ, Београд, 1996, стр. 448

овлашћењима, међу којима је и доношење Устава. После демократских промена грађани Војводине били су незадовољни политичким уређењем у Србији, тачније, положајем и статусом Војводине као и надлежностима Покрајине. Истраживање из октобра 2001. године показало је да се чак 39,1% грађана Војводине определило за аутономију Војводине из 1974. године. За више аутономије, али мање него 1974. године изјаснило се 21,3% испитаника. За тадашњи статус определило се 13,9% испитаника, док је за самосталну државу било 5,5% грађана Војводине. Од 1500 испитаника, 11% испитаника не зна за друга решења статуса Војводине.⁷¹⁹ Грађани Србије, односно националне заједнице понаособ имају различита становишта о аутономији. Већинско становништво, Срби 12,3% сматрало је да треба укинути Војводину, док се 57,9% (од укупног броја Срба) изјаснило за *status quo*, и на тај начин показало приврженост режиму Слободана Милошевића и његовом односу према аутономији Војводине. Етничка заједница Словака је подељена око статуса Војводине између два решења 50% за *status quo*, и 50% за проширење аутономије Војводине. Када су у питању Бошњаци у Србији - 63,8% испитаних определило се за проширење аутономије Војводине. Код Мађара ставови су подељени - 44,7% за проширење аутономије, док је 41,7% за статус републике Војводине. Роми су се определили за *status quo* 52,6% док 31,5% не зна.

Међутим, постоје разлике у ставовима грађана који живе на територији Војводине. Мањи проценат Срба је за укидање аутономије 7,7 %, док је за проширење 35%. Чак 100% Бошњака определило се за проширење аутономије. Етничке заједнице Мађари, Хрвати и Словаци подељени су између проширења аутономије и статуса републике као прихватљивих решења о статусу Војводине.⁷²⁰

Грађани Србије и Војвођани показују сличан однос према новом типу аутономије-територијалној мањинској аутономији. У ЦЕСИД - овом истраживању, маја 2006. године, на постављено питање „У оквиру Војводине треба дозволити формирање аутономије за Мађаре“, добијени су различити одговори. У односу на питања о аутономији Војводине, чак 63,20% испитаних грађана Војводине изричито се противи територијалној мањинској аутономији за Мађаре. Идентична ситуација је и у Централној Србији, 62,30% испитаних исказало је противљење.

Табела бр.7 : Мишљења и територијалној аутономији за Мађаре⁷²¹

	Централна Србија	Војводина	Укупно
Потпуно се слажем	6,70	7,10	6,80
Углавном се слажем	4,20	6,30	4,70
Неодлучан сам	26,90	23,40	26,00
Углавном се не слажем	14,10	9,40	13,00
Уопште се не слажем	48,20	53,80	49,50
	100,00	100,00	100,00

⁷¹⁹ Детаљније у: Јован Комшић, Војвођански идентитет у транзицији, у: *Хелсиншке свеске* (ур. П. Домоњи) бр. 24, Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2006, стр. 60-61

⁷²⁰ Истраживање агенције Scan, октобар 2001., детаљније у: Јован Комшић, *Војвођански идентитет у транзицији*, стр. 61-64

⁷²¹ *Ибид*, стр. 62

Након поновног избора на чело странке, 2013. године Арон Чонка је изјавио да му је намера да у наредном периоду поново угради у свест људи циљеве као што су: територијална аутономија, децентрализација, регионализација и систем локалних самоуправа у насељеним местима.⁷²²

Мађарске политичке партије настале после ДЗВМ усвајају концепт теростепене мађарске аутономије Шандора Пала, међу њима су: Савез војвођанских Мађара (СВМ) на челу са Јожефом Касом, а касније са Иштваном Пастором, као и Демократска странка војвођанских Мађара. На парламентарним изборима 2007. Мађарска слога (ДЗВМ и ДСВМ) и 2008. године мађарске партије окупљене у Мађарску коалицију (СВМ, ДЗВМ, ДСВМ) заступали су тростепену мађарску аутономију у Војводини. Такође, грађанске партије које подржавале овај концепт су Лига социјалдемократа Војводине Ненада Чанка, и Либерално - демократска партија (ЛДП) Чедомира Јовановића. На покрајинским изборима 2012. године листа "Чедомир Јовановић - Војвођански преокрет" (Либерално-демократска партија (ЛДП), Српски покрет обнове (СПО), Социјалдемократска унија, Војвођанска партија и Богата Србија у програму коалиције под називом „Војвођански преокрет“ изражено је залагање за широку аутономију Војводине, као и за законодавна, извршна и судска овлашћења. Поред политичких партија које су прихватале и наразличите начине интерпретирале тростепену мађарску аутономију, овај концепт своје место нашао је у Статуту АП Војводине, о чему ће бити речи у наставку.

10.5. Препреке у успостављању територијалне аутономије

Постоје бројни изазови са којима се суочавају политички лидери и владе мултинационалних држава, приликом успостављања територијалне аутономије. Међу њима су: а) границе и величина територијалне аутономије; б) однос државе и територијалне аутономије, који подразумева степен самоуправе односно овлашћења која ће имати територијална аутономија (економија, образовање, право вета, законодавна, финансијска, судска); в) етнички сукоби неретко изискују успостављање територијалне аутономије, али могу и отежавати њено функционисање, услед чега територијална аутономија губи карактер одрживог политичког решења у регулацији етничких сукоба (пример Косова и Македоније - Охридски споразум, 2003); д) успостављена територијална аутономија може омогућити доминацију једне етничке групе наспрам других; г) територијална аутономија сматра се „првим кораком према сецесији“ односно „прелазном фазом“ (Ф. Бибер).

Однос државе и територијалне аутономије сложен је у погледу овлашћења које има територијална аутономија. Положај Војводине уређен је Уставом РС (2006), Законом о утврђивању надлежности АП Војводине и Статутом АП Војводине. Према Уставу РС

⁷²² *Вести* (доступно: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/285979/Madari-traze-autonomiju-u-Vojvodini>, приступљено: 12.07.2013.), Погледати: Милена Милосављевић, Партије националних мањина, у: *(Не)демократско редизајнирање политичких партија у Србији* (ур. З. Стојиљковић, Г. Пилиповић и Д. Спасојевић), КАС, Београд, 2013, стр. 332

(2006), члан 182. став 1: аутономне покрајине су аутономне територијалне јединице основане Уставом, у којима грађани остварују право на покрајинску аутономију. Такође у члану 12, Устава РС наводи се да право грађана на покрајинску аутономију и локалну самоуправу подлеже само надзору уставности и законитости“.

Значајан елемент стабилности аутономних покрајина је постојање уставносудске заштите. Уставни суд Србије оцењује сагласност Статута аутономне покрајине са Уставом Републике Србије. Уставни суд Србије покренуо је поступак оцене уставности и законитости Статута Аутономне Покрајине Војводине (2009), на иницијативу парламентарне опозиције, тачније тридесет народних посланика ДСС - а. Доношењу Статута АП Војводине (2009) који је изазвао дебате у јавности, предходио је Нацрт закона о преносу надлежности на Војводину. За националне мањине на територији Војводине од посебне важности била је одредба из закона којом се овлашћује АПВ да „у области културе, просвете и јавног информисања може поверити послове из своје надлежности националним саветима националних мањина“ (чл. 74). Овим законом АПВ добија искључиву надлежност над наставним програмима на језицима мањина (чл. 34).⁷²³

Статут АП Војводине из 2009. године, окарактерисан као „део коалиционог преговора између Бориса Тадића и Иштвана Пастора“⁷²⁴ интегрисао је концепт тростепене аутономије у циљу унапређења статуса мађарске националне мањине, али и осталих националних заједница на тлу Војводине. Статут је изазвао негодовање у српској јавности и означен као покушај стварања „државе у држави“, „мађарска аутономија у аутономној Војводини“ (М. Суботић) стварајући погодно тло за самоизолацију Војводине. Поред тога, Предлог Статута је изазвао оштре реакције тадашњих опозиционих партија (Демократске странке Србије, Српске радикалне странке) као и интелектуалне елите.⁷²⁵ Поједине одредбе у Предлогу Статута „утврђују обележја државности Војводине“, то су: оснивање представништава у иностранству и међународни уговори (члан 16), стална мешовита делегација (члан 28), дефинисање територије и референдум о њеној промени (члан 3), увођење управних округа - промена граница округа, покрајинске скупштинске одлуке са значајем закона (члан 19), итд. Ово се у одређеним аспектима уклапа у Кимликину аргументацију о „подржавном грађењу нације“.

Политичке партије у Србији имале су различите ставове о Статуту АП Војводине (2009). Некадашњи лидер ДСС - а Војислав Коштуница сматрао је предлог статута представља покушај да се заобилазним путем успоставе елементи државности Војводине. Из Српске радикалне странке (СРС) сматрали су предлог статута води ка федерализацији државе. Супротно мишљење су имали лидери Либерално демократске партије (ЛДП) који су подржали Предлог статута. Поједини лидери Социјалистичке партије Србије наводили су да није реч о сепаратистичком документу зато што покрајина неће имати своју војску, полицију, монету, итд.⁷²⁶ После усвојених шест амандмана Социјалистичке партије

⁷²³ Слободан Антонић, Битка за Војводину, *Нова српска политичка мисао*, 13.11.2009. (доступно: <http://91.222.6.72/politicki-zivot/bitka-za-vojvodinu.html>, приступљено: 15.11.2020.)

⁷²⁴ Детаљније о коалиционом споразуму Борис Тадић-Иштван Пастор у: Момчило Суботић, О политичком положају мађарске мањине у Србији, *Национални интерес*, вол 10, 2011, стр. 199

⁷²⁵ Поједини интелектуалци заузели су став да је Статут АП Војводине(2009) противустанован (међу њима су: Коста Чавошки,Чедомир Попов, Дејан Лучић, Јован Пејин, Слободан Антонић, видети у: Момчило Суботић, *Српска Војводина и њене мањине*, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 96-100

⁷²⁶ Момчило Суботић, *Српска Војводина и њене мањине*, стр. 94 -95

Србије Предлог Статута АП Војводине претрпео је значајне измене и ту је заустављена полемика о Војводини као држави у држави (избачена је одредба о Новом Саду као „главном граду Војводине“ формулисана као „главни административни центар АПВ; затим АПВ неће склапати међудржавне, већ само међурегионалне споразуме; уписано је да је Војводина неотуђиви део Србије; избачено је позивање на „историјско право грађанки и грађана Војводине и стављено да се аутономија изводи из српског устава, као и да ће АПВ имати представништва у регионима и Бриселу уз сагласност Владе.⁷²⁷ Одлука УСС донета је 05.12.2013 године, према којој је две трећине одредби Статута АП Војводине (2009) проглашено неуставним.

Посланици Скупштине Војводине усвојили су Предлог новог Статута АП Војводине 14. маја 2014. године, а након тога је упућен Скупштини Србије на потврђивање. За Предлог Статута Покрајине гласало је 99 посланика, док је 11 било уздржано, а 6 посланика против. Посланици Лиге социјалдемократа Србије (ЛСВ) били су уздржани, док су посланици Демократске странке Србије и Српске радикалне странке гласали против. Опозициони посланици су били против термина који се користе у новом Статуту Покрајине, попут „покрајинска влада“, „националне заједнице“, „омбудсман“, јер се на тај начин угрожава правни систем Србије. Из Савеза војвођанских Мађара (СВМ) наводе да се у Одлуци УСС у једном делу наводи да „само држава има право на коришћење термина „влада“ док се на другим местима то може другачије тумачити. У новом Статуту АП Војводине (2014) усвојен је термин „Покрајинска Влада“, иако су Социјалистичка партија Србије (СПС), Српска напредна странка (СНС) инсистирали на враћању назива „Извршно веће Војводине“. Чланови Радне групе су се сложили да је термин „националне заједнице“ у супротности са Одлуком УСС, међутим СВМ заложио се да тај термин остане, па је Тамаш Корхеџ прибавио подршку националних савета да се тај термин задржи. Српска напредна странка (СНС) активно је учествовала у овом процесу, те су примећено и попуштање пред захтевима СВМ, чему је у извесној мери допринео коалициони споразум СНС - а и СВМ - а.⁷²⁸

Партије националних мањина од увођења вишепартизма до данас инсистирају на „територијализацији етничности“ (Ф. Бибер). Формулације концепта територијалних аутономија у политичким програмима мањинских партија (ДЗВМ, СВМ, СДА, ПДД) нису мењани од почетка деведесетих до данас. Мањинске партије које су се формирале после њих преузимале су већ утврђене концепте територијалних аутономија. Концепти територијалних аутономија мањинских партија засновани су пре свега на моноетничком принципу, иако се у документима наводило да ће мањинске групе приликом успостављања територијалне аутономије уважавати принцип националне равноправности.⁷²⁹ Концепти територијалних аутономија засновани искључиво на

⁷²⁷ Слободан Антонић, *Битка за Војводину, Нова српска политичка мисао*, 13.11.2009. (доступно: <http://91.222.6.72/politicki-zivot/bitka-za-vojvodinu.html>, приступљено: 15.11.2020.)

⁷²⁸ Савез војвођанских Мађара (доступно: <https://www.vmsz.org.rs/sr/novosti/desavanja/poslanici-ubedljivom-vecinom-izglasali-izmene-statuta-apv>, приступљено: 22.08.2021.)

⁷²⁹ У документима о територијалним аутономијама помиње се да ће мањинске групе на територијама где представљају већину, у општинама са специјалним статусом формирати скупштине које ће уважавати принцип националне равноправности. Састав скупштине општине са специјалним статусом, предвиђене Паловим моделом тростепене аутономије за Мађаре, уважавао би принцип националне равноправности. У

моноетничком принципу утичу на међуетничке односе. Због тога, концепт територијалне аутономије може довести до „истих изазова за међуетничке односе као нација - држава у мултиетничком окружењу“, те „ретко представља задовољавајуће решење за самоуправу мањинске групе.“⁷³⁰ Територијална аутономија не би требало да буде сведена на самоуправу једне етничке групе на одређеној територији, јер је њена функционалност упитна у том случају. Како би територијална аутономија била ефикаснији механизам и унутар ње избегли односи доминације и угњетавања међу групама, неопходно је обезбедити институционално уређење унутар територијалних аутономија и успоставити механизаме попут поделе власти, права на културну аутономију одређених етничких група, гарантовање и заштита права мањинских група, итд.

*Меморандуму о специјалном статусу Санџака и посебним односима са Босном и Херцеговином (1999) који је настао после Паловог концепта тростепене аутономије за Мађаре, такође је предвиђено да ће скупштина Санџака уважити принцип националне равноправности три конститутивна народа Бошњака, Срба и Црногорца. Уставом СФРЈ из 1974. установљен принцип националне равноправности- који се односио на све републике и аутономне покрајине, имајући за циљ да ослабио премоћ српских и црногорских кадрова у органима федерације. „Принцип националне равноправности“ у пракси значило да представник из уже Србије није могао говорити у име 42% свих Срба који живе на Косову, у Војводини или било којој другој републици“. Видети: Вељко Вујачић, *Социологија национализма*, стр. 365*

⁷³⁰ Флоријан Бибер, *Институционализирање етничности*, стр. 73

11. ПОЛИТИЧКА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У СРБИЈИ

На политичкој сцени Србије егзистира велики број партија националних мањина. Чак и бројчано инфериорне националне мањине (са уделом у укупном становништву мањим од 1%) имају велики број партија које настоје да остваре подршку у оквиру етничких заједница (нпр. Власи – три, Бугари – четири, Буњевци, три, Руси – четири политичке партије). Према члану 3. Закона о политичким странкама политичка странка националне мањине је „политичка странка чије је деловање посебно усмерено на представљање и заступање интереса једне националне мањине и заштиту и унапређење права припадника те националне мањине у складу са уставом, законом и међународним стандардима, уређено оснивачким актом, програмом и статутом политичке странке“.⁷³¹

11.1. Политичко организовање националних мањина

Постојање великог броја партија националних мањина отежава успостављање реалне слике о положају и захтевима одређених националних мањина. У борби за успостављање страначког монопола, политички лидери мањинских партија политизују етничке идентитете – пренаглашавајући значај колективних права над индивидуалним. На територијама Србије (југ Србије, рашке области и Војводине) одвија се снажна политичка мобилизација, односно етномобилизација. Сукоби унутар бошњачке заједнице, указују да простор рашке области или Санџака није демократизован и да је „у чељустима етнонационализма“ (Д. Јањић). Иако су политички лидери из периода деведесетих изгубили некадашњу подршку, нове идеје ипак не могу да заживе, јер су „вође из деведесетих користећи политичку и државну власт, као и новац, заградили јавни простор Санџака“.⁷³²

Укључивање националних мањина у политички живот и рад државних органа важно је како би се остварио стабилан демократски поредак и интегративни модел мултикултурализма. Интересе мањинских група у Србији заступају партије националних мањина које су „моноетничке“ (Ф. Бибер) или „етничке партије“ (Д. Хоровиц). На републичком нивоу (бирају своје представнике који ће заступати њихове интересе у Народној скупштини Републике Србије), на покрајинском нивоу (бирањем посланика у Скупштини АП Војводине) и на локалном (путем одборника у локалним скупштинама). Такође, интереси мањина могу бити агрегирани и путем ванинституционалних актера, невладиних организација и међународних организација, као у случају Рома.

Права и интереси националних мањина могу бити заштићени кроз деловање: 1. моноетничке партије – која заступа интересе само једне етничке групе; 2. етничке партије са мањинским кандидатима – настају како би се прекрило промовисање интереса само једне етничке групе; 3. грађанске странке осетљиве на различитост – које се на експлицитан начин не залажу за доминацију једне етничке групе, већ постоје настојања да се у програму и саставу странке умањи значај етничке припадности (пример: Либерално –

⁷³¹ Закон о политичким странкама: 36/2009-155, 61/2015-54 (УС)

⁷³² *Политичка партиципација националних мањина – избори 2016*, Форум за етничке односе, Београд, 2016, стр. 19

демократска партија, Социјалдемократска партија Србије) и 4. мултиетничке партије које представљају интересе више етничких група и теже инклузивности. Често немају капацитета да доследно заступају интересе више етничких група па су коалиције партија – боља алтернатива.⁷³³

У дубоко подељеним друштвима постоји тенденција да постојећи расцепи у друштву буду изражени кроз партијски систем (Д. Хоровиц). Након одвајања бивших југословенских република историјско – етнички расцеп обележава партијски систем Србије. Партије Бошњака (у Санџаку), Мађара (у Војводини) и Албанаца (најпре на Косову као и на југу Србије) експлоатишу овај расцеп. Он је присутан у државним оквирима (СФРЈ, СРЈ, СиЦГ, Србија) и поклапа се са идеолошко - културним расцепом (доминантна култура - субкултура) који је био јачег интезитета нарочито деведесетих година 20. века. Хоризонталну линију историјско - етничког расцепа допуњава друга, вертикална димензија, тачније расцеп између националистичке и грађанске оријентације међу припадницима сваке од етничких група.⁷³⁴ Идеолошко - културни расцеп је „релативно трајан“ (С. Орловић), као и расцеп грађанско - национално. Орловић наводи: „У Србији расцепи нису дугорочни и стабилизирајући (осим расцепа грађанско - национално). Услед фрагментираности партија и партијског система и изборне волатилности (нестабилности), тешко је ове расцепе видети као стабилне и дугорочне, а сигурно не и „замрзнуте“.“⁷³⁵ Расцеп центар периферија, допуњен вертикалном димензијом расцепом грађанско - национално покренуо је питања о аутономији међу мањинским политичким странкама, као и о сецесији. Такође су покренута размишљања о унутрашњој организацији државе дуж линија централизација - децентрализација, унитаризам - регионализам итд. Питање о територијалној аутономији Војводине представља „један од најиндикативнијих показатеља етничких расцепа на војвођанској и укупној политичкој сцени Србије“.⁷³⁶

Етничке партије зависе од подршке једне групе, чије интересе заступају. Настају у условима сегрегације етничких група, које су склоне ендогамији и где је изражена лојалност припадника према етничкој групи. Код етничких партија - етничка и партијска идентификација се преклапају.⁷³⁷ Етничке партије настају из две врсте извора:

⁷³³ Florian Biber, Introduction: Political Parties and Minority Participation, in: *Political Parties and Minority Participation*, Fridrich Ebert Stiftung – Office Macedonia, Skopje, 2008, p. 14

⁷³⁴ Славиша Орловић, Партијски систем Србије, у: *Партије и избори у Србији: 20 година*, Београд, 2011, стр. 22

⁷³⁵ Славиша Орловић, Друштвени расцепи и њихов утицај на партијски систем Србије, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 120

⁷³⁶ Јован Комшић, Војвођански идентитет у транзицији, у: *Војвођански идентитет, Хелсиншке свеске* (ур. П. Домоњи), Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2006, стр. 62 (У време комунистичког режима Јосипа Броза Тита, Војводина је од 1946. године аутономна покрајина у Србији. У Србији су створене две аутономије: Аутономна покрајина Војводина и Аутономна област Косово и Метохија, а у Хрватској није створена ниједна иако су у оквиру ње поједини делови вековима имали самосталан положај (Далмација, Дубровник, Барања, Истра).

⁷³⁷ Donald L. Horovic, *Ethnic Groups in Conflict*, University Groups in Conflict, University of California Press London, 1985, p. 292 (Етничке партије појавиле су се рано, након процеса деколонизације, најпре у Индији, Шри Ланци, Нигерији, Конгу, као и Гвајани и Тринидаду који 50их и 60их година 20. века и представљају примере етничке политике, где је забележен висок проценат етничког гласања бирача. Затим су се прошириле широм света - Канада, Шпанија, Ирска, Турска, југ африке, Русија, Македонија...(према: Kanchan Chandra, *Ethnic Parties and Democratic Stability*, 2008, p. 235)

унутрашњих императива етничке групе као заједнице и спољашњих императива етничке групе у односу на друге.⁷³⁸ Етничка припадност је најпоузданији фактор партијске подршке. Етничке групе делују као „интересне групе“ (Г. Алмонд) или „групе за притисак“ (В.О. Кеј) – где политички лидери остварују подршку подстичући анксиозност и страх међу следбеницима.⁷³⁹ Захтеви мањинских група су прихватљиви чак и у форми која има негативне последице по друге групе. Међутим, уласком у политичку арену, етничке партије су приморане на умереност и ублажавање етничких захтева како би избегле потешкоће и ограничења у политичком представљању.

Мултиетничке партије могу заступати интересе две и више различитих или истих етничких група. Унутар њих одвија се етничко прилагођавање и усаглашавање конкурентних захтева. Међутим, мултиетничке партије могу заступати интересе једне етничке групе и кретати се ка једнопартијској форми, иза паравана мултиетничности. Мултиетничке коалиције зависе од тога да ли су намењене да буду трајне, како и зашто су формиране, да ли су организационо одвојене, или у оквиру њих постоји ривалитет међу партијама.⁷⁴⁰ Такође, приликом формирања коалиције важно је утврдити да ли се једна партија рачуна као један актер или је интерно подељена и састављена од више фракција.⁷⁴¹

У дубоко подељеним друштвима, унутар мањинских група одвија се конкуренција међу етничким партијама. Уколико интересе мањинске групе представља више етничких партија може се догодити да подршку са једне етничке партије преусмере на другу. Политички лидери забринути су да ће им конкурентска партија „украсти“ подршку одређене етничке групе, због тога лидери етничких партија настоје да конторолишу активности аутономних удружења и непартијских организација.⁷⁴² У процесу етничког надметања врши се политизација етничких идентитета, где може доћи до дестабилизације демократије. То може имати последице на лојаност и солидарност, захтеве мањинских група, перцепцију мањинске групе као нације, итд. Према Бењамину Рајлију у етнички подељеним и мултикултуралним друштвима политичке партије се формирају дуж линија етничких подела. Нарочито у мултиетничким државама где етничке групе нису расељене по држави, већ живе територијално концентрисане у одређеним географским регионима. Етничке партије црпе подршку искључиво из једне етничке групе и региона, па су често фокусиране на остваривање сепаратистичких циљева, што може довести до дезинтеграције државе.⁷⁴³

⁷³⁸ *Ибид*, р. 295

⁷³⁹ *Ибид*, р. 297

⁷⁴⁰ *Ибид*, р. 366 (Мултиетничке коалиције: „*coalition of convenience*” – “коалиција погодности” настаје како би етничке партије формирале владу; “*coalition of mixed convenience*” – коалиција мешовите погодности – настаје како би се формирала влада и сузбио етнички сукоб; “*permanent coalition of ethnic parties*” – „стална коалиција етничких странака” или „савези” формирају се пре избора.)

⁷⁴¹ Славиша Орловић, Теорија коалиција и формирање владе, *Годишњак 2010*, Факултет политичких наука, Београд, 2010, стр. 102

⁷⁴² Donald L. Horovic, *Ethnic Groups in Conflict*, р. 343

⁷⁴³ Benjamin Reilly, *Political Engineering and Party Politics in Conflict – Prone Societas*, Article in *Democratization*, December 2006, р. 812

Канчан Чандра одбацује теорију етничког надметања јер се заснива на примордијалистичкој концепцији етничитета. Према Чандри, статичност или фиксност нису основна својства етничког идентитета, већ су производ институционалног контекста у којем су етничке групе политизоване. Демократску стабилност могу нарушити институције унутар којих се етничка политика одвија, а не природа етничких подела и настанак етничких партија.⁷⁴⁴ Неопходно је да у институцијама буду заступљене етничке партије, као и да се надметање међу партијама одвија наглашавањем вишеслојности идентитета уместо једне димензије (етничке). Како не би дошло до дестабилизације демократије, институције ће предност дати политизованим идентитетима, тако што ће њихове представнике укључити у рад институција, и деполитизовати питања која могу изазвати етничке сукобе. Одсуство институционалног признања вишеслојних идентитета може довести до дестабилизације демократије. Ипак, искуство бивше Југославије показује да институционализација наднационалног идентитета и конструкције „народа“ и „народности“ утиче на демократизацију друштва.⁷⁴⁵

У оквиру модела етничког надметања етничке партије или политички лидери усвајају различите стратегије како би остварили што већу изборну подршку. Према Хоровицу, модел етничког надметања претпоставља да етничке партије примењују радикалне стратегије и на тај начин померају политичку конкурентност ка половима. Тиме се стварају услови за настанак поларизованог плурализма – где се конкуренција помера од средњих политичких позиција ка половима, а надметање се одвија између екстремних политичких партија. На тај начин политика постаје „центрифугална игра“. Овде се отвара питање да ли су етничке партије и етнички лидери вољни да делују умерено.⁷⁴⁶ У току изборног циклуса 2008. године дошло је до промене смера политичког такмичења од центрифугалног ка центрипеталном, што је утицало да се Србија не посматра као подељено и поларизовано друштво.⁷⁴⁷ Та промена карактерише трећу фазу развоја партијског система у Србији - фазу изборне победе проевропске Србије у периоду од 2008. до 2012. године (према: Спасојевић и Стојиљковић).

11.2. Партије националних мањина и циљеви политичког деловања

11.2. 1. Партије мађарске националне мањине

Већина политичких партија мађарске националне мањине истичу неправду коју им је донео Тријанонски споразум из 1920. године. Такође, партије Мађара имају идентичне политичке циљеве: 1. очување и развој идентитета мађарске националне мањине у Србији; 2. измена републичког Устава; 3. измена изборних закона; 4. измена закона о запосленима

⁷⁴⁴ Kanchan Chandra, Ethnic Parties and Democratic Stability, *Perspectives on Politics*, Vol 3, No 3, January 2005, p. 235-236

⁷⁴⁵ *Ибид*, p. 246

⁷⁴⁶ Benjamin Reilly, Political Engineering and Party Politics in Conflict – Prone Societas, p. 813

⁷⁴⁷ Душан Спасојевић, Изборни систем и друштвене карактеристике – Случај Србије, у: *Препоруке за измену изборног законодавства у Србији*, National Democratic Institute, Београд, 2011, стр. 110

у јавним службама; 5. пропорционално представљање у републичком и покрајинском законодавству и присуство у локалним самоуправама у складу са процентуалним учешћем у становништву.

Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ)

Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ, *Vajdasági Magyar Demokrata Párt*) основана је 31.03.1990. у Дорослову. Представљала је „прву интересну организацију војвођанских Мађара после II светског рата”,⁷⁴⁸ док је данас мања политичка организација војвођанских Мађара. Унутар партије постојала су неслагања у вези примене радикалне стратегије етничког позива која се односила на територијалну аутономију, што је довело до цепања странке. На челу ДЗВМ од 1990. до 1997. године био је Андраш Агоштон, којег је заменио Шандор Пал (од 1997. до своје смрти 2010. године остаће на челу партије). До 1996. године ДЗВМ имаће примат у бирачком телу мађарске националне мањине, чију ће доминантну позицију преузети Савез војвођанских Мађара (СВМ). Након парламентарних избора 1996. године, СВМ осваја три мандата.⁷⁴⁹

Као што смо навели, ДЗВМ остаће упамћена по предлогу тростепене аутономије војвођанских Мађара (Шандора Пала) који је био заснован на персоналној аутономији као основи остваривања колективних права националних мањина. Пал се пре свега залагао за територијалну етничку аутономију. Према Суботићу, Мађарска тростепена аутономија Шандора Пала је на неки начин мађарској мањини пружио смернице како да право на самоопредељење искористи у сврху отцепљења.⁷⁵⁰ Ове идеје следе и ДСВМ и СВМ. Захтеве тростепене аутономије садржао је и предлог Статута АП Војводине из 2009. године.

После смрти Шандора Пала 2010. године, на његово место долази настављач Палових идеја Арон Чонка. На изборној конференцији Демократске заједнице војвођанских Мађара одржаној у Ади 16. јуна 2013. године поново је изабран за председника, где је представио политичке циљеве ДЗВМ, а то су: територијална аутономија, децентрализација, регионализација и систем локалних самоуправа у насељеним местима. Према Чонки, реализација модела тростепене аутономије за Мађаре је реална идеја, јер Устав РС (2006) дозвољава удруживање локалних самоуправа, које предвиђа други степен мађарске аутономије.⁷⁵¹ У Програму ДЗВМ из 2010. године истиче се залагање партије за прелазак из партијске у правну државу, остваривање права мањина на националну равноправност, за децентрализацију и аутономију војвођанских Мађара, двојно држављанство и сразмерну заступљеност мањина у свим јавним институцијама.⁷⁵²

⁷⁴⁸ Дијана Вукомановић, *Настанак политичких партија*, у: *Партијски мозаик Србије: 1990 – 1996* (ур. В. Гоати), Београдски круг и АКАПИТ, Београд, 1997, стр. 46

⁷⁴⁹ Дијана Вукомановић, *Настанак политичких партија*, стр. 46

⁷⁵⁰ Момчило Суботић, *Српска Војводина и њене мањине*, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 109

⁷⁵¹ *Вести онлине* (доступно: <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Srbija/285979/Madari-traze-autonomiju-u-Vojvodini>), приступљено: 03.12.2021.)

⁷⁵² *Програм ДЗВМ (2009)*, доступно на: <http://www.dsvm.org.rs/kongress.php>, приступљено: 05.06.2013. Видети: Милена Милосављевић, *Партије националних мањина, (Не)демократско редирајнирање*

Концепт аутономије за Мађаре Демократске заједнице војвођанских Мађара из 1992. године представљао је окосницу политичке кампање Мађарске коалиције (ДЗВМ, ДСВМ и СВМ) на парламентарним изборима 2008. године. Концепт аутономије за Мађаре, није био преведен на српски језик, а укључивао је персоналну, културну, политичку (загарантована места у парламенту) и етничку односно територијалну аутономију за Мађаре. Територијална аутономија мађарске заједнице укључује јединствену регионалну самоуправу под називом “Мађарски аутономни округ”, и подразумевала је повезивање девет општина са претежно мађарским становништвом на северу Бачке и Баната у једну административну целину, са Суботицом као главним градом. У њеном саставу биле општине: Ада, Чока, Мали Иђош, Сента, Кањижа, Нови Кнежевац, Стари Бечеј, Бачка Топола и Суботица. Мађарска коалиција је такође захтевала ревизију граница појединих општина у којима живи мађарско становништво, како би ушле у састав „мађарског аутономног округа”.⁷⁵³ Ова партија све до данас примењује радикалну стратегију етничког позива која се односи на захтеве за територијалном аутономијом.

Пред парламентарне изборе 2012. године формирана је предизборна коалиција „Мађарски заокрет“ (ДЗВМ, ДСВМ, ГСМ и ПМН) чији је главни политички циљ била територијална аутономија Мађара која би обухватала општине насељене мађарским становништвом, на северу Војводине, где представљају већину. Коалиција је формирана због незадовољства наведених политичких актера начином на који СВМ брани интересе Мађара у скупштини Србије. Ипак, поједини чланови ове коалиције истицали су могућност сарадње са СВМ - ом.⁷⁵⁴ После коалиције са Мађарским покретом 2016. године, Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ) од 2019. године постаје део опозиције, тачније прикључује се Савезу за Србију за Војводину,⁷⁵⁵ а од августа 2020. прикључује се Удруженој опозицији Србије (УОПС).⁷⁵⁶ Лидер ДЗВМ Арон Чонка и Мађарски грађански савез придружили су се бојкоту опозиције Савеза за Србију - позивали су грађане појединих војвођанских места на бојкот избора 2020. године, због контроле медија на мађарском језику од стране СВМ - а.⁷⁵⁷

политичких партија у Србији (ур. З. Стојиљковић, Г. Пилиповић и Д. Спасојевић), КАС, Београд, 2013, стр. 332

⁷⁵³ *Аутономија инфо* (доступно: <https://autonomija.info/i-ligasi-i-demokrate-odbacuju-koncept-madarske-teritorijalne-autonomije-u-vojvodini>), приступљено: 07.12.2021.)

⁷⁵⁴ У Суботици, 22.12.2011. године, формирана је предизборна коалиција „Мађарски заокрет“. Видети: *Суботица – инфо* (доступно: <https://www.subotica.info/2011/12/23/nova-koalicija-trazi-autonomiju-za-vojevodska-madare>), приступљено: 07.12.2021.)

⁷⁵⁵ У Новом Саду је 21. 07. 2019. формиран Савез за Србију за Војводину, који чине: Демократска странка, Странка слободе и правде, Народна странка, Српски покрет Двери, УСС Слога, Заједно за Србију, Покрет за преокрет и Демократска заједница војвођанских Мађара.

⁷⁵⁶ Удружена опозиција Србије (УОПС) формирана је у августу 2020. године, коју се брзо распала (јануара 2021. године). Поред ДЗВМ, у коалицији су били: Странка слободе и правде, Народна странка, Демократска странка, Покрет за преокрет, Удружени синдикати Србије "Слога", Народни покрет Срба са Косова и Метохије "Отаџбина", Државотворни покрет Србије, Грађанска платформа, Покрет слободна Србија, Шумадијска регија.

⁷⁵⁷ *Портал 021* (доступно: <https://www.021.rs/story/Izbori-2020/247169/Sta-manjinskoj-zajednici-donosi-istorijska-pobeda-SVM.html>), приступљено: 03.12.2021.)

Демократска странка војвођанских Мађара (ДСВМ)

Услед цепања ДЗВМ, основана је Демократска странка војвођанских Мађара (мађ. *Vajdasági Magyar Demokrata*) 24. фебруара 1997. године у Србобрану. У периоду од 1997. до 2012. године на челу партије био је Андраш Агоштон. Њега је наследио Бела Чорба. Чорба је изабран на изборном конгресу Демократске странке војвођанских Мађара (ДСВМ), 23. фебруара 2013. године, у Бечеју. После избора за председника партије, Чорба је најавио да ће водити тврђу политику, као и да се дотадашња политика и захтеви за аутономијом неће мењати. Интересантно је приметити да ДСВМ није учествовао у раду националног савета Мађара, јер су сматрали да та институција не обезбеђује суштинску аутономију. Након што се Андраш Агоштон повукао са чела партије, утицај ДСВМ слаби, па се ова партија (као и ПМН и ГСМ) губи из политичког живота, јер ће доминантну позицију међу мађарским становништвом заузети Савез војвођанских Мађара (СВМ) Иштвана Пастора.

ДСВМ је пре свега деловала на републичком, а у последњих година на регионалном односно локалном нивоу. На парламентарним изборима у периоду од 1997. до 2020. године ДСВМ не осваја мандате самостално. У Скупштини АП Војводина, на покрајинским изборима 2004. године, ДСВМ освојила је само један мандат. Имајући у виду лоше изборне резултате, ДСВМ на парламентарним, покрајинским као и на изборима наступа у оквиру коалиција. ДСВМ била је део “Мађарске коалиције“ на парламентарним изборима 2003. и „Мађарског заокрета“ на парламентарним изборима 2012. године. На покрајинске изборе 2016. године – ДСВМ изашла је у коалицији са ДЗВМ.

ДСВМ је политичка странка мађарске националне мањине, са седиштем у Темерину. Себе дефинишу као странку демократске, европске оријентације. Политички ангажман Андраша Агоштона заснивао се на залагању за „стварну“ мађарску аутономију. Многе идеје у погледу аутономије Агоштон је преузео од Пала. Шандор Пал је правио паралелу између права Мађара и права која је имао српски народ у Републици Српској Крајини и Републици Српској,⁷⁵⁸ док је Андраш Агоштон правио је паралелу између положаја Мађара и Срба на Косову, после потписивања Бриселског споразума. Лидер ДСВМ, Андраш Агоштон, противио се усвајању Закона о националним мањинама (2009), и позивао је СВМ да се прикључи у борби против усвајања закона, јер није у интересу Мађара, због ограничења у области образовања, културе и информисања на матерњем језику.⁷⁵⁹

Неки од циљева изложених у Статуту ДСВМ (усвојен на 5. Конгресу Демократске странке војвођанских Мађара, 07.11.2009.) су: демократизација политичког система, остваривање права мађарске националне мањине са циљем да се очува национални идентитет Мађара у Републици Србији; присуство Мађара у представничким органима власти, као и у органима управе и правосуђа; и најважније - остваривање персоналне аутономије која не тражи територијално разграничење, али омогућује адекватно одлучивање у областима (образовање, култура и информисање) неопходних за очување

⁷⁵⁸ Момчило Суботић, *Српска Војводина и њене мањине*, стр. 109

⁷⁵⁹ Радио телевизија Војводина (доступно: https://www.rtv.rs/hu/politika/agoston-protiv-zakona-o-nacionalnim-manjinama_140421.html, приступљено: 07.12.2021.)

националног идентитета. У Програму странке се, поред персоналне аутономије и колективних права, истиче залагање ДСВМ за гарантована места у парламенту, што би по њиховом образложењу омогућило сразмерну заступљеност у парламентарном систему Србије у складу са Уставом. Такође, ова странка се залаже за чување добрих односа са својом матицом, Мађарском, као и двојно држављанство. У програму странке истакнуте приоритетне вредности: толеранција, сарадња и разумевање.⁷⁶⁰

Савез војвођанских Мађара (СВМ)

Савез војвођанских Мађара (мађ. *Vajdasági Magyar Szövetség*, VMSZ) основан је издвајањем дела чланства ДЗВМ начелу са Ференцом Чубелом. Након погибије првог председника странке, новембра 1995, на чело странке изабран је Јожеф Каса који је ту позицију задржао до 2007. године, када се добровољно повукао. Од тада до данас председник странке је Иштван Пастор који је такође био један од оснивача партије. Пастор је као једини кандидат реизабран за председника странке на Скупштини 2011. године. Од доласка Пастора на чело странке, СВМ се све више намеће као центар политичког окупљања Мађара у Војводини. Попут осталих партија мађарске националне мањине, и СВМ се залаже за тростепену аутономију и очување идентитета и заједништва војвођанских Мађара. Аутономија се огледа у „равноправности језика и култура у Војводини, персоналној аутономији и територијалном самоорганизовању“.⁷⁶¹

Актуелни програм СВМ усвојен је на IX Скупштини Савеза војвођанских Мађара у Суботици, 19. јуна 2004. године. Као најважнији циљеви у Програму партије се наводе: измена републичког Устава, измена републичких закона (нпр. Закона о коришћењу језика), измена изборних закона, измена закона о запосленима у јавним службама. Такође захтевају пропорционално представљање у републичком и покрајинском законодавству и присуство у локалним самоуправама у складу са учешћем у становништву. Може се закључити да се по основним вредностима и политичким циљевима СВМ не разликује од осталих странака мађарске националне мањине. У Програму СВМ – а (2004), истичу своју улогу и заслуге који их разликују од других странака. СВМ се, наиме, придружио демократској опозицији у борби за демократске промене током деведесетих година XX века, што је омогућило СВМ - у да након избора 2000. године учествује у власти. Резултат учешћа СВМ у власти, како се наводи у страначком програму, било је доношење Савезног оквирног закона о заштити мањина, који предвиђа мањинска колективна права и културну аутономију и оснивање националних савета. СВМ сматра се заслужним за оснивање Националног савета мађарске националне мањине, и званично признање традиционалних мађарских назива насељених места, враћање мађарског језика у званичну употребу, организовање универзитетских пријемних испита на мађарском језику, оснивање нових мађарских средњих школа које финансира држава и оснивање факултета.⁷⁶²

⁷⁶⁰ Милена Милосављевић, *Партије националних мањина, (Не)демократско редицајнирање политичких партија у Србији* (ур. З. Стојиљковић, Г. Пилиповић и Д. Спасојевић), КАС, Београд, 2013, стр. 333-334

⁷⁶¹ Славиша Орловић, *Политички живот Србије – између партократије и демократије*, стр. 320

⁷⁶² *Програм Савеза војвођанских Мађара (усвојен 19.06.2004.)*, доступно: <https://www.vmsz.org.rs/sr/ona/dokumenti/program>, приступљено: 29.12.2021.)

СВМ карактерише политички прагматизам односно сарадња са Демократском странком (ДС), после 2000. године. Њихова сарадња трајала је дванаест година, након чега ће СВМ отворено подржавати Српску напредну странку (СНС). Сукоби између СВМ и Демократске странке, били су изражени у периоду од 2008. до 2012. године. У том периоду СВМ ће настојати да радикализују политичке захтеве о територијалној аутономији и хомогенизују мађарско бирачко тело у Војводини. Пред парламентарне изборе 2008. године, у оквиру Мађарске коалиције (МК) СВМ је инсистирао на примени концепта мађарске тростепене аутономије, што је такође учињено и у изборној кампањи за парламентарне изборе 2012. године. У ова два изборна циклуса СВМ посеже за етномобилизацијом мађарског становништва, заговарајући модел тростепене аутономије. Политички програм Мађарске коалиције из 2008. године, као што смо навели садржао је три форме аутономије: етничку, територијалну и персоналну. СВМ је најављивао реализацију етничке односно територијалне аутономије, попут аутономије Срба на Косову (стварањем територијалне целине, управног округа од осам општина на северу Војводине), до чега није дошло. Препрека за реализацију персоналне аутономије није било.

У кампањи за изборе 2012. године СВМ је настојао да територијалну аутономију за Мађаре представи као „територијалну организованост“, а не као „етничку“. После парламентарних избора 2012. године, Иштван Пастор најављивао наставак сарадње са Борисом Тадићем и Демократском странком на републичком, покрајинском и добрим делом на локалном нивоу,⁷⁶³ али је дошло до прекида њихове сарадње. Подршка Демократској странци од стране СВМ настављена је на краћи период. Међутим, 2013. године Савез војвођанских Мађара улази у коалицију са Српском напредном странком на локалном нивоу, у Суботици, Зрењанину, Кули, Ковину и Новом Бечеју. Ово се тумачило као удаљавање СВМ - а од ДС - а, што је Иштван Пастор демантовао.⁷⁶⁴

Коалициони споразум о учешћу у новој влади између СВМ - и СНС - а потписан је 27.04.2014. године, где је предвиђено да СВМ има пет државних секретара. Истичући значај ове сарадње, Иштван Пастор је изјавио да је могуће градити односе тако „да се прошлост остави у прошлости, а однос гради из перспективе садашњости“ као и да је поносан на то што је „СВМ успео да прекорачи сопствену сенку и може бити пример другима“.⁷⁶⁵

Подршка Српској напредној странци, од стране СВМ - а настављена је у наредном периоду, што је резултирало потписивањем коалиционог споразума између СВМ и СНС - а, 13.11.2020. Овај коалициони споразум укључује изградњу државних путева на територији Војводине, у оквиру програма „5000 км путева“. У медијима су се појавили ставови да изградња ових саобраћајница омогућује повезаност Аде, Кањиже, Сенте са Суботицом и Малог Иђоша, чиме би се формирао „ентитет са мађарском већином“ који би се могао лако повезати са матичном државом - Мађарском. Необично је

⁷⁶³ Радио телевизија Војводине (доступно: https://www.rtv.rs/sr_lat/politika/i-pastor-u-trci-za-predsednika-srbije_310017.html, приступљено: 28.12.2021.)

⁷⁶⁴ Сајт Блиц (доступно: <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/388142/Pastor-Ni-udaljavanje-od-DSa-ni-priblizavanje-SNSu>, приступљено: 20/08/2013)

⁷⁶⁵ Радио телевизија Србије (<https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1584529/potpisan-koalicioni-sporazum-sns-a-i-svm-a.html>, приступљено 23.12.2021.)

да се у коалиционом споразуму спомиње будући уставни оквир Србије, нпр. наводи се да ће „кроз процес уставне ревизије и реформе политичког система закони који регулишу питања надлежности и финансирања АП Војводине ће добити статус уставног закона“, итд.⁷⁶⁶

Поред тростепене аутономије, у Програму СВМ се истиче њихова одређеност за интересе и вредности националне заједнице војвођанских Мађара, а себе дефинишу као демократски одређену националну политичку партију. СВМ сарађује блиско са десничарском странком „Фидес“ Виктора Орбана из Мађарске, а имају статус посматрача у групацији Европске народне партије (ЕПП).

11.2.2. Политичке партије бошњачке националне мањине

Током сукоба у бившој Југославији, деведесетих година, покренута су питања о нерешеном уставно – правном положају Бошњака у Санцаку, о увођењу босанског језика, правима Бошњака, као и о признавању регионалне аутономије Санцака. Поједина питања из области културне аутономије решена су, међутим питања о територијалној аутономији Санцака присутна су код већине бошњачких политичких партија. Политички захтев за територијалном аутономијом Санцака, као и однос према централној власти активирају се у покушајима бошњачких политичких партија да хомогенизују бирачко тело Бошњака у Санцаку и успоставе страначки монопол.

Странка демократске акције Санцака (СДА Санцака)

Политичко организовање Бошњака по етничком принципу почело је 1990. године када је основана прва политичка организација санџачких Бошњака Странка демократске акције (СДА) на чијем се челу од оснивања до данас налази Сулејман Угљанин. СДА Санцака формирана је као огранак партије Странке демократске акције која је деловала у Босни и Херцеговини. СДА себе дефинише као „политички савез грађана Југославије који припадају муслиманском културно – историјском миљеу“, залажући се „културну аутономију Санцака“.⁷⁶⁷ Од 1990. године СДА Санцака је деловала као национални покрет Бошњака. Затим, од 1998. године Странка демократске акције (СДА) остварује све слабије изборне резултате, чему су претходили унутарстраначки расколи 1994. године и цепање странке. После демократских промена 2000. године главне бошњачке странке настоје да се приближе владајућим партијама. Странка демократске акције (СДА) настоји да се приближи Демократској странци Србије (ДСС), а у Санџачка демократска партија (СДП) Расима Љајића тада владајућој Демократској странци (ДС). Према Клејеру и Бугарелу, ово

⁷⁶⁶ Коалициони споразум о заједничком програмском деловању и учешћу у Влади републике Србије, 13.11.2020. (СНС-а и СВМ-а), стр. 2, доступно: https://www.vmsz.org.rs/sites/default/files/dokumentum/files/2020_11_10_Koal_Spor_SVM_.pdf, приступљено: 29.12.2021.)

⁷⁶⁷ Дијана Вукомановић, *Настанак политичких партија*, стр. 46

показује да је „државотворна логика превладала над аутономистичким тежњама“ као и да се бошњачке политичке елите удаљавају од политике Сарајева.⁷⁶⁸

Ипак, политички лидер СДА, Сулејман Угљанин позива се на резултате референдума о територијалној аутономији Санцака, тридесет година касније. На посебној седници Бошњачког националног већа, одржаној у октобру 2017. године, Сулејман Угљанин је позвао Европску унију (ЕУ) да поштује одлуке из Хашког документа и закључке Бадинтерове комисије о бившој Југославији, и да "уважи слободно изражену вољу грађана Санцака који су на референдуму одржаном 1991. године гласали за потпуну политичку и територијалну аутономију са правом прикључења једној од суверених република".⁷⁶⁹ Годину дана пре, почетком 2016. године у СДА је организовала протест у Новом Пазару под називом „Правда за Санцак“, како би указали на лош однос између Бошњака и државе, где се Санцаком управља „путем даљинског управљача из Београда“. Сулејман Угљанин је протест завршио запаљивим речима: „Видимо се у аутономији, ако Бог да ...“.⁷⁷⁰ Поред тога, Сулејман Угљанин је ишао даље у радикализацији политичких захтева СДА захтевајући од државе да Бошњаци у Уставу Србије добију статус конститутивног народа, као и да се на територији Санцака успостави посебна мисија ОЕБС - а, ЕУ и Савета Европе за Санцак.⁷⁷¹ Током 2019. године, Странка демократске акције (СДА) сачинила је Предлог за решавање статуса Санцака у оквиру реформе политичког система Републике Србије. Предлог за решавање статуса Санцака достављен је доставила председнику, Скупштини и Влади Србије, председнику Скупштине Црне Горе, као и међународним представницима, Европској унији, Уједињеним нацијама.⁷⁷²

У актуелном Програму партије СДА (2009) залаже се за децентрализацију и регионализацију, званичну употребу босанског језика и образовање на босанском језику у свим општинама и градовима у којима Бошњаци живе у значајнијем проценту. СДА тражи од државе да кроз суфинансирање обезбеди Бошњацима потребне услове за информисање на матерњем језику и залаже се за пропорционалну представљеност бошњачке мањине у власти и другим јавним институцијама. Коначно, као циљ ова странка истиче смањење сиромаштва и регионалних неједнакости, унапређење инфраструктуре и постизање равномерног регионалног развоја.⁷⁷³

Санчачка демократска партија (СДП)

Услед примене радикалне стратегије у политичком деловању СДА и захтевима за територијалну аутономију Санцака оличене у меморандумима о специјалном статусу Санцака из 1991. и 1993. године – долази до коначног раскола унутар СДА, 1993. године,

⁷⁶⁸ Натали Клејер и Гзавије Бугарел, *Муслимани југоисточне Европе*, Академска књига, Нови Сад, 2020, стр. 223

⁷⁶⁹ Сајт *НИ* (доступно: <https://rs.n1info.com/vesti/a337967-ugljanin-pozvao-eu-da-uvazi-referendum-u-sandzaku-iz-1991/>, приступљено: 30.12.2021.)

⁷⁷⁰ *Радио слободна Европа* (доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/novi-pazar-protest-stranke-demokratske-akcije/27493000.html>, приступљено: 02.01.2022.)

⁷⁷¹ *Санчачке новине* (доступно: <https://sandzacke.rs/featured/ugljanin-sandzak-da-bude-autonomna-pokrajina-a-bosnjaci-konstitutivni-narod-u-srbiji/>, приступљено: 02.01.2022.)

⁷⁷² Сајт *НИ* (доступно: <https://rs.n1info.com/vesti/a540685-ugljanin-specijalni-status-sandzaka-kljuc-za-resavanje-svih-problema-na-balkanu/>, приступљено: 03.01.2022.)

⁷⁷³ *Програм Странке демократске акције Санцака*, 30.10.2009. (доступно: <http://www.sda.rs/dokumenta/PROGRAM%20SDA%20Sandzaka.pdf>, приступљено: 03.01.2022.)

између „тврде“ (на челу са Сулејманом Угљанином) и „меке“ струје (на челу са Расимом Љајићем). Другачији став о статусу Санцака, и изласку на парламентарне изборе 1996. године заузела је „мека струја“ Расима Љајића. Формирана је Коалиција за Санцак (Странка демократске акције Расима Љајића и Партија санчачких бошњака) на челу са Расимом Љајићем.⁷⁷⁴ Странка демократске акције Санцака Расима Љајића 2000. године добија назив Санчачка демократска партија (СДП).

Иако је СДП регистрована као мањинска странка, лидер СДП - а је тежио да партија изађе из регионалних имањинских оквира и оснује одборе у другим деловима Србије. О тој амбицији сведочи изјава лидера странке: „Ако земља буде део ЕУ, наша политичка сцена мораће да се поједностави, биће неопходне интеграције и мањинска странке мораће да се интегришу у веће грађанске провенијенције“.⁷⁷⁵

Демократске промене, односно парламентарни избори који су се одржали 24.09.2000. године, отвориле су ново поглавље у политичкој историји за већину мањинских партија, као и за бошњачке. Од 2000. године Санчачка демократска партија (СДП) учествује у републичкој власти, наступајући у коалицији са владајућим партијама већинског становништва. Председник партије Расим Љајић изабран је за министра за националне и етничке заједнице у Влади СРЈ.

У жељи да привуче ширу подршку, Расим Љајић је 2009. године основао Социјалдемократску партију Србије, а СДП формално препустио Решаду Хоџићу који је изабран за новог председника. Решад Хоџић је само формално вршио функцију председника, док је неформални и суштински лидер странке и даље остао Љајић. Хоџић је поднео оставку на место председника партије септембра 2013. године. На челу уније две партије СДП и СДПС је Расим Љајић. Социјалдемократска партија Србије не представља моноетничку, већ мултиетнику односно партију грађанске оријентације, која изборну подршку добија ван граница етничке групе Бошњака. У Статуту СДПС - а (12.12.2020.) наводи се да партија представља странку левог центра – социјалдемократске оријентације (Члан 2).⁷⁷⁶ Циљеви СДП - а укључују афирмацију мањинских права и слобода; развој људских права и демократије; равноправност свих мањинских народа и афирмацију легитимних права националних заједница; равноправност мањина при запошљавању; унапређење статуса и очување националног идентитета Бошњака; слободну активност верских заједница; доследно спровођење принципа тржишне привреде; очување и унапређивање социјалних права; развој приватног предузетништва; хуманије услови рада и становања; већу заштита мајки, деце, омладине и старих; социјалну заштиту угрожених породица; очување човекове околине; и сарадњу са невладиним сектором (Статут СДП, 2009. чл. 7).

На изборима 2012. његова СДП је наступала на листи Демократске странке, али је приликом формирања Владе подржао коалицију СНС-СПС-УРС. Од парламентарних

⁷⁷⁴ Славиша Орловић, *Политички живот Србије – између партократије и демократије*, стр. 322

⁷⁷⁵ *Ибид*, стр. 323

⁷⁷⁶ *Статут Социјалдемократске партије Србије (СДПС)*, 12.12.2020. (доступно: <https://sdpsrbije.org.rs/wp-content/uploads/2021/04/STATUT-SDPS-12.12.2020..pdf>, приступљено: 02.01.2022.)

избора 2014. Социјалдемократска партија Србије (СДПС) наступа у коалицији са СНС - ом.

Странка правде и помирења (СПП)

Бошњачка демократска заједница Санцака (БДЗС) основана је 02.08.2013. године. За председника је изабран Јахја Фехратовић (након опозива дотадашњег председника Емира Ефтића). На изборној скупштини БДЗ, одржаној 23.12.2017. године измене Статута партије усвојило је 578 делегата и назив странке Бошњачка демократска заједница промењен је у Странку правде и помирења. На челу СПП био Муамер Зукорлић, до његове смрти (06.11.2021.). На позицији вршилаца дужности председника СПП налази се његов син Усаме Зукорлић који је наставао партнерску сарадњу са СНС – ом.

У Програму СПП - а (2017) у међу програмским начелима наводи се значај националне једнакости, предлажући промену члана 1. Устава Републике Србије. Партија се залаже за интеграцију Бошњака кроз државне институције, као и потпуну имплементацију образовања Бошњака на матерњем, босанском језику. Поред тога, наводи се да су Бошњаци „аутохтон народ са правом на конститутивност која им осигурава сва колективна и индивидуална права“.⁷⁷⁷ После избора 2010. године за Бошњачко национално веће (БНВ), Муамер Зукорлић је заступао став да је аутономија Санцака „неминован друштвени процес“ који је у интересу и Србије и Црне Горе, и која би требало да буде реализована по узору на аутономију Јужни Тирол, која представља једну од пет аутономних области у Италији са специјалним статусом односно високим степеном аутономије, без угрожавања територијалног интегритета Србије.⁷⁷⁸

Политичко деловање БДЗ Санцака било је усмерено на етнос и афирмацију права бошњачке заједнице, стављајући у први план етничку самосвест, положај Бошњака и статус Санцака. На изборима за народне посланике 2016. године листа Муамер Зукорлић – Бошњачка демократска заједница Санцака освојила једно посланичко место. Председник СПП – а Муамер Зукорлић, такође је био изабран је за председника скупштинског Одбора за образовање, науку, технолошки развој и информатичко друштво. Након једногодишње сарадње са СНС – ом, Муамер Зукорлић подржао је Александра Вучића на изборима за председника 2017. године.

Трећина гласова које је освојила БДЗ на парламентарним изборима 2016. године долазила је од подршке гласача других националних заједница, па одлучено је да БДЗC постане отворена за друге мањинске групе, осим за бошњачку. Због тога је промењен и

⁷⁷⁷ *Програм Странке правде и помирења (2017)*, (У Програму партије се налази преамбула преузета из Устава Швајцарске. Поред националне једнакости, међу програмским начелима су: регионализација и децентрализација; помирење; верска равноправност; заштита културног наслеђа; борба против сиромаштва; отварање радних места; саобраћајна инфраструктура; борба против криминала; корупције; и насиља, затим, сузбијање неморала, некултуре, примитивизма; здравство; образовање; слобода медија; заштита и афирмација породице, жене и детета; афирмација младих и дијалог. Доступно: <https://spp.rs/program-2/>, приступљено: 08.01.2022.)

⁷⁷⁸ *Радио слободна Европа* (доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/2152911.html>, 05.01.2022.)

назив партије.⁷⁷⁹ То је значило усвајање умерене стратегије у политичком деловању. Пред парламентарне изборе 2020. године СПП је потписала споразуме са Грађанским покретом Рома Србије (ГПРС) и Унијом „Мост“, као и коалициони споразум са Демократском партијом Македонаца. Коалициони споразум између СНС - а и СПП - а потписан је 04.02.2021. који је требало да представља „подстицај помирења“ у смислу нормализације српско – бошњачких односа.⁷⁸⁰ На изборима 2022. Листа Муфтијин аманет – Странка правде и помирења освојила је 35.850 гласова односно три посланичка мадата.

11.2.3. Партије албанске националне мањине

Процес хомогенизације и интензивирања етничке самосвести Албанаца на Косову, који се догодио осамдесетих година, обухватио је Албанце на југу Србије (Прешево, Бујановац и Медвеђа). Албанске партије на Косову и Метохији бојкотовале су изборе у Србији. Албанске партије са југа Србије настојале су да сарађују са Демократским савезом Косова (ДСК) који је представљао прву албанску политичку партију са одликама националног покрета. Почетком деведесетих година, политички лидери попут Ризе Халимија (ПДД) и Алија Ахметија (ДПА) сарађивали су са академиком Реџепом Ћосјом, Адемом Демаћијем и руководством Демократског савеза Косова (најчешће са Фехми Аганијем и Али Алиуом), како би “ускладили активности националног карактера са општим националним покретом у бившој Југославији“ (према: Скендер Латифи).⁷⁸¹

Од увођења вишепартијског система, албанске политичке партије на југу Србије биле су подељене око става да ли треба да учествују на парламентарним изборима или да их бојкотују. Са друге стране албанске партије уједињене су око питања о припајању Прешевске долине Косову (у прилог томе говори број донетих декларација о аутономији Прешевске долине). Такође, партије Албанаца са југа Србије, захтевале су да буду део косовске владе, што је ДСК одбио⁷⁸² али је крајем 2021. године Влада Косова донела одлуку о издвајању два милиона евра за Бујановац, Прешево и Медвеђу, што је у тумачено као корак ка припајању ове три општине Косову.⁷⁸³

Поред Партије за демократско деловање (ПДД) и Демократске партије Албанаца (ДПА) појављују се нови политички актери који се најпре афирмишу на локалном нивоу,

⁷⁷⁹ Приликом гостовања Муфтија Муамер Зукорлић у емисији „Претрес“, 28.09.2021. (поводом обележавања дана Бошњака на Косову и Македонији) указао је на значај етничке самосвести Бошњака, и позвао Бошњаке – Торбеше у Македонији да се на попису станоништва у Македонији (01.10.2021.) изјасне као Бошњаци, којима је вера муслиманска и језик босански. Доступно: <https://www.youtube.com/watch?v=cfMYglgOjeQ>, приступљено: 08.01.2022.)

⁷⁸⁰ *Санџачке новине* (Споразум су потписали председник извршног одбора СНС-а Дарко Глишић и у име СПП – а Самир Тандир и Емир Ђерлек, доступно: <https://sandzacke.rs/featured/vucic-i-zukorlic-i-zvanicno-u-koaliciji-sns-i-spp-potpisali-sporazum/>, приступљено: 09.01.2022.)

⁷⁸¹ *Албанска мањина на чекању*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2021, стр. 12

⁷⁸² *Ибид*, стр. 12

⁷⁸³ *Al Jazeera* (доступно: <https://balkans.aljazeera.net teme/2021/11/7/pristina-u-budzet-uvrstila-i-presevsku-dolinu-vodi-li-to-secesiji>, приступљено: 05.01.2022.)

попут партије Алтернативе за промене (АЗП) на чијем је челу Шћиприм Арифи, председник општине Прешево (од 2017. до 2020). Алтернатива за промене (АЗП) основана је 2015. године, и веома брзо је задобила подршку младих Албанаца. Шћиприм Арифи истицао је да АЗП представља нову модерну мањинску партију, чији је циљ да убрза процес приближавања Европској Унији. На локалним изборима у Прешеву, одржаним 24.12.2017. пет листа је прошло цензус, а најбољи резултат је остварила Алтернатива за промене за коју је гласало 5.504 бирача (36.2%), док је Демократска партија Албанаца (Рагми Мустафа) освојила 29.9%; Партија за демократско деловање Ардита Синани 12.3%, док је листа Група грађана 9.3%.⁷⁸⁴ На ванредним локалним изборима, одржаним 28.03.2021. највише гласова поново је освојила странка Алтернатива за промене (АЗП) - 14 од укупно 38 одборничких места у скупштини општине Прешево. Коалициона листа „Александар Вучић – будућност Прешева“ подржала је Арфија. Изборну кампању за ове локалне изборе, пратиле су међусобне оптужбе албанских политичких партија за сарадњу са владајућим политичким партијама – попут тога да Шаип Камбери (ПДД) сарађује са Социјалистичком партијом Србије (СПС), а Алтернатива за промене (АЗП) са Српском напредном странком (СНС).⁷⁸⁵ Упркос томе, што је Алтернатива за промене освојила 14 одборничких места у скупштини општине Прешево, ова партија је остала у опозицији, јер су коалицију формирале Партија за демократско деловање (ПДД) Шаипа Камберија, Демократска партија Албанаца Рагмија Мустафе, Покрет за реформе Сами Салихуа и Демократска унија Албанаца. На основу коалиционог споразума функцију председнице општине Прешево обављаће у прве две године Ардита Синани (ПДД), а након тога ће мандат уступити Рагмију Мустафи (ДПА).⁷⁸⁶

Значајна промена у политичком деловању албанских партија на југу Србије догодила се пред парламентарне изборе 2020. године када је формирана јединствена листа албанских партија.⁷⁸⁷ Први пут након тридесет година политичког деловања формирана је коалиција која је окупила четири албанске политичке партије, које ће на републичком нивоу деловати јединствено, док су на локалном у конкуренцији. У Тирани, 17.01.2020. потписан је споразум о заједничком учешћу албанских партија. Формирана коалиција под називом „Албанска алтернатива – уједињена долина“ уз посредовање албанских политичких лидера. Споразум су потписали политички лидери: Шаип Камбери (Партија за демократско деловање), Шћиприм Арифи (Алтернатива за промене), Јонуз Муслију (Покрет за демократски прогрес), и Група грађана Покрет за промене – Сами Салиху.

⁷⁸⁴ Радио Слободна Европа (доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/u-pre%C5%A1evu-posle-izbora-svi-broje-mandate-za-ve%C4%87inu-u-skup%C5%A1tini/31175622.html>, приступљено: 08.01.2022.)

⁷⁸⁵ Политика (На ванредним локалним изборима у Прешеву, одржаним 28.03.2021. учествовало је седам листа: Алтернатива за промене, Албанска демократска партија, Партија за демократско деловање, Албанска демократска унија, Албанска демократска алтернатива и „Александар Вучић – За будућност Прешева“. Доступно: <https://www.politika.rs/scc/clanak/475579/Srbi-na-jednoj-listi-u-borbi-za-tri-mandata-u-Presevu>, приступљено: 09.01.2022.)

⁷⁸⁶ Данас (доступно: <https://www.danas.rs/vesti/politika/ardita-sinani-presevu-vazna-podraska-beograda-ali-i-suseda/>, приступљено: 10.01.2022.)

⁷⁸⁷ Пред формирања јединствене листе албанских партија на југу Србије, у Војводини је формиран 07.11.2019. Војвођански фронт (који чине Лига социјалдемократе Војводине, Војвођанска партија и Демократски савез Хрвата у Војводини).

Иако је било најављено да ће бити део коалиције, лидер Демократске партије (ДП) Нагип Арифџи није присуствовао потписивању коалиционог споразума.⁷⁸⁸

Најновији заједнички подухват политичких лидера са југа Србије био састанак је са амбасадором Албаније у Уједињеним нацијама (УН), као и са другим представницима Албаније и америчке администрације, након што је Албанија преузела једномесечно председавање Саветом безбедности Уједињених нација. Циљ делегације коју чинили Нагип Арифџи (председник општине Бујановац), Шаип Камбери (председник ПДД), Ардита Синани (ПДД) и Рагми Мустафа (председник ДПА) био је покретање питања Прешевске долине у Уједињеним нацијама.⁷⁸⁹

Партија за демократско деловање (ПДД)

Партија за демократско деловање (алб. *Partia për vertimdemokratik*) основана је 19.08.1990. године, на челу са Ризом Халимијем, који је на тој позицији био двадесет и осам година, до 2018. године. Тренутно је на челу партије Шаип Камбери, који обавља функцију посланика у скупштини Србије. Камбери је функцију председника општине Бујановац обављао у периоду од 2008. до 2012. године, на ту функцију поново је изабран 2016. године (до 2019.) Партија за демократско деловање осваја више гласова на парламентарним, него на локалним изборима, јер представља једину албанску партију са југа Србије која се такмичи на републичком ниоу, и не долази до распипања гласова албанске националне мањине.

Партија за демократско деловање (ПДД) представља огранак Демократског савеза Косова (ДСК). Халими је истицао да ПДД “од формирања имала директну сарадњу са ДСК, али да су покушали остварити блиске контакте и са другим политичким субјектима на Косову”.⁷⁹⁰ Седиште Партије за демократско деловање је у Прешеву. ПДД делује на подручју Прешева, Бујановца и Медвеђе. Ова политичка групација има значајну подршку албанског становништва на југу Србије. Од увођења вишепартијског система 1990. године ПДД учествује на парламентарним изборима. На првим парламентарним изборима одржаним 1990. године, ПДД је освојила један мандат који је припао Бехљуљу Насуфију. Насуфи је функцију посланика обављао од 1990. до 1997. године и био је једини албански посланик у скупштини Србије.⁷⁹¹

Партија за демократско деловање (ПДД) до сада се цепала неколико пута: први пут 1993. године кад се из ње издвојила Демократска партија Албанаца (ДПА) Рагмија Мустафе, други пут 2003. године када је Скендер Дестани са истомишљеницима

⁷⁸⁸ Споразум је потписан у присуству вршиоца дужности министра за европске и спољне послове Албаније Гента Цакаја. Председник Владе Албаније Еди Рама је такође подржао политички потез албанских партија да на парламентарним изборима 2020. године наступе јединствено. Прво место на листи заузео је Шаип Камбери; друго – Шћиприм Арифџи (Алтернатива за промене), треће - Нагип Арифџи (Демократска партија из Бујановца).

⁷⁸⁹ „Политика“ (доступно: <https://www.politika.rs/scc/clanak/508997/Lideri-Albanaca-iz-Presevske-doline-hoce-u-Ujedinjene-nacije> , приступљено: 10.06.2022.)

⁷⁹⁰ Албанска мањина на чекању, Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2021, стр. 12

⁷⁹¹ Ибид, стр. 13

формирао Демократску унију долине (ДУД). Затим 2011. године формирана је Демократска партија (у Бујановцу) на чијем је челу Нагип Ариффи. Демократска партија делује на подручју Бујановца, и окупља бивше чланове Партије за демократско деловање (ПДД) и Покрета за демократски прогрес (ПДП). На парламентарним изборима 2016. године наступили су под називом „Партија за демократско деловање – Ардита Синани“. На локалним изборима 2020. године у Бујановцу, Нагип Ариффи из Демократске партије изабран је за председника општине, по четврти пут. Приликом избора на ту функцију Ариффи је истакао да ће бити председник свих без обзира на националну и верску припадност.

Програмски циљеви ПДД - а су: заступање и представљање интереса албанске националне мањине и унапређење њихових права; демократизација друштва; учествовање у раду Националног савета Албанаца као и у органима државне власти; залагање за очување националног идентитета, заштиту и унапређење културних, језичких и других колективних права Албанаца; залагање за равномерни регионални развој и одрживи развој Прешевске долине; ангажовање за пропорционално учешће Албанаца у свим државним органима и јавним установама; залагање за децентрализацију и регионализацију; културна сарадња са Албанцима широм света; залагање за прекограничну сарадњу, као и сарадњу са припадницима других националних мањина и регионалним и међународним организацијама (Програм ПДД, чл. 2).

Након што је на парламентарним изборима 2020. године јединствена листа „Албанска демократска алтернатива – уједињена долина“ освојила је три мандата. „Албанска демократска алтернатива – уједињена долина“ формирала је посланичку групу са СДА Санџака Сулејмана Угљанина, на чијем је челу Шаип Камбери. На скупштинском заседању, поводом инаугурације нове владе, након говора Ане Брнабић о програму нове владе, народни посланик Шаип Камбери је у свом говору истакао да само шест посланика мањинских странака представља „једину опозицију у Србији“ (посланици Албанске алтернативе и СДА), која неће подржати нову владу, као ни стање у којем је председник „и премијер, и Влада и парламент“.⁷⁹² Камбери је оптужио власт у Србији за тоталитаризам, указујући на дискриминацију Албанаца на југу Србије.

Демократска партија Албанаца (ДПА)

Демократска Партија Албанаца (алб. *Partia demokratike Shqiptare*) основана је 1990. године. Као и ПДД, ДПА такође истиче своју повезаност и блискост са Демократским савезом Косова.⁷⁹³ На челу ДПА, од 2003. године до данас налази се Рагми Мустафа. Од 2004. године ДПА је постала стожер локалне коалиционе власти у Прешеву.

⁷⁹² Народни посланик Шаип Камбери (ПДД) говор је започео на албанском језику, обративши се присутнима са „Miredita, добар дан“. Камбери је у говору истакао да: „Овакав парламент није могао да произведе чак ни Слободан Милошевић, али ето, господин Вучић и господин Дачић, показали су се ефикаснијим од својих идеополитичких очева“. Коалицију СНС и СПС оптужио да је проивела тоталитарну власт, преко изборног процеса, „као и сви модерни тоталитаризми и ауторитаризми“. Говор Шаипа Камберија, 28.10.2020. доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/govor-poslanika-kamberija-u-skup%C5%A1tini-srbije-hrabariskaz/30919519.html>, приступљено: 10.01.2022.)

⁷⁹³ Славиша Орловић, *Политички живот Србије*, стр. 328

На седмој изборној скупштини ДПА, одржаној 07.12.2020. Рагми Мустафа је изабран за председника ДПА. Јуна 2006. године изабран је за градоначелника Прешева. На ту функцију је поново изабран 2009. и 2012. године.

Рагми Мустафа није желео да ДПА учествује на парламентарним изборима 2012. године и као разлог навео најаву да ће Београд расписати изборе на Косову. Мустафа је такође позвао Албанце да бојкотују председничке и парламентарне изборе 2012. Он је сматрао да се проблеме Албанаца са југу Србије, треба решавати у Приштини или Тирани. Демократска партија Албанаца није приступила коалицији „Албанска алтернатива – уједињена долина“, која је формирана Тирани, пред парламентарне изборе 2020. године, јер је Мустафа сматрао да се ради о „интервенцији Москве, преко Албаније“. Председник ДПА Рагми Мустафа такође је на челу албанског националног савета, и заступа став да се интеграција Албанаца на југу Србије може реализовати само уколико буду под институционалном заштитом Косова или Албаније. ДПА је подржавала режим Хашима Тачија на Косову, као и његове ставове о уједињењу Косова и Прешевске долине. Такође, ДПА се залаже за повратак на референдум из 1992. године када је захтевана територијална аутономија Прешевске долине са правом на уједињења са Косовом.

Став албанских политичких лидера са југа Србије је да су Албанци за разлику од претходног периода боље политички организовани. На југу Србије, такође делују: Покрет за демократски прогрес (ПДП) Јонуза Муслиуа, Демократска унија Албанаца (ДУА) Рахми Зуљфијуа и Демократска унија Долине (ДУД) Скендера Дестанија, итд.

11.2.4. Политичке партије ромске националне мањине

Неуспех друштвене, социјалне интеграције Рома негативно се одражава на политичко организовање Рома. Фактори који отежавају политичко организовање Рома су: непризнавање ромског идентитета (све до 2002. године), неповољан социјални положај Рома, „генерацијско сиромаштво“, недостатак основног образовања, одсуство етничке самосвести (које погодује асимилацији Рома) и образоване политичке елите, као и просторна дисперзивност ромског становништва који живе номадским начином живота.

Напори Рома су најпре били усмерени на признавање статуса националне мањине, који су најпре били означени као „етничка мањина“ (као и Власи, Цинцари, Буњевци...) све до доношења Закона о слободама и правима националних мањина (2002) када им је у члану 4. признат статус националне мањине. То је отворило нове могућности институционалне заштите права Рома, путем мањинских самоуправа и политичких партија.

За разлику од претходно анализираних мањинских група, Роме карактерише стање „политичке дезорјентације“ – стања у којем грађани ромске националности нису у могућности да задовоље/остваре/заступају права које им припадају као грађанима Србије

и националној мањини, нити имају капацитета да реше проблеме и поставе приоритете.⁷⁹⁴ Ромску националну мањину карактерише неравноправан политички статус и непостојање доминантне етничке странке. Ромске партије нису успеле да остваре значајније резултате на парламентарним изборима, чиме су на готово свим изборима губиле шансу да се наметну као једини прави затупници ромских интереса. Код ромске националне мањине постоји одсуство политизације националног идентитета Рома, од стране ромских партија. Са друге стране, одсуство етничке самосвести Рома и постојање етничке мимикрије, утицало је да ромски идентитет буде политизован од стране партија других етничких група – које ће настојати да остваре утицај у националном савету ромске националне мањине и мобилишу бројну ромску националну мањину за изборе. Ромске партије су у скупштину Србије ушле тек након парламентарних избора 2007. године, када су Ромска партија – Срђан Шаин и Унија Рома – Рајко Ђурић освојиле по један мандат. Ромске партије на парламентарне изборе ретко наступају самостално, већ образују коалиције са партијама других етничких група или ромским партијама.

Национални савет ромске националне мањине изабран је 2003. године. Утицај на рад националног савета ромске националне мањине имале су „већинске“ партије, које су развиле патерналистички однос према њему, помагале у инфраструктури и политички подржавале ромске кандидате на изборима за ромски национални савет. Иако нису имали подршку „својих“ (ромских) политичких партија, национални савет ромске националне мањине остварио је помаке у развоју културне аутономије, тачније у области образовања - уведен је предмет „Ромски са елементима националне културе“, затим „Савремени ромски језик“ (уведен на Филолошком факултету у Београду). Са друге стране, ромски национални савет бави се питањима која су ван његове надлежности: социјална политика, становање, запошљавање итд.⁷⁹⁵ Један од захтева појединих ромских политичких лидери, попут Срђана Шаина (Ромска партија) био је да ромски језик има статус службеног, попут словачког и русинског језика у Војводини.

Деведесетих година 20. века, у посткомунистичким државама започела је повећана друштвена и политичка активност Рома што је тумачено као прогрес. Појавио се „политички феномен Рома и ромске политике“ – који подразумева прогресивни развој односно „закаснили улазак, људи и заједница дуго искључиваних из процеса доношења одлука и партиципације у јавности, на политичку сцену.⁷⁹⁶ Међутим политичка партиципација Рома и њихово учешће у законодавној и извршној власти, на националном и локалном нивоу остаје проблем и после процеса демократизације, као и код већине посткомунистичких држава (Чешка, Бугарска, Пољска, Румунија).

Почетком деведесетих година у Србији се формирају ромске партије које учествују на парламентарним и локалним изборима. У периоду од 1990. до 2000. године било је регистровано седам ромских партија, а од 2000. до 2008. године, регистровано је

⁷⁹⁴ *Стање политичке заједнице Рома*, Биро за друштвена истраживања, ОСЦЕ, Београд, јануар 2009, стр. 6

⁷⁹⁵ Горан Башић, *Роми у Србији*, стр. 158

⁷⁹⁶ *Стање политичке заједнице Рома*, стр. 20 (До 2002. године политичка партиципација Рома јавља се у оквиру препорука међународних организација попут – Европске Уније (ЕУ), Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) и Савету Европе (Recommendation 1557).

двадесет и две ромске партије.⁷⁹⁷ Међу првим ромским партијама формирана је Роми Србије и Југославије (13.08.1990. године у Крагујевцу), затим Социјалдемократска партија Рома Србије (27.09.1990.), Демократска заједница Рома Југославије (1992); Народна странка Рома (1997), као и Партија ромског јединства (1999).⁷⁹⁸ Према подацима извода из регистра о политичким странкама (ажуриран 14.01.2022.), на републичком нивоу је регистровано шест ромских партија: Ромска демократска странка (Душан Бокан, 2004.); Јединствена странка правде (ЈСП) – Jekhutno ćidimos ćaćimasko (ЈЏЏ, 2009) пререгистрована током 2020. године у Демократски блок (Миљана Јовановић); Ромска партија (Срђан Шаин, 2003); Уједињена партија Рома – (Jekutni Partija Romani– Амет Арифи, 2005); Ромска странка Јединство (Бајрам Саити, 2007); Демократска унија Рома (Душко Јовановић).

После демократских промена, ромски политички лидери као своје природне савезнике виде у партијама проистеклим из коалиције ДОС, међу којима се издваја ДС – која је према мишљењу ромских испитаника представљала водећу странку евро – демократског блока.⁷⁹⁹ Лидери ромских партија имају различите мотиве за политичко ангажовање, који обухватају жељу ромских политичких лидера да помогну својој групи залажући да слободу, правду, истину, итд; разочарање у „велике“ странке које у својим структурама немају Роме, нити се у својим програмима залажу за права ромске мањинске групе, етнонационализам великих партија који обесхрабрује њихов политички ангажман, итд.

Ромске партије прибегавале су формирању коалиција, како би оствариле боље изборне резултате, међутим то није било довољно да уђу у парламент. Пред парламентарне изборе 2008. године Ромска партија улази у коалицију Војвођанском партијом (Игор Курјачки). Ромска партија “Јединство“ образовала је коалицију са ромским партијама под називом „Роми за Роме“. Коалициони споразум о заједничком наступу на изборима 2016. године на свим нивоима, потписале су три ромске политичке партије: Унија Рома Србије из Београда, Демократска унија Рома из Ниша и Уједињена партија Рома из Бујановца.⁸⁰⁰ Коалиција „Роми Србије“ (Ромска партија и Јединствена странка правде) распала се током 2019. године.

Ромски политички лидери кандидују се на листама већих партија. Након парламентарних избора 2008. године, Јован Дамјановић који је изабран на листи Српске радикалне странке, напустио је ту партију, постао независни посланик, а затим основао своју партију Демократску левицу Рома. Некадашњи председник ромског националног савета Витомир Михајловић изабран је за посланика на листи СДПС – а на парламентарним изборима 2014. године. На парламентарним изборима 2012. године Срђан Шаин и Драгољуб Ацковић били су кандидати за посланике на листи Српске напредне странке (СНС). Након што је Странка правде и помирења показала отвореност да сарађује са другим етничким групама, одређени број ромских удружења и партија су

⁷⁹⁷ Стање политичке заједнице Рома, стр. 73

⁷⁹⁸ Извод из регистра политичких странака (25.12.2008.)

⁷⁹⁹ Стање политичке заједнице Рома, стр. 46

⁸⁰⁰ Радио телевизија Војводине (доступно: https://rtv.rs/sr_lat/politika/potpisan-koalicioni-sporazum-romskih-partija_692175.html, приступљено: 12.01.2022.)

подржали политичко деловање ове бошњачке партије. Ромска странка Јединство – Адем Салихи из Бујановца ујединили су се са Странком правде и помирења, у мају 2021. године

Политичке партије не посвећују посебну пажњу Ромима, најбројнијој националној мањини у Србији (према незваничним подацима). У програмима парламентарних политичких партија постоји само декларативно залагање за права националних мањина (које се најпре односи на поштовање међународних стандарда) – попут Српске напредне странке (СНС), Социјалистичке партије Србије (СПС), Нове странке (НС), Демократске странке (ДС), Демократске странке Србије (ДСС), итд. У изборној кампањи на парламентарним изборима 2020. године, Коалиција „За краљевину Србију“ залагала се за боље животне услове Рома у Ромском насељу.

11.3. (Не)демокраска природа етнички заснованих партија

Унутрашња демократија односно успостављање демократских принципа унутарпартијског деловања представља значајно питање за све политичке партије, укључујући и партије националних мањина које испољавају недемократске тенденције. Често „иако су „чедо демократије“ странке су склоне да демократију ограничавају унутар себе“.⁸⁰¹ У оквиру политичких партија успостављају се олигархијски односи моћи односно партије показују олигархијске тенденције које долазе из природе саме организације, односа чланства и руководства, финансијске зависности партија, природе политичке борбе, итд.⁸⁰² Стање унутарстраначке демократије у партијама националних мањина испитаћемо анализом њихових статута, који су били доступни на званичним страницама партија.⁸⁰³ Позивајући се на статут партије, мањинске странке настоје да дисциплинују своје чланове, што отвара питање о слободи мишења и аутономији представника односно чланова партије.

У погледу унутрашњег функционисања, ДЗВМ и СВМ и ДСВМ имају сличне одредбе. Члан све три странке може да постане било који пунолетни грађанин без обзира на политичку, националну, верску и расну припадност. Чланови учествују у раду странке и изграђивању страначких ставова, имају право да бирају и буду бирани у органе и радна тела странке и буду обавештавани о раду страначких органа. Чланство престаје или иступањем, чињењем прекршаја или престанком плаћања чланарине. У Статуту ДЗВМ (2013) не дају се објашњења шта се подразумева под прекршајем. С друге стране, статут ДСВМ истиче да члан може бити искључен ако својом активношћу директно подрива

⁸⁰¹ Зоран Лутовац, Увод: Демократија у политичким странкама Србије, у: *Демократија у политичким странкама Србије* (ур. З. Лутовац), Фридрих Еберт Стифтунг и Институт друштвених наука, Београд, 2006, стр. 10 (Механими попут јавног гласања или присуство медија на седницама страначких органа би спречили недемократичност унутар партија.)

⁸⁰² Славиша Орловић, Недемократичност партија и демократизација друштва, у: *Демократија у политичким странкама Србије* (ур. З. Лутовац), Фридрих Еберт Стифтунг и Институт друштвених наука, Београд, 2006, стр. 97

⁸⁰³ Део текста о статутима партија националних мањина преузет је из рада: Милена Милосављевић, Странке националних мањина, у: *(Не)демократско редизајнирање институција*, КАС, Београд, 2013, стр. 329-359

политички кредибилитет; угрожава неки политички пројекат утврђен од органа странке; или ако се јавно изјашњава против појединих програмских циљева странке (Статут ДСВМ 2013, чл. 10).⁸⁰⁴ Слично, чл. 15 Статута СВМ (2015) истиче да дисциплинска комисија може да се јавно огради од члана, смени га са страначких функција или искључи из странке у случају кршења одредаба основних страначких докумената, одлука савета или председништва; деловања које нарушава углед СВМ или које је у супротности са интересима странке. Док Статут ДЗВМ (2013) не уређује право на слободу мишљења и изражавања. Из Статута ДСВМ се може закључити да странка не подржава иступање од утврђене позиције странке (чл. 12). Право на слободу мишљења гарантује се Статутом СВМ, где се наводи да: „Чланови СВМ - а, који се не слажу са ставом већине, могу да унутар СВМ-а и даље заступају и бране своја становишта. Члан СВМ - а не може да буде позван на одговорност због свог мишљења или става изнетог у оквиру органа СВМ - а“ (Статут СВМ, чл. 51). Ниједна од три странке није предвиђала могућност формирања фракција, међутим Статут СВМ из 2015. године предвиђа да на подручју општина Ада, Чока, Мали Иђос, Кањижа, Бечеј, Бачка Топола и Сента, као и на подручју градова Суботице и Новог Сада, нову месну организацију, може да оснује најмање 50 редовних чланова, уз сагласност Савета СВМ - а (члан 18).

Код партија мађарске националне мањине дешавали су се сукоби унутар странке. Један од њих је случај покрајинског посланика Ђуле Ласла, током 2008. године, који се према речима лидера ДСВМ Андраша Агоштона „окренуо против странке“ , постао „политички фриленсер“, и основао нову окружну организацију ДСВМ - а (поред већ постојеће на чијем је челу Чаба Шепшеи, што је дозвољено према одлуци страначке конференције).⁸⁰⁵ Међу важнијим политичким догађајима када је у питању унутрашња структура и организација Савеза војвођанских Мађара, догодио се на седници Савета СВМ, у Фекетићу, фебруара 2016. године, када је Савет СВМ донео одлуку о искључењу осамдесет и два члана из партије, укључујући и тадашњег градоначелника Суботице Јанеа Маглаиа. Тензије унутар партије СВМ постојале су дужи временски период, а овај поступак указује и на поделе које постоје унутар мађарске заједнице.⁸⁰⁶

Према Статуту Странке демократске акције из 2017. године⁸⁰⁷ централни органи странке су: скупштина, главни одбор, председник, председништво, извршни одбор, надзорни одбор и суд части (члан 38). Скупштина је највиши орган странке (члан 39). Одлуку о сазивању редовне скупштине доноси: председник странке и главни одбор странке, на предлог две трећине својих чланова или више од једне трећине огранака (партије). Према члан 41. - Скупштина Странке СДА има значајна овлашћења: усваја програм и статут странке и његове измене и допуне; бира и разрешава председника странке; бира главни одбор, надзорни одбор и суд части; додељује признања, плакете, повеље и награде; одлучује о престанку рада странке, итд. Са друге стране, председник

⁸⁰⁴ *Статут ДЗВМ (2013)* (доступно: http://vmdk.org.rs/images/dokumentumok/statut_dzvm_2013_overen_hon.pdf, приступљено: новембар, 2013.)

⁸⁰⁵ Сајт *Аутономија инфо* (доступно: <https://www.autonomija.info/andras-agoston-dula-laslo-protiv-dsvm-a.html>, приступљено: 20.12.2021.)

⁸⁰⁶ *Радио телевизија Србије* (доступно: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2207695/svm-iskljucio-82-clana-medju-njima-i-gradonacelnik-subotice.html> , приступљено: 20.12.2021.)

⁸⁰⁷ *Статут СДА (2017)*, доступно: <http://www.sda.rs/uploads/Statut%20SDA%20Sand%C5%BEaka.pdf>, приступљено: 15.01.2022.)

странке СДА има широка овлашћења: предлаже главном одбору кандидате за чланове статутарне комисије; предлаже главном одбору кандидате за чланове кадровске комисије; координира рад органа странке и даје сагласност на избор председника одбора; координира односе органа странке са представницима свих нивоа власти, изабраних на предлог странке. Председник странке има право да обустави од примене сваки акт, донет од стране органа странке (осим Скупштине Странке) на свим нивоима страначког организовања, уколико сматра да није у складу са Програмом и Статутом и чијом применом ће се нанети штета угледу и интересима странке (члан 45).

Највиши орган странке између два заседања скупштине је Главни одбор. У СДА скупштина бира две трећине чланова главног одбора, док председник бира преосталу трећину. Председништво СДА чине: председник, заменик председника, потпредседници, председник извршног одбора, генерални секретар, председник надзорног одбора, председник суда части, председник кадровске комисије и чланови председништва Странке које бира главни одбор странке (члан 48). За свој рад потпредседници одговарају председнику СДА и главном одбору Странке. Број потпредседника утврђује главни одбор, на предлог председника странке (члан 47).

Као и код партија мађарске националне мањине, код бошњачких, у овом случају СДА такође су карактеристични примери искључења из странке, поред одлива кадрова од почетка њеног оснивања. Међу најновијим догађајима, који се односе на недемократске односе унутар СДА је искључење Бајра Гегича, који је обављао функцију народног посланика у Скупштини Србије, све до фебруара 2020. године, када је искључен из странке због поступања супротно Програму и Статуту СДА. Своје политичко деловање Гегич је наставио на локалном нивоу, у Тутину, на челу групе грађана „Санџак у срцу, Тутин на првом месту“.⁸⁰⁸

У случају Бошњачке демократске заједнице Санџака, у марту 2013. године изгласано је неповерење председнику странке Емиру Елфтићу због угрожавања принципа и циљева БДЗС. Међу разлозима за искључење наводи се да: седнице Председништва никада нису одржане у пуном саставу, никада није усвојен финансијски план (буџет) рада странке; председник никада није поднио финансијски извјештај Скупштини као и да је вршио измене одредаба Статута странке. Затим наводи се да је Елфтић одступио од основне програмске оријентације БДЗС и кокетирао са отвореним противницима странке - водећи преговоре о могућим коалицијама са председницима СДА и СДП без сагласности органа странке БДЗС, итд.⁸⁰⁹

Из наведеног видимо да у погледу унутрашњег функционисања, највећу моћ имају председник и извршни органи странке, док је улога чланства углавном сведена на изражавање ставова и мишљења.

⁸⁰⁸ *Санџачке новине* (доступно: <https://sandzacke.rs/featured/bajro-gegic-iskljucen-iz-clanstva-sda-sandzaka/>, приступљено: 20.12.2021.)

⁸⁰⁹ *Веб магазин "Бошњаци"* (доступно: <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=48694>, приступљено: 01.11.2021.)

11.4. Политичко представљање националних мањина

У овом делу рада бавићемо се утицајем изборних система на етничке односе и партијски систем. Партијски систем у Србији прошао је кроз различите фазе, међу којима су: фаза развоја политичког плурализма у Србији – период од оснивања првих партија до пада Слободана Милошевића (1990 – 2000); фаза демократске транзиције и владавина Демократске опозиције Србије (2000 – 2008); фаза изборне победе проевропске Србије (2008 – 2012) и фаза повратка старог режима на власт 2012 – 2019, односно 2022.⁸¹⁰

Све наведене фазе значајно су се рефлектовале на политичко представљање националних мањина. Нарочито, последња фаза повратка старог режима на власт 2012 – 2022 утицала је на јачање сегрегативног облика мултикултурализма, где партије националних мањина користе идентитетска питања својих етничких група у преговорима са другима партијама или владајућим партијама. Тиме се доводи у питање главна функција политичких партија (мањинских група) а то је - представљање. Низак ниво квалитета представничке функције партија указује на њихову кризу, заправо, ради се о „двострукој кризи партија у савременим демократијама: с' једне стране, оне су запоставиле своју кључну представничку функцију, док су са друге стране, оне и даље (из перспективе дизајна система) једини легитимни механизам за обављање те функције“.⁸¹¹

Мултикултурална држава налази се пред изазовом да пронађе институционална решења односно модел оптималне политичке представљености. Тај модел подразумева одабир односно дизајнирање адекватног изборног система који ће омогућити сразмерну представљеност свих делова друштва. Из тог разлога ћемо у овом делу рада анализирати однос између изборног система и састава изабраних тела, тачније утицај већинског и пропорционалног изборног система на политичку представљеност националних мањина.

11.4.1. Утицај изборних система на политичку представљеност националних мањина

Приликом одабира изборног система важно је избећи апострофирање друштвених расцепа, односно важно је узети у обзир егзистирање паралелних социјалних расцепа или укрштајућих линија социјалних расцепа. „Изборни системи утичу и на бираче и на политичаре“ што се одражава на унутарпартијску организацију, понашање политичара у парламенту као и у начину вођења кампање у смислу до које мере је окренута индивидуалним кандидатима.⁸¹² Полазећи од претпоставке да се лидери у политичкој арени понашају као рационални актери, Бењамин Рајли сматра да изборни системи треба да омогуће центипетално такмичење политичких партија, тако што ће подстицати: 1. изражавање изборних иницијатива – како би се политичари борили за подршку бирача и из других етничких група; 2. стварање арена за преговарање – где политички лидери

⁸¹⁰ Душан Спасојевић и Зоран Стојиљковић, *Између уверења и интереса – идеологије и организација странака у Србији*, Фабрика књига, Београд, 2020, стр. 63

⁸¹¹ *Ибид*, стр. 202

⁸¹² Славиша Орловић, *Политички живот Србије: између партократије и демократије*, стр. 87

склапају договоре о међусобној изборној подршци; и 3. стварање центристичких, агрегатних и мултиетничких политичких партија и коалиција.⁸¹³

У научној литератури постоје широко прихваћено становиште да пропорционални изборни систем погодан за деловање мањинских странака и да помаже функционисање демократије у дубоко подељеним друштвима. Различите стратегије за националне мањине олакшавају политичко представљање мањинских заједница. Примена стратегија зависи од типа изборног система и степена географске концентracије мањинских заједница.⁸¹⁴

Постоји шест начина/стратегиија које олакшавају политичко деловање за мањинске заједнице и њихових партија:

- 1) Повољнији услови за регистрацију и пријављивање мањинских листа (смањени број прикупљених потписа у односу на „већинске“ странке;
- 2) Укидање изборног цензуса неопходан за улазак политичких партија у парламент и увођење „природног прага“ за партије националних мањина. Одређивање граница изборних јединица како би се мањинским заједницама увећале или умањиле шансе за успех на изборима. Територија се дефинише као изборна јединица или се дели у више изборних јединица;
- 3) Квоте за страначке кандидате подразумевају да у одређеним регионима постоји пракса да на страначким листама буде минималан проценат кандидата из мањинске заједнице;
- 4) Резервисана места у парламенту за представнике мањинских заједница (односи се на одређени број гарантованих места за представнике националних мањина);
- 5) Представљање мањина може се обезбедити употребом преференцијалног гласања (где бирач осим листе може да заокружи и кандидата на тој листи).
 - а) појединачно преносиво гласање (“*single transferable vote*”) – бирачи не гласају за листе већ за појединачне кандидате, којима додељују редне бројеве;
 - б) панаширање (*panachage*) бирачи имају право да бирају кандидате са више листа, овај систем је погодан за гласаче мањинских заједница.⁸¹⁵

Већина земаља југоисточне Европе користи пропорционални изборни систем. Основна предност у односу на већински изборни систем је „верно пресликавање расположења бирачког тела“ (М. Јовановић, Д. Вучићевић), чиме су створене шансе да већи број партија учествује у политичкој утакмици. У научној литератури је заступљено становиште да су пропорционални изборни систем адекватан за дубоко подељена друштва. Међутим, може се догодити да чак и у јако пропорционалном изборном систему представљање националних мањина буде само „придружени циљ“, јер законска регулатива може ојачати представљање мањина или га смањити.⁸¹⁶

Према Рајлију, пропорционални изборни систем омогућава да етничке партије буду заступљене у парламенту и учествују у власти - етнички захтеви постају део

⁸¹³ Benjamin Reily, Electoral Systems for Divided Societas, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 2, April 2002, p. 165

⁸¹⁴ Славиша Орловић, Политичко представљање националних мањина – Србија у компаративној перспективи, *Миграцијске и етничке теме*, 27 но. 3, 2011, стр. 398 – 400

⁸¹⁵ *Ибид*, стр. 398 – 400

⁸¹⁶ Мирјана Пајванчић, *Изборни закон и националне мањине*, Цесид, Београд, 2002, стр. 10

преговора између политичких елита на националном нивоу. Међутим, пропорционални изборни систем такође оставља простора за центрифугално надметање етничких партија, што представља опасност за демократију, нарочито за транзициона и дубоко подељена дрштва.⁸¹⁷ Рајли сматра да пропорционални изборни систем не представља адекватан институционални одговор за дубоко подељена друштва, јер не омогућава кооперацију и сарадњу међу политичким партијама. Решење за дубоко подељена друштва представља преференцијално гласање које промовише сарадњу и кооперацију међу етничким партијама, подстичући на тај начин центрипетално такмичење.

Систем алтернативног гласа („*alternative vote*“) – већински систем са једномандатним изборним јединицама – подстиче странке на политику центризма, јер се кандидати рангирају према преференцијама 1,2,3... борећи се за подршку других етничких група. Неопходно је да победнички кандидат освоји апсолутну већину. Затим, „јединствени преносиви глас“ („*single transferable vote*“) – пропорционални изборни систем са вишемандатним изборним јединицама, где се кандидати као и код алтернативног гласања рангирају у складу са преференцијама. Хоровиц фаворизује већинску форму „алтернативног гласа“ јер подстиче етничке партије на удруживање гласова пре избора - када постоје шансе за усаглашавање интереса и циљева, а не после избора када су политичке партије фокусиране на поделу плена. Искуства појединих држава показују да су изгледи за успех центрипеталне стратегије различити, јер је неопходно да постоје умерене етничке тензије унутар заједнице, и да је гласање за друге етничке групе могуће („међуетничко гласање“).⁸¹⁸

Уколико изузмемо различите варијације,⁸¹⁹ главна разлика између пропорционалног и већинског изборног система односи се на дефракционализујући ефекат који имају. Пропорционални изборни системи требало би да дају пропорционалнији резултат у односу на већински систем, међутим то не гарантује да ће састав изабраног тела одговарати саставу изборног тела. Дефракционализација која погодује великим партијама више карактерише већински изборни систем. Код пропорционалног изборног система мање су могућности да дође до дивергенције између фракционализације гласова и фракционализације посланичких места, при чему би резултат био пропорционалан - расподела посланичких места сразмерна је броју освојених гласова.⁸²⁰ На пропорционални резултат утичу фактори попут висине изборног

⁸¹⁷ Benjamin Reilly, *Political Engineering and Party Politics in Conflict – Prone Societas*, p. 815

⁸¹⁸ У Северној Ирској је на изборима 1998. године преференцијално гласање омогућило је акомодацију етничких подела, центрипетално надметање и умерену стратегију код политичких партија, како би освојили што већу подршку бирача, што није био случај на изборима 1973. и 1982. године, као ни у Естонији 1990. - где је примењиван краткотрајно. Систем алтернативног гласа најдуже се примењивао у Аустралији и Северној Ирској (од 1921.године). Према: Benjamin Reily, *Electoral Systems for Divided Societas*, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 2, April 2002, p. 158, 166, 167; Славиша Орловић, *Изборни бумеранг*, стр. 44

⁸¹⁹ Код већинских система разликују се већински систем релативне (просте) већине (*SMP – Single member plurality*) и већински систем апсолутне већине – двокружни (*Majority*). Код пропорционалних изборних система разликујемо: пропорционални изборни систем (систем листа), „систем највећег остатка“, „систем највећег просека“... Мешовити изборни системи комбинују особине већинског система просте већине и пропорционалног изборног система. Видети: Славиша Орловић, *Изборни бумеранг*, стр. 36-65

⁸²⁰ Према Дагласу Реју (који је увео појам „фракционализација“ у употребу) – фракционализација гласова дефинише се као шанса да два бирача не изаберу исту странку; док се фракционализација посланичких места дефинише као шанса да два места не припадну истој странци. Више у: Мирјана Пајванчић, *Изборни закон и националне мањине*, стр. 15-16

прага, изборна формула, броја представника који се бира у изборним јединицама или величина изборне јединице, територијална концентрисаност етничких група, итд. Друга значајна разлика између већинског и пропорционалног система је што код пропорционалног бирачи гласају за партију (листу), осим у случају отворених листа, док код већинског гласају за кандидата.⁸²¹

Већински изборни систем производи двопартијски систем, једнопартијску владу и извршну власт која је доминантна у односу на законодавну, док пропорционални изборни систем карактеришу: вишепартијски систем, коалиционе владе (широке коалиције), и равноправан однос између законодавне и извршне власти (што је важно за консензуални тип демократије).

Већински изборни систем (просто већине) има предности и мане. Предности су: омогућава једноставан избор бирачима међу кандидатима, с' обзиром да одговара погодује смањењу партијама коалиционе владе су ретке, лакше се формира владајућа већина при чему је лакше утврдити одговорност политичких актера. Такође, већински изборни систем има тенденцију да смањује страначку фрагментацију сводећи партијски систем на две партије, умањује шансе за појаву екстремистичких партија итд.⁸²² Међутим, као главна мана већинског изборног система наводи се слаба заступљеност малих партија и партија националних мањина, осим у случају када су одређене етничке групе територијално концентрисане када им може омогућити адекватну представљеност, што су показали први вишестраначким парламентарним изборима у Србији, 1990. године.

Заговорници пропорционалног изборног система, одбацују већински изборни систем (систем прости / релативне већине, систем апсолутне већине, систем алтернативног гласа) јер деформише представљање мањинских група, сматрајући да верске, језичке, етничке и културне мањине претвара у вечне губитнике, гурајући их ка ванинституционалним облицима политичког деловања, што такође доводи у питање и легитимност власти (Прзеворски).⁸²³ Лери Дајмонд сматра да већински изборни системи нису адекватни за дубоко подељена друштва, јер у друштвима где су границе етничких рацепа јасно дефинисане, а групни идентитети сензибилни (међугрупна несигурност и сумња) најважније је избећи њихово искључивање у власти (нарочито већих етничких група).⁸²⁴

У Европи су два важна фактора утицала на усвајање пропорционалног изборног система, а то су: 1. Проблем етничких и верских мањина - пропорционални изборни систем дизајниран је како би обезбедио заступљеност мањина и избегао претње политичкој стабилности. 2. Процес демократизације – у току овог процеса одређени број држава у којима су изражене етничке нетрепелјивости усвајају пропорционални изборни систем под притиском међународне заједнице (Босна и Херцеговина 1995, Македонија 2002, Косово 2001. године).⁸²⁵

⁸²¹ Славиша Орловић, *Изборни бумеранг*, стр. 46

⁸²² *Ибид*, стр. 39

⁸²³ Милан Јовановић, *Изборни системи посткомунистичких држава*, Службени лист СР Југославије и Институт за политичке студије, 2002, стр. 112

⁸²⁴ Arend Lijphart, *Thinking About Democracy*, Rotledge, London and New York, 2008, p. 79

⁸²⁵ Arend Lijphart, *Ибид*, p. 163; Флориан Бибер, *Институционализација етничности*, стр. 34

Аренд Лајпхарт упућује на значајне варијације пропорционалног изборног система, правећи разлику између екстремног (Холандија и Израел) и умереног пропорционалног изборног система. Умерени пропорционални систем (Шведска) омогућава политичку стабилност, који би такође био погодан за мале партије, уколико се ослања на средњу величину изборних јединица. Према Лајпхарту, за дубоко подељена друштва пропорционални изборни систем са затвореним листама представља оптимално решење. Аутор такође подржава Хоровицев став о већинском систему алтернативног гласања који може бити супериорнији од пропорционалног и већинског (двокружног).⁸²⁶

Пропорционални изборни систем у Србији примењује се од 1992. године. Величина и број изборних јединица, представљају важне изборне механизме у укључивању појединих мањинских група односно партија у политички процес.⁸²⁷ У Србији је 2000. године институционализован пропорционални изборни систем са затвореним листама и једном изборном јединицом и изборним прагом од 5%. Овакав модел, у Европи поред Србије користи само Црна Гора, и представља „ретко решење у упоредној пракси“.⁸²⁸ Примена пропорционалног изборног система зависи од изборних механизма који утичу на позиционирање партија. У Србији, кључни изборни механизми нису мењани од 2000. године (међу њима су величина изборне јединице, формула за расподелу мандата, начин кандидовања и тип изборне листе)⁸²⁹ осим висине изборног прага за „грађанске партије“ (који је измењен 08.02.2020). Изборни праг од 5% није успео да спречи фрагментацију у парламенту иако је то била намера изборних дизајнера. Главна мана изборног модела у Србији је „хиперрепрезентативност“ односно висока парламентарна фракционализација зато што мале партије улазе у коалиције са релевантним партијама које имају сигурну подршку гласача формирајући „широке коалиције“ или „крипто - коалиције“, (Јовановић и Вучићевић) и на тај начин осигуравају места у скупштини.

У пракси, различити изборни модели утичу на однос грађана и политичких представника. Механизми попут једне изборне јединице и затворених изборних листа доприносе слабљењу квалитета односа између бирача и политичких представника услед слабе комуникације са изборном базом. Бирачи / грађани „гласају, али не бирају“ представнике у скупштини јер су изборне листе затворене и о редоследу кандидата на листи одлучује партијски врх.⁸³⁰ Услед тога, кандидати одговорност усмеравају ка партијском руководству, а не према бирачима који су за њих односно партијске листе на којима се налазе гласали.

⁸²⁶ Arend Lijphart, *Thinking About Democracy*, p. 163,75

⁸²⁷ Поједине земље Балкана су се под притиском међународне заједнице определиле за примену пропорционалног изборног система како би у парламенту били укључени различити сегменти друштва, чиме би се умањиле етничке напетости у дубоко подељеним друштвима. Пропорционални изборни систем усвајају Босна и Херцеговина 2002. године, као и Црна Гора, и Македонија, док Косово примењује пропорционални изборни систем од 2001. године. Видети: Флориан Бибер, *Институционализовање етничности*, бр. 25.

⁸²⁸ Милан Јовановић и Душан Вучићевић, *Реформа изборног система система Републике Србије*, стр. 5 (“Пуна пропорционалност (удео мандата који одговара уделу гласова који партија добија на изборима) ... постиже се помоћу два изборна института - конституисањем целе државе у једну изборну јединицу и укидањем изборног цензуса за све политичке партије.”)

⁸²⁹ *Ибид*, стр. 3

⁸³⁰ *Ибид*, стр. 9

Иако није било промена броја изборних јединица од 2000. године, тај изборни механизам није се битније одражавао на изборне резултате и подршку партијама најбројнијих мањина, зато што су националне мањине територијално концентрисане, па је уједно и веза између бирача и политичких представника јача. Поред тога седишта партија националних мањина налазе се у деловима државе где су националне мањине најбројније и територијално концентрисане (СВМ- седиште у Суботици; СПП - седиште у Новом Пазару, ПДД - седиште у Прешеву, СДА- седиште у Новом Пазару ...).

Парламентарни избори 1990. године

Први вишестраначки избори одржани су по већинском (двокружном) систему са 250 једномандатних изборних јединица. Ови избори су се на различите начине рефлектовали на партијски систем. Екскмунистичке партије су убедљиво победиле на изборима у Србији и Црној Гори, захваљујући томе што су врло брзо усвојиле националне програме и заузеле политичке позиције, па су опозиционе партије биле принуђене да заузму екстремно националистичке позиције, попут Српског покрета обнове (СПО), због чега су доживели неуспех на првим вишестраначким изборима. Социјалистичка партија Србије (СПС) усвојила је национални програм, који се базирао на уверењу из осамдесетих година 20. века, да је већинска нација републике „битно прекраћена и потиснута у Другој Југославији“, као и да су права аутономних покрајина Србије (Косова и Метохије, и Војводине) предимензионирана Уставом СФРЈ из 1974. године.⁸³¹

Стање након парламентарних избора 1990. године карактерише: организационо учвршћивање политичких странака, пораст броја нових партија, фузија више партија у једну, честе промене партија, итд.⁸³² Како би хомогенизовале бирачко тело партије националних мањина – мађарске, бошњачке и албанске у периоду између два изборна циклуса 1990. и 1992. године, усвојиле су политичке програме које се односе на останку њихових социјеталних култура, на територијама на којима живе.

На првим вишестраначким изборима одржаним већинском (двокружном) систему 1990. године, изашло је 71.48% бирача. Учествовало је око 50 странака, а само 14 је успело да освоји мандате за републички парламент (према: В. Гоати). Социјалистичка партија Србије освојила је убедљиву победу, освојивши 46% гласова, односно 194 мандата (од 250). Механизам величине изборне јединице одиграо је важну улогу за политичко представљање националних мањина на првим парламентарним изборима одржаним по већинском систему. На парламентарним изборима 1990. године - Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ) освојила је 8 мандата, Санџачка демократска партија (СДП) - 3, док су по један мандат освојили: Демократски савез Хрвата у Војводини; Партија за демократско деловање и Демократска реформска странка Муслимана.⁸³³ Партије албанске националне мањине на Косову бојкотовале су ове изборе, као и све наредне (Демократски

⁸³¹ Владимир Гоати, *Избори у Србији и Црној Гори од 1990. до 2013. године, и у СРЈ од 1992. до 2003.*, Цесид и Национални демократски институт, Београд, 2013, стр. 29

⁸³² *Ибид.*, стр. 33

⁸³³ Славиша Орловић, *Деловање партија националних мањина, у: Положај националних мањина у Србији - зборник радова са научног скупа одржаног 24- 26. новембра 2005.* (ур. В. Становчић), Српска академија наука и уметности, Београд, 2008, стр. 171

савез Косова, Социјал – демократска партија, Сељачка странка Косова, Парламентарна партија Косова, Покрет зелених Косова, Албанска демохришћанска партија итд.)⁸³⁴

Узимајући у обзир бојкот првих (1990) парламентарних избора у Србији (што није био случај у Црној Гори) од стране албанске националне мањине (која је чинила 17.1% становништва) и албанских партија, Гоати наводи да је на изборима 1990. године успостављен „несавршени“ партијски систем.⁸³⁵ Бојкот избора од стране албанских партија на Косову, омогућио је велики број посланичких места неалбанским партијама које су имале малу подршку бирача, у појединим изборним јединицама, попут Социјалистичке партије Србије (која је у изборној јединици „Приштина“ освојила 42.396 гласова односно 13 мандата), затим Српска радикална странка (СРС) и независни кандидат „Жељко Ражнатовић“ - 5 мандата, док је Демократска странка Муслимана, за који је гласало 6.336 бирача освојила један мандат.⁸³⁶

После првих вишестраначких, парламентарних избора 1990. године успостављен је партијски систем Србије који одговара типу „поларизованог плурализма“, који ће трајати све до демократских промена 2000. године. Након што је СПС изгубио парламентарну већину на парламентарним изборима 1992. године, партијски систем се означава као „петопартијски“ или „полипартијски систем“ (В. Гоати). Нека од обележја „поларизованог плурализма“ манифестовала су се у политичком животу Србије.⁸³⁷ Прво, деловале су „антисистемске партије“ које подривају легитимитет режима којем се отворено противе а то су биле партије удружене у „Албанској алтернативи“ које су негирале територијални интегритет Србије. Концепт „антисистемска странка“ може обухватати и партије које доводе у питање правила функционисања датог система, и ту убрајамо Српски покрет обнове и Демократску странку које су оспоравале легитимност Устава Србије (1990) који је усвојен без сагласности опозиционих партија. Друго, успостављена је билатерална опозиција или две опозиције које се узајамно искључују и не могу удружити снаге (Сартори). Владајућој СПС супротставиле су се две групе партија:

⁸³⁴ Најугицајнија албанска странка формирана је 23.12.1989. године под називом Демократски савез Косова (ДСК), на челу са Ибрахимом Руговом, која ће до пролећа 1990. године освојити највећу подрку Албанаца. Одмах након ДСК, 1990. године, формирана је Социјал – демократска партија на Косову на чијем је челу био Шкељзен Малићи. Лидери Социјал – демократске партије били су свесни да није било могуће створити још једну масовну партију попут ДСК која је деловала пре свега као национални покрет, зато су активности Социјал – демократске партије биле усмерене на залагање плурализам, и слање порука да ће Косово уколико добије независност бити демократска држава. (Погледати: Интервју са Љуљетом Пуљом – Беџири (Социјал – демократска партија), у: Момчило Петровић, *Питао сам Албанце шта желе, а они су рекли ... републику ... ако може*, стр. 146)

⁸³⁵ Владимир Гоати, *Избори у Србији и Црној Гори од 1990. до 2013. године, и у СРЈ од 1992. до 2003*, стр. 42

⁸³⁶ Зоран Лутовац, *Мањине, КЕБС и југословенска криза*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1996, стр. 117

⁸³⁷ Ђовани Сартори, *Странке и страначки састави*, Политичка култура, Загреб, 2002, стр. 120-129 (Обележја поларизованог плурализма: 1. Постојање антисистемских странака; 2. Постијање билатералне опозиције; 3. Позиционирање у центру једне странке или коалиције партија; 4. Поларизација у комбинацији са идеолошком дистанцом, на супрот идеолошкој блискости партија; 5. Превладавање центрифугалних сила над центрипеталним. Тренд слабења центра, стални губитак гласова странака у корист екстремних полова; 6. Урођени идеолошки образац односно поларизованих система не треба мешати са идеолошком грозницом – где нема преображаја идеолошких страсти; 7. Постојање неодговорних опозиција – опозиција која се понаша мање одговорно, зато што не очекује да ће владати (попут антисистемских партија); и 8. Правила политичког такмичења, односно политичка игра одвија се у условима непоштене конкуренције.)

опозиционе партије које су представљене у Скупштини Србије и партије „Албанске алтернативе“ које су бојкотовале изборе и довеле у питање суверенитет државе.⁸³⁸

Парламентарни избори 1992. године

Превремени парламентарни избори 1992. године су први избори организовани по пропорционалном изборном систему.⁸³⁹ Изборни праг био је 5%. Усвајању пропорционалног изборног принципа, претходили су „округли столови“ где је постигнут договор између власти и тадашњих опозиционих партија о промени правила изборне конкуренције. Постојала су различита мишљења о броју изборних јединица. Опозиционе партије су се залагале за смањење броја изборних јединица на једну, док је владајућа СПС настојала да број изборних јединица буде што већи. Савезна Влада предложила је 9 изборних јединица, што је Савезна скупштина усвојила и донесен је Закон о изборним јединицама (1992) пред изборе.⁸⁴⁰

Велики број изборних јединица спречио је „редуктивно дејство“ високог изборног прага, јер су захваљујући томе партије националних мањина учествовале у расподели мандата.⁸⁴¹ На овим изборима доминирала су национална и економско – социјална питања. Партије националних мањина изашле су на изборе, са јасно формулисаним политичким програмима о територијалној аутономији. Албанске партије са Косова наставиле су бојкот избора. Партије Албанаца са југа Србије учествовале на изборима, али нису освојиле мандате. Партија за демократско деловање (ПДД) освојила је 17.172 гласова, док је Демократска партија Албанаца (ДПА) освојила је 10.242 гласова – што није било довољно да добију посланичка места. Партија за демократско деловање изгубила је значајан део подршке у односу на прве изборе 1990. године, када је освојила 21.998 гласова (1 мандат).⁸⁴²

Као и албанске партије на Косову, главна бошњачка партија Странка демократске акције (СДА) Сулејмана Угљанина одлучила је да бојкотује изборе, иако је претходно Главни одбор странке донео одлуку (29 према 7 чланова) да учествују на изборима. Бојкот избора од стране СДА, омогућило грађанским партијама да преузму подршку бошњачког бирачког тела. Пред ове изборе 1992. године СДА усваја радикалну стратегију политичког деловања – уводећи питање територијалне аутономије Санцака у политички борбу, уз покушаје интернационализације проблема Муслимана у Санцаку (као „косовског питања“). СДА је бојкотовала парламентарне изборе 1992. и 1993. године. Наведени поводи за неучествовање на изборима су два разлога која је партија СДА

⁸³⁸ Владимир Гоати, *Избори у Србији и Црној Гори од 1990. до 2013. године, и у СРЈ од 1992. до 2003*, стр. 45

⁸³⁹ Усвојен је пропорционални изборни систем (систем листа) који је имао недостатак: предлагач листе (партија, коалиција) био је дужан да од мандата које освоји његова листа обезбеди посланичка места по редоследу на листи, само првој трећини посланика (у Србији), на тај начин успостављен је недемократски „посредан пропорционални изборни систем“, који је трајао од 1992. до 2001. године. Видети: Владимир Гоати, *Избори у Србији и Црној Гори од 1990. до 2013. године, и у СРЈ од 1992. до 2003*, стр. 35

⁸⁴⁰ *Ибид*, стр. 55

⁸⁴¹ Милан Јовановић, *Изборни праг и страначки систем*, стр. 195

⁸⁴² Зоран Лутовац, *Мањине, КЕБС и југословенска криза*, стр. 119

поставила централној власти, а то су: повлачење војске из Санџака и омогућавање исељеним муслиманима да гласају.⁸⁴³

На парламентарним изборима 1992. године само две мањинске партије освајају посланичке мандате, а то су: ДЗВМ освојивши 140.825 гласова односно 9 мандата (више него на претходним изборима) и Демократска реформска странка Муслимана са седиштем на Косову, која је освојила 6.336 гласова односно један посланички мандат. Ова партија представљала је „регионалну грађанску странку реформске политичке опције“, која је заступала циљеве 100.000 Муслимана са Косова (према процени ове странке), док је према званичним подацима њихов број био мањи за 40.000.⁸⁴⁴

Уколико се узме у обзир бројност Мађара у Србији од 16.9% (према Попису становништва из 1991.) овај изборни резултат ДЗВМ односно број посланичких мандата показује да су Мађари били сразмерно заступљени у скупштини.⁸⁴⁵ За ДЗВМ гласало је око 50% уписаних бирача мађарске националности у СР Југославији, који чине 2% бирачког тела у Србији. Истраживања реализована пред изборе 1992. године показују да Мађари нису много очекивали од ових избора и да су поред ДЗВМ имали висок степен поверења у друге политичке снаге (окупљене око премијера Милана Панића).⁸⁴⁶

Поред партија Албанаца са југа Србије (ПДД и ДПА), које су учествовале на парламентарним изборима, али нису успеле да освоје довољан број гласова, биле су: Демократски савез Хрвата у Војводини (17.622), Социјал – демократска партија Рома (3.214), Демократска политичка партија Рома (2.673) и Покрет Влаха и Румуна Југославије (2.827 гласова), Коалиција савезна странка Југословени и Буњевачко – шокачка странка (2.051).⁸⁴⁷

Парламентарни избори 1993. године

Пре ванредних парламентарних избора 1993. године, није дошло до промене изборних правила као што је то било у претходна два изборна циклуса. Тачније, на овим изборима важила су правила као на парламентарним изборима 1992. године.

На ванредним парламентарним изборима 1993. године, албанске партије наступиле су јединствено под називом Коалиција Партије за демократско деловање и Демократска партија која је освојила укупно 29.342 гласова - ПДД и ДПА добиле су по 1 мандат. Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ) имала је слабији резултат у односу на претходне изборе, освојивши 112.456 гласова, односно пет мандата. Затим је уследила фрагментација унутар ДЗВМ, након чега ова партија губи доминантну позицију у мађарској заједници, што ће резултирати њеним неуспехом на наредним

⁸⁴³ *Ибид*, стр. 132

⁸⁴⁴ *Ибид*, стр. 138

⁸⁴⁵ *Ибид*, стр. 127

⁸⁴⁶ *Ибид*, стр. 127

⁸⁴⁷ Републички завод за статистику, *Превремени избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије, 1992 – коначни резултати*, доступно: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/1992/publikacija%201992%20np%20rzs%20comp%20ress.pdf>, приступљено: 20.12.2021.

парламентарним изборима 1997. године. Политички лидер ДЗВМ Андраш Агоштон пред парламентарне изборе 1993. године, изашао је са предлогом да места потпредседника Скупштине Републике Србије или члана Владе Републике Србије буду попуњена политичким представницима из редова ДЗВМ.

Партије бошњачке и албанске националне мањине остале су ван парламента, због бојкота на који су позивали њихови политички лидери. Бојкот албанских партија на Косову, као и у случају претходних изборних циклуса одговарао је владајућој партији СПС. Ови избори су важни за Странку демократске акције, јер указују на одсуство јасне политичке стратегије муслиманских политичких лидера (фокусиране само на специјални статус и сецесију Санцака), након чега је уследила фрагментација СДА, чији су знаци били присутни од почетка оснивања партије.

На парламентарним изборима 1993. године, мањинске партије које су учествовале су: Реформска демократска странка Санцака (5.530), Демократски савез Хрвата у Војводини (3.946), Демократска реформска странка Муслимана (2.697) и Буњевачко – шокачка странка (1.745 гласова).⁸⁴⁸ Ове партије нису учествовале у расподели мандата.

Парламентарни избори 1997. године

Изборе је бојкотовало чак дванаест политичких партија, међу којима су Демократска странка, Демократска странка Србије, Грађански савез Србије, као и албанске политичке партије на Косову. Пред ове изборе, изборна правила су промењена. У јулу 1997. године промењен је Закон о изборним јединицама за избор народних посланика (који је донет 1992.) чиме је број изборних јединица увећан са девет на двадесетдевет. Избори су одржани по пропорционалном изборном систему, где је важио законски изборни праг од 5%. Док су се са једне стране, опозиционе партије противиле великом броју изборних јединица, јер је то гарантовало успех СПС (који је имао одговарајућу организовану структуру на нивоу читаве републике), са друге стране, велики број изборних јединица осигуравао је политичко предстаљање националних мањина које су територијално концентрисане. Странке националних мањина биле су заступљене приближно пропорционално учешћу у укупном становништву Србије.

Ови парламентарни избори донели су велике промене у политичком предстаљању мађарске националне мањине. Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ) губи доминантну политичку позицију у мађарској заједници, јер на политичку сцену ступа нов политички актер – Савез војвођанских Мађара, који од 1997. године представља центар политичког окупљања Мађара. Савез војвођанских Мађара освојио је 50.960 гласова, односно 4 посланичка мандата. Демократска заједница војвођанских Мађара (16.812) и Демократска странка војвођанских Мађара (16.986 гласова) освојиле су приближан број гласова, али недовољан да би добиле посланичке мандате.⁸⁴⁹ Након

⁸⁴⁸ Републички завод за статистику, *Превремени избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије, 1993 – коначни резултати*, доступно:

<http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/1993/1993%20publikacija.pdf>, приступљено: 25.12.2021.)

⁸⁴⁹ Републички завод за статистику, *Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије, 1997 – коначни резултати*,

парламентарних избора 1997. године представник СВМ – а Иштван Ишпановић обављао је функцију потпредседника Скупштине Србије.

Странка демократске акције (СДА) учествовала је на овим изборима под називом „Листа за Санџак др Сулејман Угљанин“ освојивши 49.486 гласова односно 3 мандата. Албанске партије са југа Србије окупљене у Коалицији Прешево – Бујановац имале су слаб изборни резултат освојивши 14.179 гласова односно један посланички мандат.⁸⁵⁰ Демократски савез Хрвата у Војводини (ДСХВ) није освојио посланичке мандате, иако је остварио бољи изборни резултат у односу на претходне изборне циклусе – 5.375 гласова, као ни Коалиција „Санџак“ (3.606) и Демохришћански покрет војвођанских Мађара (2.702 гласова).⁸⁵¹

Парламентарни избори 2000. године

Избори за Скупштину Савезне републике Југославије (СРЈ), локалну самоуправу и избори за председника СР Југославије одржани су 24. септембра 2000. године. Партије националних мањина одиграле су важну улогу у оквиру коалиције ДОС, међу њима: Савез војвођанских Мађара (СВМ), Санџачка демократска партија (СДП) и политичке странке Хрвата у Војводини. Коалиција ДОС на парламентарним и кандидат за председника Војислав Коштуница најубедљивије су победили у општинама са мађарском и бошњачком већином (Кањижа, Сента, Тутин).⁸⁵² Коалиција ДОС остварила је значајне изборне резултате у појединим војвођанским општинама, где је за њих гласало 87% бирача, док је упркос апстиненцији бирача у хетерогеним срединама, у севернобанатском округу ДОС је добио 73% гласова.⁸⁵³

На парламентарним изборима у Србији, 23.12.2000. победила је Демократска опозиција Србије (ДОС)⁸⁵⁴ освојивши 176 мандата. Парламентарни избори 2000. године одржани су по пропорционалном изборном систему са једним изборном јединицом, уз законски изборни праг 5%. Партије националних мањина нису самостално изашле на изборе, већ су ушле у коалицију ДОС како би избегле дејство једне изборне јединице у

доступно: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/1997/1997%20Publikacija%20statistike%20np.pdf>, приступљено: 25.12.2021.)

⁸⁵⁰ Видети: Славиша Орловић, *Деловање партија националних мањина*, стр. 171

⁸⁵¹ *Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије, 1997 – коначни резултати*, Републички завод за статистику, доступно:

<http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/1997/1997%20Publikacija%20statistike%20np.pdf>, приступљено: 25.12.2021.

⁸⁵² *Извештај о хуманом развоју у Србији*, Снага различитости, Београд, 2005, стр. 52

⁸⁵³ Недељник *Време*, број: 521, 28.12.2000. (доступно: http://www.vreme.com/arhiva_html/521/05.html), приступљено: 24.06.2013.)

⁸⁵⁴ Коалиција ДОС (Демократска опозиција Србије) - др ВОЈИСЛАВ КОШТУНИЦА : Демократска странка, Демократска странка Србије, Социјалдемократија, Грађански савез Србије, Демохришћанска странка Србије, Нова Србија, Покрет за демократску Србију, Лига социјалдемократа Војводине, Реформска демократска странка Војводине, Коалиција Војводине, Савез војвођанских Мађара, Демократска алтернатива, Демократски центар, Нова демократија, Социјалдемократска унија, Санџачка демократска партија, Лига за Шумадију, Српски покрет отпора - Демократски покрет.

комбинацији са високим изборним прагом, који је за мањинске партије представља тешко достижан циљ.

Савез војвођанских Мађара (СВМ) у оквиру коалиције ДОС добио је десет мандата, а председник СВМ Јожеф Каса постао је потпредседник републичке владе.⁸⁵⁵ Ови избори створили су нове могућности за војвођанске Мађаре. СВМ прихватио је учешће у власти, и захваљујући томе учињени су значајни помаци у правцу интеграције националних мањина. Као члан владајуће коалиције СВМ је имао активну улогу у припреми и доношњу савезног Закона о правима и слободама националних мањина (2002) којим се признају колективна права националним мањинама. Друга партија националне мањине у оквиру коалиције ДОС била је Санџачка демократска партија (СДП) која је добила три мандата, док је њен лидер Расим Љајићем, постао министар за људска и мањинска права, после ових избора. Због високог изборног цензуса од 5%, партије мањина које су наступиле самостално попут Странке демократске акције (СДА) и албанске партије са југа Србије, остале су ван парламента.

Парламентарни избори 2003. године

На ванредним парламентарним изборима одржаним 28. децембра 2003. године, важила су изборна правила као у претходном изборном циклусу. Како би избегле висок изборни праг од 5% партије националних мањина настоје да се уједине. Због лоших изборних правила одређене партије националних мањина биле су принуђене да траже партнере попут бошњачких и мађарских, док су албанске партије са југа Србије бојкотовале ове изборе. Самостално изабраних представника мањина није било. На листи Српске радикалне странке (СРС) један припадник бошњачке националне мањине добио је мандат (Спахо Сулејман), док је на листи Демократске странке изабрано три представника бошњачке националне мањине (Бајрам Омерагић, Есад Џуџевић и Мехо Омеровић). На листи Г 17+ мандат у Народној Скупштини је освојио припадник мађарске националне мањине (Такач Иштван).⁸⁵⁶

Пред ванредне парламентарне изборе формирана је Коалиција „Заједно за толеранцију“ (Чанак, Каса, Љајић) састављену од 15 станака и организација: Савез војвођанских Мађара, Лига социјалдемократа Војводине, Санџачка демократска партија, Лига за Шумадију, Демократски савез Хрвата Војводине, Хрватски народни савез, Демокришћански Европски покрет, Грађански покрет војвођанских Мађара, Демократска

⁸⁵⁵ На листи Демократске опозиције Србије – др Војислав Коштуница, кандидати за народне посланике из редова националних мањина били су: Јожеф Каса, Иштван Ишпановић, Ласло Торде, Шандор Меланк, Пал Шандор, Карол Кермеци, Јон Чизмаш, затим, Мујо Муковић, Мехо Омеровић, Желџо Хурић, итд.

⁸⁵⁶ Народна Скупштина Републике Србије, подаци о сазиву 27.01.2004. (доступно: [234](http://www.parlament.gov.rs/%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BA%D1%83%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0/%D1%81%D0%B0%D1%81%D0%B2/%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8/%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B2%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%B0/%D1%81%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%B2-%D0%BE%D0%B4-27-%D1%98%D0%B0%D0%BD%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B0-2004.350.html,приступљено: 10.01.2022.)</p></div><div data-bbox=)

странка Рома Србије, Демократски савез Бугара у Србији, Војвођанска унија, Европска партија, Странка за Санџак, Либерално - бошњачка организација, Социјалдемократска радничка партија. Ова коалиција се обавезала да неће улазити у коалицију са (тадашњом) Српском радикалном странком.⁸⁵⁷ Носилац листе „Заједно за толеранцију“ био је Ненад Чанак, лидер Лиге социјалдемократа Војводине, партије која је у покрајинском парламенту покренула иницијативу за стварање Војвођанске академије наука и уметности. Коалиција „Заједно за толеранцију“ освојила је 84.463 гласова односно 4.22% гласова и није успела да пређе цензус, тако да је остала ван парламента.⁸⁵⁸ У Програму СВМ (2004) наводи се да је ова партија својом кривицом остала ван парламента, због чега је било неопходно да у наредном периоду промени своје политичке активности.

Ситуација где су мањинске партије остале ван парламента, подстакла је промене у правцу измене постојећих изборних правила, тачније доношем Закона о изменама и допунама Закона о избору народних посланика 2004. године када је уведен природни изборни праг за партије националних мањина. Након неуспеха листе „Заједно за толеранцију“ политичке вође Санџачке демократске партије и Савеза војвођанских Мађара успели су да се договоре са тадашњим премијером Србије Војиславом Коштуницом у вези увођења природног изборног прага за изборне листе партија националних мањина.⁸⁵⁹ Постигнут је договор који је у пракси одговарао добро организованим и политички јаким мањинским групама, док су занемарени интереси бројчано инфериорних мањинских група.

Други покушај партија националних мањина да обезбеде представљање у Скупштини Србије, било је стварање партнерства са партијом грађанске оријентације - Реформисти Војводине, која се у изборној кампањи за парламентарне изборе 2003. године залагала за републикански облик владавине. Лидери партија националних мањина највише Мађара, затим Словака, Рома, Русина и Хрвата прикључили су се овој партији. Председник партије Реформисти Војводине Миодраг Исаковић сматрао је да је сасвим природно да се партије националних мањина прикључе партији Реформисти Војводине, јер та партија има више од једне трећине чланства из редова националних мањина.⁸⁶⁰ На листи Реформисти Војводине били су: Андраш Агоштон (ДЗВМ), Срђан Шајн (Ромска Партија), Чаба Шепшеј (ДСВМ), Ђула Ласло (СВМ) као и други политички лидери из редова националних мањина. Реформисти Војводине освојили су мали проценат гласова

⁸⁵⁷ Сајт Б92 (доступно: http://www.b92.net/specijal/izbori2003/izborne_liste.php?nav_id=127030 , приступљено: 01.08.2013.)

⁸⁵⁸ Републички завод за статистику, *Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије, 1997 – коначни резултати*, доступно: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/1997/1997%20Publikacija%20statistike%20np.pdf>, приступљено: 25.12.2021.)

⁸⁵⁹ Горан Башић и Катарина Црњански, *Политичка партиципација и културна аутономија националних мањина у Србији*, Фридрих Еберт Стифтунг и Центар за истраживање етничитета, Београд, 2006, стр. 58

⁸⁶⁰ Емисија „*Кажипрст*“, телевизија Б92, 28.11.2003. (доступно: http://www.b92.net/specijal/izbori2003/izborne_liste.php?nav_id=127030 , 01.08.2013.)

0.5% односно 19.464 гласова, недовољно да би учествовали у расподели мандата за Скупштину Србије.⁸⁶¹

Парламентарни избори 2007. године

После доношења Закона о изменама и допунама о избору народних посланика (2003), на парламентарним изборима 2007. године, примењене су афирмативне мере, тачније природни изборни праг за партије националних мањина. Природни изборни праг не важи за коалиције грађанских и мањинских партија, већ само за партије националних мањина и коалиције мањинских партија. Такође, избори су одржани по пропорционалном изборном систему, са једном изборном јединицом. Ова правила су важила и у наредним изборним циклусима.

У пракси се показало да мере позитивне дискриминације одговарају партијама бројчано јаким националним мањинама, Мађарима и Бошњацима, које годинама уназад партиципирају у политичком животу Србије и учествују у власти. То је изазвало сумњу интегративни потенцијал мера позитивне дискриминације. Партије националних мањина освојиле су укупно осам мандата, самосталним изласком на изборе. Поред тога, на листама већинских партија био је велики број кандидата за народне посланике из редова националних мањина.⁸⁶²

На парламентарним изборима 2007. године, припадници ромске заједнице, самостално и у оквиру једне коалиције, по први пут добијају своје представнике у Скупштини Србије. Унија Рома Србије – др Рајко Ђурић добила је 17.128 гласова и освојила један мандат, затим, за Ромску партију – Срђан Шаин гласало је 14.631 бирача, и освојила је један мандат. Савез војвођанских Мађара – Јожеф Каса добила је 52.510 гласова и освојила 3 мандата, док је Коалиција Листа за Санцак – Сулејман Угљанин освојила 2 мандата (33.823 гласова). Након периода политичке изолације, албанске партије са југа Србије наступиле су под називом листе “ Коалиција Албанаца Прешевске долине“ (Партија за демократско деловање и Демократска унија долине, формирана на предлог представника ОСЦЕ и амбасадора појединих европских земаља), освојила је један мандат (16.973).⁸⁶³

⁸⁶¹ Извештај о резултатима избора за народне посланике у Народној скупштини, одржаних 28.12.2003, доступно: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-narodne-poslanike-2003.php>, приступљено: 22.01.2022.)

⁸⁶² Највећи број кандидата за народне посланике из редова националних мањина имала је коалиција Либерално – демократска партија – Грађански савез Србије – Социјалдемократска унија – Лига социјалдемократа Војводине – Чедомир Јовановић, укупно чак 42 кандидата (бошњачке, мађарске, русинске, румунске, ромске и словачке националности). На листи Демократске странке 21 кандидат из редова националних мањина (међу њима: Расим Љајић, Андраш Балог, Карољ Кермеци, Мујо Муковић, Мехо Омеровић, итд.). На листи Г17+ Млађан Динкић такође је било 21 кандидата односно припадника мађарске, русинске, ромске, словачке и бошњачке националне мањине. Погледати: Извештај о изборима за народне посланике у Народној скупштини (2007), доступно: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-narodne-poslanike-2007.php>, приступљено: 22.01.2022.

⁸⁶³ Републички завод за статистику, *Избори за народне посланике народне скупштине*, одржани 21.01.2007. (доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2007/Pdf/G20076008.pdf>, приступљено: 17.01.2022.); Видети: Erin K. Jenne, *Etnic Bargaining – The Paradox of Minority Empowerment*, Cornell University Press, 2007, p. 29-32

Поред самосталног изласка на изборе партија националних мањина и мањинских коалиција, одређени број посланика националних мањина изабран је на листама партија већинског становништва. Највећи број припадника националних мањина изабран је на листи Демократске странке, чак четири посланичка мандата добијају припадници бошњачке националне мањине (Мујо Муковић, Мехо Омеровић, Мунир Потурк и Едип Шерифов), затим припадници мађарске националне мањине два (Јон Магда и Тамаш Тот), и по један припадник словачке (Павел Марчок), румунске (Данијела Ловрин – Гавриловић), македонске (Ана Томанова – Макова) и русинске националне мањине (Константин Самофалов). На листи Српске радикалне странке припадници ромске националне мањине добили су два мандата (Јован Дамјановић и Момчило Дувњак, што ће се поновити и на парламентарним изборима 2008. године), затим по један припадник мађарске (Ото Кишмартон), бошњачке (Сулејман Спахо) и ашкалијске (Амџад Мигати) националне мањине.⁸⁶⁴

Поред примене афирмативних мера, парламентарне изборе 2007. године карактерише изборна кампања у којој партије националних мањина СВМ, СДА, као и коалиција Албанска прешевска долина, радикализују мањинске захтеве, прибегавајући етнонационализму, како би увећали подршку бирача мањинских група. Идентична ситуација карактерише и парламентарне изборе 2008. и 2012. године. Коалиција Мађарска слога - Андраш Агоштон – др Пал Шандор учествовала је на парламентарним изборима 2007. године освојивши 12.940 гласова, што није било довољно да учествује у расподели мандата за парламент. На њиховој листи, на предлог Пала Шандора било је шест чланова екстремистичког покрета „64 жупаније“ који Војводину третирају као „јужну Мађарску“. Највећу подршку мађарске националне заједнице добио је Савез војвођанских Мађара – Јожеф Каса, у општинама где су Мађари најбројнији. СВМ освојио је у северно – бачком округу: у Суботици 14.756 гласова, затим у Бачкој Тополи 4.505 гласова и Малом Иђошу 2.187. У северно – банатском округу, СВМ је највише гласова освојио у Кањижи (4.650), Сенти (3.113), Ади (2010), итд. Највећу подршку Бошњака добила је Коалиција Листа за Санџак – Сулејман Угљанин, која је у Новом Пазару освојила је 15.647, Тутину 7.751, у Сјеници 5.566, Прејпољу 1.847 гласова, итд.⁸⁶⁵

Парламентарни избори 2008. године

На парламентарним изборима, одржаним 11. маја 2008. године, учествовале су двадесет и две изборне листе, од тога десет мањинских листа. Партије мађарске националне мањине наступиле су под називом „Мађарска коалиција – Иштван Пастор“ коју си чинили СВМ, ДЗВМ, и ДСВМ. Они су формулисали захтев о тростепеној аутономији у Војводини, што је требало да обезбеди успешну етномобилизацију мађарског бирачког тела. У Савезу војвођанских Мађара, дошло је до промене председништва партије, па је СВМ на ове изборе наступио са новим председником. На место председника партије уместо Јожефа Касе дошао је Иштван Пастор.

⁸⁶⁴ Детаљније на сајту Отворени парламент, доступно: <https://otvoreni.parlament.rs/saziv/58>, приступљено: 25.01.2022.

⁸⁶⁵ Републички завод за статистику, Избори за народне посланике народне скупштине, одржани 21.01.2007. (доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2007/Pdf/G20076008.pdf>, приступљено: 17.02.2022.)

„Мађарска коалиција – Иштван Пастор“ на овим изборима, као и „Мађарска слога“ на прошлим, формулисала је политичке циљеве који омогућавају етномобилизацију мађарских бирача. Након што је формулисан захтев о тростепеној аутономији, на мађарском језику, али не и на српском (иако је било најава да ће бити преведен), председник МК Иштван Пастор рекао је следеће: „Ово је битка која мора да се води пре свега у Србији, али и уз владу Мађарске и међународне институције на својој страни, па ћемо овај наш коалициони документ у скорије време представити и у земљи и у иностранству“.⁸⁶⁶ На председничким изборима, у другом кругу, Иштван Пастор подржао је кандидата за председника Бориса Тадића, позивајући мађарску заједницу да гласа за њега.

На парламентарним изборима 2008. године, Мађарска коалиција – Иштван Пастор освојила је 74.847 гласова, односно четири мандата. Бошњачка листа за европски Санџак – др Сулејман Угљанин освојила је 38.148 гласова, и припала су јој два мандата. Коалиција Албанаца Прешевске долине добила је један мандат, освојивши 16.801 гласова.⁸⁶⁷

На листи „За европску Србију – Борис Тадић“ мандате су добиле - Санџачка демократска партија Расима Љајића освојила је четири мандата, затим Демократски савез Хрвата у Војводини освојивши један мандат који је припао њеном лидеру (Петру Кунтићу). На листи Демократске странке, посланичке мандате добило је четири припадника мађарске националне мањине (Лоди Габор, Јон Магда, Павел Марочок и Тот Тамаш). У овом изборном циклусу, за разлику од претходног на листи Српске радикалне странке (СРС) посланичке мандате освајају само припадници једне националне мањине – Роми. Два посланичка мандата добили су Јован Дамјановић и Момчило Дувњак. На листи Г17+ Млађан Динкић мандате су добили по један припадник румунске (Жура Вијорел), чешке (Хребик Јарослав) и бошњачке (Хамзић Шериф) националности. На листи Либерално демократске партије, припадник један припадник бошњачке националне мањине (Хајдаревић Кенан).⁸⁶⁸

За разлику од прошлих избора, ромске партије нису успеле да освоје довољан број гласова како би имали представнике у парламенту. Један од разлога је то што су на овим изборима наступиле три ромске партије са својим листама: Ромска партија – Срђан Шајн (освојила 9.103 гласова); Роми за Рома – Милош Паунковић (5.115) и Унија Рома Србије – др Рајко Ђурић (4.732). Партије националних мањина које такође нису освојиле довољан број гласова и остале без мандата у Скупштини Србије, били су: Уједињени Власи Србије – др Предраг Балашевић (6.956), Грађанска иницијатива Горанаца – ГИГ (5.453),

⁸⁶⁶ Лист *Данас* (доступно: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/izbori-2008-3/>, приступљено: 17.02.2022.)

⁸⁶⁷ Републички завод за статистику, Избори за народне посланике народне скупштине, одржани 11.05.2008. (доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2008/Pdf/G20086027.pdf>, приступљено: 20.01.2022.)

⁸⁶⁸ Народна скупштина – подаци о сазиву 11. Јун 2008. (доступно:

<http://www.parlament.rs/%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BA%D1%83%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0/%D1%81%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B5-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B5/%D1%81%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%B2-%D0%BE%D0%B4-11-%D1%98%D1%83%D0%BD%D0%B0-2008-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5.77.1562.html>, приступљено: 20.01.2022.)

Црногорска партија – Ненад Стевовић (2.923) и Савез бачких Буњеваца – Мирко Бајић (2023 гласова).⁸⁶⁹

Парламентарни избори 2012. године

Редовни парламентарни избори одржани су 6. маја 2012. године учествовало је шест мањинских листа (од укупно осамнаест). Пет од шест мањинских листа које су се кандидовале на овим изборима, добиле су мандате, осим Црногорске партије. Савез војвођанских Мађара (СВМ) – Иштван Пастор освојио је пет мандата (68.323); Странка демократске акције Санцака – др Сулејман Угљанин – два (27.708), по један мандат освајају коалиција Све заједно – БДЗ, ГСМ, ДЗХ, ДЗВМ, Словачка странка – Емир Елфић (24.993); Коалиција Албанаца Прешевске долине (13.384), и Ниједан од понуђених одговора (22.905) – партија која је регистрована као партија влашке националне мањине, на чијој листи није било припадника ове етничке заједнице.⁸⁷⁰

Процес етномобилизације бирача наставиле су албанске партије са југа Србије, бошњачке и мађарске партије, као у изборним кампањама за претходне парламентарне изборе (2007. и 2008). Савез војвођанских Мађара (СВМ) у изборној кампањи за парламентарне изборе 2012. године, инсистирао је на проширењу надлежности АП Војводине, при чему би Покрајина требало да има законодавну, извршну и судску власт. Такође, они су предлагали повећање надлежности из области финансија, како би самостално могла располагати средствима који потичу из Војводине. Стварање територијалних округа са већинским мађарским становништвом, такође је представљен као важан политички циљ. Изборну кампању СВМ - а подржала је Влада Мађарске на челу са Виктором Орбаном.

После парламентарних избора 2008. године, Странка демократске акције (СДА) приближила се Демократској странци (ДС), јер су делиле заједнички циљ а то је проевропски пут Србије. Након што је Србија добила статус кандидата за чланство у Европској унији, 2012. године, Сулејман Угљанин најавио је „нову фазу СДА“, јер су тиме створени услови за реализовање одређених политичких циљева СДА, од остваривања мањинских права до равномерног развоја Србије, односно економског развоја Санцака укључујући прекограничну сарадњу са Турском. Након парламентарних избора 2012. Угљанин је подржао формирање владе од странака окупљених око Демократске странке (ДС).⁸⁷¹

Пет од дванаест политичких странака националних мањина које су изашле на ове изборе у коалицији са већинским партијама добиле су своје представнике у парламенту. На листи „Покренимо Србију – Томислав Николић“ – по један мандат освајају Бошњачка народна партија, Демократска партија Македонаца, Ромска партија и Покрет влашког

⁸⁶⁹ Републички завод за статистику, Избори за народне посланике народне скупштине, одржани 11.05.2008. (доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2008/Pdf/G20086027.pdf>, приступљено: 20.01.2022.)

⁸⁷⁰ Републичка изборна комисија, *Извештај о укупним резултатима за народне посланике Народне скупштине 2012.*, доступно: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-narodne-poslanike-2012.php>, приступљено: 21.01.2022.

⁸⁷¹ Al Jazeera (доступно: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2012/6/6/sda-sandzaka-podrzava-vladu-ds>, приступљено: 25.01.2022.)

уједињења.⁸⁷² Затим на листи „Чедомир Јовановић – Преокрет“ по један мандат освајају Демократска партија Санцака и Партија Бугара Србије.⁸⁷³

Пред парламентарне изборе 2012. године формира се Мађарски заокрет, који услед распада ипак није учествовао на изборима. Мађарски заокрет (МЗ) су чинили: Грађански савез Мађара, Демократска заједница војвођанских Мађара, Покрет мађарске наде и Демократска странка војвођанских Мађара. Изборни програм странака које чине Мађарски заокрет формулисан је јануара 2012. године. Њихов став је да су мађарском мањинском јавно - политичком животу преовладали ускостраначки и лични интереси наспрам општег интереса мађарског колективитета. Залагали су се за политичку обнову, политичку интеграцију и аутономију Мађара у Карпатској низији, без промене граница; као и мењање Закона о националним саветима из 2009.године. Програм Мађарског заокрета (МЗ) заснивао се на принципима аутохтоности мађарске заједнице на простору данашње Србије, мирног суживота са другим народима и позитивне дискриминације.⁸⁷⁴ Након што су напустили Мађарски заокрет, Грађански савез Мађара и Демократска заједница војвођанских Мађара на парламентарним изборима 2012. године наступале су у оквиру коалиције “Све заједно” (Бошњачка демократска заједница, Грађански савез Мађара, Демократска заједница Хрвата, Демократска заједница војвођанских Мађара, Словачка странка, Демократска партија Македонаца).

Парламентарни избори 2014. године

На ванредним парламентарним изборима који су одржани 16. марта 2014. године, учествовало је деветнаест изборних листа, од тога је седам мањинских листа. Савез војвођанских Мађара самостално је освојио је највећи број гласова 75.294 гласова односно шест посланичких мандата. То је приближан број гласова који је освојила Мађарска коалиција 2008. године – 74.874 гласова, али мањи број мандата тачније четири посланичка места. Странка демократске акције Санцака – др Сулејман Угљанин освојила је 35.157 гласова односно 3 мандата у Народној скупштини. Ово представља добар изборни резултат јер чини приближно половину бошњачког бирачког тела у шест санчачких општина. Партија за демократско деловање (ПДД) освојила је 24.301 гласова и два посланичка мандата која су припала Ризи Халимију и Шаипу Камберију.

Посланичке мандате нису освојиле: Црногорска партија – Јосип Броз (6.388); Лига националних заједница – БДЗ, МПЗС, ДЗХ, МРМ, МЕРП – Емир Елфић (3.983) и Руска

⁸⁷² Бошњачка народна партија (БНП) основана је пред ове парламентарне изборе, тачније 15.01.2012. на чијем је челу Мујо Муковић. У Програму БНП (2012) залажу се за промену Устава РС (2006), асиметричну регионализацију која подразумева да санчачке општине чине посебан регион са центром у Новом Пазару, са могућношћу да се повеже са општинама у Црној Гори, насељеним Бошњацима. Програм БНП, доступно: <http://www.bns.org.rs/test/index.php/o-nama>, приступљено: 30.01.2022.)

⁸⁷³ Јелена Лончар, Учешће политичких странака и коалиција националних мањина на изборима 2012, у: *Србији, у: Избори и формирање Владе у Србији 2012* (ур. Славиша Орловић), ФПН – Центар за демократију, Београд, 2012, стр. 123

⁸⁷⁴ Програм *Мађарског заокрета* (2012) (доступно: http://www.vmdk.org.rs/docs/MF_Program_szerb.pdf, приступљено: 16.08.2013.)

странка (6.547).⁸⁷⁵ На листи Демократске странке - Борис Тадић која је освојила осамнаест мандата учествовале су Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ) и Демократски савез Хрвата Војводине (ДСХВ), међутим оне нису добиле посланичке мандате. Либерално демократска партија у коалицији са Бошњачко демократском заједницом Санцака (БДЗС) Муамера Зукорлића и Санџачком демократском унијом (СДУ) није успела да освоји посланичке мандате.⁸⁷⁶

Парламентарне изборе 2014. године карактерише велики изборни успех Српске напредне странке (СНС) која је наступила под називом „Александар Вучић – Будућност у коју верујемо“ освојивши 48.35% , 1.736.920 гласова односно 158 мандата. На листи СНС – а, учествовала је Социјалдемократска партија Србије (СДПС) којој је припало пет посланичких мандата у Народној скупштини. Такође, ову изборну листу подржала је Грађанска иницијатива Горанаца (ГИГ) и Словачка странка.

Бирачко тело у северно – бачком и северно – банатском округу било је подељено између подршке која је указана Савезу војвођанских мађара (као у претходним изборним циклусима) и Српској напредној странци (СНС). У северно – бачком округу где је изашло 83.932 бирача, СНС је освојио 27.274 гласова, док је СВМ освојио 26.168, док су остали гласови припали другим партијама. У северно – банатском округу где је изашло 68.072 бирача, СНС је освојио 22.507, а СВМ је освојио 20. 949 гласова.⁸⁷⁷ Такође, у Рашком округу, где СДА Санцака, традиционално осваја велики број гласова, изашло је 141.528 бирача. СНС је освојио 63.500 гласова, а Странка демократске акције Санцака 23.632 гласова. Ипак је СДА задржала подршку бирача у Тутину, где је за ову партију гласало 65% бирача, док је за СНС гласало (11.98%).⁸⁷⁸

Парламентарни избори 2016. године

На ванредним парламентарним изборима који су одржани су 24. априла 2016. године учествовало је тринаест изборних листа, од тога је било осам мањинских изборних листа. Пет од осам мањинских листа које су учествовале на изборима добиле су своје представнике у Народној скупштини Србије. Мањинске партије које нису освојиле довољан број гласова како би учествовале у расподели мандата биле су: Руска странка – Слободан Николић; Републиканска странка – Никола Сандуловић и Српско – руски покрет. Зелена странка која је регистрована као странка словачке националне мањине освојила је 23.890 гласова и један мандат у Народној Скупштини Србије. На листи Демократске странке један мандат је освојио Демократски савез Хрвата у Војводини, који је припао новом председнику партије Томиславу Жигманову.

⁸⁷⁵ Републичка изборна комисија, *Извештај о укупним резултатима за народне посланике Народне скупштине 2014.* Доступно: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-narodne-poslanike-2014.php>, приступљено: 28.01.2022.)

⁸⁷⁶ Републичка изборна комисија, *Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије одржани 16. марта 2014. године* (доступно: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/2014/3.%20Publikacija%20statistike%202014%20np%20rzs.pdf>, приступљено: 30.01.2022.)

⁸⁷⁷ Ибид

⁸⁷⁸ Ибид

За разлику од претходних парламентарних избора 2007, 2008, и 2012. године где су доминирала идентитетска питања, у изборној кампањи за парламентарне изборе 2016. године, присутне су економске теме које се односе на економски положај и привредни развој општина / регија где националне мањине чине доминантан удео у становништву. Бошњачке и албанске партије бавиле су се проблемима младих у локалним срединама, јер је код бошњачке и албанске националне мањине проценат младих знатно виши него код других националних мањина, укључујући и већинско становништво. Поред тога што су тематски и географски настојале да позиционирају своје изборне кампање, поједине партије националних мањина (бошњачке и албанске) указивале су на проблеме нерегуларности избора и притиске којима су изложени бирачи националних мањина.⁸⁷⁹

Овај изборни циклус обележила су три важна догађаја када је у политичком представљању националних мањина. Прво, уколико анализирамо изборне циклусе од 2007. године (када су први пут примењене афирмативне мере за националне мањине), Савез војвођанских Мађара је на парламентарним изборима 2016. године освојио релативно мали број гласова – 56.620 односно четири посланичка мандата. Најмањи број гласова СВМ на челу са Јожефом Касом добио је на ванредним парламентарним изборима 2007. године, освојивши 52.510 гласова. Слабљење подршке бирача СВМ – у видљиво је у општинама насељене мађарским становништвом, које представљају значајан извор подршке овој партији. На парламентарним изборима 2014. године СВМ у Бечеју осваја 4.252, а у Новом Саду 4.109 гласова, док је на парламентарним изборима 2016. године подршка бирача из ових општина је упола мања. СВМ у Бечеју осваја 2.658, док у Новом Саду добија 2.109 гласова. У Суботици СВМ је освојио чак седам хиљада мање гласова него на претходном изборима (17.998), тачније 10.668 гласова. Такође, губитак подршке СВМ – у видљив је у општинама које припадају северно – банатском округу (Ада, Кањижа, Сента).⁸⁸⁰

Друго, као и СВМ, Партија за демократско деловање осваја мањи број гласова, у односу на претходне парламентарне изборе 2014. године, када је ПДД освојила је 24.301 глас (у Бујановцу – 10.084; Прешеву - 11.195 и у Медвеђи 796 гласова). На парламентарним изборима 2016. године, ПДД је освојила укупно 16.262 гласова (Бујановац – 7.245, Прешево – 7.228 и Медвеђа – 521 глас) односно један посланички мандат, као и на парламентарним изборима 2007. и 2008. године. Главни разлог са слабљење подршке бирача је промена председника Партије за демократске промене. На место Ризе Халимија, дошла је Ардита Синани што се одразило на расположење бирачког тела албанске националне мањине.

Треће, Муамер Зукорлић - Бошњачка демократска заједница Санцака је на ове изборе наступила самостално, за разлику од претходних избора где је наступила у коалицији са Либерално демократском странком. БДЗС је освојила 32.526 гласова односно два маандата. Појава БДЗС на политичкој сцени Србије изазвала је промене у бирачком телу бошњачке заједнице. Наступајући самостално, ова партија је на парламентарним

⁸⁷⁹ Форум за етничке односе, *Политичка партиципација националних мањина: избори 2016*, Београд, август 2016, стр.30

⁸⁸⁰ Републички завод за статистику, *Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије одржани 24. априла 2016. године* (доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2016/Pdf/G20166001.pdf> , приступљено: 01.02.2022.)

изборима освојила два посланичка мандата, захваљујући гласовима који долазе из општина са бошњачким становништвом. На парламентарним изборима 2016. године, БДЗС је у Новом Пазару освојила 12.194 гласова, више од СДА Санџака Сулејмана Угљанина (10.797). БДЗС у Сјеници је освојила 3.540 гласова, док је СДА Санџака освојила приближно исти број гласова као на претходним парламентарним изборима 5.089 гласова. Са појавом БДЗС долази до слабљења подршке СДА Санџака. БДЗ Санџака у свом изборном програму „За помирење“ истицала је значај српско – бошњачког дијалога, као успостављање дијалога унутар бошњачке заједнице. Као предуслови помирења Срба и Бошњака наводе се: промена статуса Бошњака из националне мањине у народ, имплементација образовања Бошњака на босанском језику, службена употреба босанског језика, као и унапређење социоекономског положаја Санџака.⁸⁸¹ Изборна листа СДА Санџака Сулејман Угљанин освојила је 30.092 гласова односно 2 посланичка мандата.

Ови парламентарни избори, одржани у исто време када и локални, показали су да утуцај БДЗС расте у Санџаку, као и да СДА Санџака губи гласове у Новом Пазару и већинску подршку у Тутину. Биначка подршка СДПС – у остала је непромењена у Новом Пазару и Пријепољу. БДЗС је освојила је у Тутину 3.718, док је СДА освојила 8.187 гласова, хиљаду мање него на претходним парламентарним изборима (9.795).⁸⁸² Укупно Странка демократске акције (СДА) освојила је 30.092 гласова и два посланичка мандата (пет хиљада гласова мање него на претходним парламентарним изборима).

Парламентарни избори 2020. године

Редовни парламентарни избори одржани су 21. јуна 2020. године, након промена Закона о избору народних посланика и Закона о локалним изборима. Парламентарни, покрајински и локални избори одржани су истомено. Изборни цензус смањен је за политичке партије са 5% на 3%, што је привукло већи број политичких партија да изађу на ове изборе. Такође, мањинским листама додаје се 35% на освојени број гласова, односно резултати мањинских листа множе се са коефицијентом 1,35. Савез војвођанских Мађара (СВМ) подржао је ове промене у изборном законодавству.

На парламентарним изборима 2020. године учествовала је двадесет и једна изборна листа, од тога је четири мањинских изборних листа, мање него у претходним изборним циклусима. Републичка изборна комисија одбацила је предлог Коалиције за мир – Чедомир Јовановић⁸⁸³ да добије статус коалиције националних мањина, као и Руске странке да има статус партије националне мањине.⁸⁸⁴ Демократски савез Хрвата у

⁸⁸¹ Форум за етничке односе, *Политичка партиципација националних мањина: избори 2016*, стр.31

⁸⁸² Републички завод за статистику, *Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије одржани 24. априла 2016. године* (доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2016/Pdf/G20166001.pdf> , приступљено: 01.02.2022.)

⁸⁸³ Чедомир Јовановић – КОАЛИЦИЈА ЗА МИР (Либерално демократска партија, Толеранција Србије, Бошњачка грађанска странка, Странка Црногораца, , Влашка народна странка – Partia neamului românesc, Либерално демократски покрет Војводине, Удружење Југословена у Србији, АМАРО – Акциона мрежа асоцијација и ромских организација, Удружење грађана „Румуни Хомоља“, Скаска)

⁸⁸⁴ Лист *Данас* (доступно: <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori-2020/rik-proglasene-izborne-liste-cedomir-jovanovic-koalicija-za-mir-i-ruske-stranke/>, приступљено: 10.02.2022.)

Војводини (ДСХВ) на парламентарне изборе је изашао у оквиру коалиције „Уједињена демократска Србија“.⁸⁸⁵

Промене у изборном законодавству требало је да подстакну мањинске партије на политичку партиципацију, међутим и даље је био на снази неопходан услов -10.000 потписа за предају изборних листа, што су могле испунити бројније националне мањине, које су већ интегрисане у политичком смислу. Овај услов промењен је пред парламентарне изборе 2022. године.

Партије националних мањина су на парламентарним изборима 2020. године освојиле највећи број гласова, самостално и у коалицији са другим мањинским партијама. Савез војвођанских Мађара освојио је добар изборни резултат 71.893 гласова, приближан број гласова као на парламентарним изборима 2008 и 2014. године. На парламентарним изборима 2020. године СВМ – у је припало чак девет посланичких мандата у Народној скупштини Србије. СВМ представља једину партију мађарске националне мањине, која је успела да понови успех Демократске заједнице војвођанских Мађара, са парламентарних избора 1992. година када је пре фрагментације освојила девет посланичких мандата. У поређењу са резултатима парламентарних избора из 2016. године, СВМ успео је да поврати подршку бирача у северно – банатском и северно – бачком округу, што се поред измена изборних правила рефлектовало на резултат СВМ – а. Такође, СВМ је имао снажну подршку Фидес - а и владе Виктора Орбана, али је за разлику од претходних избора представљао једину партију мађарске националне мањине која учествује на парламентарним изборима. Током изборне кампање политички лидери из СВМ – а избегавали су да говоре о коалицији са Српском напредном странком (СНС) јер није била у потпуности прихваћена у мађарској националној заједници.⁸⁸⁶

Странка демократске акције Санџака (СДА) освојила је 24.676 гласова, шест хиљада мање него на претходним изборима (2016), али јој је припало више мандата, тачније три посланичка мандата. Ови парламентарни избори су јасно показали јачање политичког утицаја Муамера Зукорлића у бошњачкој заједници. Изборна листа Муамер Зукорлић – Само право – (Странка правде и помирења) – (Демократска партија Македонаца) освојила је приближно исти број гласова као и на претходним парламентарним изборима када је изашла самостално. На парламентарним изборима 2020. коалиција СПП-ДПМ освојила је три посланичка мандата (32.170 гласова). Након што је БДЗС преименована у децембру 2017. године у Странка правде и помирења (СПП) усвојена су нова програмска начела. У програму СПП – а истиче се залагање ове партије за промену члана 1. Устава РС (2006). Наводи се да Бошњаци представљају аутохтон народ са правом на конститутивност. Централна идеја помирења односи се на успостављање српско – бошњачког дијалога, као и на помирење Срба и Албанаца, и Срба и Хрвата. Важан циљ такође представља и успостављање прекограничне европске

⁸⁸⁵ „Уједињена демократска Србија“, поред ДСХВ , ову коалицију чине и „Србија 21“, Странка модерне Србије, Грађански демократски форум.

⁸⁸⁶ Сајт *Аутономија* (доступно: <https://autonomija.info/koliki-je-istorijski-uspeh-svm-a/>, приступљено: 05.02.2022.)

аутономне регије Санцак, како би се омогућило повезивање градова северног и јужног Санцака.⁸⁸⁷

На локалном нивоу, у Сјеници је дошло до смене власти. На локалним изборима 2020. године у Сјеници прекинута је вишегодишња власт СДА Санцака, јер је Странка правде и поверења (освојивши девет одборничких места) формирала власт са одборницима Српске напредне странке (која је у коалицији са ПОКС – ом, ПУПС – БК, ПС, СРС освојила пет одборничких места), затим са одборницима Социјалистичке партије Србије (два одборника) и групама грађана „Заједно“ и „Без дискриминације“ (које су освојиле шест мандата).⁸⁸⁸

Албанске партије окупљене у „Албанској демократској алтернативи – Уједињена долина“ освојиле су 26.437 гласова и три посланичка мандата, док једина мањинска изборна листа која није успела да освоји мандате је Руска странка, која је освојила 6.295 гласова. Руска партија на овим изборима није имала статус партије националне мањине, јер није донела ниједан доказ да заступа интересе руске националне мањине, нити је на листи од 31 кандидата било припадника руске националне мањине.⁸⁸⁹

Парламентарни избори 2022. године

На ванредним парламентарним изборима одржаним 3. априла 2022. године учествовало је седамнаест изборних листа, од тога је седам мањинских листа. Ромска партија – Срђан Шајн је последња предала листу Републичкој изборној комисији (РИК).⁸⁹⁰ Руској странци (Слободан Николић) по трећи пут је одбијено да наступи као партије националне мањине (први пут на парламентарним изборима 2016, а други на парламентарним изборима 2020. године), јер је РИК је утврдио да је свега пет од шеснаест предложених кандидата уписано у Посебан бирачки списак за руску националну мањину, као и да ова партија не представља интересе и циљеве руске националне мањине.

У исто време одржани су парламентарни и председнички избори. Поједине мањинске партије попут Савеза војвођанских Мађара подржале су кандидата Српске напредне странке Александра Вучића за председничке изборе,⁸⁹¹ такође Савез бачких

⁸⁸⁷ Странка правде и помирења, *Програмска начела (2017)*, доступно: <https://spp.rs/programa-2/>, приступљено: 07.02.2022.)

⁸⁸⁸ Републички завод за статистику, *Локални избори – Република Србија 2020*, Београд, 2020, стр. 48 (доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20206008.pdf> , приступљено: 08.02.2022.)

⁸⁸⁹ Републички завод за статистику, *Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије одржани 21. јуна 2020. године* (доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20206003.pdf> , приступљено: 09.02.2022.)

⁸⁹⁰ У изборној кампањи Ромска партија је истицала залагање за побољшање положаја радника, предузетника, уметника - трубача и тамбураша, као и пољопривредника. Представници Ромске партије предали су листу у радничким оделима, као израз жеље свих оних који хоће да живе од свога рада. Извор: Дневни лист *Данас* , доступно: <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/predata-izborna-lista-romska-partija-srdjan-sajn/>, приступљено: 16.03.2022.)

⁸⁹¹ Савез војвођанских Мађара (СВМ) учествовао је у прикупљању потписа подршке за кандидатуру Александра Вучића. У страначким просторијама СВМ – а , широм Војводине одвијао се процес прикупљања потписа грађана. Потпреседник СВМ – а и председник скупштине општине Суботица Балинт Пастор изјавио је да су интереси војвођанских Мађара следећи: да Вучић остане председник Србије, да Виктор Орбан

Буњеваца (СББ) подржао је листу СНС – а на парламентарним, и кандидатуру Александра Вучића на председничким изборима.⁸⁹²

У изборној кампањи, политички лидери СВМ - а у први план је истицали добре односе између Србије и Мађарске, као и пораст инвестиција Мађарске у Србији.⁸⁹³ СВМ је на изборе изашао са новим политичким програмом који се састоји од једанаест поглавља „Изборни програм Савеза војвођанских Мађара (2020 – 2024)“. У првом поглављу наводи се залагање СВМ за регионалну самоуправу и функционалну децентрализацију односно за широку аутономију АП Војводине, да закони који регулишу питања надлежности и финансирања АП Војводине имају статус уставног закона, да се Уставом гарантује већи број изворних надлежности и да се прецизно утврде извори финансирања АП Војводине.⁸⁹⁴ Савез војвођанских Мађара (СВМ) је једина партија мађарске националне мањине која је самостално учествовала на парламентарним изборима. На изборној листи „Мариника Тепић – Уједињени за победу Србије“ учествовала је Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ), као мањинске странке Странка Македонаца Србије и Влашка странка.

Након смрти Муамера Зукорлића, Странка правде и помирења (СПП) изашла је на изборе под називом Муфтијин аманет – Странка правде и помирења – Усаме Зукорлић. СДА Санцака је у изборној кампањи заступала став о уласку Србије у Европску унију и НАТО, као и да Бошњаци нису национална мањина, већ аутохтони народ у Санцаку.

Попут СДА Санцака, мањинска листа „Заједно за Војводину – Војвођани“ (Демократски савез Хрвата у Војводини и Заједно за Војводину – странка Русина) која мобилише бирачко тело хрватске и русинске националне мањине у Војводини, такође је залагала за улазак Србије у Европску унију и НАТО, као и за пуну аутономију Војводине, и потписивање правно – обавезујућег споразума са Косовом. Ови политички циљеви садржани су у документу под називом „Меморандум о будућности Војводине“ (2019), који је потписало девет политичких партија.⁸⁹⁵ Председник Савеза бачких Буњеваца –

остане председник Владе Мађарске (јер су парламентарни избори у Мађарској такође заказани за 3. април 2022.), као и да СВМ оствари добар резултат на парламентарним изборима . “Та тројна победа би гарантовала просперитет овог нашег града, овог нашег простора, као и очување индентитета мађарске заједнице у Војводини”. Детаљније на: Дневни лист „Данас“, доступно: <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/subotica-bakic-i-pastor-podrzali-kandidaturu-aleksandra-vucica-za-predsednika-srbije/>, приступљено: 08.03.2022.)

⁸⁹² На председничким изборима који су се одржали 2.априла 2017. године (и поновљених на осам бирачких места 11. априла 2017, односно три бирачка места 17. априла 2017.), председничког кандидата Александра Вучића подржала је Бошњачка демократска заједница Санцака Муамера Зукорлића. Затим Весна Прћић из Демократског савеза Хрвата у Војводини (ДСХВ) позвала је Хрвате у Војводини да гласају за Александра Вучића. Поједини политички лидери из ДСХВ попут Томислава Жигманива негирали су да је то став ДСХВ. (*Al Jazeera* ,доступно: <https://balkans.aljazeera.net/teme/2017/3/14/za-koga-ce-glasati-manjine-na-predsjednickim-izborima-u-srbiji>, приступљено: 09.03.2022.)

⁸⁹³ Потпредседник СВМ – а Балинт Пастор изнео је податак да је 350 милиона евра је уложено преко фондације *Просперетати* за 16.000 газдинстава и пољопривредних произвођача... Види: *РТВ Војводина*, доступно: https://www.rtv.rs/sr_lat/izbori-2022/parlamentarni-izbori/pastor-ne-odustajemo-od-ambicije-da-polozaj-pripadnika-nacionalnih-manjina-bude-na-visokom-nivou_1317132.html, приступљено: 01.03.2022.)

⁸⁹⁴Изборни програм Савеза војвођанских Мађара (2020 – 2024), доступно: <https://www.vmsz.org.rs/sr/izborni-program-saveza-vojvodanskih-madara-2020-2024>, приступљено: 10.04.2022.

⁸⁹⁵ Меморандум о будућности Војводине потписан је 21.12.2019. Девет политичких партија потписало је документ који предвиђа пуну аутономију за Војводину – законодавну, извршну и судску власт за АП

Мирко Бајић оптужио је изборну листу „Заједно за Војводину“ да у основи није мањинска листа, већ представља покушај да се искористе изборни услови који су погодни за партије и коалиције националних мањина. Реч је о листи која је у претходним изборним циклусима наступала са Лигом социјалдемократа Војводине и Војвођанском партијом.⁸⁹⁶

За разлику од претходних парламентарних избора, где су партије албанске националне мањине наступиле јединствено, на парламентарним изборима 2022. Албанце са југа Србије представљале су једна коалиција албанских политичких партија и једна политичка партија, а то су: „Коалиција Албанаца долине“ на челу са Шаипом Камберијем⁸⁹⁷ и „Алтернатива за промене – Албанска демократска алтернатива“ чији је председник Шћиприм Арифи, која се најпре афирмисала на локалном нивоу, на југу Србије. Главни разлог због којег је “Алтернатива за промене“ Шћиприма Арифија изашла из коалиције албанских партија односио се на преузимање локалне власти у Прешеву, где су тренутно на власти (након локалних избора) Демократска партија Албанаца (ДПА) и Партија за демократско деловање (ПДД). Шћиприм Арифи је поставио два услова, а то је да на парламентарним изборима, први на изборној листи буде кандидат из „Алтернативе за промене“, а други је да на челу власти у Прешеву буде „Алтернатива за промене“. Ова партија је такође изашла из коалиције албанских партија у Бујановцу.⁸⁹⁸

Бошњачка грађанска странка и Странка Црногораца, које су на претходним парламентарним изборима учествовале на изборној листи „Коалиција за мир“, на парламентарне изборе 2022. године изашле су у оквиру изборне листе „Борис Тадић – Ајмо људи“.

На парламентарним изборима 2022. године Савез војвођанских Мађара освојио је пет манадата (60.313); Муфтијин аманет – СПП – Усаме Зукорлић – три (35.850); Заједно за Војводину – Војвођани – два (24.024); Листа СДА Санџака – др Сулејман Угљанин – два (20.553) и Коалиција Албанаца долине освојила је један мандат (10.165 гласова). Мандате нису освојиле: Алтернатива за промене – Албанска демократска алтернатива (3.267), Ромска партија – Срђан Шаин (6.393), као ни Руско мањински савез (9.569).⁸⁹⁹ Коалиција Албанаца долине освојила је један посланички мандат који је припао Шаипу Камберију после петог гласања у Великом Трновцу. Камбери је истакао да Коалицији Албанаца није политички приоритет да учествује у Влади, док се не интегришу на регионалном и локалном нивоу тачније док се не укључе у јавне и државне институције на локалу и у региону, захтевајући реализацију Плана седам тачака за интеграцију Албанаца

Војводина, а то су представници Лиге социјалдемократа Војводине, Војвођанске партије, Демократског савеза Хрвата у Војводини, Румунске партије, Црногорске партије, Заједно за Војводину, Либерално-демократског покрета Војводине и Форума В-21. Доступно: <https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/230475/Memorandum-o-buducnosti-Vojvodine-Zakonodavna-izvrсна-i-sudska-vlast-za-AP-Vojvodinu>, приступљено: 05.03.2022.)

⁸⁹⁶ Дневни лист „Данас“ (доступно: <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/savez-backih-bunjevaca-podrzao-kandidaturu-aleksandra-vucica-za-predsednika-srbije/>, приступљено: 11.03.2022.)

⁸⁹⁷ На изборној листи „Коалиција Албанаца долине“ било је укупно десет кандидата за народне посланике. Први на листи био је Шаип Камбери, затим Сали Салихи (други), Аднан Салихи (трећи), итд.

⁸⁹⁸ Сајт *Н1* (доступно: <https://rs.n1info.com/izbori-2022/parlamentarni-izbori/kamberi-kandidat-za-poslanika-albanske-stranke-bez-dogovora-o-zajednickoj-listi/>, приступљено: 15.03.2022.)

⁸⁹⁹ Сајт *Н1* (доступно: <https://rs.n1info.com/izbori-2022/parlamentarni-izbori/rik-objavio-konacne-rezultate-zbrisati-ovu-liniju!!!parlamentarnih-izbora/>, приступљено: 25.08.2022.)

из 2013. године који је усвојила Влада Србије. Захтеви Коалиција Албанаца поред интеграције на локалном и регионалном нивоу, укључују прекид пасивизације пребивалишта, развојни фонд за Долину и промену Закона о застави. Такође, Камбери је након парламентарних избора 2022. године изјавио да не може сарађивати са Странком слободе и правде и Народном странком, јер не признају независност Косова.⁹⁰⁰

Анализом изборних циклуса у Србији можемо разликовати три фазе у политичком деловању националних мањина. Прва фаза односи се на учешће партија националних мањина, после увођења вишестраначког система, на парламентарним изборима 1990. године, када су захваљујући етномобилизацијским потенцијалима (ДЗВМ, СДА Санцака, ПДД) освојиле укупно четрнаест посланичких мандата (укључујући Демократску реформску странку Муслимана). После тога, примећено је опадање у броју мандата које самостално освајају партије националних мањина. Друга фаза односи се на период после усвајања афирмативних мера, природног изборног прага за партије националних мањина, где партије мађарске националне мањине користе етномобилизацијске потенцијале и рехабилитују концепт територијалне аутономије Војводине Шандора Пала. На парламентарним изборима 2007. године наступила је коалиција „Мађарска слога“ (ДЗВМ, ДСВМ) која освојила мали број гласова (12.940). На парламентарним изборима 2008. године формирана је „Мађарска коалиција“ (СВМ, ДЗВМ, ДСВМ) којој су припала само четири посланичка мандата. Албанске партије са југа Србије (ПДД и ДПА) и СДА Санцака суочене са осцилирањем подршке бирача усвајале су радикалне политичке стратегије како би хомогенизовале бирачко тело. Трећа фаза односи се на период после измена изборног законодавства, када су партије националних мањина на парламентарним изборима 2020. године укупно освојиле осамнаест посланичких места, када су опозиционе партије бојкотовале изборе. Савез војвођанских Мађара (СВМ) је освојио девет посланичких мандата и поновио успех Демократске заједнице војвођанских Мађара са парламентарних изборима 1992. године. Тренд освајања већег броја места настављен је, што показују резултати парламентарних избори 2022. године, где су партије националних мањина освојиле укупно тринаест мандата.

⁹⁰⁰ Сајт *Н1* (доступно: <https://rs.n1info.com/vesti/kamberi-koaliciji-albanaca-doline-nije-interes-da-bude-u-vladi-srbije/>, приступљено: 25.08.2022.)

12. СТРАТЕГИЈЕ И АЛТЕРНАТИВЕ У ЗАШТИТИ МАЊИНСКИХ ПРАВА У СРБИЈИ

Демократска и функционална држава подразумева интеграцију националних мањина у главни друштвени и политички ток. Интеграција националних мањина не подразумева асимилацију, већ „равноправан положај свих грађана Србије, уз нужно очување и развијање посебности мањинских националних заједница“.⁹⁰¹ Одабир стратегија интеграције условљен је политичким, културним и регионалним специфичностима. Социјални односно економски фактори такође има важну улогу у интеграцији националних мањина. Капацитети државе у интеграцији мањинских група могу бити ограничени, јер је потребно обезбедити средства за финансирање активности неопходних за одржавање социјеталних култура. Ипак, искуства држава у региону показују да економским, културним и другим подстицајима држава слаби ексклузивистичке захтеве, али то није довољно да се успостави политика одрживе интегративне мултикултуралности, нарочито на територијама и регијама које насељавају аутохтоне етничке групе.⁹⁰²

Успостављање и имплементација мањинске политике важна је за Србију, јер представља неопходан услов за чланство Србије у Европској Унији, као што смо навели у претходним поглављима. Србија има потписане билатералне споразуме о заштити националних мањина са суседним државама чланицама Европске уније (Мађарском, Хрватском, Румунијом и Северном Македонијом). Билатерални споразум са Бугарском у области образовања, обновљен је 2018. године, након сусрета председника Србије Александра Вучића и председника Бугарске Румена Радева.

12.1. Етнокултурна неутралност и групно неутрална регулација као нова стратегија за институционализацију различитости

Либерална стратегија етнокултурне неутралности супротна је од мултикултуралног приступа, јер подразумева неутралан став институција према различитости. Мултикултурални теоретичари сматрају да либерална (неутрална) држава заправо негира различитост и постојање дистинктивних етничких група. Ипак, стратегија групно неутралне регулације би у одређеном смислу, у јавној сфери утицала на интеграцију мањинских група. Међутим, поставља се питање да ли би се мањинске групе одрекле права на различитост / дистинктивност у јавној сфери, остављајући је за неговање у приватном домену. Са друге стране, ова стратегија би обесмислила значај политичког представљања националних мањина, где је „различитост“ главни политички, културни и друштвени ресурс.

Либерална стратегија негирања етничког нема изгледе за успех у Србији, јер културни и политички контекст то не дозвољавају. Догађаји из прошлости показују да стратегија етнокултурне неутралности није применљив приступ у случају Србије. Ту

⁹⁰¹ *Мањинска политика и интеграција у Србији*, Форум за етничке односе, Београд, 2014, стр. 6

⁹⁰² Горан Башић, *Мултикултурализам и етницитет*, стр. 138

можемо издвојити: процес етнизације политике деведесетих година у Србији и сукобе националних идентитета (Срба и Албанаца) на југу Србије, 2001. године – који су се одиграли чак и након промењеног односа према мањинској политици и најављених тежњи политичких елита да ће нови институционални оквир бити основа за развој интегративног модела мултикултурализма. Такође, међуетнички односи представљају ограничавајуће факторе за развој стратегије етнокултурне неутралности, као нове стратегије. На тлу Србије егзистирају иридентне националне мањине (Бошњаци, Албанци). Поједине националне мањине су под утицајем матичних држава у суседству (Мађарска, Албанија, БиХ) и изражавају различите модалитете мањинских национализма. Такође, припадници националних мањина су снажно (Албанци, Бошњаци, Роми) везани за етнички идентитет и имају чврсте ставове о етничком идентитету (Мађари).⁹⁰³ Због тога је важно креирати јавне политике које ће уважити етнички критеријум и регионалне специфичности.

Правни поредак Србије уважава принцип слободне самоидентификације или субјективне самоидентификације који представља „рукавац“ примордијалистичког приступа нацији (Б. Кривокапић). Међутим, код појединих националних мањина постоји изражен проблем самоидентификације.⁹⁰⁴

Стратегија етнокултурне неутралности може бити адекватан приступ када међу етничким групама постоје спорови око националних идентитета. То би значило да представници државних власти треба да имају неутралан став око отворених питања о националним идентитетима појединих етничких група. Догађаји из прошлости показују да се представници централне власти и политичке елите појединих мањинских група нису понашали у складу са принципом неутралности. Идентитети одређених етничких група (нпр. Хрвата) фаворизовани од стране државне власти у време комунистичког режима, док су идентитети Влаха, Буњеваца, Ашкалија, Горанаца били изложени притисцима политичких елита конкурентних етничких група (Румуна, Хрвата, Рома, Албанаца...). Између Влаха и Румуна у источној Србији постоји сукоб око националног идентитета Влаха који је изложен притисцима „румунизације“. Румуни негирају постојање влашког идентитета односно влашког језика, док Власи са друге стране негирају румунско порекло. Утврђивање броја Влаха у Србији отежано је из бројних разлога. Један од њих односи се на то да се одређени број Влаха изјашњава као Срби са матерњим влашким језиком.⁹⁰⁵

У Војводини постоји сукоб између Хрвата и Буњеваца, који насељавају простор Бачке. Буњевачки идентитет је под притисцима Хрвата, чије политичке елите настоје да докажу да је буњевачки идентитет део хрватског националног идентитета. Буњевци и Шокци представљају две блиске етничке групе (Л. Костић). У литератури се наводи да су Буњевци и Шокци - Срби католичке вере (према: А. Ивић, П. Флеш, Д. Поповић).⁹⁰⁶ Буњевци су 1991. године стекли статус националне мањине у Србији, али не у Хрватској и Мађарској, где су такође насељени. Након потписивања Тријанонског споразума о

⁹⁰³ Видети: *Истраживање социјалних односа између етничких заједница у Србији*, Ценатар за истраживање етничитета, Београд, 2020, стр. 121,158,193,275

⁹⁰⁴ *Мањинска политика и интеграција у Србији*, стр. 18,49

⁹⁰⁵ *Ибид*, стр. 18,49

⁹⁰⁶ Детаљније у: Момчило Суботић, *Национални идентитет у процесу глобализације – пример Буњеваца*, Политичка ревија, вол. 27, бр. 1 / 2011, стр. 70

разграничењу са СХС (1920) већина Буњеваца је мађаризована. Од 100.000 Буњеваца, данас егзистира пар хиљада Буњеваца у Мађарској. У Србији је након Другог светског рата око 20.000 Буњеваца кроатизовано. Комунистичка власт фаворизовала је кроатизацију Буњеваца и Шокаца, настојећи да преполови ову етничку групу, наметајући им хрватску националну свест.⁹⁰⁷ Све до Пописа становништва 1991. године, Буњевци и Шокци приказивани су збирно са Хрватима. Од 1991. године, приметан је пад у броју Буњеваца и Шокаца, као што је то случај и са другим етничким групама у Србији. Према Попису становништва 2011. у Србији живи 16.706 Буњеваца (0.23%).⁹⁰⁸ У Суботици је 6. маја 2021. године, изменом Статута града буњевачки језик уведен у службену употребу. То је изазвало противљење политичких елита хрватске националне мањине.⁹⁰⁹

После кризе на Косову, настао је сукоб између Рома, Египћана и Ашкалија. Египћани и Ашкалије настоје да се етнички дистанцирају од Рома, поричући везу њима. Са друге стране Египћани настоје да докажу да су Ашкалије само један од фолклорних назива за Египћане. Ашкалије представљају најновију националну мањину која се појављује након кризе на Косову 1999. године. Реч је о етничкој групи која има политичко признање, али не и академско признање, јер је тешко утврдити етногенезу Ашкалија. Ашкалије се најчешће идентификују као Роми који говоре албански језик. На пописима становништва Ашкалије су се изјашњавали као Албанци. То је ишло на руку албанским политичким лидерима како би на међународном нивоу ојачали аргументе о дискриминацији Албанаца на Косову.⁹¹⁰ Од косовске кризе, све до данас постоје бројни изазови у интеграцији ове три етничке групе, јер њихови политички лидери због позиција настоје да дистанцу и мржњу међу њима одржавају. Интересе Рома, Египћана и Ашкалија на Косову заступа укупно дванаест политичких партија. Политичка инструментализација ромског идентитета негативно се одразила на интеграцију Рома, Египћана и Ашкалија на Косову, због чега заузимају маргинални статус у друштву суочавајући се са ниском стопом незапослености.

У Србији су Ашкалије признате као национална мањина 2002. године. Пре него што је Ашкалијама признат статус националне мањине, 1998. године формирана је

⁹⁰⁷ *Ибид*, стр. 82

⁹⁰⁸ Према *Попису становништва 1991.* у Србији је било 21.434 Буњеваца и 97.344 Хрвата. Према *Попису становништва 2002.* број Буњеваца смањен је и износио је 20.012, а број Хрвата – 70.602. Тренд њиховог смањења видљив је према подацима у *Попису становништва, домаћинства и станова 2011 – 16.706 Буњеваца и 57.900 Хрвата.* Детаљније о смањењу броја припадника етничких група погледати: *Етноконфесионални и језички мозаик Србије, Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији*, стр. 98; Између два пописа становништва (2002 – 2011) смањен је бој припадника - мађарске националне мањине (за 13.4%), хрватске (за 18%) и црногорске (за 50%). Такође, број русинске националне мањине смањен је за 1632 припадника, украјинске националне мањине за 450 и Буњеваца за 3.306 лица. Видети: Горан Башић и Мирјана Пајванчић, *Од сегрегативне ка интегративној политици мултикултурализма*, стр. 132

⁹⁰⁹ *Слободна Европа* (доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-subotica-bunjevci-jezik-pismo-i-hrvati/31241101.html>, приступљено: 27.03.2022.)

За одлуку су гласали одборници владајуће коалиције Српске напредне странке (СНС) и Савеза војвођанских Мађара (СВМ), као и одборници Покрета грађанске Суботице (ПГС). Против одлуке су била два одборника Демократског савеза Хрвата у Војводини (ДСХВ), који су напустили седницу.

⁹¹⁰ Рубин Земон, *Историја балканских Египћана и Ашкалија*, Интеркултурализам и болоња процес, доступно: https://www.coe.int/t/dg4/education/ibp/source/2.0_ashkali_serbian_corr.pdf, приступљено: 21.01.2022.)

Матица Ашкалија која за циљ имала неговање културе Ашкалија. Дванаест година касније, формиран је национални савет ашкалијске националне мањине, 2010. године. Према незваничним подацима број Ашкалија у Србији је око 50.000,⁹¹¹ док се само њих 997 изјаснило као Ашкалије на Попису становништва 2011.

12.2. Неопходност споја децентрализације и централизације

На политичкој сцени Србије расправа о децентрализацији и регионализацији јавља се периодично, у зависности од односа политичких снага. Питање вертикалне организације власти остало је предмет бројних расправа и након доношења Устава РС (2006). У Србији је успостављено централистичко државно уређење, што представља један од узрока за одрживост сегрегативног мултикултурализма. Интегративни модел мултикултурализма претпоставља децентрализовано државно уређење, где нецентрални органи имају самосталност у доношењу и извршавању одлука. Пре него што пређемо на значај децентрализације у вођењу мањинске политике, важно је поменути да у уставно – правној теорији у Србији није успостављено јасно разликовање између територијалне и политичке децентрализације, као ни између децентрализације и деконцентрације.⁹¹² Питања о облику и нивоу децентрализације у Србији предмет су партијских манипулација и представљају атрактиван ресурс за етномобилизацију.

Са мултикултуралног становишта децентрализација представља важан инструмент у интеграцији националних мањина, јер различити нивои вертикалне организације власти (покрајине, општине, области, аутономне покрајине) омогућавају несметан развој социјеталних култура мањинских група. У Србији се питање о децентрализацији најчешће повезује са правом на самоопредељење односно сецесију. Током деведесетих година 20. века ојачао је већ постојећи отпор према децентрализацији и регионализму. Идеја децентрализације повезује се са остаривањем права националних мањина, које су у прошлости идеју децентрализације искористиле како би реализовале право на самоопредељење.⁹¹³

На регионалном нивоу присутна су питања о децентрализацији. Регионалне странке у својим програмима велику пажњу посвећују децентрализацији. Прва тачка „Изборног програма Савеза војвођанских Мађара (2020 - 2024)“ је регионална самоуправа и функционална децентрализација. СВМ залаже се за широку аутономију АП Војводине и да закони који регулишу питања надлежности и финансирања АП Војводине имају статус уставног закона. Поред тога СВМ залаже се да се Устав Републике Србије гарантује већи

⁹¹¹ Лист *Данас* (доступно: <https://www.danas.rs/nedelja/prodajem-kucu-moze-zamena-za-stoku-ili-vozilo/>, приступљено: 21.01.2022.)

⁹¹² Светозар Чиплић, *Децентрализација Србије и модели регионализма*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, Вол. 49, бр. 3, 2015, стр. 1209, 1206 (Деконцентрација представља инструмент којим се чува или постиже централистичко државно уређење и подразумева подређеност нецентралних органа органима централне власти. Децентрализација је инструмент којим се успоставља децентрализовано државно уређење, где се нецентралним органима даје изванредан степен самосталности.)

⁹¹³ *Ибид*, стр. 1207

број изворних надлежности, као и да се прецизно утврде извори финансирања АП Војводине.⁹¹⁴

Принцип децентрализације важан је за остваривање територијалне и нетериторијалне аутономије. У Србији је успостављено централизовано устројство мањинске самоуправе. Национални савети националних мањина бирају се на националном нивоу, што за последицу има слабљење веза између ове институције и припадника националних мањина. Партије националних мањина које се добро котирају на републичком нивоу, заступљене су на регионалном, локалном нивоу и у националним саветима, с обзиром да црпе подршку из истог бирачког тела. Као што смо навели, утицајне националне савете имају националне мањине које су територијално концентрисане. Културну аутономију уживају припадници који су ближе седиштима националних савета, док за оне који су дисперзирани по читавој територији државе (попут Рома) институција националних савета нема значајнију улогу, па би модел децентрализоване мањинске самоуправе највише одговарао овој националној мањини. Са друге стране институција националних савета чија су седишта у општинама где су припадници националних мањина територијално концентрисани утицала је на сегрегацију и изолационацама мањинских група, као и на промену односа према држави. Истраживања етничитета показују да су припадници националних мањина који живе територијално концентрисани у етнички хомогеним срединама „везанији“ за место живљења него грађани српске националности, као и да многи када путују изван подручја где традиционално живе употребљавају синтагму „идем у Србију“.⁹¹⁵

На локалном нивоу, изабране локалне мањинске самоуправе обезбеђивале би заштиту мањинских права у општини или граду, где би постојала сарадња мањинских самоуправа са јединицама локалне самоуправе. Општинске мањинске самоуправе бирале би се у општинама где је настањено најмање 300 припадника националних мањина. На тај начин би националне мањине изабрале локалне мањинске самоуправе у великом броју јединица локалне самоуправе. То би уклонило проблем са којим се суочавају дисперзирани националне мањине, које имају слабе везе са изабраним националним саветима. Роми би изабрали локалне мањинске самоуправе чак у 82 једине локалне самоуправе, Мађари у 41, Словаци у 16, Хрвати у 30, Бошњаци у 6, Црногорци у 32, Власи у 15, Румуни у 14, Русини у 6, Буњевци у 2, Словаци у 2, Чеси у једној, а Цинцари у две општине (у Београду). У Србији већ имамо примере сарадње националног савета словачке националне мањине са локалном самоуправом, у општини Ковачица и Бачки Петровац, где јединице локалне самоуправе издвајају средства за установе и делатности,

⁹¹⁴ Изборни програм Савеза војвођанских Мађара (2022 – 2026), доступно: <https://www.vmsz.org.rs/sr/za-vas-sa-vama-za-sve-nas>, приступљено: 01.04.2022.); Такође регионалне партије, грађанске оријентације такође захтевају децентрализацију односно регионализацију. Војвођанска партија у документу “Републиканска декларација“ (2013) наводи да: „У будућој сложеној, уставно реформисаној држави Србији, Војводина је федерална јединица са статусом републике, која се конституише у складу са традицијом и власти, затим историјским, геополитичким, културолошким, етничким и другим особеностима, са правом на сопствени устав, законодавну, извршну и судску власт, те располагање сопственом имовином, приходима и природним ресурсима, уз уставну гаранцију остваривања људских, мањинских, радних и социјалних права за све грађа не по највишим међународним стандардима“. Према: Павел Домоњи, Регионализација – страх и отпори, у: *Социо – културни аспекти регионализације Србије*, ЦИНК, Нови Сад, 2015, стр. 113

⁹¹⁵ Горан Башић и Мирјана Пајванчић, *Од сегрегативне ка интегративној политици мултикултурализма*, стр. 131 - 132

као нпр. за словачку националну мањину издвајају средства за финансирање установа и организација.⁹¹⁶

Аутор Тибор Варади такође заговара децентрализацију како би се правним регулативама балансирале етничке предрасуде. Школе мањина требало би да добију своту која одговара доприносу мањинских обвезника. У том случају би мађарске школе добиле највиши проценат од укупног износа који је намењен школама у Војводини. Међутим, у неким случајевима неопходан је спој централизације и децентрализације, као у случају Косова и Метохије – где би територијана аутономија омогућила да Албанци добију заштиту, док би Срби на Косову морали да имају заштиту централне власти и персоналну аутономију.⁹¹⁷

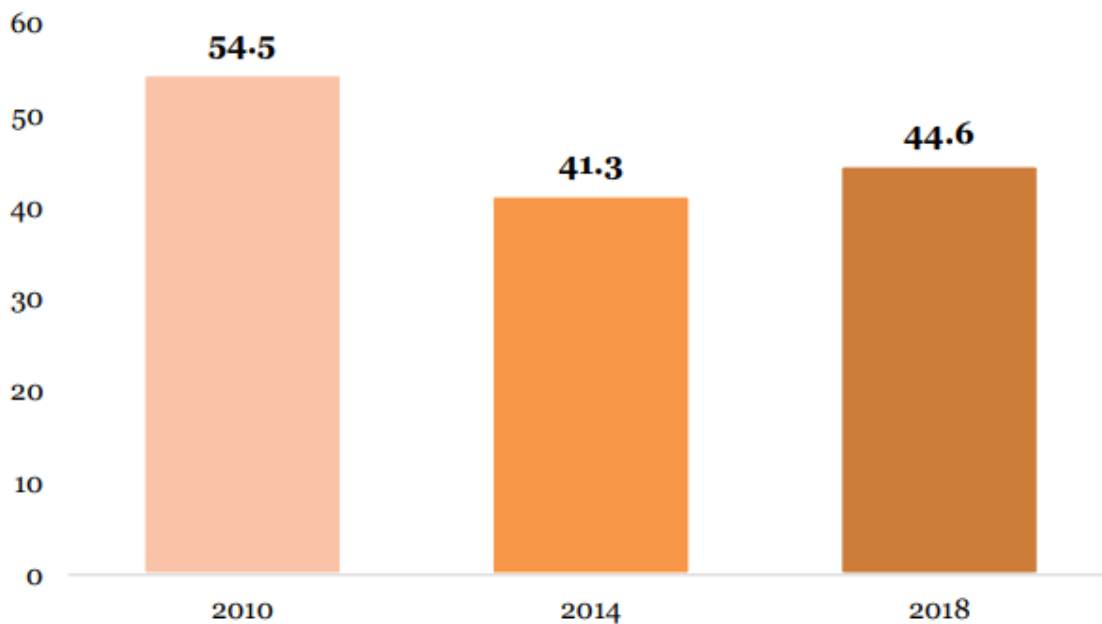
Осим припадника мађарске националне мањине, припадници албанске, бошњачке, хрватске, ромске, румунске и словачке националне мањине нису задовољни радом националних савета, па из тог разлога заузимају став да је неопходна децентрализација националних савета, према којој би се мањинске самоуправе бирале на националном (као и до сада - национални савети националних мањина) и на локалном нивоу (општинске/локалне/месене мањинске самоуправе). Децентрализацију мањинских савета нужном сматра 67,3 % испитаника националне мањине Албанци, 63,9% Бошњаци, 73,6% Мађари, 68,9% Хрвати, 83,2% Роми, 65,5% Румуни и 66,5% Словаци.⁹¹⁸ Такође, мали број припадника учествује на изборима за националне савете, а на посебне бирачке спискове уписано је мање од 60% оних који се изјашњавају као припадници националних мањина.⁹¹⁹ Излазност бирача на изборима за националне савете националних мањина највиша је била на првим изборима 2010. године, иако су били мало медијски пропраћени, док је на изборима за националне савете 2014. и 2018. године број бирача опао (видети: графикон бр. 4)

⁹¹⁶ Горан Башић и Мирјана Пајванчић, *Од сегрегативне ка интегративној политици мултикултурализма*, стр. 139 (Локална мањинска самоуправа бирала би се по мешовитом систему: непосредно на основу одговарајућег бирачког списка и посредно на скупштини чланова локалне мањинске самоуправе. У локалном самоуправама у којима је број припадника националних мањина између 1.000 и 5.000 мањинска самоуправа би имала 10 чланова. У локалном самоуправама у којима је број припадника националних мањина између 5 - 10.000 мањинска самоуправа би имала 15 чланова. У локалном самоуправама у којима је број припадника националних мањина већи од 10.000 мањинска самоуправа би имала 20 чланова.)

⁹¹⁷ Тибор Варади, *О могућностима за етнокултурну правду у Централној и Источној Европи*, стр. 140

⁹¹⁸ *Истраживање социјалних односа између етничких заједница у Србији*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2020, стр. 123,153,189, 225,267,304,343

⁹¹⁹ Јелена Лончар и Никола Бељинац, *Културна аутономија националних мањина: теоријске перспективе и практични изазови*, стр. 21

Графикон бр. 4: Излазност бирача на изборе за националне савете националних мањина 2010, 2014. и 2018. године у % ⁹²⁰

12.3. Остваривање мањинских права кроз модел нетериторијалне аутономије

У Посебном извештају заштитника грађана (2014-2018)⁹²¹ видимо да национални савети не користе подједнако сва овлашћења прописана Законом о националним саветима за националне мањине. Национални савети најактивнији су у области образовања на језику националних мањина. Према мишљењу националних савета информисање на језицима националних мањина је на задовољавајућем нивоу, међутим мали број њих оснива установе за информисање. Велики број притужби стиже од националних савета и припадника националних мањина због неадекватног информисања, нарочито приликом избора за националне савете који нису довољно медијски пропраћени. Мањинске групе попут Мађара, Бошњака, Албанаца, Хрвата, Рома, Румуна и Словака незадовољне су постојећим законским оквиром за заштиту националних мањина. Национални савети

⁹²⁰ Извештај Центра за слободне изборе и демократију, Избори за националне савете националних мањина – новембар 2018, стр. 13 (доступно: http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2018/12/Nacionalni-saveti-nacionalnih-manjina_izbori-2018_izve%C5%A1taj.pdf, приступљено: 08.07. 2021.)

⁹²¹ Посебан Извештај заштитника грађана са препорукама – Анализа о стању у области вршења јавних овлашћења националних савета за националне мањине – за период 2014 – 2018. година, Београд, стр. 24 (доступно: <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/6473/Zastitnik%20POSEBAN%20IZVESTAJ%20ZG%20ANALIZA%20O%20STANJU%20U%20OBLASTI%20VRSENJA%20JAVNIH%20OVLASCENJA%2020200127a.pdf>, приступљено: 10.07. 2021.)

упутили мишљења и предлоге у периоду измена и допуна Закона о националним саветима националних мањина, Закона о заштити права и слобода националних мањина и Закона о службеној употреби језика и писама, током 2018. године, када су и измењени ови закони.

С обзиром да су активности националних савета под утицајем политичких партија, онда не изненађују подаци према којима су национални савети најактивнији приликом доношења закона, као и код давања мишљења на нивоу јединица локалне самоуправе, или покрајинских органа. То отвара питање да ли национални савети националних мањина као институције нетериторијалне аутономије имају културну односно политичку функцију. У пракси се може приметити да национални савети излазе из културне сфере. Са друге стране и када се баве искључиво културном сфером, национални савети доприносе јачању дистинктивности мањинских група. Не треба изгубити из вида да већину чланова у националним саветима имају партије националних мањина, услед чега су етничке разлике политизоване, кроз културну институцију.

Припадници националних мањина негативно се изјашњавају о раду националних савета: 32,5 % испитаних припадника мађарске националне мањине сматра да национални савет не остварује мањинска права, док 30,5% не зна. Радом националних савета незадовољни су испитани припадници албанске (56,3%), бошњачке (62,8%), хрватске (69,9%), ромске (79,3%), румунске (55,6%) и словачке (60%) националне мањине сматрају да се призната мањинска права не остварују преко националних савета.⁹²²

Национални савети националних мањина и политички лидери мањинских партија противе се увођењу двојезичне наставе у школама, јер у томе виде пут у асимилацију мањинских група. Припадници националних мањина имају другачији став о увођењу двојезичног образовања. За разлику од мањинских политичких лидера и националних савета, припадници националних мањина у високом проценту подржавају двојезично образовање, као и образовање на (матерњем) језику мањинске групе (видети табелу бр. 10). Испитаници већинске групе - Срби не подржавају образовање ученика и студената припадника националних мањина искључиво на њиховим матерњим језицима. Таквом начину образовања противи се 66,5% испитаника, док двојезично образовање подржава 87,5% испитаника.⁹²³

⁹²² *Истраживање социјалних односа између етничких заједница у Србији*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2020, стр. 123, 152, 225, 266, 302, 341

⁹²³ *Ибид*, стр. 79

Табела бр. 10: Ставови националних мањина о образовању на језику националне мањине и двојезичном образовању⁹²⁴

Националне мањине	Албанци (подржава)	Бошњаци (подржава)	Мађари (подржава)	Хрвати (подржава)	Роми (подржава)	Румуни (подржава)	Словаци (подржава)
Образовање на језику националне мањине	60,2%	54,2%	72,1%	31,7%	26,2%	36,7%	73,6%
Двојезично образовање	65,8%	74,4%	74,9%	71,4%	82,4%	85,7%	81,8%

У пракси, модели образовања на језику националне мањине и модел „матерњи језик са елементима националних култура“ показали су се као неадекватни за интеграцију националних мањина у Србији. Представници националних савета били су укључени у израду програма за школски предмет матерњи језик с елементима националне културе.⁹²⁵ Међуетнички односи у Србији показују да нетериторијална аутономија није довољна да обезбеди интегративни мултикултурализам. Истраживања показују да образовани припадници националних мањина напуштају државу без жеље да се интегришу. У периоду између два пописа становништва, државу Србију је напустило највише Бошњака - међу емигрантима био је 7,2%, потом Рома 3,3%, Мађара 1,7%, Влаха 1,6% ...). Код припадника националних мањина који емигрирају постоји повезаност етничитета и образовања. Код мађарске националне мањине „одлив мозгова“ је највише изражен - проценат високообразованих у оквиру сталног становништва је 24 %, а међу мигрантима и 5,2%.⁹²⁶

Како би се избегле већ постојеће негативне тенденције нетериторијалне аутономије, у процес интеграције, поред двојезичног образовања, требало би укључити учење језика националне мањине, нарочито у мултиетничким општинама (којих је укупно 68 у Србији). На подручју Војводине, припадници већинског становништва Срби (60,6%) заузимају став да не треба учити језик националних мањина. Са друге стране, националне мањине (Мађари, Словаци, Хрвати и Југословени) сматрају да треба учити језик националне мањине у окружењу. У Севернобачком округу где су концентрисане мађарска и хрватска национална мањина - 46,7% испитаника заузима став да је потребно учити језик националне мањине који није њихов матерњи. У центру Сремског округа, у

⁹²⁴ *Ибид*, стр. 111, 150, 186, 224, 265, 301, 338

⁹²⁵ Извештај београдског центара за људска права, *Људска права у Србији и Црној Гори 2004*, Београд, 2005, стр. 228

⁹²⁶ Горан Башкић, *Утицај образовања на језицима националних мањина на спољашње и унутрашње миграције припадника националних мањина*, Београд, 2015, стр. 10-13

Сремској Митровици 3,9% говори неки други језик националне мањине, у Сомбору 78,4% испитаника не служи се ни једним другим језиком националних мањина.⁹²⁷

12.4. Остваривање мањинског утицаја у локалној самоуправи

У јединицама локалне самоуправе, где припадници мањинских група чине значајан удео у становништву остварује се делотворно учешће припадника националних мањина у политичком животу. Локални избори показују да нема већих одступања између броја одборничких места које освајају партије националних мањина и њиховог удела у становништву јединица локалне самоуправе, у Србији (видети, табелу бр: 11). На локалном нивоу нема препрека за политичку интеграцију националних мањина, јер су друштвене и политичке околности повољније, а бирачко тело стабилно и хомогено.⁹²⁸

Табела бр. 11: Одборници скупштина општина у републици Србији према националној припадности, 1992 – 2000. године⁹²⁹

	Срби	Црногорци	Албанци	Бугари	Буњевци	Власи	Мађари	Македонци
1992.	5.828	164	58	66	5	7	303	4
1996.	5.885	163	73	38	8	3	269	9
2000.	7.018	81	41	41	1	1	214	10

	Муслимани	Румуни	Русини	Словаци	Турци	Хрвати	Остали
1992.	87	34	11	71	-	32	5
1996.	135	43	17	71	1	18	32
2000.	119	32	17	72	-	20	27

Узроци за сегрегативни мултикултурализам налазе се на политичком нивоу. Постоје како на националом, тако и на локалном нивоу. На локалном нивоу, етнички критеријум и политичко деловање поклапају се - партије националних мањина у општинама где су концентрисане имају стабилно бирачко тело. У општинама где мањинске групе чине већину остварују апсолутну власт и председници општина су из редова мањинских група. Ситуација у општинама са мешовитим саставом становништва другачија је, где се не води рачуна о инклузији мањинских група.⁹³⁰

Осим СВМ, на локалним изборима 2000. године, мањинске партије нису наступале у коалицији са грађанским партијама. Ситуација се мења после 2004. године, када мањинске партије улазе у различите коалиционе аранжмане. Највећи број одборничких

⁹²⁷ Љубинко Пушић, Једна слика мултикултуралности у Војводини: језик као претпоставка за комуникацију, *Социологија*, Вол. Л (2008), бр. 2, стр. 185

⁹²⁸ *Политичка партиципација и културна аутономија националних мањина у Србији* (ур. З. Лутовац), Fridrich Ebert Stiftung и Центар за истраживање етничитета, Београд, 2006, стр. 60, 61, 62

⁹²⁹ *Ибид*, стр. 61

⁹³⁰ *Ибид*, стр. 62

мандата на локалним изборима 2000. године освојила је Листа за Санџак Сулејмана Угљанина која је добила 32.396 гласова односно 96 изабраних одборника. Савез војвођанских Мађара самостално је освојио 40 одборничких места, док у коалицији са Демократском заједницом војвођанских Мађара осваја 28 мандата.⁹³¹ Највећи број одборничких мандата на југу Србије освојила је Партија за демократско деловање (погледати табелу бр. 12).

Табела бр.12: Избори за одборнике скупштина општина и градова 2000. године⁹³²

Партије националних мањина	број гласова који су добили	изабрано одборника
Листа за Санџак – Сулејман Угљанин	32.396	96
Савез војвођанских Мађара (СВМ)	14.190	40
СВМ - ДЗВМ	8.979	28
Партија за демократско деловање (ПДД)	9.549	26
Демократска странка војвођанских Мађара (ДСВМ)	13.508	15
Партија демократског уједињења Албанаца у Прешеви	5.544	13

После локалних избора 2004. године, партије националних мањина улазе у различите коалиционе аранжмане са другим мањинским партијама и партијама већинског становништва. То је честа појава у политичком деловању партија националних мањина, на републичком, регионалном и локалном нивоу. Мањинске партије вођене различитим мотивима, од стицања користи политичких лидера до унапређења мањинске заштите, неретко су приморане да модификују или чак одустану од својих начела како би се прилагодили коалиционом партнеру. То се одражава на губљење етничке солидарности или чак сукобе унутар етничких заједница. Тако је на пример после локалних избора 2004. године, у Сенти, Грађански покрет војвођанских Мађара показао више програмске блискости са Демократском странком Србије (ДСС) него партијама сопствене националне заједнице.⁹³³ Са друге стране мањинске партије улазе у коалиције са владајућим партијама како би унапредили мањинске захтеве. У општини Бечеј, Демократска заједница војвођанских Мађара (ДЗВМ) ушла је у коалицију са Српском радикалном странком (СРС). Лидер ДЗВМ Пал Шандор изјавио је да „У остваривању територијалне аутономије војвођански Мађари најреалнијег политичког сарадника имају у Српској радикалној странци“, јер је са њима лакше преговати од „демократских странака“ и да „СРС има доста елемената који су прихватљиви мађарској мањинској заједници“.⁹³⁴

На локалним изборима 2004. године - Савез војвођанских Мађара (СВМ), самостално и у коалицији са ДС – ом осваја укупно 69 одборничких места. Три

⁹³¹ На локалним изборима 2000. године Савез војвођанских Мађара (СВМ) је изашао у оквиру коалиција - Коалиција СВМ, ДЗВМ, Реформисти Војводине и Демократска странка освојила је 5.048 гласова, односно 19 одборника и Коалиција СВМ, Грађански покрет војвођанских Мађара, ДЗВМ и ДС освојила је 4.144 гласова односно 18 одборника. Видети у: *Локални избори 2000. године*, Републички завод за информатику статистику, доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2001/Pdf/G20016003.pdf>, приступљено: 01.04.2020.

⁹³² *Избори за одборнике скупштина општина и градова 2000* (доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2001/Pdf/G20016003.pdf>, приступљено: 01.04.2020.)

⁹³³ Погледати: Радомир Шовљански, *Локалне политике у мултиетничким заједницама - Сента*, стр. 36-38

⁹³⁴ Славиша Орловић, *Политички живот Србије – између партократије и демократије*, стр. 338

одборничка места у Ади, од укупно 29; као и у Кањижи (7/29); Бачкој Тополи (15/41); Малом Иђошу (9/25); Суботици (16/67); Житишту (4/31) и Чоки (6/25), док преостала одборничка места добијају у коалицији са ДС-ом. Демократска странка војвођанских Мађара (ДСВМ) осваја укупно 13 одборничких места, а Демократска странка вовођанских Мађара 15. Демократски савез Хрвата у Војводини (ДСХВ) у Суботици осваја је 5 одборничких места. На локалним изборима 2008. године СВМ наступио је у оквиру „Мађарске коалиције“ освојивши укупно 151 одборничких мандата. На локалним изборима 2012. године Савез војвођанских Мађара добио је укупно 117 одборничких мандата, освојивши 54.760 гласова. Најбољи изборни резултат на локалном нивоу СВМ (самостално и у коалицији са СНС –ом) освојио је 2020. године, када је добио укупно 162 одборничка места (видети табелу бр. 13).

Поларизација бошњачког бирачког тела најизраженија је на локалном нивоу. На локалним изборима 2004. године главна политичка борба одвијала између Санџачке демократске партије Расима Љајића и Листе за Санџак односно СДА Санџака Сулејмана Угљанина. Санџачка демократска партија (СДП) освојила је укупно 56 одборничких места – у Прибоју (7/ 41); Пријепољу (од 13/61); Сјеници (11/39); као и у Новом Пазару (17/47) и у Тутину (8/37). Са Листе за Санџак изабрано је укупно 67 одборника - Пријепоље (10/61); Сјеница (14/39); Нови Пазар (21/47); Тутин (22/47). Политичке странке које остварују мање утицаја у бошњачком бирачком телу, на локалном нивоу су Народни Покрет Санџака са чије је листе изабрано 8 одборника у Сјеници (8/39) и у Тутину (2/37), као и Странка за Санџак којој су припала четири одборничка места у општини Нови Пазар (4/47), итд.

На локалним изборима 2008. године – Санџачка демократска партија у појединим општинама и градовима излази са Демократском странком. Коалиција ДС – Санџачко демократска партија освојила је укупно 65 одборничка мандат. Коалиција за европски Нови Пазар освајила је 23 одборничка места. Санџачка демократска партија, самостално је освојила укупно 24 одборничка мандата. Странка демократске акције Санџака освојила је укупно 53 одборничка места у коалицији, и 5 самостално. Са листе Коалиције Бошњачка листа за европски Санџак (32 одборника) и Коалиције Бошњачка листа за европски Санџак (Тутин) – 21. Са листе Странка демократске акције Санџака изабрано је пет одборника. На локалним изборима 2012. године Санџачка демократска партија наступила је у коалицији са СДП Србије и ДС – ом. Странка демократске акције освојила је укупно 56 одборничких мандата, а Демократска партија Санџака 10. Новоформирана Бошњачка демократска заједница оствирала је значајан изборни успех, освојивши укупно 35 одборничка места. На локалним изборима 2016. БДЗ осваја 23, а 2020. године, укупно чак 41 одборнички мандат. На локалним изборима 2020. године Странка демократске акције остварила је најлошији резултат, укупно 40 одборничких мандата (видети табелу бр. 13).

Значајне политичке резултате на југу Србије, у општинама Прешево, Бујановац и Медвеђа остварују Партија за демократско деловање и Демократска партија Албанаца. На локалним изборима 2004. године Партија за демократско деловање имала је укупно 31 одборника у скупштинама општина Медвеђа (6/35); Бујановац (13/41) и Прешево (12/38). Демократска партија Албанаца освојила је укупно 17 одборничких места, у Бујановцу 2, и

у Прешеву 15. На локалним изборима 2008. године Партија за демократско деловање освојила је исти број одборника, док је Демократска партија Албанаца освојила укупно 12 одборничких мандата. На локалним изборима 2012. године на политичкој сцени у локалним срединама, појавили су се нови политички актери који су брзо и лако задобили подршку албанског бирачког тела. Демократска партија (*Partia democratice*) освојила је укупно 12 одборничких мандата, што је утицало да слабљење бирачке подршке Партије за демократско деловање која је освојила шест одборничких мандата мање него у претходном изборним циклусима, укупно 25 одборничких мандата. Демократска партија Албанаца успела је да поврати подршку албанског бирачког тела и освојила укупно 17 одборничких места. На локалним изборима 2016. значајну подршку Албанаца у Прешеву, добија новоформирана партија Алтернатива за промене, која освојила 11, а 2020. године 15 одборничких мандата. На ванредним локалним изборима у марту 2021. године Алтернатива за промене освојила је 14 одборничких места у скупштини општине Прешево. Слабљење позиције Партије за демократско деловање настављено је. На локалним изборима 2016. ПДД освојила је укупно 10 одборничких места, а 2020. године 15. За разлику од ПДД, Демократска партија Албанаца на локалним изборима 2016. успела је да задржи добру политичку позицију освојивши укупно 24 одборничка места. На локалним изборима 2020. Демократска партија Албанаца изгубила је део подршке албанског бирачког тела што је утицало на преполовљен број одборничких мандата, односно 11. (видети табелу бр.13)

Табела бр. 13: Учешће партија националних мањина на локалним изборима од 2004. до 2020. године (укупан број освојених одборничких места)⁹³⁵

Партије националних мањина	Локални избори 2004.	Локални избори 2008.	Локални избори 2012.	Локални избори 2016.	Локални избори 2020.
Савез војвођанских Мађара (СВМ)	69	151	117	93	162
Странка демократске акције Санџака	67	54	56	51	40
Бошњачка демократска заједница / Странка правде и помирења	-	-	35	23	41
Санџачка демократска партија	56	24 (самостално)	2 (самостално)	5 (самостално)	-
Партија за демократско деловање (ПДД)	31	31	25	10	15
Демократска партија Албанаца	17	12	17	24	11
Алтернатива за промене	-	-	-	11	15

Након локалних избора 2020. године, из партије Савеза војвођанских Мађара изабрано је три председника општина и градова, и по један из Демократске партије (*Partia*

⁹³⁵ Избори за одборнике скупштина општина и градова 2004, доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2005/Pdf/G20056002.pdf>; Локални избори 2008, доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2009/Pdf/G20096005.pdf>; Локални избори 2012, доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2012/Pdf/G20126016.pdf>; Локални избори 2016, доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2016/Pdf/G20166005.pdf>; Локални избори 2020, доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20206008.pdf>, приступљено: 10.04.2022.)

democratice), Алтернативе за промене, Странке правде и помирења и Странке демократске акције (видети табелу бр. 14)

Табела бр. 14: Предлагачи према броју кандидата, броју гласова који су добили и изабраним председницима општина и градоначелницима на локалним изборима 2020. године⁹³⁶

Предлагачи	Број кандидата	Број гласова који су добили	Број изабраних председника општина и градова
Савез војвођанских Мађара (СВМ)	3	1.7%	3
Демократска партија (Partia democratice)	1	0.1%	1
Алтернатива за промене	1	0.4%	1
Странка правде и помирења	1	нема података	1
Странка демократске акције	1	0.1%	1
Коалиција СДП, СДПС	1	0.5%	1

Подаци о партиципацији политичких странака националних мањина у скупштинама мултиетничких јединица локалне самоуправе у периоду 2012 - 2016. година (табела бр. 15) показују да Република Србија подстиче делотворно учешће националних мањина у изборном процесу.⁹³⁷

Табела бр. 15: Партиципација политичких странака националних мањина у скупштинама мултиетничких јединица локалне самоуправе у периоду 2012 - 2016. године⁹³⁸

		Број одборника изабраних са листа политичких странака националних мањина	Број мањинских партија/група грађана	Национална припадност одборника
1.	Ада	7	2	мађарска
2.	Алибунар	Нема	/	/
3.	Апатин	2	1	мађарска
4.	Бабушница	Нема	/	/
5.	Бач	1	1	мађарска
6.	Бачка Паланка	3	2	словачка и мађарска
7.	Бачки Петровац	2	1 – Странка војвођанских Словака	словачка
8.	Бачка Топола	16	1 – Савез војвођанских Мађара	мађарска
9.	Бела Паланка	Нема	/	/
10.	Бела Црква	Нема	/	/

⁹³⁶ Локални избори 2020, доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20206008.pdf>, приступљено: 10.04.2022.)

⁹³⁷ Четврти периодични извештај о примени Оквирне конвенције, Београд, септембар 2018, стр. 30-31

⁹³⁸ Ибид, стр. 30-31

11.	Бечеј	9	2	мађарска
12.	Беочин	2	1	ромска
13.	Бојник	Нема	/	/
14.	Бољевац	Нема	/	/
15.	Бор	Нема	/	/
16.	Босилеград	Нема	/	/
17.	Бујановац	30	4	албанска
18.	Владичин Хан	/	1	влашка
19.	Врање	2	/	ромска
20.	Врбас	5	/	русинска, мађарска
21.	Вршац	7	/	мађарска, словачка, румунска
22.	Голубац	Нема	/	/
23.	Димитровград	5	1	бугарска
24.	Дољевац	Нема	/	/
25.	Жабалъ	Нема	/	/
26.	Жагубица	5	/	влашка
27.	Житиште	3	1 – Савез војвођанских Мађара	мађарска
28.	Житорађа	Нема	/	/
29.	Зрењанин	1	2	мађарска
30.	Инђија	Нема	/	/
31.	Ириг	Нема	/	/
32.	Кањижа	26	2	мађарска
33.	Кикинда	2	1 – Савез војвођанских Мађара	мађарска
34.	Ковачица	4	2	мађарска и словачка
35.	Ковин	2	1 – Савез војвођанских Мађара	мађарска
36.	Коцељева	1	1	ромска
37.	Кула	1	1	мађарска
38.	Кучево	2	2	влашка
39.	Лајковац	Нема	/	/
40.	Лебане	Нема	/	/
41.	Лесковац	Нема	/	/
42.	Мајданпек	1	1	влашка

43.	Мали Иђош	9-13	2	мађарска и црногорска
44.	Медвеђа	6-8	3	албанска
45.	Мерошина	1	/	ромска
46.	Неготин	2012-2014: 2 2014-2016: 1	1	влашка
47.	Нова Варош	1	СДП	бошњачка
48.	Нова Црња	3	1 – Савез војвођанских Мађара	мађарска
49.	Нови Бечеј	2	1 – Савез војвођанских Мађара	мађарска

50.	Нови Кнежевац	6	1 – Савез војвођанских Мађара	мађарска
51.	Нови Пазар	45	4	бошњачка
52.	Нови Сад	7	3	ромска, мађарска, влашка
53.	Озаци	1	1	ромска
54.	Панчево	1	1	македонска
55.	Петровац на Млави	Нема	/	/
56.	Пландиште	Нема	/	/
57.	Пожаревац	нема или се нису тако изјаснили	/	/
58.	Прешево	38 (сви одборници)	5	албанска
59.	Прибој	8	3	бошњачка
60.	Пријепоље	21	3	бошњачка
61.	Сента	15	2	мађарска
62.	Сечањ	Нема	/	/
63.	Сјеница	28	3	бошњачка
64.	Сомбор	6	3	мађарска и хрватска
65.	Србобран	Нема	/	/
66.	Сремски Карловци	Нема	/	/
67.	Стара Пазова	Нема	/	/
68.	Суботица	24	5	мађарска, хрватска, буњевачка
69.	Сурдулица	Нема	/	/
70.	Темерин	6	2	мађарска
71.	Тител	1	/	мађарска
72.	Тутин	31	3	бошњачка
73.	Чока	9	1	мађарска
74.	Шид	7	/	русинска, хрватска, словачка

12.5. Институт консултација са представницима националних мањина

Постоје три нивоа политичког учешћа националних мањина у институцијама. Прво, кроз консултације - где не постоје гаранције да ће се мањински интереси уважити. Друго, заједничко одлучивање – уколико су припадници мањинских група недовољно заступљени у парламенту, такође може доћи до игнорисања мањинских захтева, као у случају консултација. Треће, самостално / аутономно одлучивање могуће је остварити на ограниченом простору, где националне мањине чине већину.⁹³⁹

Институт неформалних консултација са мањинским представницима развијен је у оквиру социјалистичке Југославије. За време комунистичког режима, у једнопартијском

⁹³⁹ Florian Biber, *Political Parties and Minority Participation*, Fridrich Ebert Stiftung – Office Macedonia, Skopje, 2008, p. 9

систему неформалне „консултације“ биле су важније од избора. После 1990. године избори, а не „консултације“ одређују политичке резултате. Институт неформалних консултација који је постојао у Другој Југославији коришћен је у циљу етничког балансирања, међутим имао је негативне последице. Једна од последица била је изабрани представници мањина често нису били људи који имају подршку мањинских група чије интересе заступају.⁹⁴⁰ У социјалистичкој Југославији, поред неформалних консултација постојала је институција „кључа“ која је требало да омогући политичку партиципацију националних мањина. Устав СФРЈ из 1974. године гарантовао је широки спектар права за развој етнокултурних идентитета и политичку партиципацију националних мањина. У оквиру једнопартијског система, политичка партиципација националних мањина остваривана је кроз примену институције „кључа“ која је обезбевљивала заступљеност представника националних заједница у процесу доношења одлука. У пракси овај систем мањинске заштите имао је недостатке, али је неоспорно да су „његови домаћаји претежно били позитивни у смислу стварања услова за очување идентитета и културе националних мањина“.⁹⁴¹

После демократских промена, приликом доношења Устава Републике Србије 2006. године, у јавности је постојао утисак да политички лидери националних мањина подржали нацрт Устава РС (2006). Тачније, партије националних мањина, изузев албанских политичких партија на југу Србије, нису имале отворене негативне ставове о предлогу новог устава (Савез војвођанских Мађара, Демократски савез Хрвата у Војводини), већ су сматрали да о томе треба да одлуче на референдуму као и остали грађани Србије. Национални савет мађарске националне мањине објавио је да не постоји колективни став војвођанске заједнице и СВМ – а да ли би предлог новог Устава требало подржати или не. С обзиром да није створена могућност јавне расправе о предлогу устава, СВМ је „оценио да му није задатак да без информисања заједнице и разговора са њом заузме став, како се треба изјаснити на референдуму“.⁹⁴² Такође, текст Закона о заштити права и слобода националних мањина који је усвојен 2002. године мењан је под утицајем мањинских политичких лидера. У садржају закона налази се преузета верзија концепта мањинске самоуправе из документа Демократске заједнице војвођанских Мађара из 1992. године („Мађарска аутономија“). На текст садржаја закона утицали су стручњаци који су заступали ставове СВМ – а.⁹⁴³

Цивилно друштво имало је важну друштвену и политичку улогу у плурализацији Југославије (према: С. Орловић). После демократских промена цивилно друштво наставило је да има важну улогу у друштвеном животу, у целини. Услед дефицита демократског потенцијала за усвајање интегративног модела мултикултурализма, организације и представници цивилног друштва предлагали су сетове решења

⁹⁴⁰ Тибор Варади, *О могућностима за етнокултурну правду*, у: *Може ли се извозити либерални плурализам?*, стр. 139

⁹⁴¹ Горан Башић и Катарина Црњански, *Политичка партиципација и културна аутономија националних мањина у Србији*, стр. 30

⁹⁴² Горан Башић, *Друштвени идентитет и етнокултурна политика*, Центар за истраживање етничитета, стр. 5 доступно: <https://www.pravamanjina.rs/attachments/Basic%20-%20Drustveni%20identitet%20i%20etnokulturna%20politika.pdf>, приступљено: 15.04.2022.

⁹⁴³ *Ибид*, стр. 5

мултикултуралне политике која би одговарала природи мултиетничности државе и омогућила интеграцију националних мањина.

Центар за истраживање етницитета, у јесен 2000. године пре конституисања Савезне владе и усвајања Закона о слободи и правима националних мањина (2002) организовао је округли сто посвећен уређењу положаја националних мањина и демократској транзицији југословенске заједнице. Учествовало је око шездесет представника цивилног друштва - представници организација националних мањина, представници мултиетничких локалних самоуправа итд. Усвојена је Декларација о новом демократском систему заштите и унапређења права мањина у СР Југославији. У овом документу наводи се да би званична (национална) политика мултикултурализма требало да се заснива на: искорењавању свих облика национализма, отклањању последица ранијих негативних пракси учињених националним мањина, отклањању етничких стереотипа и предрасуда, васпитавању грађана и младих у духу грађанских слобода (где образовање и медији имају важну улогу). У документу се захтевало доношење посебног закона за националне мањине, и била су покренута тада нерешена питања о признавању идентитета Бошњака, Влаха и Рома.⁹⁴⁴

Пре него што је усвојен Закон о слободи и правима националних мањина (2002) под притиском међународне заједнице, поједине организације цивилног друштва иницирале су доношење закона о правима националних мањина. Експертски тим Форума за етничке односе понудили су Влади СР Југославије, законски модел за заштиту националних мањина – под називом „Тезе за Уставни закон Републике Србије о слободама и правима мањинских заједница“, настао у октобру 1992. године. Ова иницијатива била је мотивисана друштвеним и политичким разлозима против Милошевићеве диктатуре, етнонационалистичког сукобљавања и сужавања права мањинских заједница. Након што је успостављена нова Влада 1993. године, Савезни министар Маргит Савовић одбација је Тезе као неприхватљиве, као и право на самоуправу националних мањина. Према Тези 29. „основни облици организовања мањинске самоуправе су Веће мањинске заједнице, Савез мањинске заједнице и Сабор мањинских заједница“.⁹⁴⁵ Предлог закона је на почетку имао подршку опозиционих партија, али је она изостала услед покушаја да се текст законског предлога нађе у скупштинској расправи – када је посланик Демократске реформске странке Војводине – Блашко Копиловић поднео Предлог закона Савезној Скупштини.⁹⁴⁶

Након што је донесен Закон о слободи и правима националних мањина (2002), Центар за истраживање етницитета покренуо је 2003. године пројекат „Реформа законодавства о националним мањинама у Србији“. После тога је креиран документ „Основне стратегије развоја политике према националним мањинама у Србији“ којим се захтева доношење новог закона за националне мањине. Експертски тим предложио је

⁹⁴⁴ Горан Башић, *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, Центар за истраживање етницитета, 2006, стр. 7,8

⁹⁴⁵ *Тезе за Уставни закон Републике Србије о слободама и правима мањинских заједница*, Комитет правника и Форум за етничке односе, Београд, март 2002, стр. 34

⁹⁴⁶ Душан Јањић, Друштвени и политички разлози за демократску мањинску политику и усвајање уставног закона Републике Србије о слободама и правима мањинских заједница и њихових припадника, у: *Тезе за Уставни закон Републике Србије о слободама и правима мањинских заједница*, Комитет правника и Форум за етничке односе, Београд, март 2002, стр. 4

„Модел закона о националним мањинама у републици Србији“ који је требало да допринесе развоју интегративног модела мултикултурализма, међутим предлог није разматран у Скупштини Србије. Предлог Модела закона о националним мањинама на прецизан начин дефинисао је колективна права националних мањина, где мањинска самоуправа заузима посебно место, поред набројаних права неопходних за опстанак и права мањинских група. Националне мањине би право на мањинску самоуправу остваривале путем општинских савета и већ институционализованих националних савета националних мањина (члан 18).⁹⁴⁷

Током 2017. године Фондација за отворено друштво усвојила је програм под називом „Превазилажење сегрегативног мултикултурализма: ка интеркултурализму“. У сарадњи са Центром за истраживање етничитета израђени су „Платформа за стратегију интеграције националних мањина у републици Србији“ (2016) и „Алтернативни извештај о заштити права националних мањина (2017). У Оквиру пројекта „Заговарање изградње законодавног оквира интегративне политике“ (2019) израђена је „Стратегија интеграције националних мањина“ где се предлажу решења за интегративну мањинску политику, истичући да се нормативни оквир усвојен пре петнаест година не може суочити са новим изазовима у мањинској политици. Због некохерентности у погледу мањинске политике у Стратегији (2019) предлаже се промена Устава РС (2006) и усвајање посебног уставног закона који би имао јачу правну снагу од других закона и растеретио уставни текст, где се у 29 чланова (од укупно 206) помињу права националних мањина. Промена Устава обухватала би и ново уставно уређење територијалне организације Србије. Регионализација би била усвојена као саставни део процеса децентрализације што би допринело одговорнијем и ефикаснијем вршењу власти. Централно место у Стратегији (2019) заузимају колективна права и мањинска самоуправа која се остварује преко институције националних савета за националне мањине. Предлаже се утврђивање принципа и механизма политичког представљања националних мањина, право на представљање би имале и националне мањине према билатералним споразумима о обостраној заштити националних мањина, заступљеност мањина у органима извршне власти, појашњавање и појачавање одговорности државних органа да стварају услове и омогућују учешће националних мањина у друштвеном животу.⁹⁴⁸

Идеје и предлози закона цивилног друштва о успостављању интегративног модела мултикултурализма у Србији нису се нашле на дневном реду Скупштине. У пракси, политичке елите већинског и мањинског становништва одлучне су у одржавању сегрегативног модела што указује на постојање демократског дефицита. На крају 2020. године Србија је означена као „стабилнокрација“ – израз који се односи на државе у којима се демократија потискује.⁹⁴⁹

⁹⁴⁷ Модел закона о заштити права националних мањина у Србији, у: *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2006, стр. 18

⁹⁴⁸ Душан Јањић, *Заговарање изградње законодавног оквира интегративне политике* (2019), доступно: <https://www.minoritynews.rs/dr-dusan-janjic-unapredjenje-ustavnog-okvira-za-zastitu-prava-nacionalnih-manjina-u-republici-srbiji/>, приступљено: 05.09.2021.)

⁹⁴⁹ *Шта су препреке интеркултуралности у Србији*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2019, стр. 16 (Израз „стабилнокрација“ користи се последњих десет година за организације политичке власти на простору источне, средње, и, нарочито, југоисточне Европе, и Западног Балкана који обухвата бише југословенске конституенте (без Словеније, а са Албанијом). Користи се као назив за поредак у којем су и

Најновији пример јавних консултација са представницима националних мањина био је приликом измене Закона о националним саветима националних мањина, 2018. године. Министарство државне управе и локалне самоуправе, уз подршку Мисије ОЕБС-а у Србији, спровело је поступак јавних консултација о радном тексту Нацрта закона о изменама и допунама Закона о националним саветима националних мањина. Такође, из министарства су наводили да је радни текст Нацрта измене Закона припремљен уз активно учешће представника националних мањина и националних савета. Унапређење овог закона представљало је једну од обавеза из Акционог плана за поглавље 23 у преговорима са Европском унијом (правосуђе и основна права) и Акционог плана за остваривање права националних мањина.

Већина представника националних савета на консултацијама одржаним у Суботици изјаснили су се да понуђене измене не унапређују стари закон, иако су се сложили у вези предложене деполитизације националних савета (осим Савеза бачких Буњеваца). У тексту Нацрта закона о изменама и допунама Закона о националним саветима националних мањина предложене измене укључују пуну правну формулацију националних савета, њихову могућност да предлажу, али не да одлучују, осим у области културне аутономије, смањење политизације националних савета и њихово транспарентније финансирање. Поједини политички лидери националних мањина сматрали су да се најновијим изменама умањује већ постигнута аутономија мањина (Ласло Генце Мандлер из националног савета немачке националне мањине, Славен Бачић из националног савета хрватске националне мањине, као и Арон Чонка (ДЗВМ) који је измене описао као „корак уназад“).⁹⁵⁰

У пакету са Нацртом закона о националним саветима националних мањина у Народну скупштину послати су на разматрање и усвајање и Нацрт закона о изменама и допунама Закона о службеној употребу језика и писма и Нацрт закона о изменама и допунама Закона о заштити слобода и права националних мањина. Такође су измењени и Закон о матичним књигама и Закон о личним картама, чију је примену и усклађивање пратио национални савет немачке националне мањине. Измене које се односе на Закон о службеној употребу језика и писма укључују могућност да народни посланик који припада националној мањини чији број у укупном становништву Републике Србије достиже најмање 2% према последњем попису становништва има право да се обраћа Народној скупштини на свом језику, као и да скупштина обезбеди услове за реализацију. Национални савет хрватске националне мањине поднео је амандмане у вези са Законом о заштити права и слобода националних мањина, док у вези са Законом о службеној употреби језика и национални савет хрватске националне мањине није учествовао.⁹⁵¹

Током расправе у Народној скупштини, о наведеним законима, народни посланици Савеза војвођанских Мађара подржали су измене закона, уз образложење да ће измене унапредити положај мањина. Балинт Пастор (СВМ) подржао је законско решење

демократске и либералне вредности прагматично потиснуте због стабилности, где се суспендују демократске процедуре, грађанска и политичка права.

⁹⁵⁰ *Слободна Европа*, (доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/nacionalni-saveti-izmene-zakona-manjine-srbija/28924522.html>, приступљено: 01.05.2022.)

⁹⁵¹ *Извештај о спровођењу акционог плана за остваривање права националних мањина (2021)*, стр. 721, 722 (доступно: <https://www.minljmpdd.gov.rs/manjinske-politike.ph>, приступљено: 08.02.2022.)

које није новина, него је прецизније уређено, које се односи на могућност да се народни посланици обраћају на језику националне мањине. Пастор је рекао да посланици СВМ – а неће користити то право, јер сматра да би требало сви да говоре на српском како би их сви разумели. Лидер СВМ - а такође је подржао решење утврђено изменама Закона о матичним књигама, према којем се у матичне књиге уписује и податак о националној припадности држављанина. Противљење изменама горе наведених закона, дошло је из Странке демократске акције (СДА).⁹⁵²

У циљу спровођења препорука из Посебног извештаја Заштитника грађана о службеној употреба албанског језика и писма, Министарство државне управе и локалне самоуправе у сарадњи са ОЕБС – ом припремило је Каталог имена и презимена на језику и писму албанске националне мањине и њиховој транскрипцији на српски језик и ћирилично писмо. Каталог је представљен 10.12.2019. у Бујановцу, а пројекат су потржали Координационо тело Владе Републике Србије и Национални савет албанске националне мањине. Каталог представља значајан инструмент приликом уписа албанске националне мањине у матичне књиге.⁹⁵³

12.6. Конципирање правног оквира групно сензитивне регулације

У Србији је развијен амбивалентан институционални однос према мањинским правима. Да би интегративни мултикултурализам био одржив неопходно је отклонити институционалне препреке. Анализа уставно – правног уређења положаја националних мањина, уставна дефиниција државе, јавних политика на националном и локалном нивоу показују да постоји „прикривена политика мултикултурализма“.⁹⁵⁴ Главно обележје „прикривене политике мултикултурализма“ је централизован, недовршен правни систем заштите националних мањина. Поред тога, Србију карактерише „политика двоструких стандарда“ (Г. Башић) у области заштите националних мањина – у Војводини и Србији, где припадници националних мањина уживају различити степен мањинске заштите и права. Ниво остварења мањинских права виши је у Војводини, него у осталим деловима Србије, на шта указују подаци о проценту броја запослених у раду јавних слуби, који се поклапа са уделом припадника националних мањина у укупном становништву Покрајине.⁹⁵⁵

Конципирање правног оквира групно сензитивне регулације значио би напуштање постојећег формалног институционалног аранжмана који задовољава стандарде мањинске заштите, који у пракси продубљује јаз између већинке групе и мањинских група.⁹⁵⁶ Постојећи правни систем произвео је бројне негативне последице у пракси и одложио

⁹⁵² Портал Аутономија (доступно: <https://autonomija.info/svm-podrzava-zakone-o-nacionalnim-manjinama-sda-sandzaka-trazi-povlacenje-zakona/>, приступљено: 08.04.2022.)

⁹⁵³ *Извештај о спровођењу акционог плана за остваривање права националних мањина (2021)*, стр. 725

⁹⁵⁴ Горан Башић, *Друштвено и политичко организовање Рома у савременој Србији*, у: *Роми у 21. веку* (ур. Тибор Варади), САНУ, Београд, 2018, стр. 162

⁹⁵⁵ Горан Башић и Мирјана Пајванчић, *Од сегрегативне ка интегративној политици мултикултуралности*, стр. 146

⁹⁵⁶ Горан Башић, *Друштвени идентитет и етнокултурна политика*, стр. 2

усвајање интегративног мултикултурализма. У оквиру сваке од националних мањина успостављени страначки монополи као гаранци за очување идентитета. Политички лидери припадницима своје мањинске групе представили су аутентичне политичке конструкте „идеје нације“ као део стратегије очувања етничких идентитета. Закон о политичким странкама, према којем странка националне мањине представља „политичку странку чије је деловање посебно усмерено на представљање и заступање интереса једне националне мањине“ олакшао је успостављање једнопартијских система односно страначких монопола у мањинским заједницама.⁹⁵⁷

Препреке за интегративни мултикултурализам налазе се у постојећем правном оквиру. У Србији је имплементиран сегрегативни мултикултурализам који подразумева „усвајање чврстих институционалних гаранција за друштвено толерисање различитости, али не прихватање различитости као такве“.⁹⁵⁸ Први члан Устава РС (2006) према којем је Србија дефинисана као „држава српског народа и свих грађана који у њој живе“, као и члан 10. према којем је у службеној употреби ћирилично писмо и српски језик, али не и латинично писмо – указују на постојеће неке од институционалних препрека за интеграцију мањинских група, где је грађански концепт државе замењен националним, са јасном супремацијом већинске групе што је са друге стране код чланова мањинских група проивело осећај инфериорности. Главни принцип правног система групно сензитивне регулације требало би да буде једнакост свих грађана, уз уважавање дистинктивности и партикуларних идентитета мањинских група.

Бројчани критеријум националне мањине представља одлучујући фактор у институционалној заштити, што значи да бројчано инфериорне националне мањине могу остати без институционалне заштите. Код појединих закона за националне мањине бројчани критеријум је ограничавајући фактор у реализацији мањинских права, услед чега је тешко утврдити која је доња граница потребна за признавање идентитета и мањинских права. Тако нпр. у члану 2, Закона о заштити права и слобода националних мањина појам „национална мањина“ дефинисан је као „групе држављана Републике Србије које су по својој бројности довољно репрезентативне, иако представљају мањину на територији Републике Србије ...“. У вези овог члана постоје различити ставови. Једно од мишљења је да управо овако широка и отворена дефиниција не дозвољава групама са мање од 2000 чланова попут Египћана, Ашкалија, Јевреја, Чеха, Цинцара да уживају иста индивидуална и колективна права као бројније мањинске групе.⁹⁵⁹ Затим према Закону о националним саветима националних мањина, према члану 44: „посебан бирачки списак националне мањине образује Министарство за државну управу и локалну самоуправу, на захтев за образовање посебног бирачког списка, који мора да подржи најмање 5% пунолетних припадника националне мањине према последњем попису становништва, с тим да њихов број не може да буде мањи од 300“.⁹⁶⁰

Институционални аранжман који се примењује на локалном нивоу за уређење међунационалних односа је савет за међунационалне односе. Према члану 98. Закона о

⁹⁵⁷ Шта су препреке интеркултуралности у Србији?, стр. 77

⁹⁵⁸ Горан Башић, *Друштвени идентитет и етнокултурна политика*, стр. 2

⁹⁵⁹ Јелена Лончар и Никола Бељинац, *Културна аутономија националних мањина: теоријске перспективе и практични изазови*, стр. 21

⁹⁶⁰ Шта су препреке интеркултуралности у Србији?, стр. 76

локалној самоуправи из 2002. године („Сл. гласник РС“, бр. 129/2007, 83/2014 – др. закон, 101/2016 – др. закон и 47/2018) предвиђено је оснивање Савета за међунационалне односе у мешовитим јединицама локалне самоуправе. У Акционом плану за остваривање права националних мањина (март 2016) спомињу се институције савета за међунационалне односе као радна тела скупштина општина / градова, која представљају једина тела на локалном нивоу битна за остваривање пуне равноправности различитих националних заједница. У периоду од 2004. до 2017. године формирано је 57 савета за међунационалне односе, а док једанаест општина са мултиетничком структуром становништва није испунило законску обавезу за оснивање савета за међунационалне односе. У пракси, институције савета за међунационалне односе не функционишу. Седнице савета за међунационалне савете не одржавају се. Грађани нису упознати са њиховим радом, док локалне скупштине општина не остварују сарадњу са њима.⁹⁶¹

Уколико узмемо у обзир број међунационалних инцидената у прошлости и сегрегативне односе на локалном нивоу, неопходно је развити потенцијале савета за међунационалне односе. То је један од најважнијих задатака, пред којим се налази Србија јер се ова институција спомиње у поглављу 23 за приступање Србије Европској Унији. Према Резолуцији CM/ResCMN (2021) о примени Оквирне конвенције за заштиту националних мањина у Републици Србији неопходно је успоставити свеобухватну стратегију која ће бити усмерена на ревитализацију међунационалних односа, у консултацији са припадницима националних мањина и јединицама локалне самоуправе. Поред тога, неопходно је смањити отпор мултиетничких општина (у централној Србији) да примењују обавезе о службеној употреби језика националних мањина (према Закону о службеној употреби језика и писма), као и да је неопходно подићи број државних службеника који у државној, покрајинској и локалној управи говоре мањинске језике. Друго, избор националних савета за националне мањине требало би да се врши на националном и локалном нивоу, што предвиђа децентрализован модел мањинске самоуправе (Г. Башић, М. Пајванчић). Треће, капацитети двојезичног образовања су велики, тако да је неопходно учинити ову форму образовања атрактивном за мањинске групе, односно како се наводи у Резолуцији о примени Оквирне конвенције за заштиту националних мањина од стране Републике Србије (15.04.2021.) промовисати моделе двојезичног и вишејезичног образовања као интегрални део „мултикултуралне и интеркултуралне перспективе у образовању“.⁹⁶² Четврто, бројчани критеријум не би требало да представља ограничавајући фактор за реализацију мањинских права. Пето, партије националних мањина требало би да постану отвореније за сарадњу са партијама других етничких група (пример: Странка правде и помирења). Шесто, припадници националних мањина које се нису приклонили одређеној политичкој партији остају ван процеса одлучивања.⁹⁶³ Због тога је потребно развити канале интеграције националних мањина и у процес интеграције укључити организације цивилног друштва, невладине организације и подићи свест о законодавним стандардима и правним лековима који су доступни мањинским групама. И последње најважније потребно је редефинисати уставно

⁹⁶¹ Погледати: <https://mediareform.rs/saveti-za-medjunacionalne-odnose-i-prava-manjina-u-lokalnoj-zajednici/>, приступљено: 10.04.2022.

⁹⁶² Резолуција CM/ResCMN (2021) о примени Оквирне конвенције за заштиту националних мањина коју је усвојио Комитет министара Савета Европе дана 15. априла 2021. године, доступно: <https://www.minljmpdd.gov.rs/multilateralni-ugovori.php>, приступљено: 15.04.2022.

⁹⁶³ Горан Башић, *Друштвени идентитет и етнокултурна политика*, стр. 8

правни систем у оквиру који је створио услове за настанак сегрегативног мултикултурализма, толерисање различитости уз супрематију националног идентитета већинске групе, где су права националних мањина сведена на упражњавање културне аутономије.

13. ЗАКЉУЧАК

У докторској дисертацији „Одрживи облици мултикултурализма у Србији“ анализирани су модели мултикултурализма који представљају исходе политике мултикултурализма. Мањински политички лидери имају важну улогу у интеграцији националних мањина. Ипак, поједини политички лидери мањинских група у Србији утицали су на јачање перцепције националних мањина о изједначености асимилације и интеграције. Као што смо навели, амбивалентан институционални однос према мањинским правима (Г. Башић), паралелан живот етничких заједница на локалном нивоу, мањински политички лидери који политизују разлике, етничка дистанца у друштву и доминација примордијалистичке концепције идентитета чине основу сегрегативног мултикултурализма у Србији.

У трећем, четвртном и шестом поглављу показали смо да ограничености мултикултуралне теорије имају рефлексије у пракси. У сфери практичне политике ограничености мултикултурализма односно политике мултикултурализма су видљивије. Након Другог светског рата, у бившој СФРЈ, од 1945. године интегративни мултикултурализам био је одрживо решење за балансирање етничким идентитетима. Крајем педесетих и почетком шездесетих година, када су се појавили различити ставови о идеји југословенства, одрживост интегративног мултикултурализма је постала упитна. У четвртном поглављу смо показали да институционализација права народа и народности и интегративни мултикултурализам нису успели да сузбију националне аспирације федералних јединица, чак ни комбинацијом политичких и економских мера. Имајући то у виду, интегративни мултикултурализам остао је заробљен у нормативној сфери, док је сегрегативни мултикултурализам уз подршку политичких елита (словеначке и хрватске које су прве покренуле идеје о изласку из федерације) постао једини одрживи облик. Комунистички пројекат „наднационалног идентитета“ југословенства оличен у интерактивном мултикултурализму и конфедералном уређењу државе, није био адекватан да сузбије процес отуђења, политизацију етничких идентитета и буђење националне свести код Муслимана, Хрвата, Албанаца и Словенаца. Као што смо навели у четвртном поглављу, побуђени национализми у федералним јединицама бивше Југославије, које су инсистирале на својој државности показали су да је сегрегација односно одвајање етничких заједница, ненамеравани исход интегративног мултикултурализма.

У другом и дванаестом поглављу смо приказали да примена стратегије етнокултурне неутралности (осим у одређеним случајевима) и либералне стратегије нису применљиве у Србији због доминантне позиције примордијалистичке концепције идентитета код етничких група и процеса грађења нација на подржавном нивоу. Супротно, мултикултурализам представља доктрину етничког, примордијалистичког поимања нације, због чега представља адекватан приступ у афирмацији етнокултурне разноликости, уз уважавање либералних принципа, на чему почива и теорија либералног мултикултурализма Вила Кимлике. Међутим, у Србији, у законским документима, догађа се да етнички концепт нације дерогира начела грађанске, либералне државе.⁹⁶⁴ Мешање нормативних приступа - либералног (заснованог на грађанском поимању нације) и мултикултуралног (заснованог на етничком поимању нације), у члану 1. Устава Републике

⁹⁶⁴ *Етноконфесионални и језички мозаик Србије – Попис становништва, домаћинстава и станова 2011*, Републички завод за статистику, Београд, 2014, стр. 9

Србије (2006), произвело негативне утицај на интеграцију националних мањина, створивши код мањинских група осећај инфериорности. За стабилну демократију подједнако су важни правичност главних институција и ставови њених грађана односно њихов осећај идентитета, спремност за сарадњу са различитима од себе и жеља да учествују у политичком процесу (В. Кимлика).

Анализа феномена мултикултурализам показује да се његово значење од почетка седамдесетих до данас фундаментално променило, кретајући се од интегративног ка сегрегативном. Пример Србије на јасан начин показује ову трансформацију. Као што смо навели у поглављима број девет и једанаест политизација различитости појачава сегрегативне тенденције мултикултурализма, због чега је важно је обезбедити политичку интеграцију за мањинске групе. После демократских промена у Србији, политички елите су покушавале да пронађу решења да представници националних мањина буду укључени у рад институција и процес доношења одлука, како би била заустављена радикализација мањинских захтева из периода деведесетих година. Ипак, негативне тенденције мултикултурализма није могуће сузбити у потпуности политичком интеграцијом, у друштву где постоји примат примордијалистичког одређења идентитета и етничко поимање нације.

У седмом поглављу показали смо да код националних мањина код којих постоји изражено примордијалистичко одређење идентитета (Мађари, Бошњаци и Албанци) неопходно је узети у обзир одређене елементе идентитета који је могуће искористити у процесу интеграције националних мањина. Један од главних примордијалистичких елемената идентитета – језик политизован је од стране мањинских политичких лидера, који се противе увођењу двојезичног образовања. Главни аспект друштвене интеграције националних мањина требало би да буде двојезично образовање које је неопходно промовисати, с обзиром да су се модели образовање на језику националне мањине и „матерњи језик са елементима националних култура“ показали као неадекватни за интеграцију националних мањина у Србији. Двојезично образовање у Србији постоји само као матерњи језик у вези са страним језицима (српски са енглеским, италијанским и француским, и мађарски са немачким). Осим националног савета бугарске националне мањине који захтевао је двојезично образовање, национални савети националних мањина као ни политички лидери нису показали жељу за овим моделом образовања националних мањина, док код појединих мањинских група (Роми, Румуни, Словаци, Мађари, Бошњаци и Албанци) постоји расположење за увођење двојезичног образовања. Такође, мултикултуралну политику у Србији карактерише „амерички приступ језичким правима“ који подразумева да територијално концентрисане мањине или националне мањине које представљају већину у одређеној локалној јединици могу одлучити да њен језик буде у службеној употреби, зато што представљају „локалну већину“, а не зато што их је држава признала као нацију (В. Кимлика). Као што смо навели, према члану 20. Закона о локалној самоуправи („Службени гласник РС“, број 129/07). општина се стара о остваривању, заштити и унапређењу индивидуалних и колективних права припадника националних мањина и етничких група, утврђује језике и писма националних мањина који су у службеној употреби на територији општине, а има и надлежности у погледу јавног информисања на језицима националних мањина. Нема сумње да је „амерички приступ језичким правима“ омогућио преживљавање мањинских група и допринео њиховој институционалној афирмацији, међутим код појединих мањинских група произвео је

осећај самодовољности и изолованости. Због тога је важно фокус ставити на потенцијале двојезичног образовања. Такође, поред двојезичног образовања, у процес друштвене интеграције мањинских група требало би укључити учење језика националне мањине, нарочито у мултиетничким општинама у Србији. За републику Србију, политичка и друштвена интеграција националних мањина је веома важна како би се избегла радикализација мањинских захтева, нарочито због тога што уређење статуса националних мањина чини део Поглавља 23 за приступање Европској унији. На процес имплементације интегративног мултикултурализма, поред међународне заједнице и мањинских политичких лидера утичу и суседне земље, матичне државе националних мањина, што интеграцију националних мањина у Србији чини комплекснијом. Као што смо навели у осмом поглављу, узроке за настанак сегрегативног мултикултурализма у Србији налазе се најпре у амбивалентном институционалном односу према мањинским правима (Г. Башић) – због чега је неопходно редефинисати уставно – правни систем, односно изменити уставну дефиницију државе, уставно – правно уређење положаја националних мањина, прецизније дефинисати територијалну и политичку децентрализацију, као и јавне политика на националном и локалном нивоу. Приликом креирања јавних политика неопходно је уважити етнички критеријум и регионалне специфичности.

У првом, другом, трећем и десетом поглављу показали смо да различити механизми етнокултурне правде међу којима су заједнички грађански идентитет, федерализам, консоцијација и територијална аутономија - не дају позитивне резултате у интеграцији етничких група у Србији, већ подстичу њихову сегрегацију и развој етничке самосвести. Етничитет као инструмент у рукама мањинских политичких лидера надјачава капацитете етнокултурних механизма, који се користе у сврху радикализације мањинских захтева. Због тога се може рећи да критике мултикултурализма које долазе са становишта егалитарних либерала имају импликације и потврду у пракси.

Главни изазов са којим се Србија суочава није мултиетнички карактер државе, већ политизација мањинских идентитета од стране политичких лидера. Као што смо навели, на територији Србије живи укупно 13% националних мањина, које нису велике према свом процентуалном учешћу у укупном становништву. Према Попису становништва Републике Србије из 2011. године, само три националне мањине учествују у укупном становништву са уделом већим 1%, а то су Мађари (3,53% или 253.899), Роми (2,05% или 147.604) и Бошњаци (2,02% или 145.278). У једанаестом поглављу смо доказали да партије националних мањина у Србији представљају (моно)етничке партије (Д. Хоровиц, Б. Рајли, Ф. Бибер) које у оквиру модела етничког надметања (ослоњен на примордијалистичку концепцију етничитета) усвајају радикалне стратегије у политичком деловању, кретајући се ка половима. Са једне стране, у политичким кампањама мањинских партија пред изборе постоји интензивирање културне дистинктивности која представља улазну карту у политичку арену и преговоре са другим политичким актерима. Са друге стране, после избора, мањинске партије одустају од интензивирања културне дистинктивности како би постигли компромисна решења и учествовали у власти – чиме је потврђена хипотеза да „културна дистинктивност“ представља најважније манипулативно оруђе у рукама политичких предузетника, којима стање сегрегативног мултикултурализма иде на руку.

Уколико изузмемо успех СДПС- а Расима Љајића који на парламентарне изборе излази у коалицији са политичким партијама грађанске оријентације, мањинске групе

подржавају партије чији су политички програми засновани на моноетничком принципу и интересима само једне, одређене етничке заједнице. Иако се у литератури наводи да би мултиетничке коалиције и странке значајно допринеле процесу интеграције националних мањина, у случају Србије видели смо да доживљавају неуспех на парламентарним изборима. Парламентарне изборе у Србији карактерише неуспех мултиетничких коалиција. Ипак, пример Савеза војвођанских Мађара (СВМ) и Странке правде и помирења (СПП) показују да етничке партије са умереном политичком стратегијом имају већу подршку мањинског бирачког тела него мултиетничке коалиције. Последња три изборна циклуса, парламентарни избори 2016, 2020, и 2022. године показују да Савез војвођанских Мађара и Странка правде и помирења имају значајну подршку мађарске и бошњачке етничке групе, због је важно у да у процес доношења политичких одлука и процес интеграције мањинских група учествују управо етничке партије са умереним политичким стратегијама како би се пронашла компромисна решења. Ту би такође требало споменути и нову албанску партију Алтернативу за промене (АП) Нагипа Арифџа која се након локалних избора 2016. 2020, и ванредних 2021. године, када је освојила значајну подршку у Прешеви, наметнула као важан политички актер са умереном политичком стратегијом, који остварује сарадњу владајућим партијама. Како би учествовали у власти и процесу доношења одлука мањински политички лидери принуђени су да одустану од интезивирања културне дистинктивности, како би постигли компромис са другим политичким актерима. Међутим, важно је истаћи да преговори мањинских политичких лидера са представницима централне власти, не значе издају мањинских интереса, већ представљају важан корак у њиховој политичкој интеграцији.

Локални избори у Србији показују да нема већих одступања између броја одборничких места које освајају партије националних мањина и њиховог удела у становништву јединица локалне самоуправе, па зато и нема препрека за политичку интеграцију националних мањина, јер је бирачко тело стабилно и хомогено. Међутим, управо на локалном нивоу је сегрегација етничких група најинтезивнија што се рефлектује на национални ниво и отежава вођење мањинске политике. Како би се ублажили негативни ефекти политизације етничких разлика на локалном нивоу, неопходно је у културној сфери ублажити постојећи утицај политичких партија и усвојити децентрализован модел мањинске самоуправе односно националних савета (Башић и Пајванчић). Као што смо навели у дванаестом поглављу, децентрализован модел мањинске самоуправе подразумева да поред избора националних савета на националном врши избор и на регионалном и локалном нивоу – где би нпр. на локалном нивоу било неопходно успоставити сарадњу између изабраних националних савета и јединица локалне самоуправе. Управо кроз сарадњу би се ублажили ефекти политизације разлике и створиле реалне шансе за интеграцију националних мањина. Такође на локалном нивоу постоје различите коалиције грађанских и партија националних мањина чиме су и шансе за развој интегративног мултикултурализма веће. Поред тога, неопходно је обезбедити функционисање институције савета за међунационалне односе у мешовитим локалним јединицама и проширити његове надлежности (које предвиђа члан 98. Закона о локалној самоуправи из 2002. године („Сл. гласник РС“, бр. 129/2007, 83/2014 – др. закон, 101/2016 – др. закон и 47/2018) како би се обезбедила комуникација и дијалог међу етничким групама, јер интегративни мултикултурализам подразумева институционалну афирмацију различитости и интеракцију, а не коегзистенцију међу културним групама.

Литература

1. Антонић, С. (2009). Битка за Војводину, у: *Нова српска политичка мисао*. Београд. Преузето 15.11.2020. године, са: <http://91.222.6.72/politicki-zivot/bitka-za-vojvodinu.html>
2. Баћевић, Љ. (1964). Југословенско јавно мњење о актуелним политичким и друштвеним питањима, *Свеска 3*. Београд: Институт друштвених наука.
3. Барша, П. (2002). Етнокултурна правда у источноевропским државама и случај чешких Рома. У В. Кимлика и М. Опалски (ур.), *Може ли се извозити либерални плурализам?* (217-229). Београд: Београдски центар за људска права.
4. Бантинг, К. & Кимлика, В. (2011). Канадски мултикултурализам: глобалне тескобе и локалне полемике, *Часопис за друштвене науке*, Вол. 35, бр. 4, Ниш: Универзитет у Нишу, 1193-1222.
5. Башић, Г. *Друштвени идентитет и етнокултурна политика*. Београд: Центар за истраживање етничитета. Доступно на: <https://www.pravamanjina.rs/attachments/Basic%20-%20Drustveni%20identitet%20i%20etnokulturna%20politika.pdf> (15.04.2018)
6. Башић, Г. (2018). Друштвено и политичко организовање Рома у Србији. У Т. Варади (ур.), *Роми Србије у 21. веку* (149-165). Београд: Српска академија наука и уметности
7. Башић, Г. (2018). *Мултикултурализам и етничитет*, Београд: Институт друштвених наука.
8. Башић, Г. (2017). Мултикултурализам: како даље?. *Форум за сигурносне студије*, Вол. 1 Но. 1 (33-43). Београд: Институт друштвених наука.
9. Башић, Г. (2007). Политике мултикултуралности: Заштита или контрола етничких идентитета, *Филозофија и друштво*, бр. 3 (167-195). Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.
10. Башић, Г. (2010). *Политичка акција – Ромски покрет и промене*. Београд: Чигоја штампа.
11. Башић, Г. (2002). *Положај Бошњака у Санџаку*, Београд: Центар за антиратну акцију.
12. Башић, Г. (2018). Друштвено и политичко организовање Рома у савременој Србији. У Т. Варади (ур.), *Роми Србије у 21. веку* (149-165). Београд: Српска академија наука и уметности (САНУ).
13. Башић, Г. & Пајванчић, М. (2015). *Од сегрегативне ка интегративној политици мултикултуралности*, Београд: Центар за истраживање етничитета.
14. Башић, Г. (2006). Политика мултикултуралности у Србији. У. Г. Башић (ур.), *Искушења демократије у мултиетничком друштву* (61-111), Београд: Центар за истраживање етничитета.

15. Башић, Г. & Црњански К. (2006). *Политичка партиципација и културна аутономија националних мањина у Србији*, Београд: Центар за истраживање етничитета.
16. Bašić, G. (2018). Policy of multiculturalism in Serbia: Between Legal Confusion and Social Segregation. In: G. Bašić, M. Žagar, S. Tatalović (eds.), *Multiculturalism in Public Policies* (pp. 62-96). Belgrade: Institute of Social Science Belgrade.
17. Башић, Г. (2003). Стандарди заштите националних мањина у савременој Европи. У Г. Башић (ур.), *Демократија и мултикултуралност у Југоисточној Европи* (157-185). Београд: Центар за истраживање етничитета.
18. Башић, Г. *Теоријске и емпијске импликације феномена мултикултурализма*. Доступно на: <http://veraznanjemir.bos.rs/inicijative-za-pomirenje/30/2013/01/15/tekstovi-sa-projekta-starel-goran-basic-multikulturalnost.html> (05.02.2020.)
19. Башић, Г. (2015). *Утицај образовања на језицима националних мањина на спољашње и унутрашње миграције припадника националних мањина*. Београд: УНДП и ИОМ.
20. Бибер, Ф. (2004). *Институционализирање етничности*, бр. 25, Сарајево: Интернационални Форум Босна.
21. Biber, F. (2008). *Political Parties and Minority Participation*, Skopje: Fridrich Ebert Stiftung – Office Macedonia.
22. Biber, F. (2005). Serbia in the 1990s: The Case of An Ethnic Semi – democracy. In S. Smooha and P. Jarve (eds.), *The Fate of Ethnic Democracy in Postcommunist Europe* (pp. 167-189), New York: Open Society Institute .
23. Бибер, Ф. (2020). *Успон ауторитаризма на западном Балкану*, Београд: Библиотека ХХ век.
24. Бјелица, С. (2015). *Спорови око аутономије Војводине, књига прва: 1961 – 1974*. Београд: Службени гласник.
25. Бери, Б. (2006). *Култура и једнакост: Егалитарна критика мултикултурализма*. Загреб: Неклада Јасенски и Турк.
26. Божиловић, Н. & Стевановић, Б. (2006). Култура као основ етничких идентитета Балкана. У Љ. Митровић, Д. Ђорђевић и Д. Тодоровић (ур.), *Културни и етнички односи на Балкану - могућности регионалне и европске интеграције* (131-177). Ниш: Институт за социологију Филозофског факултета.
27. Бошњак, И. (1996). Могућности успостављања мањинске локалне самоуправе и персоналне аутономије у Војводини. У М. Мацура и В. Становчић (ур.), *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (447-459). Београд: Српска академија наука и уметности (САНУ)
28. Брукнер, П. (2007). Фундаментализам просвјетитељства или расизам протурасиста, *Зарез*, IX, 204

29. Бугарски, Р. (2010). *Језик и идентитет*. Београд: Библиотека 20. век.
30. Бугарски Р. (2013). *Језици не настају нити нестaju политичким декретом*. Доступно: <https://arhiva.portalnovosti.com/2013/06/ranko-bugarski-jezici-ne-nastaju-niti-nestaju-politickim-dekretom/> (28.03.2021.)
31. Будимир М. (1937). О етничком односу Дарданаца према Илирима. *Југословенски историјски часопис* 3, (1-29). Београд. Доступно: <https://pdfslide.net/documents/milan-budimir-dardanci-i-iliri.html> (20.04.2021.)
32. Burg Steven L. (1983). *Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia: Political Decision Making Since 1966*. New Jersey: Princeton University Press.
33. Варади, Т. (2002). О могућностима за етнокултурну правду у Централној и Источној Европи. У В. Кимлика и М. Опалски (ур.), *Може ли се извозити либерални плурализам?* (133-145). Београд: Београдски центар за људска права.
34. Васовић, В. (1999). Лајпхартова консоциациона демократија. У: Аренд Лајпхарт, *Модел демократије*. Подгорица: ЦИД.
35. Васовић, М. (2001). Социјално – психолошки аспекти формирања југословенског идентитета. У Л. Секел (ур.), *Идентитет: Срби и/или Југословени* (101-134). Београд: Институт за европске студије.
36. Вегел, Л. (2014). Синтеза и разлике, у: *Затворено - отворено: друштвени и културни контекст у Војводини 2000–2013*. Нови Сад: Центар за интеркултуралну комуникацију.
37. Веленћик, В. (2008). Опасност од самопровинцијализације. У П. Домоњи (ур.), *Мултиетнички идентитет Војводине: изазови у 2007-08*, Хелсиншке свеске, бр. 27, Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.
38. Vertovec, S. (2010). *Toward post-multiculturalism? Changing communities, conditions and contexts of diversity*. Göttingen, Germany: Max - Planck Institute for the Study of Religions and Ethnic Diversity.
39. Владисављевић, Н. (2018). Демократија и консоцијација у плуралним друштвима после рата. У Н. Ћурак и Ј. Бранд (ур.), *Политике изградње мира у региону: оптерећења прошлости и визије будућности* (82-97). Сарајево: Факултет политичких наука и Форум ЗФД.
40. Вујачић, В. (2013). *Социологија национализма*, Београд: ЈП Службени гласник.
41. Вујачић, И. (2012). Десет година нове мањинске политике у Србији, *Политичка мисао*, год. 49, бр. 2 (150-161). Загреб: Факултет политичких знаности.
42. Вујачић, И. (2019). *Друштвена интеграција и етничка разноликост*. Доступно: https://www.researchgate.net/publication/331718535_Drustvena_integracija_i_etnokulturna_razlicitost (10.05.2021.)

43. Вујачић, И. (2006). Мултикултурализам и политичке институције. У В. Павловић (ур.), *Политичке институције и демократија*. Београд: Факултет политичких наука
44. Вујачић, И. (2014). Идентитет и политика. У М. Подунавац и Б. Ђорђевић (ур.), *Устави у времену кризе: постјугословенска перспектива* (315-333). Београд: Факултет политичких наука.
45. Вукомановић, Д. (1997). Настанак политичких партија. У В. Гоати (ур.), *Партијски мозаик Србије: 1990 – 1996* (27-49), Београд: Београдски круг и АКАПИТ.
46. Gagnon, V. P. (1995). Ethno-nationalism and International Conflict: The Case of Serbia. *International security*, vol. 9, No. 3 (pp. 130-167), Published by: The MIT Press
47. Гатман, Е. (1994), Предговор. У Ч. Тејлор (ур.), *Мултикултурализам - испитивање политике признања* (15-33). Нови Сад: Центар за мултикултуралност.
48. Garry, J. & O' Leary, B. (1994). Political Regulation of National and Ethnic Conflict. *Parliamentary Affairs, A Journal of Comparative Politics*, Volume 47, Number 1. Oxford University Press.
49. Glazer, N. (1997). *We Are All Multiculturalists Now*. London: Harvard University Press
50. Гоати, В. (2013). *Избори у Србији и Црној Гори од 1990. до 2013. године, и у СРЈ од 1992. до 2003.* Београд: Цесид и Национални демократски институт.
51. Guzina, D. (2000). Nation - Building vs. Minority - Destroying: Majority-Minority Relation in the Post -Socialist Serbia, *Southeast European Politics*, Vol. 1, No. 1 (pp. 25-40), Budapest: Central European University.
52. Дивјак С. (2001), Мултикултурализам - комунитаризам- либерализам, *Нова српска политичка мисао*, вол. VII. (25-47). Београд.
53. Дејзингс, Г. (2005). *Религија и идентитет на Косову*. Београд: Библиотека 20. век.
54. Домоњи, П. (2008). Каменицом у мит. У Домоњи П. (ур.), *Мултиетнички идентитет Војводине: изазови у 2007-08*, Хелсиншке свеске бр. 27 (49-52). Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.
55. Домоњи, П. (2015). Регионализација – страх и отпори. У Александра Ђурић Босанић и Милорад Ђурић (ур.), *Социо – културни аспекти регионализације Србије* (107-119). Нови Сад: ЦИНК
56. Eller, J. D. & Coughlan, R. M. (1993). The Poverty of Primordialism: The Demistification of Ethnic Attachments. *Ethnic and Racial Studies*. Routledge
57. Elias, D. P. (2004). *Recognition of Minorities in Europe: Protecting Rights and Dignity*. Minority Rights Group International.
58. Ериксен, Т. Х. (2004). *Етничитет и национализам*. Београд: Библиотека 20. век.

59. Ериксен, Ц. М. и Стјернфелт Ф. (2013). *Демократске контрадикције мултикултурализма*. Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.
60. Жигманов Т. (2006). Међуетнички односи и војвођански идентитет. У П. Домоњи (ур.), *Војвођански идентитет*, Хелсиншке свеске бр. 24 (68-81). Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.
61. Жолт, Л. (2010). Колективне перцепције улоге и значаја националних савета у АП Војводини. У Д. Маринковић (ур.), *Колективна динамика етничких заједница у Војводини* (11-41), Нови Сад: Медитеран.
62. Земон, Р. *Историја балканских Египћана и Ашкалија*, Интеркултурализам и болоња процес, Доступно: https://www.coe.int/t/dg4/education/ibp/source/2.0_ashkali_serbian_corr.pdf. (21.01.2022.)
63. Zuber, C. I. (2011). Beyond outbidding? Ethnic party strategies in Serbia, *Party Politics* 19 (5) (pp.759-777). Доступно: https://christinazuber.com/wordpress/wp-content/uploads/2013/02/Zuber2013_BeyondOutbidding-print.pdf (22.04.2020).
64. Ивањи, И. (2013) Неки тренуци историје српско-мађарских односа, у: *Србија и Мађарска: политичке и економске перспективе*. Београд: Fridrich Ebert Stiftung и ISAC фонд.
65. Илић, В. & Цвејић, С. (1997). *Национализам у Војводини*. Зрењенин: Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“
66. Илић, С. (2009). Србија између мултиетничности и мултикултуралности, *Миграцијске и етничке теме* 25, 363-386.
67. Inglis, Ch. (1996). *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity*. UNESCO Policy Papers 4.
68. Јакшић, Б. (2015). *Роми у Србији*. Земун: Мостарт.
69. Јањић, Д. (2002). Друштвени и политички разлози за демократску мањинску политику и усвајање уставног закона Републике Србије о слободама и правима мањинских заједница и њихових припадника, у: *Тезе за Уставни закон Републике Србије о слободама и правима мањинских заједница*. Београд: Комитет правника и Форум за етничке односе.
70. Јањић, Д. (2019). *Заговарање изградње законодавног оквира интегративне политике*. Доступно: <https://www.minoritynews.rs/dr-dusan-janjic-unapredjenje-ustavnog-okvira-za-zastitu-prava-nacionalnih-manjina-u-republici-srbiji/> (05.09.2021.)
71. Јањић, Д. (2005). *Косово између сокоба и дијалога*, Београд: Форум за етничке односе.
72. Јањић, Д. (2017). Контекст мањинске политике у Србији, *Форум за сигурносне студије*, Вол. 1. бр. 1 (193-207). Загреб: Факултет политичких знаности.
73. Јањић, Д. (2005). *Криза на југу Србије*. Београдски центар за безбедносну политику. Доступно: <https://bezbednost.org/publikacija/kriza-na-jugu-srbije-2/> (18.08.2021.)

74. Јелић, И. (2004). *Права мањина*. Подгорица: ЦИД.
75. Jenne, Erin K. (2007). *Ethnic Bargaining – The Paradox of Minority Emprovement*, New York: Cornell University Press.
76. Јовановић, М. (2005). Изборни праг и страначки систем. У З. Лутовац (ур.), *Политичке странке у Србији – структура и функционисање (187-207)*, Београд: Фридрих Еберт Стифтунг.
77. Јовановић, М. (2002). *Изборни системи посткомунистичких држава*. Београд: Службени лист СР Југославије и Институт за политичке студије.
78. Јовановић, М. & Вучићевић, Д. (2019). *Реформа изборног система система Републике Србије*. Београд: Национална коалиција за децентрализацију.
79. Јовановић, М. (2011). Уставни идентитет Србије. У М. Подунавац (ур.), *Устав и демократија у процесу трансформације (9-31)*. Београд: Факултет политичких наука.
80. Јовић, Д. (2002). Страх од постајања мањином и сукоб у претходној Југославији. *Часопис за књижевност и културу, и друштвена питања*, Реч бр. 65, стр. 114-130
81. Јовић, Д. (2013). Идентитет Бошњака/Муслимана, *Политичка мисао*, год. 50, бр. 4 (132-159). Загреб: Факултет политичких знаности.
82. Joppke, Ch. & Lukes, S. (1996). Introduction: Multicultural Questions. In Joppke C. & Lukes, S (eds.) *Multicultural Questions* (pp. 1-27). New York: Oxford University Press.
83. Капусела, А. Ј. (2016). *Изградња државе на Косову (Демократија, корупција и ЕУ на Балкану)*, Београд: Службени гласник.
84. Касаповић, М. (2011). Плурално и плуралистичко друштво, *Политичке анализе (68-70)*. Загреб: Факултет политичких знаности.
85. Keating, M. (1996). *Nations Against the State: The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland*. London: Palgrave Macmillan.
86. Kelly, P. (2002). *Multiculturalism Reconsidered*, Cambridge: Polity Press.
87. Кецмановић, Д. (2014). *Етнонационализам*. Београд: КЛИО.
88. Kivisto, P. (2002). *Multiculturalism in global society*, New Jersey: Blackwell Publishing.
89. Кимлика, В. (2002). *Мултикултурализам - Мултикултурално грађанство*, Нови Сад: Центар за мултикултуралност.
90. Кимлика, В. (2002). Западна политичка теорија и етнички односи у Источној Европи. У В. Кимлика и М. Опалски (ур.), *Може ли се извозити либерални плурализам? (27-111)*. Београд: Београдски центар за људска права.

- 91.** Кимлика, В. (2002). Одговор и закључак. У В. Кимлика и М. Опалски (ур.), *Може ли се извозити либерални плурализам?* (301-359). Београд: Београдски центар за људска права.
- 92.** Кимлика, В. (2009). *Савремена политичка филозофија*, Београд: Нова српска политичка мисао
- 93.** Kymlicka, W. (2007). *Multicultural Odysseys*. New York: Oxford University Press.
- 94.** Kymlicka, W. (2002). Multiculturalism and Minority Rights: West and East, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* (pp. 1-26). Queen's University Canada and Central European University, Budapest, Hungary, Issue 4. European Centre for Minority Issues (ECMI).
- 95.** Киш, Ј. (2002). Грађење нације и иза тога. У В. Кимлика и М. Опалски (ур.), *Може ли се извозити либерални плурализам* (199-217). Београд: Београдски центар за људска права.
- 96.** Клејер, Н. и Бугарел Г. (2020). *Муслимани југоисточне Европе*, Нови Сад: Академска књига
- 97.** Ковачевић, Б. (2006). *Покидана једра – етнизација политике*. Београд: ЈП Службени гласник.
- 98.** Колсто, П. (2002). Територијална аутономија као режим мањинских права у посткомунистичким друштвима. У В. Кимлика и М. Опалски (ур.), *Може ли се извозити либерални плурализам?* (184-199). Београд: Београдски центар за људска права.
- 99.** Комшић, Ј. (2008). Војводина између демократске транзиције и политичког радикализма. У П. Домоњи (ур.) *Мултиетнички идентитет Војводине: изазови у 2007-08*, Хелсиншке свеске, бр. 27 (18-23). Београд: Хелсиншки одбор за људска права.
- 100.** Комшић, Ј. (2006). Војвођански идентитет у транзицији. У П. Домоњи (ур.), *Војвођански идентитет: Хелсиншке свеске бр. 24* (44-68). Београд: Хелсиншки одбор за људска права.
- 101.** Комшић, Ј. (2006). *Дилеме демократске нације и аутономије*. Београд: ЈП Службени гласник.
- 102.** Комшић, Ј. (2015). *Демократско управљање културолошким различитостима: Војводина у светлу европских искустава*. Нови Сад: Центар за регионализам
- 103.** Корхеџ, Т. (2015). Нетериторијална самоуправа националних мањина у Србији. *Анали Правног факултета*, вол. 63, бр.1 (стр. 75-96). Београд: Правни факултет
- 104.** Корхеџ, Т. (2019). Нетериторијална самоуправа у Србији – 15 година усавршавања правног оквира културне аутономије. У Т. Варади (ур.), *Права националних мањина у уставноправном систему Републике Србије* (9-28). Београд: Српска академија наука и уметности.
- 105.** Јањић, Д. (2005). *Криза на југу Србије*. Београдски центар за безбедносну политику. Доступно: <https://bezbednost.org/publikacija/kriza-na-jugu-srbije-2/> (18.08.2021.)

106. Cosovschi, A. (2015). Between the Nation and Socialism in Yugoslavia. The Debate between Dobrica Ćosić and Dušan Pirjevec in the 1960s. *Slovansky prehled 101*.
107. Коштуница, В. (1987). Начело једногласности и југословенски федерализам. *Филозофија и друштво* (209-225). Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.
108. Лајпхарт, А. (1992). *Демократија у плуралним друштвима*. Загреб: Глобус.
109. Лајпхарт, А. (1999). *Модели демократије*. Подгорица: ЦИД.
110. Lijphart, A. (2008). *Thinking About Democracy*. London and New York: Rotledge.
111. Линц, Х. & Степан, А. (1996). *Демократска транзиција и консолидација – Јужна Европа, Јужна Америка и посткомунистичка Европа*. Београд: Филип Вишњић.
112. Лончар, Ј. и Бељинац, Н. (2021). Културна аутономија националних мањина: теоријске претпоставке и практични изазови. У Т. Варади, Г. Башић и С. Таталовић (ур.), *Културна аутономија националних мањина у светлу чињеница* (11-29). Београд: Институт друштвених наука.
113. Лончар, Ј. (2012). Учесће политичких странака и коалиција националних мањина на изборима 2012. у Србији. У С. Орловић (ур.), *Избори и формирање Владе у Србији 2012* (121-135). Београд: ФПН – Центар за демократију.
114. Лошонц, А. (2003). Мултикултуралност и етнокултурни диверзитет са посебним освртом на Србију. У Г. Башић (ур.), *Демократија и мултикултуралност у Југоисточној Европи* (193-205). Београд: Центар за истраживање етничитета.
115. Лошонц, А. (2008). Шта је европско у идентитету Војводине. У П. Домоњи (ур.), *Мултиетнички идентитет Војводине: изазови у 2007-08*, Хелсиншке свеске, бр.27 (28-34). Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.
116. Лукшић – Хацин, М. (2012). Мултикултурализми: варијанте употребе појма и њихова размимоилажења. У А. Лошонц и Д. Проле (ур.), *Апорије мултикултурализма* (31-43). Нови Сад: Центар за мултикултуралност.
117. Лутовац, З. (1996). *Мањине, КЕБС и југословенска криза*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
118. Лутовац, З. (1997). Политичко организовање косовских Албанаца. У В. Гоати (ур.), *Партијски мозаик Србије: 1990 – 1996* (145-159), Београд: Београдски круг и АКАПИТ.
119. Лутовац, З. (1996). Политичко организовање националних мањина у СРЈ. У М. Мацура и В. Становчић (ур.), *Положај мањина у Савезној републици Југославији* (201-219). Београд: САНУ.
120. Малешевић, С. (2009). *Социологија етничитета*. Београд: Фабрика књига.
121. *Матирање Санџака* (2017). Београд: Форум за етничке односе.

- 122.** Марковић, П. (2001). Однос партије и Тита према југословенском и националном идентитету. У Л. Секел (ур.), *Идентитет: Срби и/или Југословени* (13-52). Београд: Институт за европске студије.
- 123.** Марел, Ж. (2020). *Укидање аутономности Војводине-почетак разбијања Југославије*. Београд: Дан граф.
- 124.** Миленковић, М. (2007). Парадокс посткултурне антропологије: постмодерна теорија етнографије као теорија културе. *Антропологија* 3 (121-143). Београд: Филозофски факултет.
- 125.** Миленковић, М. (2014). *Антропологија мултикултурализма: од политике идентитета ка очувању културног наслеђа*. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета и Српски генеалогски центар.
- 126.** Милер, Д. (2002). Националност и културни плурализам. У С. Дивјак (ур.), *Нација, култура и грађанство* (273-303). Београд: Службени лист СРЈ.
- 127.** Милосављевић, М. (2013). Партије националних мањина. У З. Стојиљковић, Г. Пилиповић и Д. Спасојевић (ур.), *(Не)демократско редизајнирање политичких партија у Србији* (329-359). Београд: КАС.
- 128.** Милошевић-Ђорђевић, Ј. (2003). Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета, *Психологија*, Вол. 36 (2) (125-140). Београд: Друштво психолога Србије.
- 129.** Milosevic Djordjevic, J. (2007). Primordialistic concept of national identity in Serbia, *Часопис друштва психолога Србије – Психологија*, Vol. 40 (3) (pp. 385-397). Београд: Друштво психолога Србије.
- 130.** Митровић, Д. (2003). Аутономија као појам и облик. *Анали*, вол. 51, бр. 3-4 (417-440). Београд: Правни факултет.
- 131.** Месић, М. (1998), Да ли мултикултурализам тали амерички „котао за таљење“?, *Ревизија за социологију*, Вол. XXIX, бр. 3-4 (209-224). Београд: Филозофски факултет.
- 132.** Mylonas, H. (2007). *A Theory of Nation- Building – Assimilation and Its Alternatives in Southeastian Europe*. 3rd Hellenic Observatory PhD Symposium on *Contemporary Greece: Structures, Context and Challenges*, LSE . Доступно: <http://mondediplo.com/2003/08/04Derens> (20.01.2019.)
- 133.** Месић, М. (2012). Је ли (њемачки) мултикултурализам мртав? У: А. Лошонц и Д. Проле (ур.), *Апорије мултикултурализма* (11-31). Нови Сад: Медитеран
- 134.** Месић, М. (2006). *Мултикултурализам*. Загреб: Школска књига.
- 135.** Мушовић Е. (1996). Положај Муслимана у Босни. У М. Мацура и В. Становчић (ур.) *Положај мањина у Савезној републици Југославији* (стр. 751-759). Београд: Српска академија наука и уметности (САНУ).

- 136.** Орловић, С. (2007). Деловање партија националних мањина. У В. Становчић (ур.), *Положај националних мањина у Србији*. Београд: Српска академија наука и уметности (САНУ).
- 137.** Орловић, С. (2015). *Изборни бумеранг: политичке последице изборних система*. Београд: Факултет политичких наука.
- 138.** Орловић, С. (2011). Консолидације демократије у Словенији и Србији – упоредна анализа, *Политички живот* бр. 3 (стр. 49-65). Београд: Центар за демократију Факултета политичких наука.
- 139.** Орловић, С. (2008). *Политички живот Србије- између партократије и демократије*. Београд: ЈП Службени гласник.
- 140.** Орловић, С. (2011). Политичко представљање националних мањина - Србија у компаративној анализи. *Миграцијске и етничке теме*, 27 (3) (393-417). Загреб.
- 141.** Орловић, С. (2011). *Партијски систем Србије*. У С. Орловић (ур.), *Партије и избори у Србији: 20 година* (11-71). Београд: Friedrich Ebert Stiftung и ФПН.
- 142.** Орловић, С. (2010). Теорија коалиција и формирање владе. *Годишњак 2010* (97-127). Београд: Факултет политичких наука.
- 143.** Орловић, С. (2015). Друштвени расцепи и њихов утицај на партијски систем Србије. *Српска политичка мисао*. Београд: Институт за политичке студије.
- 144.** Осипов, А. (2002). Неке недоумице око етнокултурне правде. У В. Кимлика и М. Опалски (ур.), *Може ли се извозити либерални плурализам?* (162-173). Београд: Београдски центар за људска права.
- 145.** Павковић, А. (1998). Мултикултурализам као увод у распарчавање државе: случај Југославије. *Социолошки преглед*, вол. XXXII, бр.2, 155-170. Београд: Социолошко друштво Србије и Институт друштвених наука.
- 146.** Pavkovic, A. (2000). *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans*. United States of America, (second edition): Palgrave Macmillan.
- 147.** Павковић, А. (2013). Отцепљење, насиље и државни разлог. *Политичке перспективе*, Вол. 3, Но 2 (стр. 7-22).
- 148.** Павковић, А. & Радан, П. (2008). *Стварање нових држава – теорија и пракса отцепљења*. Београд: ЈП Службени гласник.
- 149.** Павловић, В. (1996). Мултикултуралност и етнизација политике. У М. Мацура и В. Становчић (ур.), *Положај мањина у Савезној републици Југославији* (87-94). Београд: Српска академија наука и уметности (САНУ).
- 150.** Павловић, В. (2009). *Цивилно друштво и демократија*. Београд: ЈП Службени гласник.

- 151.** Павловић Душан, Заступљеност етничких мањина у представничким телима. *Хабитус*, 2003-2004 (139-146). Нови Сад: Центар за мултикултуралност.
- 152.** Пајванчић, М. (2002). *Изборни закон и националне мањине*. Београд:Цесид.
- 153.** Пал, Ш. (1996). Концепт мањинске самоуправе демократске заједнице војвођанских Мађара, У М. Мацура и В. Становчић (ур.), *Положај мањина у Савезној републици Југославији* (437-447). Београд: Српска академија наука и уметности (САНУ).
- 154.** Парек, Б. (2008). *Нова политика идентитет*. Загреб: Политичка култура накладно - истраживачки завод.
- 155.** Перовић, Л. Како су се изражавали различити политички интереси у Југославији. *Анализа случаја б*, Доступно: http://yuhistorija.com/serbian/jug_druga_txt01c6.html (15.02.2020.)
- 156.** Петровић, М. (1996). *Питао сам Албанце шта желе*. Београд: Радио Б92.
- 157.** *Политичка партиципација и културна аутономија националних мањина у Србији*. (2006). Зоран Лутовац (ур.), Београд: Fridrich Ebert Stiftung и Центар за истраживање етничитета.
- 158.** Prato, G. (2009). *Beyond Multiculturalism: Views from Antropology*. UK: University of Kent.
- 159.** Протић, М. (2015). *Велика илузија: живот и смрт Југославије*. Београд: Colorgrafx.
- 160.** Пушић, Љ. (2008). Једна слика мултикултуралности у Војводини: језик као претпоставка за комуникацију, *Социологија*, вол. 50, бр.2 (175-190). Нови Сад: Филозофски факултет
- 161.** Путиња, Ф. & Стреф – Фенер, Ж. (1997). *Теорије о етничитету*. Београд: Библиотека 20. век
- 162.** Радосављевић, Д. (2011). Војводина и уставни идентитет Србије. У М. Подунавац (ур.), *Устав и демократија у процесу трансформације* (115-139). Београд: Факултет политичких наука и Удружење за политичке студије
- 163.** Радушки, Н. (2018). Језичка и религијска компонента националног идентитета становништва Србије. У Н. Радушки (ур.), *Национални идентитет и етнички односи* (21-37). Београд: Институт за политичке студије.
- 164.** Ramet, P. (1989). *Religion and Nationalism in Soviet and East European politics*. Durham and London: Duke University Press.
- 165.** Reily, B. (2002). *Electoral Systems for Divided Societas*. Journal of Democracy, Volume 13, Number 2, pp. 156-170.

- 166.** Reilly, B. (2006). Political Engineering and Party Politics in Conflict – Prone Societas, *Democratization*, Vol. 13, No. 5, pp. 811-827
- 167.** Rex, J. (2004). *Multiculturalism and political integration in modern nation state*, Numero 1, pp.4-24. Fundatio CIDOB
- 168.** Самарџић, С. (1990). *Југославија пред искушењима федерализма*. Београд: Друштвено предузеће Стручна књига и Институт за међународни раднички покрет.
- 169.** Сартори, Ђ. (2002). *Странке и страначки сустави*. Загреб: Политичка култура.
- 170.** Семприни, А. (1999). *Мултикултурализам*. Београд: Клио.
- 171.** Секељ, Ј. (1990). *Југославија – структура распадања*, Београд: Рад.
- 172.** Секељ, Ј. (2001). СФРЈ: У потрази за политичком заједницом 1968 -1988. У Ј. Секељ (ур.), *Идентитет: Срби и/или Југословени (143-179)*. Београд: Институт за европске студије.
- 173.** Симеуновић, Д. (2014). *Нација и глобализација*. Београд: Просвета.
- 174.** Симеуновић, Д. (2009). *Увод у политичку теорију*. Београд: Институт за политичке студије.
- 175.** Смит, А. (2010). *Национални идентитет*. Београд: Библиотека 20.век.
- 176.** Smith, A. (1986). *The Ethnic Origins of Nation*. New Jersey: Blackwell publishing.
- 177.** Smooha, S. (2009). The model of Ethnic Democracy: Responce to Daniel, *The Journal of Israeli History*, Vol 28, No 1, pp. 55-62.
- 178.** Соколовска, В. (2010). *Очување идентитета и традиције националних заједница у Војводини*. Нови Сад: Војвођанска социолошка асоцијација и Медитеран.
- 179.** Соколовска, В. (2010). *Акултурација етничких група у Војводини*. Нови Сад: Медитеран.
- 180.** Соколовић, Џ. (2006). *Нација против народа*. Београд: Библиотека 20. век.
- 181.** Sotirovic, V. (2013). National identity: who Are the Albanians? the Illyrian Anthroponymy and the Ethnogenesis of the Albanians, *History Research 1(2)*. Vilnius, Lithuania: Institute of Political Sciences.
- 182.** Спасојевић, Д. (2008). *Грађење државе и цивилног друштва у посткомунизму*. У В. Павловић и З. Стојиљковић, *Савремена држава (147-169)*. Београд: КАС, ФПН и Центар за демократију.
- 183.** Спасојевић, Д. (2011). *Изборни систем и друштвене карактеристике – Случај Србије*. Препоруке за измену изборног законодавства у Србији (105-115). Београд: National Democratic Institute.

- 184.** Спасојевић, Д. & Стојиљковић, З. (2020). *Између уверења и интереса – идеологије и организација странака у Србији*. Београд: Фабрика књига
- 185.** Станковић - Пејновић, В. (2010). Могу ли „националне државе“ на Балкану негирати мултикултурализам?, *Социолошка луча* IV/2, 103-115.
- 186.** Станковић – Пејновић. В. (2010). Прошлост и будућност мултикултурализма на југоистоку Европе, Међународни проблеми, Вол. LXII, бр. 3, 463-489
- 187.** Становчић, В. (2008). Појам националне мањине и третирање индивидуалних и колективних права. У М. Подунавац (ур.), *Годишњак 2008* (479-502), Београд: Факултет политичких наука.
- 188.** Степанов, Р. & Деспотовић, Љ. (2005). Појам и политичко правни облици аутономије, *Култура полиса* 2-3, 245-255.
- 189.** Стојковић, Б. (1999). *Поговор*. У А. Семприни, *Мултикултурализам*. Београд: Клио.
- 190.** Стојковић, Б. (2008). Културни канон и мултикултурална друштва. У В. Павловић и З. Стојиљковић (ур.), *Савремена држава* (207-221). Београд: КАС,ФПН и Центар за демократију.
- 191.** Суботић, М. (2011). Национални идентитет у процесу глобализације – пример Буњеваца, *Политичка ревија*, Вол. 27, бр. 1, 67-93. Београд: Институт за политичке студије.
- 192.** Суботић, М. (2011). О политичком положају мађарске мањине у Србији, *Национални интерес*, вол 10, 187-222. Београд: Институт за политичке студије.
- 193.** Суботић, М. (2011). *Српска Војводина и њене мањине*. Београд: Институт за политичке студије.
- 194.** Тамир, Ј. (2002). *Либерални национализам*. Београд: Филип Вишњић.
- 195.** Годорова, М. (2006). *Имагинарни Балкан*. Београд: Библиотека 20. век.
- 196.** Труд, А. & Ж. (2013). *Разарање Балкана*. Београд: Метела.
- 197.** Fleras, A. (2009). *The Politics of Multiculturalism, Multicultural governance in Comparative Perspective*, New York: Palgrave Macmillan.
- 198.** Ходсон, Р., Секулић, Д., Масеј, Г. (2004). Национална толеранција у бившој Југославији. У Д. Секулић (ур.), *Сукоби и толеранција* (59-85). Загреб: Наклада Јесенски и Турк.
- 199.** Horton, J. (1993). *Liberalism, Multiculturalism and Tolerantion*. Palgrave Macmillan.
- 200.** Horowitz, D. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California.
- 201.** Horowitz, D. (1993). Democracy in Devided Societas, *Journal of Democracy*, Vol. 3, No. 3 (pp. 18-38)

- 202.** Horowitz, D. (1998). *Structure and strategy in ethnic conflict*. Annual World Bank Conference on Development Economics. Washington.
- 203.** Циљевич, Б. (2002). Нове демократије у Старом свету: запажања Вила Кимлике о грађењу нације. У В. Кимлика и М. Опалски (ур.), *Може ли се извозити либерални плурализам* (148-162), Београд: Београдски центар за људска права.
- 204.** Чалић, М. Ж. (2013). *Историја Југославије у 20. веку*. Београд: Клио.
- 205.** Chandra, K. (2005). Ethnic Parties and Democratic Stability, *Perspectives on Politics*, Vol 3, No 3, pp. 235-252
- 206.** Чачић Кумпес, Ј. (2004). Политике регулирања културне и етничке различитости, *Миграцијске и етничке теме*, 143-159.
- 207.** Чиплић, С. (2015). Децентрализација Србије и модели регионализма, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, вол. 49, бр. 3, 1205-1229.
- 208.** Чупић, Ч. (2015), Демократија и различитости. У Ј. Комшић, *Демократско управљање културолошким различитостима – Војводина у светлу европских искустава* (11-16). Нови Сад: Центар за регионализам.
- 209.** Чупић, Ч. (2019). *Политика и интелектуалци*. Београд: Чигоја.
- 210.** Чупић, Ч. (2008). Предуслови за савремену демократску државу. У В. Павловић и З. Стојиљковић (ур.), *Савремена држава* (231-249). Београд: Конрад Аденауер Стифтунг, ФПН и Центар за демократију.
- 211.** Чупић, Ч. & Јоковић, М. (2013). Поверење као предуслов за одржавање мањина и прихватање мањинских идентитета. *Политички живот*, бр. 9 (25-37). Београд: ФПН и Центар за демократију.
- 212.** Jenne, E. (2007). *Ethnic Bargaining - The Paradox of Minority Empoverment*. Cornell University Press.
- 213.** Joppke, Ch. & Lukes, S. (1996). Introduction: Multicultural Questions. In *Multicultural Questions* (Edited by Ch. Joppke and S. Lukes). Oxford University Press.
- 214.** Шовљански, Р. (2005). *Локалне политике у мултиетничким заједницама – Сента*. Нови Сад: Центар за регионализам.
- 215.** Shoup, P. (1968). *Communism and Yugoslav National Question*. New York and London: East Central European Studies of Columbia University.
- 216.** Шпадијер, Б. (1996). Политички систем Југославије и мањинско питање. У М. Мацура у В. Становчић (ур.), *Положај мањина у савезној републици Југославији* (137-145). Београд: САНУ.
- 217.** Shachar, A. (1996). The Paradox of Multicultural Vulnerability: Individual Rights, Identity Groups and State. In *Multicultural Questions*, (eds. Christian Joppke C. and Lukes S.). p. 87-112. New York: Oxford University Press.

218. Schmidt, A. (1997). *The Menace of Multiculturalism: The Trojan Horse in America*, Foreword by Dinesh D'Souza, London: Westport.

219. Wieviorka, M. (1998). Is multiculturalism the solution?, *Ethnic and racial studies*, Volume 21, number 5, pp. 881-910.

Званична документа и истраживања:

1. *Албанска мањина на чекању*. (2021). Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији
2. *Анализа постојећих модела образовања на језицима мањина у Србији и другим државама уз препоруке за измену постојећих модела образовања на језицима мањина*. (2019). Хоризонтални механизам за западни Балкан. Београд.
3. *Биро за друштвена истраживања*. (2009). *Стање политичке заједнице Рома*. Београд: ОСЦЕ
4. Влада Републике Србије, *Мартовски погром (2004)*. Доступно на: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/19988> (19.11.2022.)
5. Годишњи извештај развојног програма Републике Србије - Европски Прогрес (2015). Доступно на: http://www.europeanprogres.org/dokumenti/45_285124_ep-anual-report-d6-17072015-ser.pdf (25.05.2021.)
6. *Декларација Бошњачког националног вијећа о положају санџачких Бошњака* (27.06.2009.). Доступно: <https://www.bnv.org.rs/dokumenta/Deklaracija-BNV-iz-2009.pdf> (01.11.2020.)
7. *Декларација Бошњачког националног вијећа, Основни елементи националне политике Бошњака за које постоји највиша могућа сагласност у бошњачком народу* (2019). Доступно на: https://bnv.org.rs/dokumenta/RB_467-09-2019_UTVR%C4%90ENI_OSNOVNI_ELEMENTI_.pdf, (30.10.2021.)
8. Document of The Copenhagen Meeting of The Conference on The Human Dimension of Rhea CSCE (1990). Доступно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf>(01.05.2021.)
9. *Етнконфесионални и језички мозак Србије*. (2014). Београд: Републички завод за статистику
10. Закон о државним службеницима (Сл. гласник РС бр. 79/05 , 81/05 - исправка, 83/05 - исправка, 64/07 , 67/07 - исправка, 116/08 , 104/09 , 99/14 , 94/17 , 95/18 , 157/20). Доступно: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/Zakon-o-drzavnim-sluzbenicima.pdf> (15.02.2022.)
11. Закон о заштити права и слобода националних мањина ("Сл.лист СРЈ", бр. 11/2002, "Сл.лист СЦГ", бр.1/2003- Уставна повеља и "Сл. гласник РС", бр. 72/2009- др.закон, 97/2013-одлука УС и 47/2018). Доступно: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/ZAKON-O-ZASTITI-PRAVA-I-SLOBODA-NACIONALNIH-MANJINA040718.pdf> (01.03.2022.)

12. Закон о избору народних посланика: 35/2000-897, 57/2003-41 (УС), 72/2003-1 (др.закон), 18/2004-1, 85/2005-30 (др. законик), 101/2005-28 (др. закон), 104/2009-57 (др. закон), 28/2011-22 (УС), 36/2011-93, 12/2020-3, 68/2020-3
13. Закон о националним саветима националних мањина ("Сл. гласник РС", бр. 72/2009, 20/2014 - одлука УС, 55/2014 и 47/2018). Доступно: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/zakon-o-nacionalnim-savetima-nacionalnih-manjina-srb.pdf> (01.03.2022.)
14. Закон о политичким странкама: 36/2009-155, 61/2015-54 (УС). Доступно на: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/zakon-o-politickim-strankama.pdf> (30.03.2022.)
15. Закон о службеној употреби језика и писама („Службени гласник РС", бр. 45/91, 53/93 - други закон, 67/93 - други закон, 48/94 - други закон, 30/2010, 101/2005 - други закон, 47/2018 и 48/2018-исправка.). Доступно на: <http://mduls.gov.rs/propisi/zakoni-u-primeni> (01.03.2022.)Закон о ратификацији Европске повеље о регионалним и мањинским језицима(2005).
16. Изборни програм Савеза војвођанских Мађара (2020 – 2024).Доступно на: <https://www.vmsz.org.rs/sr/izborni-program-saveza-vojvodanskih-madara-2020-2024> (10.04.2022.)
17. Избори за одборнике скупштина општина и градова 2000. Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2001/Pdf/G20016003.pdf> (01.04.2020)
18. Извештај београдског центара за људска права (2004). Људска права у Србији и Црној Гори. Доступно: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2004.pdf> (10.05.2021.)
19. Извештај Кризне групе за Европу (Српски Санџак и даље заборављен), бр. 182, 8. април, 2005.
20. Извештај о спровођењу Акционог плана за остваривање права националних мањина (за активности у I и II кварталу 2021. године). Доступно на: <https://www.minljmpdd.gov.rs/manjinske-politike.php> (08.02.2022.)
21. Извештај о изборима за националне савете националних мањина – 4. новембар 2018, Центар за слободне изборе и демократију (ЦеСИД). Доступно на: http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2018/12/Nacionalni-saveti-nacionalnih-manjina_izbori-2018_izve%C5%A1taj.pdf (15.08.2021.)
22. Извештај о резултатима избора за народне посланике у Народној скупштини (2003). Доступно на: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-narodne-poslanike-2003.php> (22.01.2022.)
23. Извештај о резултатима избора за народне посланике у Народној скупштини (2007). Доступно на: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-narodne-poslanike-2007.php> (22.01.2022.)
24. Извештај о хуманом развоју у Србији (2005).Снага различитости. Београд: UNDP.
25. *Извештај Покрајинског Омбудсмана за 2014. годину.* Доступно на: https://www.ombudsmanapv.org/ombapv/sr/doc/dokumenti/izvestaji/Godisnji_izvestaj_PZG_2014.pdf, (20.02.2022.)
26. *Извештај Специјалног изасланика Генералног секретара УН о будућем статусу Косова.* Assembly Support Initiative, Newsletter. мај 2007, бр. 27.
27. Извештај Центра за слободне изборе и демократију, Избори за националне савете националних мањина – новембар 2018. Доступно на: http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2018/12/Nacionalni-saveti-nacionalnih-manjina_izbori-2018_izve%C5%A1taj.pdf (08.07. 2021.)

28. Извод из регистра политичких странака (ажуриран: 25.12.2008.)
29. Извод из регистра политичких странака (ажуриран: 14.01.2021.)
30. Истраживања јавног мњења о регионалном идентитету младих (2001), Национални центар за истраживање младих - Будимпешта и Научно друштво за хунгаролошка истраживања – Суботица. Доступно: <https://gabritymolnariren.com/reg.identitet.pdf> (05.03.2019.)
31. *Истраживање социјалних односа између етничких заједница* (2020). Београд: Центар за истраживање етничитета.
32. Језици и писма у службеној употреби у статутима градова и општина на територији АП Војводине. Нови Сад, 25.05.2021. Доступно на: <http://www.puma.vojvodina.gov.rs/mapa.php> (25.03.2022.)
33. Југословенско јавно мњење о актуелним политичким и друштвеним питањима (1964) Свеска 3. Београд: Институт друштвених наука.
34. Канцеларија за Косово и Метохију. Доступно: <https://www.kim.gov.rs/lat/np101.php> (11.11.2022.)
35. Каталог уџбеника на језицима националних мањина за предшколску установу, основну и средњу школу за школску 2022/2023. годину. Министарство просвете, науке и технолошког развоја. Доступно на: <https://mpn.gov.rs/vesti/objavljen-katalog-udzbenika-na-jezicima-nacionalnih-manjina-za-predskolsku-ustanovu-osnovnu-i-srednju-skolu-za-skolsku-2022-23-godinu/> (25.03.2022.)
36. Коалициони споразум о заједничком програмском деловању и учешћу у Влади републике Србије (СНС-а и СВМ-а), 13.11.2020. Доступно: https://www.vmsz.org.rs/sites/default/files/dokumentum/files/2020_11_10_Koal_Spor_SVM_.pdf, (29.12.2021.)
37. Косово - како виђено тако речено, Анализа ОЕБС Верификационе мисије Косово (Стање људских права 1998/1999), ОСЦЕ.
38. *Љубљанске смернице за интеграцију разноликих друштава* (2012). ОЕБС Канцеларија Високог комесара за националне мањине, Холандија . Доступно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/b/110500.pdf>, (25.05.2021.)
39. Мањинска политика и интеграција у Србији (2014). Форум за етничке односе. Београд.
40. Меморандум о будућности Војводине (21.12.2019.) Лиге социјалдемократа Војводине, Војвођанске партије, Демократског савеза Хрвата у Војводини, Румунске партије, Црногорске партије, Заједно за Војводину, Либерално-демократског покрета Војводине и Форума В-21. Доступно на: <https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/230475/Memorandum-o-buducnosti-Vojvodine-Zakonodavna-izvrsna-i-sudska-vlast-za-AP-Vojvodinu> (05.03.2022.)
41. Народна Скупштина Републике Србије - подаци о сазиву 27.01.2004. Доступно на: <http://www.parlament.gov.rs/%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BA%D1%83%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0/%D1%81%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2/%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8/%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B2%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%B0/%D1%81%D0%B0%D0%B7%D0>

[%B8%D0%B2-%D0%BE%D0%B4-27-%D1%98%D0%B0%D0%BD%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B0-2004.350.html](#), приступљено: (10.01.2022.)

42. Народна Скупштина Републике Србије - подаци о сазиву 27.01.2004. Доступно на: <http://www.parlament.gov.rs/%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BA%D1%83%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0/%D1%81%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2/%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8/%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B2%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%B0/%D1%81%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%B2-%D0%BE%D0%B4-27-%D1%98%D0%B0%D0%BD%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B0-2004.350.html>, приступљено: (10.01.2022.)

43. Народна скупштина – подаци о сазиву 11. јун 2008. Доступно на: <http://www.parlament.rs/%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BA%D1%83%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0/%D1%81%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B5-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B5/%D1%81%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%B2-%D0%BE%D0%B4-11-%D1%98%D1%83%D0%BD%D0%B0-2008-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5.77.1562.html> (20.01.2022.)

44. *(Не)имплементација владиних споразума у вези са југом Србије (2016)*. Одбор за људска права – Бујановац.

45. *Посебан Извештај заштитника грађана са препорукама – Анализа о стању у области вршења јавних овлашћења националних савета за националне мањине – за период 2014 – 2018. година, Београд, новембар, 2019.* Доступно: <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/6473/ZAstitnik%20POSEBAN%20IZVESTAJ%20ZG%20ANALIZA%20O%20STANJU%20U%20OBLASTI%20VRSENJA%20JAVNIH%20OVLASCENJA%2020200127a.pdf> (10.07.2021.)

46. Политичка декларација Скупштине албанских одборника Прешева, Бујановца и Медеђе (2013). Доступно на: <https://www.juznevesti.com/Politika/Tekst-Politicke-deklaracije-Albanaca.sr.html> (22.08.2021.)

47. Политичка декларација Скупштине албанских одборника Прешева, Бујановца и Медеђе (2015). Доступно на: <https://www.politika.rs/scc/clanak/338180/Na-jugu-Srbije-osnovana-zajednica-albanskih-opstina> (20.08.2021.)

48. Политичка декларација Скупштине албанских одборника Прешева, Бујановца и Медеђе (2018). Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/albanci-srbija-zahtevi-deklaracija/29364888.html> (20.08.2021.)

49. Политичка партиципација националних мањина – избори (2016). Форум за етничке односе. Београд.

50. Препоруке из Осла о правима националних мањина на употребу сопственог језика (1998). Доступно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/5/67542.pdf> (05.05.2021.)

51. Програм Демократске заједнице војвођанских Мађара (2009). Доступно на : <http://www.dsvm.org.rs/kongress.php> (05.06.2013)
52. Програм Странке демократске акције Санџака (2009). Доступно на: <http://www.sda.rs/dokumenta/PROGRAM%20SDA%20Sandzaka.pdf> (03.01.2022.)
53. Програм Савеза војвођанских Мађара (2004). Доступно на: <https://www.vmsz.org.rs/sr/o-nama/dokumenti/program> (29.12.2021.)
54. Програм Странке правде и помирења (2017). Доступно на: <https://spp.rs/program-2/> (08.01.2022.)
55. Програм Бошњачке народне партије (2012). Доступно на: <http://www.bns.org.rs/test/index.php/o-nama>, (30.01.2022.)
56. Програм *Мађарског заокрета* (2012). Доступно на: http://www.vmdk.org.rs/docs/MF_Program_szerb.pdf (16.08.2013.)
57. Резолуција CM/ResCMN (2021) о примени Оквирне конвенције за заштиту националних мањина (Комитет министара Савета Европе). Доступно на: <https://www.minljmpdd.gov.rs/multilateralni-ugovori.php> (15.04.2022.)
58. *Resolution 1160 (1998) Security Council*. Доступно: <https://digitallibrary.un.org/record/252117#record-files-collapse-header> (14.11.2022.)
59. *Resolution 1199 (1998) Security Council*. Доступно: <https://digitallibrary.un.org/record/260416> (14.11.2022.)
60. *Resolution 1203 (1998) Security Council*. Доступно: <https://digitallibrary.un.org/record/262334> (15.11.2022.)
61. *Резолуција 1244 СБ УН* Доступно: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/19944>, приступљено: 15.11.2022.)
62. Републички завод за статистику, Етнконфесионални и језички мозак Србије (2014). Доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2015/Pdf/G20154001.pdf>.
63. Републички завод за информатику и статистику, *Локални избори 2000. године*. Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2001/Pdf/G20016003.pdf> (01.04.2020.)
64. Републички завод за статистику, *Локални избори 2004*. Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2005/Pdf/G20056002.pdf> (10.04.2022.)
65. Републички завод за статистику, *Локални избори 2008*. Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2009/Pdf/G20096005.pdf> (10.04.2022.)
66. Републички завод за статистику, *Локални избори 2012*. Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2012/Pdf/G20126016.pdf> (10.04.2022.)
67. Републички завод за статистику, *Локални избори 2016*. Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2016/Pdf/G20166005.pdf> (10.04.2022.)
68. Републички завод за статистику, *Локални избори 2020*. Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20206008.pdf> (10.04.2022.)
69. Републички завод за статистику . *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији*.
70. Републички завод за статистику, *Превремени избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије, 1992 – коначни резултати*. Доступно на: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/1992/publikacija%201992%20np%20rzs%20compress.pdf> (20.12.2021.)
71. Републички завод за статистику, *Превремени избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије, 1993 – коначни резултати*. Доступно на:

<http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/1993/1993%20publikacija.pdf>

(25.12.2021.)

72. Републички завод за статистику, *Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије, 1997 – коначни резултати.* Доступно на: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/1997/1997%20Publikacija%20statistike%20np.pdf> (25.12.2021.)

73. Републички завод за статистику, *Избори за народне посланике народне скупштине, одржани 21.01.2007.* Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2007/Pdf/G20076008.pdf> (17.01.2022.)

74. Републички завод за статистику, *Избори за народне посланике народне скупштине, одржани 11.05.2008.* Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2008/Pdf/G20086027.pdf> (20.01.2022.)

75. Републичка изборна комисија, *Извештај о укупним резултатима за народне посланике Народне скупштине 2012.* Доступно на: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-narodne-poslanike-2012.php> (21.01.2022.)

76. Републичка изборна комисија, *Извештај о укупним резултатима за народне посланике Народне скупштине 2014.* Доступно на: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-narodne-poslanike-2014.php> (28.01.2022.)

77. Републички завод за статистику, *Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије одржани 24. априла 2016. године .* Доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2016/Pdf/G20166001.pdf> (01.02.2022.)

78. Републички завод за статистику, *Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије одржани 21. јуна 2020. године.* Доступно: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20206003.pdf> (09.02.2022.)

79. Siarł, F. & Komłosi, F. (2017). The Use of Hungarian and Serbian in the City of Szabadka/Subotica: An Empirical Study. *Hungarian Cultural Studies*, e-Journal of the American Hungarian Educators Association, Volume 10.

80. Скупштина аутономне покрајине Војводине. Доступно: <https://www.skupstinavoivodine.gov.rs/Strana.aspx?s=predsednik> (08.10.2020.)

81. Споразум о разумевању и наставку сарадње на искорењивању апатридије у Србији. UNHCR – Србија. Доступно на: <https://www.unhcr.org/rs/19775-nastavak-saradnje-u-oblasti-iskorenjivanja-apatridije-u-srbiji.html>. (15.02.2022.)

82. Споразум о верификационој мисији ОЕБС-а за Косово (1998). Доступно: <http://kosovo.sensecentar.org/assets/prolog/01-09-SR.pdf> (16.11.2022.)

83. Списак политичких странака, Републичка изборна комисија. Доступно: <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/sr/101/politicke-stranke.phpб> (12.11.2022.)

84. *Ставови младих у Санџаку: Колико су млади отворени према исламском екстремизму* (2016). Владимир Илић (ур.), Хелсиншке свеске бр.35. Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.

85. *Стање политичке заједнице Рома у Србији* (2009). Београд: Биро за друштвена истраживања и ОСЦЕ.

86. Статут АП Војводине („Службени лист АПВ“, бр. 20/2014). Доступно: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/etext.php?ID_mat=26 (15.03.2022.)

87. Статут општине Бабушница (2019), Доступно на: <http://www.babusnica.rs/images/dokumenti/opstina/STATUT%20OPSTINE%20BABUSNICA%202019%20-%20PRECISCEN%20TEKST.pdf> (05.04.2022.)
88. Статут општине Костолац (2009). Доступно на: <http://kostolac.org.rs/dokumenti/statut-go-kostolac.pdf> (04.03.2022.)
89. Статуа општине Бојник (2019). Доступно на: <http://bojnik.rs/pdf/StatutOpstineBojnik.pdf> (04.03.2022.)
90. Статут општине Бабушница (2019). Доступно на: <http://www.babusnica.rs/images/dokumenti/opstina/STATUT%20OPSTINE%20BABUSNICA%202019%20-%20PRECISCEN%20TEKST.pdf> (10.03.2022.)
91. Статут СДА (2017). Доступно: <http://www.sda.rs/uploads/Statut%20SDA%20Sand%20C5%BEaka.pdf> (15.01.2022.)
92. Статут Социјалдемократске партије Србије (12.12.2020.) Доступно на: <https://sdpsrbije.org.rs/wp-content/uploads/2021/04/STATUT-SDPS-12.12.2020..pdf> (02.01.2022.)
93. Споразум о унапређењу изборних услова (29.10.2021). Доступно на: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/dokumenta/013-217_21_Sporazum.pdf, (10.12.2021.)
94. Стратегија развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године. Доступно на: <https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/3993/strategija-razvoja-kulture-od-2020--do-2029-godine.pdf> (06.04.2021.)
95. Тезе за Уставни закон Републике Србије о слободама и правима мањинских заједница (март, 2002). Београд: Комитет правника и Форум за етничке односе
96. *The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory Note*, September 1999, Published and disseminated by the OSCE High Commissioner on National Minorities (HCNM) (05.05.2021.)
97. Устав СФРЈ из 1974. године. Доступно на: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1974.pdf>
98. Устав Републике Србије 1990. година. Доступно на: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1990.pdf>
99. Устав Републике Србије (2006). Доступно на: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf
100. Хашке препоруке о праву националних мањина на образовање (1996). Доступно: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/На%20ке%20препоруке-о-праву-националних-мањина-на-образовање-и-обја%20ња%20ње.pdf> (04.05.2021.)
101. Четврти периодични извештај достављен Генералном секретару Савета Европе у складу са чланом 25. Оквирне конвенције, Београд (септембар 2018). Доступно НА: <https://www.minljmpdd.gov.rs/lat/medjunarodni-ugovori-konvencija-CEDAW.php> (01.12.2021.)
102. Четврто мишљење о Србији (2019), Саветодавни комитет оквирне конвенције за заштиту националних мањина. Доступно на: <https://www.minljmpdd.gov.rs/> (10.12.2021.)

Интернет извори:

1. Алџазира (2020). Хазири: Прешево припојити Косову, Лепосавић Србији. Доступно на: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2020/8/19/haziri-presevo-pripojiti-kosovu-leposavic-srbiji> (16.08.2021.)

2. Алцазира (2021). У буџету Косова и Прешевска долина, Срби страхују од сецесије. Доступно на: <https://balkans.aljazeera.net/teme/2021/11/7/pristina-u-budzet-uvrstila-i-presevsku-dolinu-vodi-li-to-secesiji>, (05.01.2022.)
3. Алцазира (2012). СДА Санџака подрива владу ДС-а. Доступно на: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2012/6/6/sda-sanzaka-podrzava-vladu-ds> (25.01.2022.)
4. Алцазира (2017). За кога ће гласати мањине на предсједничким изборима у Србији. Доступно на: <https://balkans.aljazeera.net/teme/2017/3/14/za-koga-ce-glasati-manjine-na-predsjednickim-izborima-u-srbiji> (09.03.2022.)
5. Аутономија инфо (2008). И лигаша и демократе одбацују концепт територијалне аутономије у Војводини. Доступно на: <https://www.autonomija.info/i-ligasi-i-demokrate-odbacuju-koncept-madarske-teritorijalne-autonomije-u-vojvodini.html> (07.12.2021.)
6. Аутономија – инфо (2014). Александар Молнар - Излаз је у федерализму. Доступно на: <https://www.autonomija.info/aleksandar-molnar-izlaz-je-u-federalizmu.html> (06.11.2020.)
7. Аутономија - инфо (2020). Колики је „историјски“ успех СВМ – а? Доступно на: <https://autonomija.info/koliki-je-istorijski-uspeh-svm-a/> (05.02.2022.)
8. Аутономија - инфо (2018). СВМ подржава законе о националним мањинама, СДА Санџака тражи повлачење закона. Доступно на: <https://autonomija.info/svm-podrzava-zakone-o-nacionalnim-manjinama-sda-sanzaka-trazi-povlacenje-zakona/> (08.04.2022.)
9. ББС NEWS (2021). Северна Македонија и Охридски споразум: Прича о рату који није прокључао. Доступно на: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-58190661> (20.08.2021.)
10. ББС (2022). Косово и годишњица проглашења независности: Шта је остало од Ахтисаријевог плана. Доступно на: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-60348867> (10.11.2022.)
11. Бошњачко национално вијеће (12.10.2021.) Политика негирања босанског језика у уџбенику граматика српског језика. Доступно на: https://www.bnv.org.rs/objava/POLITIKA_NEGIRANJA_BOSANSKOG_JEZIKA_U_UD%C5%BDBENIKU_GRAMATIKA_SRPSKOG_JEZIKA (12.10.2021.)
12. Блиц (2013). Пастор: ни удаљавање од ДС-а ни приближавање СНС-у. Доступно на: <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/388142/Pastor-Ni-udaljavanje-od-DSa-ni-priblizavanje-SNSu> (20.08.2013)
13. Блиц (2014). Арифи: Протест у школама у Бујановцу и Прешеву; Вербић: У школама које само посетио одвија се настава. Доступно на: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/arifi-protest-u-skolama-u-bujanovcu-i-presevu-verbic-u-skolama-koje-sam-posetio/b3r8zmd> (12.05.2021.)
14. Блиц (2015). Зашто Албанци масовно напуштају Косово „као по команди“. Доступно на: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/zasto-albanci-masovno-napustaju-kosovo-kao-po-komandi/1wphm4k> (06.05.2015.)
15. Блиц (2021). Ужас у Канади – пронађени остаци још 751 особе код школе. Доступно: <https://www.blic.rs/vesti/svet/uzas-u-kanadi-pronadeni-ostaci-jos-751-osobe-kod-skole-ovo-je-samo-pocetak/3b30p4m> (30.06.2021.)
16. Б92 (2006). Албанци усвојили платформу. Доступно на: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=01&dd=14&nav_category=11&nav_id=185193 (15.08.2021.)

17. Б92 (2003). Избори 2003. Доступно на: http://www.b92.net/specijal/izbori2003/izborne_liste.php?nav_id=127030 (01.08.2013.)
18. Б92 (2001). Ослобођен Альбин Курти. Доступно: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2001&mm=12&dd=08&nav_category=1&nav_id=54861 (12.11.2022.)
19. Vajdasigma info (2013). Арон Чонка поново председник ДЗВМ. Доступно на: <https://www.vajma.info/cikk/szerbkiadas/2762/Aron-Conka-ponovo-predsednik-DZVM-a.html> (03.12.2021.)
20. Веб магазин “Бошњаци“ (2013). Јахја Фехратовић (БДЗ): Аутономија Санцака, повезивање Бошњака свијета. Доступно на: <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=48694> (01.11.2021.)
21. Вести (2013). Мађари траже аутономију у Војводини. Доступно на: <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Srbija/285979/Madari-traze-autonomiju-u-Vojvodini> (03.12.2021.)
22. Вести (2012). Интервју са Иштваном Пастором: смањење поверења између Србије и Војводине. Доступно на: <https://www.vesti.rs/Vesti/Pastor-Smanjenje-poverenje-izmedju-Vojvodine-i-Srbije.html> (20.08.2021.)
23. Данас (2019). БНВ и СДА Санцака: За мање ђака крива држава. Доступно на: <https://www.danas.rs/drustvo/za-manje-djaka-kriva-drzava/> (18.05.2021.)
24. Данас (2020). Без мира нема ни доброг образовања. Доступно: <https://www.danas.rs/drustvo/bez-mira-nema-ni-dobrog-obrazovanja/> (01.06.2021)
25. Данас (2020). О колизији између мултикултурализма и демократије. Доступно на: <https://www.danas.rs/kultura/o-koliziji-izmedju-multikulturalizma-i-demokratije/> (03.04.2022.)
26. Данас (2021). Ардита Синани: Прешеву важна подршка Београда, али и суседа. Доступно на: <https://www.danas.rs/vesti/politika/ardita-sinani-presevu-vazna-podrska-beograda-ali-i-suseda/> (10.01.2022.)
27. Данас (2008). Избори 2008. Доступно на: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/izbori-2008-3/> (17.02.2022.)
28. Данас (2020). РИК: Проглашене изборне листе „Чедомир Јовановић – Коалиција за мир“ и Руске странке. Доступно на: <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori-2020/rik-proglasene-izborne-liste-cedomir-jovanovic-koalicija-za-mir-i-ruske-stranke/> (10.02.2022.)
29. Данас (2022). Предата изборна листа Ромска партија – Срђан Шајн. Доступно: <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/predata-izborna-lista-romska-partija-srdjan-sajn/> (16.03.2022.)
30. Данас (2022). Суботица: Бакић и Пастор подржали кандидатуру Александра Вучића за председника Србије. Доступно на: <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/subotica-bakic-i-pastor-podrzali-kandidaturu-aleksandra-vucica-za-predsednika-srbije/> (08.03.2022.)
31. Данас (2013). Ашкалије, најсиромашнија национална мањина у Србији – Продајем кућу, може замена за стоку или возило. Доступно на: <https://www.danas.rs/nedelja/prodajem-kucu-moze-zamena-za-stoku-ili-vozilo/> (21.01.2022.)
32. Дојче веле (2014). Војводина: „Мирни суживот“ националима. Доступно: <https://www.dw.com/sr/vojvodina-mirni-su%C5%BEivot-nacionalizama/a-18150082> (22.10.2021.)

33. Косово он-лине (2020). Османи уврстила заставу Дарданије и званичну употребу у Председништву. Доступно на: <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/osmani-uvrstila-zastavu-dardanije-u-zvanicnu-upotrebu-u-predsednistvu-3-12-2020> (01.05.2021.)
34. Н1 (2020). Шта је узрок сукоба две исламске зајднице у Новом Пазару? . Доступно на: <https://rs.n1info.com/vesti/a684739-sta-je-uzrok-sukoba-dve-islamske-zajednice-u-novom-pazaru/> (25.04.2021.)
35. Н1 (2017). Угљанин позвао ЕУ да уважи референдум у Санцаку из 1991. Доступно на: <https://rs.n1info.com/vesti/a337967-ugljanin-pozvao-eu-da-uvazi-referendum-u-sandzaku-iz-1991/> (30.12.2021.)
36. Н1 (2019). Угљанин: специјални статус Санцака кључ за решавање свих проблема на Балкану. Доступно на: <https://rs.n1info.com/vesti/a540685-ugljanin-specijalni-status-sandzaka-kljuc-za-resavanje-svih-problema-na-balkanu/> (03.01.2022.)
37. Н 1 (2020). Националне мањине различито о изменама закона о избору посланика. Доступно на: <https://rs.n1info.com/vesti/a567182-nacionalne-manjine-razlicito-o-izmenama-zakona-o-izboru-poslanika/> (09.03.2022.)
38. Н 1 (2022). Камбери кандидат за посланика, албанске странке без договора о заједничкој листи. Доступно на: <https://rs.n1info.com/izbori-2022/parlamentarni-izbori/kamberi-kandidat-za-poslanika-albanske-stranke-bez-dogovora-o-zajednickoj-listi/> (15.03.2022.)
39. Н 1 (2022). РИК објавио коначне резултате парламентарних избора. Доступно на: <https://rs.n1info.com/izbori-2022/parlamentarni-izbori/rik-objavio-konacne-rezultate-parlamentarnih-izbora/> (25.08.2022.)
40. Н 1 (2022). Гојковић: осим српског у службеној употреби је 11 језика националних мањина. Доступно: <https://rs.n1info.com/vesti/gojkovic-osim-srpskog-u-sluzbenoj-upotrebi-11-jezika-nacionalnih-manjina/> (13.11.2022.)
41. Нова српска политичка мисао (2015). Министар просвете, науке и технологије Косова у посети у Бујановцу и Прешеви. Доступно на: <http://www.nspm.rs/hronika/ministar-prosvete-nauke-i-tehnologije-kosova-u-poseti-u-bujanovcu-i-presevu.html?alphabet=c> (12.05.2021.)
42. Новости (2012). Корак по корак аутономија. Доступно на: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:373401-Vojvodina-Korak-po-korak-autonomija> (12.06.2021.)
43. Печат (2010). Национално уједињење Мађара. Доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2010/06/nacionalno-ujedinjenje-madara/> (10.03.2021.)
44. Пешчаник (2011). Савремена историја Косова. Доступно на: <https://pescanik.net/savremena-istorija-kosova/> (14.11.2022.)
45. Политика (2013). Радикални ислам „бомба која откуцава“ на Косову. Доступно на: <http://www.politika.rs/scc/clanak/247464/Radikalni-islam-bomba-koja-otkucava-na-Kosovu> (25.11.2020.)
46. Политика (2016). Љајић: Без мене у Санцаку би била цамахирија. Доступно на: <https://www.politika.rs/sr/clanak/352818/Politika/Ljajic-Bez-mene-u-Sandzaku-bi-bila-dzamaahirija> (05.04.2021.)
47. Политика (2019). Владислав Б. Сотировић: Одакле потичу Албанци. Доступно на: <https://www.politika.rs/sr/clanak/427078/Pogledi/Odakle-poticu-Albanci> (02.03.2021.)
48. Политика (2010). Јожеф Каса тужи своју партију. Доступно на: <https://www.politika.rs/sr/clanak/124428/Politika/Jozef-Kasa-tuzi-svoju-partiju> (11.10.2021.)

49. Политика (2016). Повремена љубав Љајића и Ђерлека. Доступно на: <https://www.politika.rs/sr/clanak/355192/Srbija/Povremena-ljubav-Ljajica-i-Derleka> (13.11.2021.)
50. Политика (2021). Пронађена тела домородачке деце у Канади. Доступно на: <https://www.politika.rs/scc/clanak/480263/Pronadena-tela-domorodacke-dece-u-Kanadi> (30.06.2021.)
51. Политика (2021). Срби на једној листи у борби за три мандата у Прешеву. Доступно на: <https://www.politika.rs/scc/clanak/475579/Srbi-na-jednoj-listi-u-borbi-za-tri-mandata-u-Presevu> (09.01.2022.)
52. Политика (2022). Лидери Албанаца из Прешевске долине хоће у Уједињене нације. Доступно на: <https://www.politika.rs/scc/clanak/508997/Lideri-Albanaca-iz-Presevske-doline-hoce-u-Ujedinjene-nacije>, (10.06.2022.)
53. Портал 021 (2020). Шта мањинској заједници доноси историјска победа СВМ. Доступно на: <https://www.021.rs/story/Izbori-2020/247169/Sta-manjinskoj-zajednici-donosi-istorijska-pobeda-SVM.html> (03.12.2021.)
54. Радио телевизија Војводине (2009). Агоштон против Закона о националним мањинама. Доступно на: https://www.rtv.rs/hu/politika/agoston-protiv-zakona-o-nacionalnim-manjinama_140421.html (07.12.2021.)
55. Радио телевизија Војводине (2012). И Пастор у трци за председника Србије. Доступно на: https://www.rtv.rs/sr_lat/politika/i-pastor-u-trci-za-predsednika-srbije_310017.html (28.12.2021.)
56. Радио телевизија Војводине (2016). Потписан коалициони споразум ромских партија. Доступно на: https://rtv.rs/sr_lat/politika/potpisan-koalicioni-sporazum-romskih-partija_692175.html (12.01.2022.)
57. Радио телевизија Војводине (2022). Пастор: Не одустајемо од амбиције да положај припадника националних мањина буде на високом нивоу. Доступно: https://www.rtv.rs/sr_lat/izbori-2022/parlamentarni-izbori/pastor-ne-odustajemo-od-ambicije-da-polozaj-pripadnika-nacionalnih-manjina-bude-na-visokom-nivou (01.03.2022.)
58. Радио телевизија Војводине (2021). Трудно: Масовна гробница домородачке деце није изолован случај. Доступно на: http://www.rtv.rs/sr_ci/svet/trudo-masovna-grobnica-domorodacke-dece-nije-izolovan-slucaj_1244295.html (01.06.2021.)
59. Радио телевизија Србије (2016). СВМ искључио 82 члана међу њим и градоначелник Суботице. Доступно на: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2207695/svm-iskljucio-82-clana-medju-njima-i-gradonacelnik-subotice.html> (20.12.2021.)
60. Радио телевизија Србије (2016). Корхец: Не мењам ставове према СВМ упркос именовану. Доступно на: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2567237/korhec-ne-menjam-stavove-prema-svm-u-uprkos-imenovanju.html> (30.05.2021.)
61. Радио телевизија Србије (2020). СНС и СВМ потписали коалициони споразум о сарадњи. Доступно на: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1584529/potpisan-koalicioni-sporazum-sns-a-i-svm-a.html> (23.12.2021.)
62. Савез војвођанских Мађара (2014). Посланици убедљивом већином изгласаку измене Статута АПВ. Доступно на: <https://www.vmsz.org.rs/sr/novosti/desavanja/poslanici-ubedljivom-vecinom-izglasali-izmene-statuta-apv> (22.08.2021.)

63. Санцак прес (2015). Љајић: Јесте градили смо аутономију Санцака 1991., али је Угљанин побјегао у Турску. Доступно на: <https://sandzakpress.net/ljajic-jeste-gradili-smo-autonomiju-sandzaka-1991-ali-je-ugljanin-pobjegao-za-tursku/> (21. 08. 2021.)
64. Санцачке новине (2018). Угљанин: Санцак да буде покрајина, а Бошњаци конститутивну народ. Доступно на: <https://sandzacke.rs/featured/ugljanin-sandzak-da-bude-autonomna-pokrajina-a-bosnjaci-konstitutivni-narod-u-srbiji/> (02.01.2022.)
65. Санцачке новине (2021). Вучић и Зукорлић и званично у коалицији: СНС и СПП потписали споразум. Доступно на: <https://sandzacke.rs/featured/vucic-i-zukorlic-i-zvanicno-u-koaliciji-sns-i-spp-potpisali-sporazum/>, (09.01.2022.)
66. Санцачке новине (2020). Бајро Гегич искључен из чланства СДА Санцака. Доступно на: <https://sandzacke.rs/featured/bajro-gegic-iskljucen-iz-clanstva-sda-sandzaka/> (20.12.2021.)
67. Слободна Европа (2016). Нови Пазар: Протест Странке демократске акције. Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/novi-pazar-protest-stranke-demokratske-akcije/27493000.html> (02.01.2022.)
68. Слободна Европа (2010). Зукорлић: Аутономија Санцака неминовност. Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/2152911.html> (05.01.2022.)
69. Слободна Европа (2021). У Прешеву после избора сви рачунају на улазак у власт. Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/u-pre%C5%A1evu-posle-izbora-svi-broje-mandate-za-ve%C4%87inu-u-skup%C5%A1tini/31175622.html> (08.01.2022.)
70. Слободна Европа (2021). Суботица прва у Србији увела буњевачки језик у службену употребу. Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-subotica-bunjevci-jezik-pismo-i-hrvati/31241101.html> (27.03.2022.)
71. Слободна Европа (2017). Представници мањина: Атак власти на наша права. Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/nacionalni-saveti-izmene-zakona-manjine-srbija/28924522.html> (01.05.2022.)
72. Слободна Европа (2007). Писмо реиса Церића председнику Тадићу. Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/717320.html> (20.04.2021.)
73. Слободна Европа (2015). Косовски уџбеници због Јашарија непожељни у Србији. Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovski-udzbenici-zbog-jasarija-nepozeljni-u-srbiji/27433885.html> (28.05.2021.)
74. Слободна Европа (2018). Рибичић: Срби нису били угрођени у Југославији. Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/specijal-100-godina-jugoslavije-ciril-ribicic/29561320.html>(12.12.2020.)
75. Слободна Европа (2021). Орбан: Србија кључна земља за евроинтеграцију целог Западног Балкана. Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/orban-vu%C4%8Di%C4%87-srbija-ma%C4%91arska/31347161.html> (12.07.2021.)
76. Слободна Европа (2020). Говор Шаипа Камберија. Доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/govor-poslanika-kamberija-u-skup%C5%A1tini-srbije-hrabar-iskaz/30919519.html> (10.01.2022.)
77. Слободна Европа (2010). Детаљи саветодавног мишљења МСП о независности Косова. Доступно: https://www.slobodnaevropa.org/a/MSP_kosovo_srbija_misljenje/2107268.html (10.11.2022.)
78. Слободна Европа (2020). Део опозиције представио програм за бојкот избора у Србији. Доступно: <https://www.slobodnaevropa.org/a/opozicija-bojkot-program/30411686.html> (13.11.2020.)

- 79.** Спутњик (2017). Радикални ислам све већи проблем на Косову. Доступно на: <https://www.radiokim.net/vesti/drugi-pisu/sputnjik-radikalni-islam-sve-veci-problem-na-kosovu.html> (25.11.2020.)
- 80.** Суботица инфо (2011). Нова коалиција тражи аутономију за војвођанске Мађаре. Доступно на: <https://www.subotica.info/2011/12/23/nova-koalicija-trazi-autonomiju-za-vojvodanska-madare> (07.12.2021.)
- 81.** Телеграф (2018). Слобина задња понуда западу. Доступно на: <https://www.republika.rs/vesti/tema-dana/80693/foto-ekskluzivna-dokumenta-slobina-poslednja-ponuda-zapadu-pred-bombardovanje> (04.05.2022.)
- 82.** You Tube. Емисија Претрес (28.09.2021). Гостовање муфтије Муамера Зукорлића. Доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=cfMYgIgOjeQ> (08.01.2022.)

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Милена Милосављевић Стевић рођена је 3. марта 1989.године у Косовској Митровици. Основно и средње образовање завршила је у Косовској Митровици. Уписала је Факултет политичких наука Универзитета у Београду 2008. године, где је дипломирала на основним академским студијама политикологије са просечном оценом 8,34. Након основних студија, 2012. године уписала је мастер студије Политичке теорије, политичке социологије и институције на којем је положила све испите са просечном оценом 9,62 и одбранила мастер рад на тему „Политичко представљање националних мањина у Србији“ са оценом 10. Докторске студије политикологије на Факултету политичких наука Универзитета у Београду уписала је 2014. године. Објавила је пет научних радова.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Милена Милосаљевић Стевић

Број индекса 4/2014

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Одрживи облици мултикултурализма у Србији“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског
рада**

Име и презиме аутора Милена Милосављевић Стевић

Број индекса 4/2014

Студијски програм Докторске студије политикологије

Наслов рада „Одрживи облици мултикултурализма у
Србији“

Ментор проф. др Славиша Орловић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

“Одрживи облици мултикултурализма у Србији“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство(ССВУ)
2. Ауторство–некомерцијално(ССВУ-NC)
3. Ауторство–некомерцијално–безпрерада(ССВУ-NC-ND)
4. Ауторство–некомерцијално–делитиподистимусловима(ССВУ-NC-SA)
5. Ауторство–безпрерада(ССВУ-ND)
6. Ауторство–делити подистимусловима(ССВУ-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.